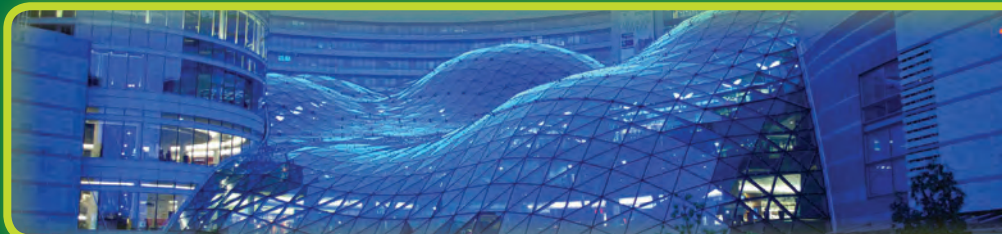


TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA DIAGNOZA



**TRENDY ROZWOJOWE
MAZOWSZA**

DIAGNOZA

Opracowanie na podstawie wyników badań
zrealizowanych w projekcie 8.1.4 PO KL
Trendy rozwojowe Mazowsza: Mirosław Grochowski

Opracowanie *Trendy rozwojowe Mazowsza. Diagnoza* jest efektem badań prowadzonych w ramach projektu 8.1.4 PO KL Trendy rozwojowe Mazowsza, który jest realizowany w Mazowieckim Biurze Planowania Regionalnego (MBPR) pod kierunkiem profesora Zbigniewa Strzeleckiego. Podstawą opracowania poszczególnych rozdziałów są teksty autorstwa:

Rozdział 1 – prof. dr hab. Barbary Szulczewskiej, prof. dr hab. Józefa Zegara,

Rozdział 2 – prof. dr hab. Bożeny Balcerzak-Paradowskiej,

Rozdział 3 – prof. dr hab. Elżbiety Mączyńskiej, prof. dr hab. Małgorzaty Sulmickiej,

Rozdziały 4 i 5 – prof. dr hab. Romana Szula,

Rozdział 6 – prof. dr hab. Kazimierza Kucińskiego,

Rozdziały 7 i 8 – pracowników Zespołu Realizacji Projektów MBPR:

 Tomasza Zegara, dr. Mirosława Grochowskiego,

 Małgorzaty Kucińskiej, Malwiny Wysockiej, Anny Laszuk

oraz wyniki badań prowadzonych przez Zespół Realizacji Projektów MBPR pod kierunkiem Tomasza Zegara.

TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA DIAGNOZA

Redakcja naukowa
Zbigniew Strzelecki



Rada Naukowa projektu „TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA”:

Przewodniczący: prof. dr hab. Janusz Witkowski

Członkowie:

prof. dr hab. Bożena Balcerzak-Paradowska, prof. dr hab. Wojciech Dominik, prof. dr hab. Kazimierz Kuciński,
prof. dr hab. Elżbieta Mączyńska, prof. dr hab. Małgorzata Sulmicka, prof. dr hab. Tomasz Szapiro, prof. dr hab. Roman Szul,
prof. dr hab. Barbara Szulczewska, prof. dr hab. Józef Zegar,

Sekretarz naukowy: dr Mirosław Grochowski

Adres redakcji:

Redakcja „TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA”
Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie
ul. Solec 22, 00-410 Warszawa
tel. 22 518 49 52, fax 22 518 49 49
e-mail: redakcja@trendyrozwojowemazowska.pl; www.trendyrozwojowemazowska.pl

Wydawca:

Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego w Warszawie
ul. Solec 22, 00-410 Warszawa
tel. 22 518 49 00, fax. 22 518 49 49
e-mail: biuro@mbpr.pl; www.mbpr.pl

Koordinacja wydawnicza:

Malwina Wysocka

Korekta językowa:

Władysława Czech-Matuszewska

Zdjęcia na okładce:

Archiwum projektu *Trendy rozwojowe Mazowsza*

Zdjęcie na 7 stronie:

Mazowiecka Jednostka Wdrażania Programów Unijnych

Projekt okładki, układ graficzny, skład i łamanie:

PIXER; pixer@pixer.com.pl

Druk:

Agencja reklamowa
Czarno na białym

Nakład:

1800 egz.

ISBN 978-83-932286-9-0

Warszawa, listopad 2013



KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

Mazowsze.
serce Polski

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY



Spis treści

Wstęp	9
Rozdział 1	
Środowisko przyrodnicze	15
1.1. Wprowadzenie	17
1.2. Stan i zasoby środowiska przyrodniczego oraz ich jakość	18
1.3. Zmiany stanu zasobów środowiska przyrodniczego	24
1.4. Zmiany presji na środowisko przyrodnicze	25
1.5. Środowisko przyrodnicze a rozwój województwa	26
1.6. Wnioski	27
Rozdział 2	
Społeczeństwo	31
2.1. Wprowadzenie	33
2.2. Zmiany liczby ludności i ich dynamika	33
2.3. Zmiany struktury społeczno-ekonomicznej ludności	34
2.4. Zmiany w zakresie powstawania rodzin i gospodarstw domowych	37
2.5. Dostępność usług edukacyjnych	37
2.6. Aktywność i kapitał społeczny	41
2.7. Rynek pracy	42
2.8. Rozwój przedsiębiorstw jako czynnik kreowania sytuacji na rynku pracy	44
2.9. Problem bezrobocia	44
2.10. Sytuacja materialna mieszkańców	45
2.11. Ubóstwo jako przyczyna wykluczenia społecznego	47
2.12. Dostęp do usług medycznych	49
2.13. Wnioski	52
Rozdział 3	
Gospodarka	57
3.1. Wprowadzenie	59
3.2. Konkurencyjność Mazowsza w Unii Europejskiej i w Polsce	60
3.3. Mazowsze na tle polskich regionów	62
3.4. Trendy w strukturze gospodarki	64
3.5. Przemysł i usługi	65
3.6. Nowa polityka przemysłowa UE a rozwój Mazowsza	67
3.7. Trendy w rozwoju rolnictwa	69
3.8. Wpływ akcesji do Unii Europejskiej na proces przemian w rolnictwie województwa	75

3.9. Paradygmat trwałego i zrównoważonego rozwoju a rozwój mazowieckiego rolnictwa	76
3.10. Innowacje i przedsiębiorczość	77
3.11. Wnioski	86
Rozdział 4	
Infrastruktura	91
4.1. Wprowadzenie	93
4.2. Infrastruktura transportowa	94
4.3. Infrastruktura energetyczna	105
4.4. Infrastruktura telekomunikacyjna	108
4.5. Infrastruktura komunalna	109
4.6. Infrastruktura społeczna	112
4.7. Infrastruktura otoczenia biznesu	117
4.8. Wnioski	120
Rozdział 5	
Powiązania krajowe i międzynarodowe	125
5.1. Wprowadzenie	127
5.2. Warszawa jako ośrodek o znaczeniu regionalnym, krajowym i międzynarodowym	128
5.3. Międzynarodowe powiązania handlowe Warszawy i Mazowsza	138
5.4. Krajowe i międzynarodowe powiązania emigracyjne	145
5.5. Powiązania instytucjonalne	149
5.6. Wnioski	151
Rozdział 6	
Struktura funkcjonalno-przestrzenna	155
6.1. Wprowadzenie	157
6.2. Mazowsze jako region	157
6.3. Mazowiecki rdzeń	160
6.4. Formowanie systemu osadniczego Mazowsza	165
6.5. Strefowo-sektorowa struktura przestrzenna Mazowsza	168
6.6. Policentryzm spolaryzowanego Mazowsza	174
6.7. Wnioski	182
Rozdział 7	
Uwarunkowania i możliwości rozwoju	185
Rozdział 8	
Przesłanki rozwojowe i zalecenia	191
Spis rycin	201
Spis tabel	203
Spis wykresów	204
Spis literatury	205
Załącznik 1	208



Szanowni Państwo!

Opracowanie *Trendy rozwojowe Mazowsza. Diagnoza* to jeden z rezultatów projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki i realizowanego w Mazowieckim Biurze Planowania Regionalnego w Warszawie¹. Celami projektu są m.in.: stworzenie solidnych podstaw informacyjnych do prowadzenia skutecznej, długofalowej polityki rozwoju województwa mazowieckiego, dostarczanie wiedzy na temat zmian w uwarunkowaniach i przebiegu procesów rozwoju, identyfikacja szans i zagrożeń rozwojowych oraz wskazywanie możliwości przełamywania barier i stymulowania pożądaných zjawisk i procesów. Podstawą osiągnięcia celów projektu była seria badań naukowych, zrealizowanych we współpracy z wieloma instytucjami naukowymi i firmami badawczymi, m.in. Polską Akademią Nauk, Uniwersytetem Warszawskim, Urzędem Statystycznym w Warszawie, Instytutem Meteorologii i Gospodarki Wodnej, firmami ECORYS i Geoprofit.

Przedstawiona *Diagnoza* jest oparta na wynikach zakończonych dotychczas badań prowadzonych przez kilka zespołów badawczych. Realizowane tematy badawcze były częścią zintegrowanego, wielowymiarowego podejścia do problemów rozwoju województwa mazowieckiego. Końcowa koncepcja projektu Trendy rozwojowe Mazowsza i zakres badań, których wyniki posłużyły przygotowaniu niniejszej *Diagnozy*, to efekt pracy wielu osób, w tym członków Rady Naukowej² projektu. Rada ta została powołana do merytorycznego nadzorowania prowadzonych prac badawczych, oceny ich postępu na podstawie wyników monitoringu realizacji projektu oraz do oceny propozycji zastosowania wyników badań

¹ Szczegółowe informacje o projekcie znajdują się na stronie internetowej: www.trendyrozwojowemazowsza.pl.

² Skład Rady Naukowej: stopka redakcyjna; informacje na temat członków Rady Naukowej biorących udział w opracowaniu *Diagnozy*: adnotacja od Wydawcy (s. 2).

prowadzonych w ramach projektu w rozwiązaniach systemowych, służących prognozowaniu, planowaniu i zarządzaniu rozwojem Mazowsza.

Badania zapoczątkowane podczas realizacji projektu Trendy rozwojowe Mazowsza będą kontynuowane przez Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego także po jego zakończeniu w ramach tworzonego obecnie Mazowieckiego Obserwatorium Terytorialnego. Nawiązane kontakty, doświadczenia zespołów badawczych, działania upowszechniające informacje o wynikach badań w formie publikacji, seminariów, konferencji czy przez stronę internetową projektu będą pomocne w przyszłości, gdyż poza realizowaną funkcją poznawczą i informacyjną służą one budowaniu zaplecza eksperckiego. Zaplecze takie, składające się z praktyków planowania i zarządzania rozwojem na poziomie regionalnym i lokalnym współpracujących z przedstawicielami instytucji badawczych, jest niezbędne do formułowania i realizacji polityki rozwoju, która będzie prowadziła do osiągnięcia celów zapisanych w strategii rozwoju województwa i w innych dokumentach programowych, dotyczących różnych sfer funkcjonowania regionu.

Przedkładana *Diagnoza* powstała na podstawie wyników badań, które angażowały w różny sposób i w różnym stopniu wiele instytucji i osób. Chciałbym serdecznie podziękować za twórczy krytycyzm i stymulujące wsparcie członkom Rady Naukowej projektu Trendy rozwojowe Mazowsza. Chciałbym też wyrazić uznanie i podziękować za trud zespołom badawczym, realizującym różne tematy badawcze. Podziękowania należą się także przedstawicielom różnych środowisk: przedsiębiorców, jednostek samorządowych, organizacji pozarządowych oraz mieszkańcom Mazowsza za udział w prowadzonych badaniach. Dzięki temu wspólnemu wysiłkowi udało się skompletować dane i informacje, które wzbogaciły naszą wiedzę na temat Mazowsza. Zbiorem tej wiedzy jest niniejsze opracowanie, a jej przełożeniem na praktyczne zarządzanie rozwojem regionu będą opracowane do końca 2013 r. rekomendacje dla Zarządu Województwa Mazowieckiego.

prof. dr hab. Zbigniew Strzelecki



*Dyrektor Mazowieckiego Biura
Planowania Regionalnego w Warszawie*

Wstęp



Sterowanie procesami rozwoju regionalnego wymaga wiedzy na temat uwarunkowań i prawidłowości rozwoju, umiejętności diagnozowania obecnej sytuacji, przewidywania możliwych scenariuszy rozwoju, planowania niezbędnych przedsięwzięć oraz posiadania odpowiednich instrumentów umożliwiających skuteczne wprowadzanie w życie planów i zarządzanie rozwojem. Potrzebna jest też odpowiednia baza informacyjna, która pozwoli na analizę dotychczasowego przebiegu procesów rozwoju i na stworzenie niezbędnego instrumentarium do podejmowania racjonalnych działań koniecznych do prowadzenia polityki nakierowanej na realizację wyznaczonych celów. Stworzeniu takiej bazy, analizom, budowaniu scenariuszy rozwoju, modelowaniu i znalezieniu niezbędnych procedur, mechanizmów i instrumentów poświęcony jest projekt Trendy rozwojowe Mazowsza. Zakres tematyczny projektu obejmuje analizy i prognozy w trzech dziedzinach: społeczeństwo, gospodarka, przestrzeń³. Koncepcja projektu i przebieg jego realizacji są przykładem efektywnej współpracy środowiska naukowego zajmującego się badaniami rozwoju regionalnego i lokalnego ze środowiskiem praktyków zajmujących się planowaniem i zarządzaniem rozwojem w skali regionalnej.

Celem opracowania jest prezentacja trendów rozwojowych Mazowsza. Obecna sytuacja w analizowanych dziedzinach i zidentyfikowane trendy rozwoju będą determinować w głównej mierze przebieg procesów rozwoju w przyszłości. Identyfikacja trendów rozwoju pomaga także określić główne pola interwencji władz publicznych niezbędnej do osiągnięcia zamierzonych celów rozwojowych.

Opracowanie składa się z sześciu zasadniczych części tematycznych. Dotyczą one kolejno kwestii: środowiska przyrodniczego, społeczeństwa (sytuacja społeczno-demograficzna i ekonomiczna ludności, warunki życia), rozwoju gospodarczego, stanu infrastruktury, powiązań krajowych i międzynarodowych oraz struktury funkcjonalno-przestrzennej. Układ poszczególnych części nie jest jednorodny w sensie sekwencji prezentacji, liczby podrozdziałów, stopnia ich szczegółowości czy ilustracji materiałami statystycznymi bądź kartograficznymi. Wynika to ze specyfiki tematyki kolejnych części oraz głównego celu *Diagnozy*,

³ Przeprowadzone dotychczas badania dotyczyły m.in. mobilności mieszkańców, problemów rozwoju edukacji, rozwoju kapitału społecznego, jakości zarządzania w samorządzie, zakresu wykluczenia społecznego, potencjału rozwoju ekonomicznego, barier i potencjału środowiskowego, roli ośrodków subregionalnych i ich strefy oddziaływania, nasycenia infrastrukturą społeczną i techniczną oraz konfliktom funkcjonalno-przestrzennym. Zakres przedmiotowy projektu jest zgodny z zapisami zawartymi w Karcie Lipskiej i Agendzie Terytorialnej Unii Europejskiej.

którym jest omówienie tych zjawisk i procesów, które są kluczowe dla rozwoju województwa obecnie i które będą na ten rozwój znacząco rzutować w przyszłości. Sytuacja województwa mazowieckiego została w poszczególnych częściach skonfrontowana z sytuacją w wybranych regionach referencyjnych⁴ o podobnym zróżnicowaniu wewnętrznym, o niższym, podobnym i wyższym poziomie rozwoju. Porównania te, uproszczone ze względu na dostępność danych statystycznych, dostarczają interesujących informacji na temat specyfiki sytuacji Mazowsza. Opracowanie zamyka część zawierająca elementy analizy SWOT oraz przesłanki rozwojowe i zalecenia. Analiza nie dostarcza wyczerpującej listy uwarunkowań uważanych za silne bądź słabe strony, szanse i zagrożenia. Zamiast tego zawiera zidentyfikowane, kluczowe uwarunkowania i ich uzasadnienie, oparte na wynikach przeprowadzonych badań.

Opracowanie jest przeznaczone nie tylko dla odbiorców zajmujących się zawodowo, od strony teoretycznej i praktycznej, problematyką rozwoju Mazowsza. Zamierzeniem Autorów było takie przedstawienie problemów i dylematów związanych z rozwojem Mazowsza, aby każdy czytelnik mógł się łatwo zorientować, jakie wyzwania stoją przed województwem i z jakimi wyborami strategicznymi muszą się zmierzyć władze regionu.

Województwo mazowieckie to region wyjątkowy z punktu widzenia jego potencjału rozwojowego, zróżnicowań wewnętrznych i wynikającej z nich specyficznej ścieżki rozwoju, która jest naznaczona dualizmem: tempo i charakter rozwoju obszarów zurbanizowanych, a szczególnie Warszawy i jej obszaru metropolitalnego, to jedna rzeczywistość regionu. Drugą jest rzeczywistość obszarów wiejskich i obszarów peryferyjnych, włączając w to także te zurbanizowane.

Uogólniając wyniki przeprowadzonych badań i analizując je z punktu widzenia potencjału rozwojowego regionu, można stwierdzić, że w sferze środowiska przyrodniczego najważniejszym zasobem jest przestrzeń fizyczna i gleby. Zasoby kopalne występują w niewielkiej ilości i nie mają większego wpływu na gospodarkę. Występujące odnawialne źródła energii mogą mieć znaczenie, ale głównie w miejscach skupienia ludności i działalności gospodarczej. Walorem jest krajobraz Mazowsza, który, choć dla niektórych monotony, wspiera ofertę turystyczną. Zagrożeniem dla środowiska przyrodniczego jest presja urbanistyczna, która występuje głównie w obszarze metropolitalnym Warszawy. Z komponentów środowiska przyrodniczego w najgorszej kondycji są wody. Jednakże procesy rozwoju poszerzają zakres zagrożeń dla środowiska i związanych ze środowiskiem. Najpoważniejsze to zagrożenia powodziowe i podtopienia, postępujące rozlewanie się zabudowy, zaśmiecanie krajobrazu. Niepokoi także niska świadomość ekologiczna mieszkańców. Stan i zasoby środowiska tworzą podstawy rozwoju produkcji żywności wysokiej jakości i produkcji biomasy. Produkcja rolnicza, choć postrzegana często jako schyłkowa, w przypadku województwa mazowieckiego może odgrywać ważną rolę nie tylko jako element aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich, ale także jako czynnik wpływający na poprawę kondycji ośrodków miejskich obsługujących te obszary. Dlatego też szczególnej wagi nabierają działania mające na celu ochronę gruntów rolnych wysokich klas, zahamowanie wycofywania się z produkcji

⁴ Regiony referencyjne do województwa mazowieckiego zostały wyznaczone podczas badania Wzorzec rozwoju Mazowsza wykonanego w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza. Wyniki badania, w tym metodologię wyboru opublikowano w nr. 9 serii wydawniczej „TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA”: W. Dziemianowicz i in., *Wzorzec rozwoju Mazowsza. Raport końcowy*, Warszawa 2013.

zwierzęcej, wsparcie rozwoju rynków lokalnych i prace nad wykorzystywaniem energii ze źródeł odnawialnych.

Wyniki analizy sytuacji społeczno-demograficznej pozwalają stwierdzić, że dotychczasowe trendy rozwoju utrwalają dominację Warszawy. Stolica czyni województwo atrakcyjnym, jednak w obiektywnej rzeczywistości ta atrakcyjność dzięki Warszawie nie przekłada się na zachowania lokalizacyjne przedsiębiorstw czy migrantów. Rosnącym problemem staje się feminizacja miast. Następuje też zmiana struktury gospodarstw domowych i rodzin, wzrasta liczba rozwodów, zawiera się mniej małżeństw. Do pozytywnych zjawisk można zaliczyć wzrost poziomu wykształcenia ludności, poprawę jakości kapitału ludzkiego czy zwiększoną dostępność usług edukacyjnych. Jednak także w tych przypadkach są notowane znaczne zróżnicowania przestrzenne. Za niepokojące zjawisko należy uznać likwidowanie szkół w gminach – skutkiem tego jest nie tylko zmniejszona dostępność usług edukacyjnych. Likwiduje się w ten sposób także ważne instytucje życia publicznego. W ostatnich latach poprawiła się dostępność usług medycznych, głównie świadczonych w ramach ZOZ-ów. Dostęp do szpitali jest wciąż utrudniony, pogarsza się dostępność aptek na obszarach wiejskich z powodu likwidacji punktów aptecznych.

Istotne zmiany zachodzą na rynku pracy. Wśród pracodawców dominuje sektor prywatny, rośnie liczba firm jednoosobowych, nowością jest pojawienie się tzw. sektora kreatywnego, choć jego występowanie ogranicza się do stolicy. Coraz bardziej odczuwalnym problemem staje się niedopasowanie systemu edukacji do rynku pracy. Ma to oczywisty wpływ na poziom bezrobocia. Chłonny rynek warszawski niweluje jego poziom, jednakże w skali regionu wzrasta liczba osób bezrobotnych bez prawa do zasiłku.

Mimo posiadanego potencjału rozwojowego i relatywnie dużej konkurencyjności regionu nie wykorzystuje on swoich wszystkich możliwości. Gospodarka oparta na wiedzy czy przemysły wysokich technologii to w dalszym ciągu nie zrealizowane plany. W sektorze rolniczym wydajność produkcji jest całościowo niższa niż średnio w kraju. Obserwowany jest trend rozwoju intensywnego rolnictwa, jednak na dużym obszarze regionu rolnictwo to sektor zdecydowanie zacofany. Brak jest oznak szerszych działań na rzecz rozwoju rolnictwa ekologicznego. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Łączenie funkcji rezydencjalnych z działalnością rolniczą i pozarolniczą wraz ze wsparciem dla lokalnych systemów gospodarczych mogą mieć pozytywny wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą obszarów wiejskich i małych miast.

Województwo mazowieckie boryka się z problemem rozmieszczenia, nasycenia i jakości infrastruktury technicznej. Dziedzictwo to ma wpływ na spójność terytorialną regionu i możliwości rozwoju. Jednakże wyrównywanie różnic w wyposażeniu infrastrukturalnym nie zawsze jest konieczne czy celowe. Zasadność potencjalnych inwestycji musi być analizowana w perspektywie długoterminowych strategii rozwoju, uwzględniających postulat policentrycznego rozwoju sieci osadniczej regionu. Warszawa pozostanie „bramą wjazdową” regionu – od polityki władz jednostek samorządu terytorialnego, ich współpracy i podejmowanych, skoordynowanych działań zależy, jak Warszawa zostanie wykorzystana dla rozwoju regionu.

Warszawa i jej obszar metropolitalny są kluczowym komponentem struktury funkcjonalno-przestrzennej regionu. Jednakże konstrukcja tego komponentu jest wadliwa ze względu na brak powiązań w ramach układu miast położonych w obszarze metropolitalnym.

Kształtowanie powiązań między ośrodkami miejskimi, także ośrodkami subregionalnymi, które są położone w pobliżu granic województwa, to zadanie o strategicznym charakterze. Bez tych powiązań województwo pozostanie zdominowanym przez Warszawę, spolaryzowanym, hierarchicznym tworem o niskim poziomie spójności terytorialnej. Powiązaniom „twardym” – infrastrukturalnym i kooperacyjnym – powinny towarzyszyć powiązania „miękkie”, wynikające z identyfikacji z regionem. Województwo mazowieckie, jak inne województwa w Polsce, to region administracyjny, którego granice są efektem kompromisu osiągniętego w czasie, gdy dokonywała się reforma administracyjna kraju i przygotowywano nowy podział terytorialny. Budowa tożsamości regionalnej to jedno z największych i najpilniejszych wyzwań.

Rozdział 1

Środowisko przyrodnicze

Rozdział 1
Środowisko przyrodnicze

Rozdział 2
Społeczeństwo

Rozdział 3
Gospodarka

Rozdział 4
Infrastruktura

Rozdział 5
Powiązania krajowe i międzynarodowe

Rozdział 6
Struktura funkcjonalno-przestrzenna

Rozdział 7
Uwarunkowania i możliwości rozwoju

Rozdział 8
Przesłanki rozwojowe i zalecenia





1.1. Wprowadzenie

Przebieg i skutki współczesnych procesów rozwoju narzucają konieczność nowego podejścia do środowiska przyrodniczego w programowaniu tego rozwoju na każdym poziomie. Szybki wzrost gospodarczy powoduje nadmierne zużywanie zasobów naturalnych – zarówno nieodnawialnych (wyczerpywanych), jak i odnawialnych oraz emisję odpadów i zanieczyszczeń do środowiska, przyczyniając się do jego degradacji w stopniu zagrażającym normalnemu funkcjonowaniu ekosystemów i dostarczaniu przez nie surowców i usług, a także – co w perspektywie długofalowej szczególnie istotne – odnowę tych ekosystemów. Metaforycznie ujmując to zjawisko jako przejście ze świata pustego do świata pełnego, co sprowadza się do tego, iż w poprzednich wiekach wzrost gospodarczy dokonywał się przez włączanie do procesów produkcyjnych nowych ziem i zasobów, bez troski o stan ekosystemów, natomiast **obecnie wzrost gospodarczy może następować jedynie w ramach dostępnych zasobów – z ich poszanowaniem (oszczędnym zużywaniem) i uwzględnianiem pojemności ekosystemów do absorpcji różnego rodzaju zanieczyszczeń pojawiających się w toku procesów produkcyjnych i konsumpcji ludzkiej.**

Dbłość o środowisko jest nakazem formalnym w skali globalnej, poczynając od Agendy 21 – jednego z podstawowych dokumentów tzw. Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro (1992 r.) – gdzie kraje zobowiązały się do uwzględniania kwestii środowiskowych w swoich dokumentach planistyczno-programowych na wszystkich poziomach zarządzania, w tym także na poziomie regionalnym. Znalazło to wyraz również w licznych dokumentach Unii Europejskiej na czele ze Strategią Zrównoważonego Rozwoju. Akcesja Polski do Unii Europejskiej przyniosła konieczność stosowania się do wymagań prawa europejskiego. Niezależnie jednak od formalnych nakazów czy zobowiązań, ważniejsze jest uświadomienie konieczności rozwoju społeczno-gospodarczego mieszczącego się w ramach systemów środowiskowych, tj. właśnie rozwoju zrównoważonego. **Rosnąca rzadkość zasobów naturalnych oraz warunków środowiska zmienia ich postrzeżenie nie tylko przez obywateli, ale zwłaszcza powinna zmieniać proces podejmowania decyzji przez władzę.**

W tej części *Diagnozy* przedstawiono stan i zasoby środowiska przyrodniczego województwa mazowieckiego w następującym ujęciu: charakterystyka i ocena stanu obecnego (zależnie od dostępnych danych, informacja odnosi się do lat 2009–2012, czasami



wcześniejszych); charakterystyka i ocena zmian zachodzących w środowisku przyrodniczym oraz w zakresie i sposobie użytkowania jego zasobów (czyli identyfikacja trendów w sposobie użytkowania, w tym ochrony, środowiska przyrodniczego i jego zasobów); rekomendacje dotyczące sposobu wykorzystania środowiska przyrodniczego i jego zasobów jako czynnika rozwoju.

1.2. Stan i zasoby środowiska przyrodniczego oraz ich jakość

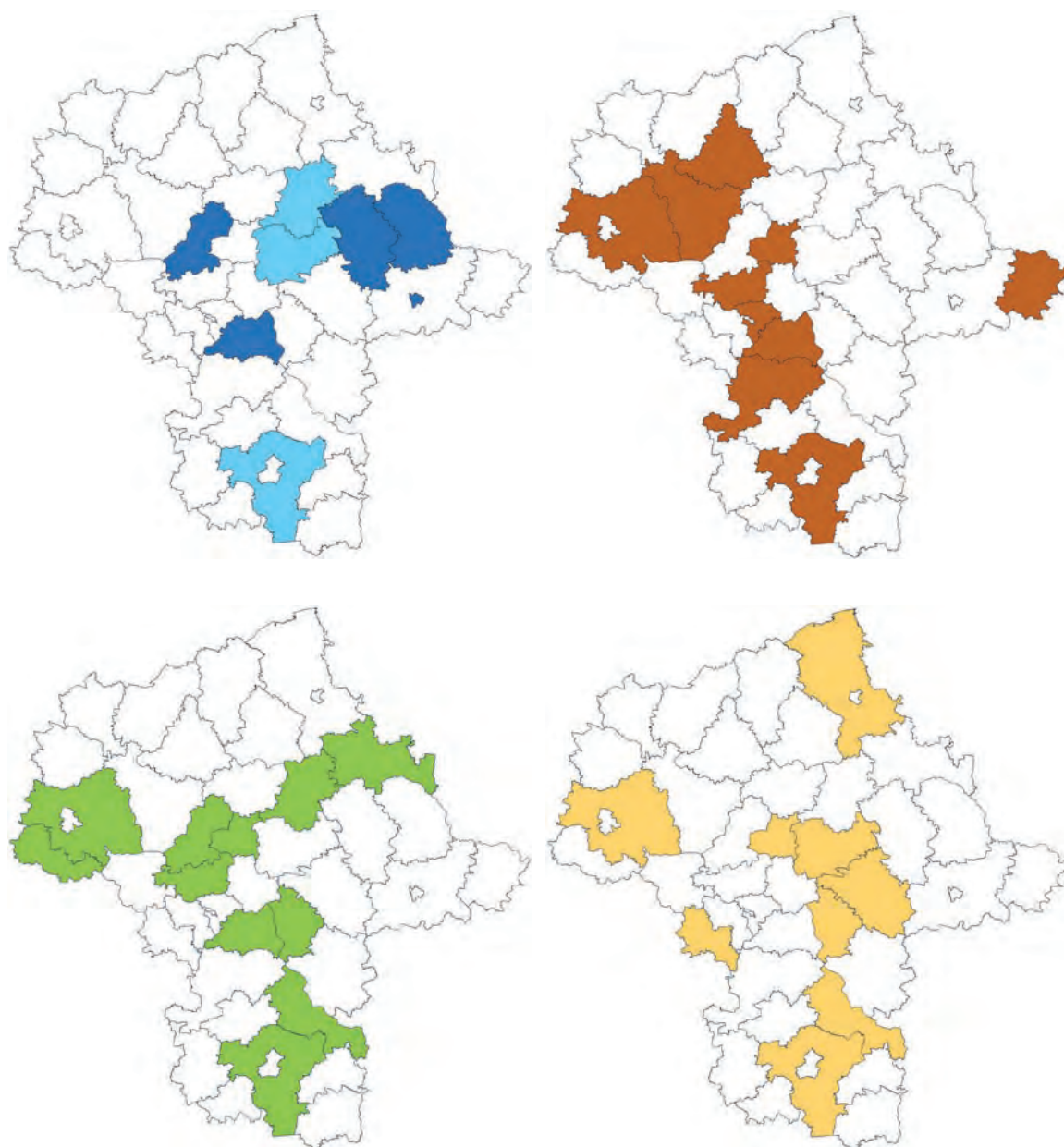
Warunki środowiska przyrodniczego województwa mazowieckiego nie wyróżniają się szczególnie na tle innych regionów Polski, położonych w strefie Niżu Europejskiego. Wynika to z wewnętrznie zróżnicowanej, ale w porównaniu z innymi regionami mało urozmaiconej rzeźby terenu oraz z charakterystycznej dla obszarów polodowcowych budowy geologicznej. **W porównaniu z innymi regionami Polski, województwo mazowieckie nie posiada walorów przyrodniczych będących szczególnym magnesem przyciągającym turystów z kraju i zagranicy. Jednakże występują na jego obszarze tereny atrakcyjne ze względu na walory przyrodnicze i kulturowe, poziom rozwoju infrastruktury turystycznej stanowi zaś szansę rozwoju turystyki i wypoczynku weekendowego.**

Głównym bogactwem naturalnym Mazowsza są ziemie w rozumieniu przestrzeni fizycznej, a także gleby, choć nie należą one do najbardziej urodzajnych w skali kraju. Przeważają gleby słabych klas (V–VI); gleby najbardziej przydatne do produkcji rolniczej (klasy I–III) stanowią jedynie 18% powierzchni użytków rolnych. Dodatkowym utrudnieniem w prowadzeniu gospodarki rolnej jest mozaikowy układ gleb o różnej żyzności. Klimat województwa mazowieckiego ma charakter przejściowy i charakteryzują go przenikające się cechy klimatu oceanicznego i kontynentalnego. Okres wegetacyjny trwa około 215 dni w części południowej województwa i o 14 dni krócej w części północnej.

Ze względu na ograniczone i relatywnie nieduże rozmiary zasobów surowców kopalnych nie mają one większego znaczenia dla rozwoju województwa mazowieckiego. Spośród zasobów surowców mineralnych wykorzystywane są: kruszywa naturalne (piaski, żwiry) i surowce ilaste (na potrzeby ceramiki budowlanej) oraz złoża piaskowca jurajskiego, wapieni i margli, a także nieznaczne ilości gazu ziemnego. Podobnie niewielkie są zasoby leśne województwa mazowieckiego. Mazowsze należy do regionów o niskiej lesistości – 22,7% (średnia dla Polski 29,2%), a ponadto około 21% powierzchni leśnej stanowią lasy ochronne. Lasy produkcyjne posiadają uproszczoną strukturę drzewostanu, często są to monokultury sosnowe w złym stanie zdrowotnym.

Największe zasoby eksploatacyjne wód podziemnych występują na poziomie czwartorzędowym. Ten poziom charakteryzuje też największa odnawialność wód. Zasoby wód geotermalnych są ubogie, a ich eksploatacja może być utrudniona z uwagi na znaczną głębokość zalegania.

Najbardziej charakterystyczną cechą rzeźby terenu województwa mazowieckiego jest promienisty układ dolin rzecznych, utworzony w dnie Kotliny Warszawskiej przez Wkrę,

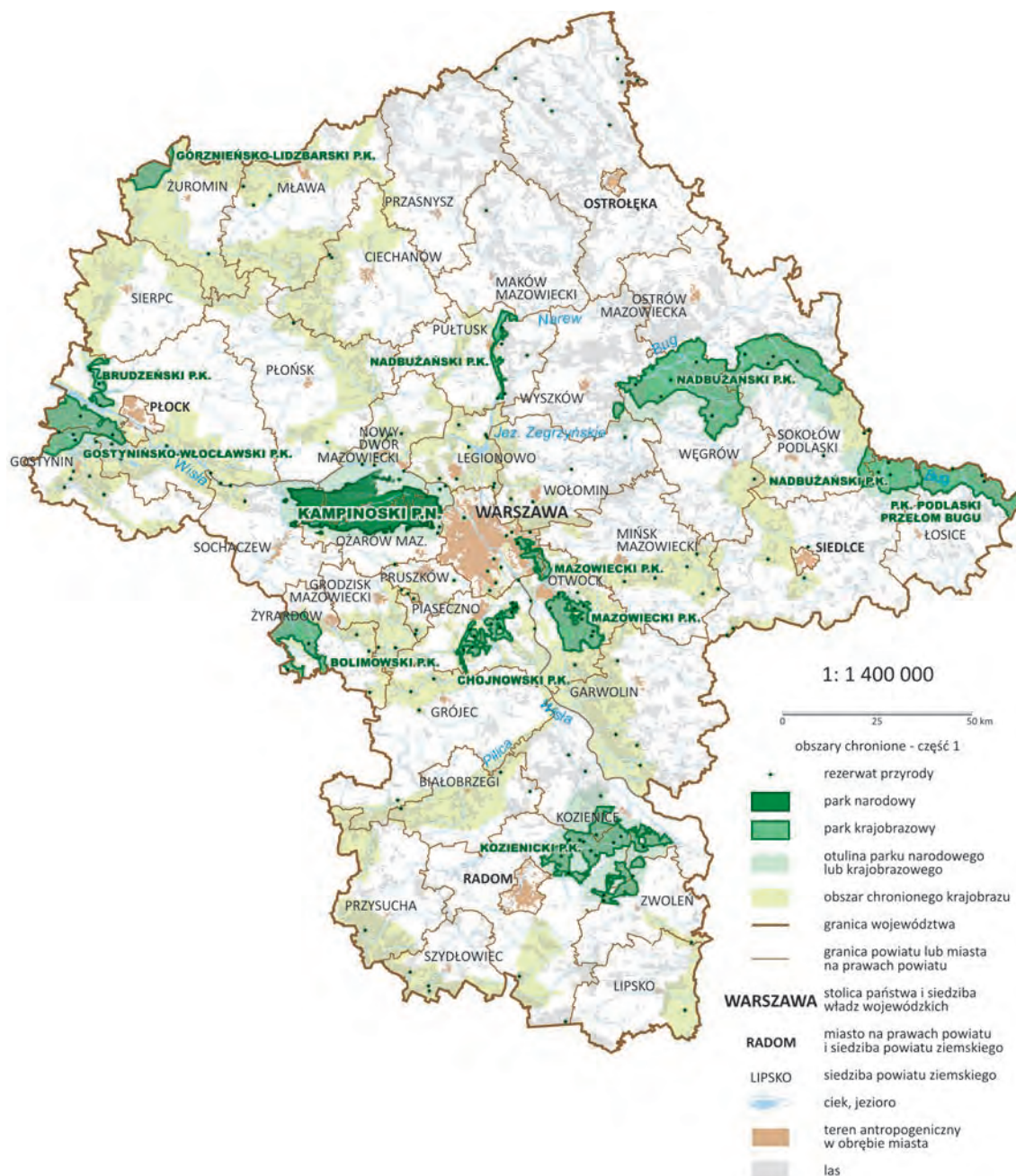


obszary cenne
z uwagi na występowanie:

- wód podziemnych o odpowiedniej jakości i ilości
- wód powierzchniowych o dobrej jakości
- gleb cennych dla rolnictwa
- obszarów leśnych i chronionych
- zasobów surowców mineralnych

Rycina 1. Obszary województwa mazowieckiego szczególnie cenne z uwagi na występujące zasoby i walory środowiska przyrodniczego

Źródło: Opracowanie na podstawie E. Bogdanowicz i in., *Środowisko przyrodnicze jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport badawczy nr B2 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2012, s. 173.



© Departament Geodezji i Kartografii, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego w Warszawie; Ul. Floriańska 10; 03-707 Warszawa; tel. 22 432 45 00; www.geodezja.mazovia.pl; e-mail: geodezja@mazovia.pl

Dane do opracowania treści tematycznej map pozyskano z Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska oraz Mazowieckiego Systemu Informacji Przestrzennej; http://www.wrotamazowska.pl

Treść podkładową do opracowania map pozyskano z Mazowieckiego Systemu Informacji Przestrzennej; http://www.wrotamazowska.pl

Rycina 2. Obszary prawnie chronione na terenie województwa mazowieckiego stan na koniec 2010 r.

Źródło: Program ochrony środowiska województwa mazowieckiego na lata 2011–2014 z uwzględnieniem perspektywy do 2018 r., Warszawa 2012, s. 20.



Narew, Bug, Świder, Wilgę, Wisłę i Bzurę. Doliny te rozdzielają wysoczyzny polodowcowe, tworząc charakterystyczne układy krajobrazowe. Cechą charakterystyczną układu hydrograficznego Mazowsza jest duża liczba małych rzek o niewielkich zasobach wodnych. W województwie znajduje się także niewielka liczba jezior – głównie starorzeczy w dnach dolin rzecznych, pełniących istotne funkcje ekologiczne, krajobrazowe i gospodarcze (ryc. 1).

Województwo mazowieckie posiada możliwości rozwoju energetyki opartej na źródłach odnawialnych (rzeki, słońce, wiatr i wody geotermalne). Zasoby energii wodnej zostały określone na 1754,71 GWh. Warunki solarne, umożliwiające wykorzystanie energii promieniowania słonecznego zostały ocenione jako względnie korzystne, ale wymagające dostosowania typu systemów i urządzeń do charakteru, struktury i rozkładu czasowego dopływającego promieniowania. Największy w województwie potencjał do rozwoju energetyki geotermalnej mają powiaty: płocki, płoński, sochaczewski, sierpecki, żuromiński i żyrardowski, ale rozwój tej energetyki jest najbardziej opłacalny w miastach (tam gdzie istnieje dobrze rozwinięta sieć ciepłownicza).

W województwie stwierdzono występowanie 358 gatunków płazów, gadów, ptaków i ssaków. Najliczniejszą grupę stanowią ptaki (277 gatunków, w tym 198 lęgowych). Obszary Natura 2000 zajmują około 17% powierzchni województwa i obejmują głównie doliny rzeczne (ryc. 3). **Zjawiskiem szczególnym w skali kraju jest występowanie obszarów chronionych w bezpośrednim sąsiedztwie Warszawy, która graniczy z Kampinoskim Parkiem Narodowym (posiadającym także status Rezerwatu Biosfery i Obszaru Natura 2000) oraz dwoma Parkami Krajobrazowymi: Mazowieckim i Chojnowskim.** Obszary chronione województwa mazowieckiego tworzą sieć, jednak zintegrowanie regionu z ogólnopolską siecią ekologiczną wymaga uzupełnienia niektórych jej ogniw – w tym zwłaszcza przez utworzenie parków krajobrazowych w dolinach: Omulwi i Płodownicy, Narwi, Wisły na odcinku Warszawa – Płock, dolnej Pilicy, górnego Liwca oraz fragmentu Wysoczyzny Rawskiej i Równiny Łowicko-Błońskiej (ryc. 2).

Presja wywierana przez działalność człowieka na środowisko przyrodnicze jest umiarkowana z wyjątkiem terenów powiatów kozienickiego i grójeckiego oraz Obszaru Metropolitalnego Warszawy. **Największy wpływ na zmiany środowiska ma presja urbanizacyjna, która jest najsilniejsza na terenach o łatwym dostępie do rynku pracy oraz na terenach atrakcyjnych krajobrazowo.** Presja urbanizacyjna, pomijając Warszawę, dotyczy zwłaszcza powiatów: warszawskiego zachodniego, pruszkowskiego, otwockiego, wołomińskiego, grodzkiego, legionowskiego i piaseczyńskiego (ryc. 4). Obszarem jej szczególnie nasilenia są tereny położone w otulinie Kampinoskiego Parku Narodowego, a także samego parku. Coraz większym problemem stają się też odpady gospodarcze i bytowe (komunalne), a także

Zmiany w użytkowaniu terenów na obszarach podmiejskich, w szczególności wokół Warszawy, są bardzo wyraźne. Wiele z podwarszawskich gmin zmienia swój charakter z wiejskiego na miejski lub miejsko-wiejski. Choć formalnie ich status pozostaje taki sam funkcjonują one w wymiarze gospodarczym i społecznym w nowy sposób.

Badanie statystyczne w zakresie identyfikacji obszarów o cechach miejskich i cechach wiejskich w województwie mazowieckim oraz wskaźnika syntetycznego różnicującego gminy na podstawie kryterium funkcjonalnego, wykonane w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2010; patrz: mapa w załączniku 1



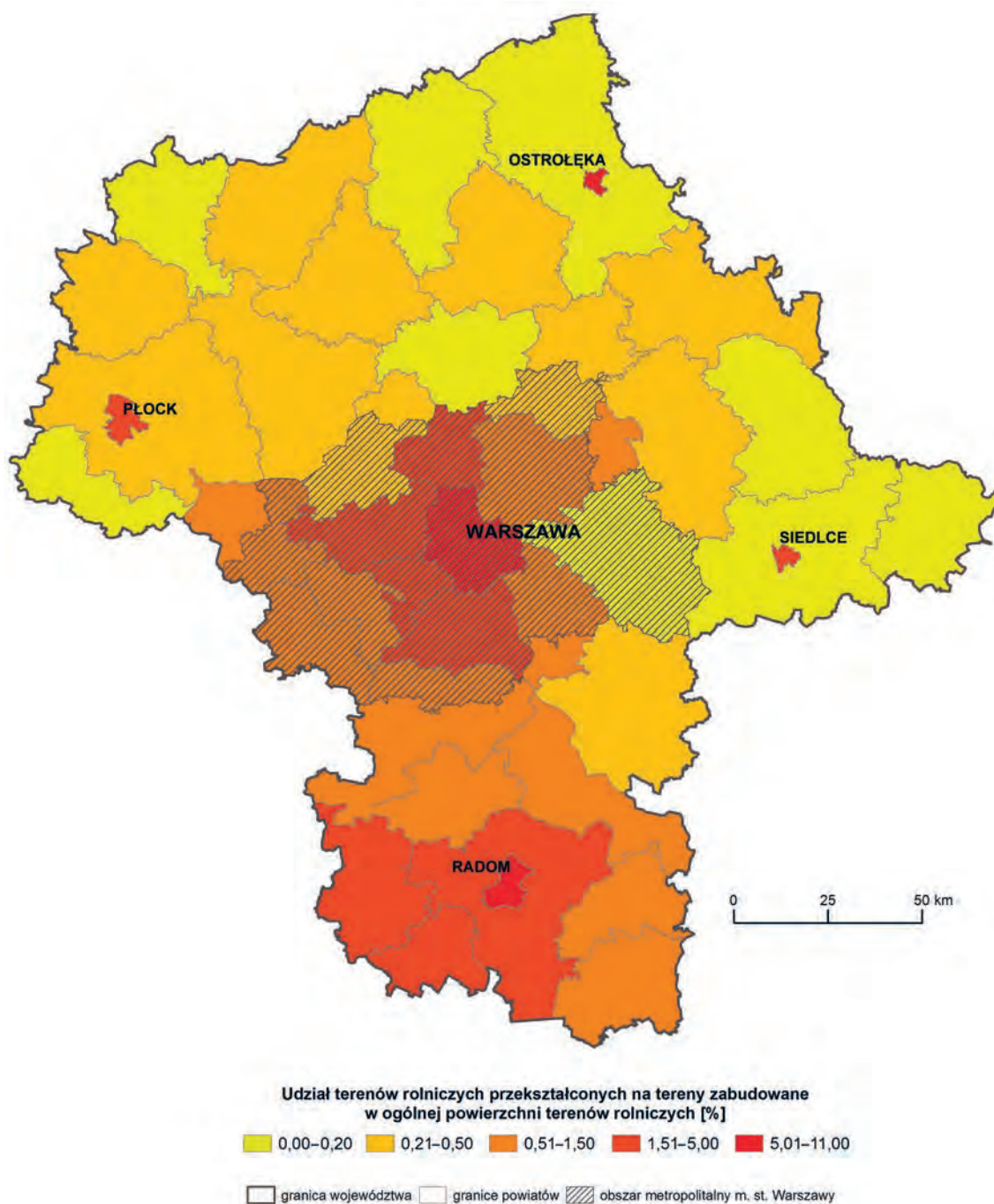
© Departament Geodezji i Kartografii, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego w Warszawie; Ul. Floriańska 10; 03-707 Warszawa; tel. 22 432 45 00; www.geodezja.mazovia.pl; e-mail: geodezja@mazovia.pl

Dane do opracowania treści tematycznej map pozyskano z Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska oraz Mazowieckiego Systemu Informacji Przestrzennej; <http://www.wrotamazowska.pl>

Treść podkładową do opracowania map pozyskano z Mazowieckiego Systemu Informacji Przestrzennej; <http://www.wrotamazowska.pl>

Rycina 3. Obszary Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 na terenie województwa mazowieckiego (stan na listopad 2011 r.)

Źródło: Program ochrony środowiska województwa mazowieckiego na lata 2011–2014 z uwzględnieniem perspektywy do 2018 r., Warszawa 2012, s. 23.



Rycina 4. Udział terenów rolniczych przekształconych na tereny zabudowane w ogólnej powierzchni terenów rolniczych w powiatach województwa mazowieckiego

Źródło: E. Bogdanowicz i in., *Środowisko przyrodnicze jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport badawczy nr B2 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2012, s. 449.



ścieki. Duże zagrożenie, szczególnie dla zasobów i czystości wód powierzchniowych stanowi gospodarka rolna.

Najbardziej zagrożonym i zanieczyszczonym komponentem środowiska przyrodniczego województwa mazowieckiego są wody powierzchniowe. Stan 62% wód jest określany jako umiarkowany, dobry stan osiągnęło jedynie 13%, słaby 16%, a zły 9%. Bardzo dobrego stanu wód nie stwierdzono. Najbardziej zanieczyszczone rzeki województwa to: Wisła, Bug, Bzura, Jeziorka, Brok, Utrata i Cetynia. Na terenie województwa znajdują się 4 ujęcia wód powierzchniowych do zaopatrzenia ludności w wodę (3 w Warszawie i 1 w Płocku). We wszystkich punktach jakość wód nie odpowiada stawianym im wymaganiom.

Jakość powietrza atmosferycznego w porównaniu z innymi regionami Polski można uznać za zadawalającą, jeśli wyłączy się z tej oceny OMW oraz większe miasta. Można też stwierdzić, że ogólnie województwo mazowieckie charakteryzuje się niskim stopniem zanieczyszczenia powietrza. Notuje się niski poziom zanieczyszczeń gazowych, natomiast przekroczenia występują w odniesieniu do pyłu zawieszonego PM10. Szczególny problem stanowi tlenek węgla, którego źródła są rozproszone (spaliny z silników pojazdów mechanicznych, lokalne ciepłownie, elektrociepłownie, gazownie).

Choć gleby województwa mazowieckiego nie są nadmiernie zanieczyszczone, to postępujące wycofywanie się gospodarstw z chowu zwierząt oraz upraszczanie struktury zasiewów przyczynia się do spadku zawartości substancji organicznej (próchnicy) na wielu terenach. Także emisja dwutlenku siarki i innych gazów potęguje zakwaszenie gleb, zwłaszcza wobec niskiego poziomu wapnowania (nawożenia wapnem). Nie ma natomiast większego problemu z zasoleniem oraz zanieczyszczeniem gleb metalami ciężkimi poza powiatami: pruskowskim (podwyższona zawartość miedzi, ołowiu oraz cynku), kozienickim (kadm), legionowskim (cynk) i radomskim (nikiel). Prowadzona gospodarka rolna w powiązaniu z warunkami naturalnymi sprawia, że odnotowywanym (dotyczy ok. 14% użytków rolnych) – choć ciągle słabo zbadanym – zagadnieniem staje się w województwie erozja wietrzna gleb.

Problemem w regionie jest też zagrożenie powodziowe. Tylko największe rzeki są objęte wstępną oceną ryzyka powodziowego przez Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej. Pominięte mniejsze cieki bywają równie groźne ze względu na lokalne podtopienia. Większość niewielkich rzek wylewa z koryta w związku z roztopami śródzimowymi i wiosennymi. Analiza katastrofalnych powodzi, które miały miejsce w Polsce, dowodzi, że obserwowane obecnie zjawiska nie są jednostkowe i nietypowe, a przeciwnie – zdarzyły się już w przeszłości i należy się z nimi liczyć w przyszłości.

1.3. Zmiany stanu zasobów środowiska przyrodniczego

Udział użytków rolnych w województwie w ostatnim dziesięcioleciu zmniejszył się z 65,6% do 58,8% ogólnej powierzchni. Ubywa przede wszystkim gruntów ornych w OMW. Areał użytków rolnych będących w użytkowaniu gospodarstw rolnych w latach 2002–2010 zmniejszył się o 10,3% (ubyło 232 tys. ha). Są to spadki znaczące i niepokojące.



W województwie mazowieckim rośnie zużycie wody na potrzeby gospodarki i ludności. Wpływa na to przede wszystkim zapotrzebowanie przemysłu na wodę, zwłaszcza przez elektrownie w Kozienicach (1,6 mln dam³), Ostrołęce (541 tys. dam³) i elektrociepłownię w Warszawie (304 tys. dam³). Wzrostu tego nie skompensował spadek zużycia wody w niektórych miejscowościach, w których zamykano zakłady przemysłowe (Warszawa, Radom, Piaseczno). Zużycie wody w OMW stanowiło 14% ogólnego zużycia wody w województwie mazowieckim.

Zasoby wód podziemnych w ostatnim 10-leciu zwiększyły się w regionie o 15%. Jednak relacja poboru wód na cele gospodarki i ludności do zasobów wód podziemnych województwa mazowieckiego jest mniej korzystna niż w całym kraju. Intensywna eksploatacja tych wód w okolicach Warszawy i Radomia spowodowała powstanie lejów depresyjnych, co grozi zanieczyszczeniem wód podziemnych. Ponadto wody podziemne są nadmierne zażelazione, co podnosi koszty korzystania z wody ze względu na konieczność jej uzdatniania. W zdecydowanie gorszej kondycji znajdują się wody powierzchniowe. Ich znaczna degradacja ogranicza możliwości wykorzystania gospodarczego, do celów bytowych a zwłaszcza rekreacyjnych.

Pozytywnym zjawiskiem w województwie jest zwiększanie lesistości. W strukturze własnościowej dominują lasy państwowe (ok. 58% ogólnej powierzchni leśnej). Mankamentem lasów na Mazowszu jest to, że większość z nich stanowią lasy produkcyjne z dominującym udziałem sosny.

1.4. Zmiany presji na środowisko przyrodnicze

Zjawiskiem, które coraz bardziej rzutuje na walory środowiska, krajobraz oraz koszty funkcjonowania infrastruktury i gospodarstw domowych, jest presja urbanizacyjna. W latach 1990–2006 odsetek powierzchni zurbanizowanej powiększył się najbardziej w OMW (o 1,06 pkt. proc.). Największy relatywnie przyrost tej powierzchni odnotowano w powiatach będących w strefie oddziaływania Warszawy: legionowskim, pruszkowskim i warszawskim zachodnim. Rozprzestrzenianie się i rozpraszanie zabudowy na obszarach peryferyjnych o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, a także o wysokiej wartości rolniczej przestrzeni produkcyjnej powoduje degradację przestrzeni wiejskiej i miejskiej oraz krajobrazu.

W województwie rośnie ilość odpadów z działalności gospodarczej. Jedynie 51% tych odpadów jest poddanych odzyskowi. Masa wytworzonych odpadów komunalnych w regionie wynosi około 360 kg na mieszkańca rocznie i nadal się zwiększa, a odsetek odpadów poddanych recyklingowi jest znikomy. W latach 1995–2010 wzrosła także wielkość ścieków przemysłowych i komunalnych odprowadzanych do wód powierzchniowych lub do ziemi. Mimo że systematycznie zwiększa się odsetek ludności obsługiwanej przez oczyszczalnie ścieków, jest on nadal niższy na Mazowszu niż w całym kraju.

Zmniejszeniu ulega natomiast presja na środowisko w zakresie emisji zanieczyszczeń do atmosfery. Trend emisji pyłów i w mniejszym stopniu gazów jest spadkowy. Trzeba



jednak zauważyć, że statystyki pomijają rozproszone źródła zanieczyszczeń, które są uciążliwe w skali lokalnej (małe kotłownie, paleniska domowe i pojazdy mechaniczne). Niekorzystnym zjawiskiem jest też rosnący hałas, zwłaszcza w aglomeracji warszawskiej, ale także wzdłuż głównych szlaków drogowych i w wielu mniejszych miastach.

1.5. Środowisko przyrodnicze a rozwój województwa

Znaczna część powierzchni województwa może być wykorzystana rolniczo, co w połączeniu z terenami zalesionymi oraz rzekami i łąkami tworzy atrakcyjny krajobraz, umożliwia dostarczanie usług ekologicznych, tworzy ostoję dla fauny oraz atrakcyjne siedliska dla ludzi. **Pozostałe – poza glebą i przestrzenią – zasoby przyrodnicze są skromne, co przesądza o tym, iż trudno je uznać za samoistny czynnik rozwoju.** W działalności rolniczej szczególne znaczenie ma sadownictwo i warzywnictwo oraz w północno-wschodnich powiatach chów bydła. Za wysoce niekorzystne zjawisko trzeba uznać presję urbanizacyjną na tereny o najwyższym wskaźniku waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej.

Własne zasoby wód płynących województwa stanowią około 1/6 dopływu wód do jego obszaru. Pozostałe zasoby wód pochodzą z innych województw. **Stan ich czystości będzie decydował o możliwościach lub ograniczeniach (ergo kosztach) ich wykorzystania.** Bogatsze zasoby wód podziemnych nie stanowią ograniczenia dla rozwoju społeczno-gospodarczego regionu, jednak dostępność tych wód może być problemem w rozwoju Warszawy oraz powiatów: płockiego, garwolińskiego, radomskiego, kozienickiego, zwolenckiego i lipskiego. Poprawa jakości wód, zwiększenie ich dostępności także na cele rolnicze (w związku ze zmianami klimatycznymi), wymaga dalszego rozwoju infrastruktury wodno-kanalizacyjnej i nowoczesnych technologii oczyszczania ścieków, ale też oszczędnego gospodarowania wodą, zwłaszcza ze zbiorników podziemnych. Priorytetem powinna być pełna realizacja Programu małej retencji dla woj. mazowieckiego (2008), w tym zwiększenie magazynowania wody w zbiornikach do 5 mln m³ w stawach, oczkach wodnych, obszarach mokradłowych, korytarzach rzek i rowach melioracyjnych. Większej retencji będzie też sprzyjać poprawa struktury gleb, zwiększenie lesistości, wprowadzanie zadrzewień śródpolnych, ochrona i odtworzenie terenów mokradłowych oraz renaturyzacja rzek i ich dolin.

Zmiany klimatyczne zwiększają niepewność dotyczącą przyszłych warunków gospodarowania i funkcjonowania ludzi. W przypadku rolnictwa ocieplenie powinno korzystnie wpłynąć na ciepłolubne gatunki owoców (brzoskwinie, morele, winorośl), ale większa zmienność pogody (późne przymrozki), silne wiatry, gradobicia zwiększą niepewność plonów. W przypadku leśnictwa ocieplenie zwiększa zagrożenie dla drzew iglastych. Nasili się także rozprzestrzenianie się chorób zakaźnych przenoszonych przez kleszcze, komary, muchy etc., upały i inne kaprysy pogody będą zaś mieć ujemny wpływ na zdrowie, co będzie wymagać zwiększonych nakładów na opiekę zdrowotną. Nasilenie się pogodowych zjawisk ekstremalnych (gwałtowne i intensywne deszcze, wichury i huragany, upały) wymaga uwzględnienia w polityce dotyczącej wielu dziedzin, jak chociażby lokalizacji



budynków i budowli, przeciwdziałania zagrożeniu powodziowemu czy kosztów restytucji po katastrofach.

Korzystne efekty przyrodnicze i gospodarcze (ochrona zasobów) powinny przynieść zwiększenie powierzchni leśnej. W Programie zwiększenia lesistości dla województwa mazowieckiego do 2020 r. największe obszary zalesień przewiduje się w powiatach: plockim, żyrardowskim, pruszkowskim, grodziskim, piaseczyńskim, legionowskim, grójeckim, radomskim, zwoleniskim i lipskim, a zatem – przede wszystkim – tam, gdzie udział powierzchni leśnej jest najniższy. **Rozbudowanie sieci ekologicznej województwa i objęcie ochroną wszystkich ważnych jej ogniw powinno przyczynić się do zachowania walorów krajobrazowych i tożsamości regionu.**

1.6. Wnioski

Podstawowe znaczenie dla rozwoju ma racjonalne wykorzystanie przestrzeni, godzące potrzeby wszystkich użytkowników środowiska. W zagospodarowaniu przestrzennym trzeba dążyć do zaprowadzenia ładu przestrzennego: ograniczenia chaotycznego rozlewania się budownictwa na terenach podmiejskich i tych atrakcyjnych przyrodniczo, stopniowego eliminowania nadmiernego rozproszenia budownictwa wiejskiego na rzecz koncentracji zabudowy, zmniejszenia presji urbanizacyjnej na tereny otwarte i większej dbałości o krajobraz. Konieczne jest również zachowywanie odpowiednich proporcji między terenami biologicznie i hydrologicznie czynnymi oraz zabudowanymi, zwłaszcza na terenach zurbanizowanych i urbanizujących się. Krajobraz województwa powinien być traktowany jako istotne uwarunkowanie rozwoju i być obligatoryjnie rozpatrywany i uwzględniany we wszystkich dokumentach planistycznych.

Konieczne jest oszczędne gospodarowanie wodą, zwłaszcza zasobami wód podziemnych na terenach o ich ograniczonych zasobach, oraz przyspieszenie oczyszczania wód płynących przez rozbudowę infrastruktury wodno-kanalizacyjnej i oczyszczalni ścieków, a także poprawę praktyk rolniczych. Należy liczyć się z rosnącym zapotrzebowaniem rolnictwa na wodę w związku ze zmianami klimatycznymi, potrzebami nawadniania dla zwiększenia produktywności (konkurencja), rozwijaniem ogrodnictwa: sadownictwa i warzywnictwa (zmiana diety).

Rolnictwo może stanowić silny sektor gospodarczy dostarczający wysokiej jakości produktów żywnościowych, biomasy na cele energetyczne oraz sprzyjający zachowaniu sprawności ekosystemów. Pożądane jest zatem bezwzględne chronienie gruntów rolnych, zwłaszcza wysokiej jakości, rozwijanie rolnictwa ekologicznego, zahamowanie procesu wycofywania się gospodarstw z produkcji zwierzęcej, rozwijanie rynków lokalnych, rejonizacja poszczególnych rodzajów produkcji rolniczej (klastry) oraz, wbrew aktualnym tendencjom, rewitalizacja rolnictwa w miastach. Maksymalne wykorzystanie możliwości tworzenia energii ze źródeł odnawialnych, w tym także z biomasy (m.in. rozwój biogazowni), wykorzystując technologie II i III generacji, jest pożądane i korzystne tak dla środowiska, jak i rynku pracy. Alokacja inwestycji proekologicznych powinna być podporządkowana



priorytetem, wizji rozwoju poszczególnych miejscowości oraz kryteriom efektywności. Należy promować technologie wodo- i energooszczędne.

Potrzebna jest intensyfikacja działań na rzecz podnoszenia świadomości i postaw proekologicznych mieszkańców Mazowsza oraz zmiana kryteriów sukcesu rozwojowego. Obecnie w ocenie tego sukcesu przeważają kryteria ekonomiczne, pomija się zaś efekty zewnętrzne, zwłaszcza długookresowe.



Mazowsze a regiony referencyjne

Porównanie województwa mazowieckiego z regionami referencyjnymi dotyczyło kwestii gospodarowania odpadami komunalnymi oraz struktury użytkowania gruntów (tab. 1 i 2). W pierwszym przypadku na podstawie dostępnych informacji można stwierdzić, że racjonalne gospodarowanie odpadami (recykling) zależy od poziomu rozwoju gospodarczego regionu. Poza tym im wyżej

rozwinęty region, tym mniej powstaje odpadów komunalnych na mieszkańca. Można więc założyć, że występuje pewna prawidłowość związana ze świadomością ekologiczną, dbałością o środowisko i rozwiązaniami stosowanymi do radzenia sobie z odpadami.

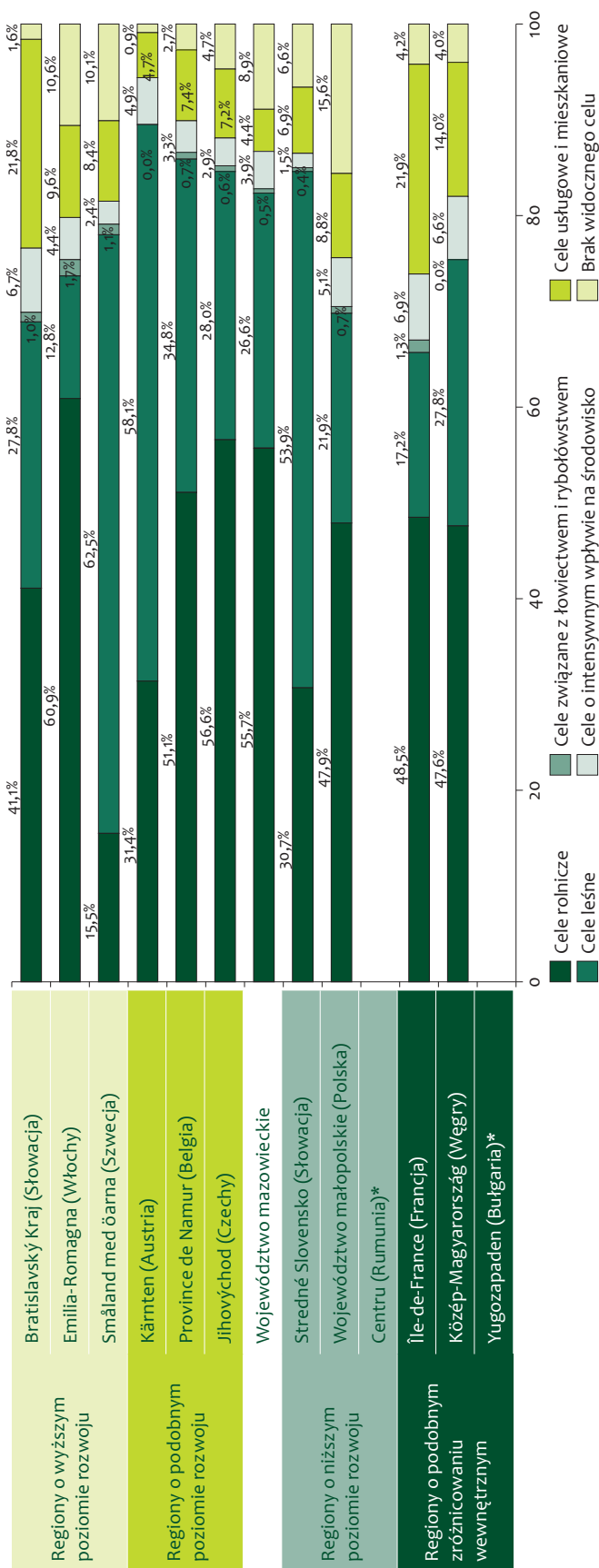
W przypadku struktury użytkowania gruntów zebrane informacje pozwalają stwierdzić, że odsetek powierzchni przeznaczanej pod określone działalności nie wiąże się bezpośrednio z poziomem rozwoju regionu. Regiony o podobnym bądź wyższym poziomie rozwoju to regiony o różnym poziomie urbanizacji i często dużych powierzchniach przeznaczanych na cele rolnicze i leśne. Jest to ważna informacja w kontekście oceny znaczenia obszarów wiejskich i produkcji rolniczej na Mazowszu.



Tabela 1. Wskaźniki dotyczące odpadów komunalnych w 2008 r., dane Eurostat

Kategoria	Region	Wskaźnik			
		Odpady komunalne wytworzone (tys. ton)	Odpady komunalne wytworzone na 1 mieszkańca (tony na 1 mieszkańca)	Odsetek odpadów komunalnych zebranych (%)	Udział odpadów komunalnych poddanych recyklingowi w wytworzonych (%)
	Bratislavský Kraj (Słowacja)	285,03	2,15	100	0,9
Regiony o wyższym poziomiu rozwoju	Emilia-Romagna (Włochy)	2 951,48	*	100	*
	Småland med öarna (Szwecja)	*	*	*	*
	Kärnten (Austria)	273,1	2,05	100	29,4
Regiony o podobnym poziomiu rozwoju	Province de Namur (Belgia)	209,02	2,23	100	7,3
	Jihovýchod (Czechy)	472,28	3,51	*	*
	Województwo mazowieckie	2 052,49	2,53	75	6,0
	Stredné Slovensko (Słowacja)	395,9	3,41	100	2,6
Regiony o niższym poziomiu rozwoju	Województwo małopolskie (Polska)	860,18	3,82	79	6,8
	Centru (Rumunia)	969,3	2,61	66,5	0,7
	Île-de-France (Francja)	9 165,46	1,28	*	16,8
Regiony o podobnym zróżnicowaniu wewnętrznym	Közép-Magyarország (Węgry)	1 516,33	1,92	96,3	12,0
	Yugozapaden (Bułgaria)	951,27	2,22	97,9	*

* Brak danych.

Tabela 2. Struktura użytkowania gruntów według widocznego celu użytkowania w 2009 r., dane Eurostat^a^a Wskaźnik w bazie Eurostat pochodzi z badań terenowych LUCAS (Land Use and Cover Area frame Survey).

* Brak danych.

Rozdział 2

Społeczeństwo

Rozdział 1
Środowisko
przyrodnicze

Rozdział 2
Społeczeństwo

Rozdział 3
Gospodarka

Rozdział 4
Infrastruktura

Rozdział 5
Powiązania
krajowe
i międzynarodowe

Rozdział 6
Struktura
funkcjonalno-
przestrzenna

Rozdział 7
Uwarunkowania
i możliwości
rozwoju

Rozdział 8
Przesłanki rozwojowe
i zalecenia





2.1. Wprowadzenie

Liczba i struktura ludności są przejawem i następstwem zachodzących procesów demograficznych. Jednocześnie wpływają one na procesy ekonomiczne i społeczne. Ilościowe i jakościowe zasoby ludzkie to zarówno efekt rozwijającej się lub stagnacyjnej gospodarki, jak i „siła sprawcza” procesów rozwoju społecznego i gospodarczego. Badania i analizy wskazują, że procesy rozwoju województwa mazowieckiego charakteryzują się znacznym zróżnicowaniem przestrzennym. Rozwojowi towarzyszą rozwarstwienia ekonomiczne (dochodowe) w ujęciu terytorialnym. Nierównomierny jest dostęp do edukacji i usług zdrowotnych zapewniających rozwój kapitału ludzkiego. Co istotne, niekorzystne cechy sytuacji gospodarczej i położenia społecznego różnych grup, a niekiedy większości mieszkańców, występujące na określonych obszarach mają cechy trwałości. Pozostaje to w sprzeczności ze spójnością społeczną, rozumianą jako rozwój, którego efektem są: równomierna społecznie i przestrzennie poprawa warunków życia, wzrost kapitału ludzkiego, określanego przez poziom kwalifikacji i zdrowia populacji, oraz wzrost społecznej partycypacji w życiu publicznym. Zapewnienie spójności społecznej jest warunkiem wzrostu gospodarczego o charakterze inkluzyjnym, w którym uczestniczą wszyscy obywatele i z którego wszyscy korzystają. W tej części *Diagnozy* zostały omówione zjawiska i procesy związane ze społecznym wymiarem rozwoju, rozumianym jako społeczne uwarunkowania rozwoju oraz skutki dla warunków i jakości życia mieszkańców.

2.2. Zmiany liczby ludności i ich dynamika

Województwo mazowieckie liczyło w 2011 r. 5 268,7 tys. mieszkańców, co stanowi 13,7% ogółu ludności Polski. Wskaźnik urbanizacji województwa wynosi 64,2% (wskaźnik dla Polski to 60,8%). **W ujęciu przestrzennym zmiany liczby ludności Mazowsza przebiegają nierównomiernie: koncentracja potencjału ludnościowego występuje w ośrodkach miejskich – głównie w Warszawie i otaczających ją miejscowościach oraz w miastach o znaczeniu**



subregionalnym i ich strefach podmiejskich. Zmniejsza się liczba ludności gmin rolniczych. Towarzyszą temu zmiany struktury wielkości wsi: zmalała liczba wsi małych (o liczbie mieszkańców poniżej 100) i wzrosła liczba wsi zamieszkałych przez 2000 i więcej osób.

Poziom urodzeń w województwie mazowieckim w ostatniej dekadzie wahał się od 46,4 tys. (2002 r.) do 60,7 tys. (2010 r.). Pozytywne zmiany w zakresie wzrostu liczby urodzeń można uznać jednak za przejściowe. Są w pewnym stopniu „echem” wyżu demograficznego lat 80. ubiegłego wieku, w pewnym zaś odnotowaną zmianą poziomu dzietności na Mazowszu (w latach 2002–2010 wskaźnik ten zwiększył się z 1,237 do 1,471, w tym w Warszawie z 0,958 do 1,307). Liczba zgonów zwiększyła się z 51,5 tys. (2002 r.) do 53,4 tys. (w 2010 r.). W efekcie saldo przyrostu naturalnego oscylowało od minus 6,6 tys. do plus 5,5 tys. osób w skali całego regionu.

Województwo mazowieckie, a zwłaszcza Warszawa i pierścień otaczających ją gmin, jest obszarem napływu ludności. Niemal w całym okresie po 1990 r. charakterystyczny jest wzrost ogólnego salda w ruchu wewnętrznym. Są to przede wszystkim przemieszczenia wewnątrz województwa. Migranci spoza regionu pochodzili z województw „ościennych”: lubelskiego, łódzkiego, warmińsko-mazurskiego i podlaskiego. Napływowi ludności do województwa mazowieckiego towarzyszył odpływ związany z migracjami zagranicznymi. Istniejąca statystyka nie pozwala na dokładne określenie faktycznych ubytków, natomiast szacunki określają liczbę osób mogących pochodzić z Mazowsza i pozostawać za granicą na 250 tys. osób. Migracje zagraniczne oznaczają najczęściej odpływ osób w wieku produkcyjnym, zwłaszcza młodych i o wysokich kwalifikacjach.

Efektom zachodzących procesów demograficznych jest depopulacja niektórych obszarów województwa mazowieckiego, zwłaszcza części północnej regionu, a następnie wschodniej i południowej.

2.3. Zmiany struktury społeczno-ekonomicznej ludności

W 2011 r. liczba ludności w wieku produkcyjnym na terenie województwa mazowieckiego wyniosła 3 344,2 tys. (co stanowiło 63,5% ogółu ludności), w wieku przedprodukcyjnym – 984,2 tys. (18,7%), a ludność w wieku poprodukcyjnym – 940,3 tys. (17,8% ogółu ludności).

Do roku 2030 dużym zmianom podlegać będzie struktura wieku mieszkańców Mazowsza. W 2007 r. mediana wieku mieszkańców województwa wyniosła 37,8 lat, w 2035 r. szacuje się ją na 47,2 lat. W skali całego regionu ocenia się, że liczba osób w wieku poprodukcyjnym wzrośnie o 42% (niecałe 400 tys. osób). Udział osób w tym wieku wzrośnie w całym regionie o 6,4 pkt. proc. (17,8% w 2010 r. wobec 24,2% w 2030 r.), w powiecie lipskim przekroczy 30%. To właśnie powiaty peryferyjne będą terenami, na których te zmiany będą najdotkliwsze. Stanowi to jedno z największych zagrożeń rozwojowych w regionie, które wymaga poprawy atrakcyjności zamieszkania na tych obszarach, a także przystosowania infrastruktury społecznej do potrzeb stale rosnącej liczby osób starszych.

Prognoza ludności na lata 2008–2035 (GUS, 2009)



W okresie międzypisowym (1988–2002) nastąpił znaczny przyrost liczby i odsetka osób w wieku 16–59 lat; w wiek produkcyjny weszły roczniki wyżu demograficznego z lat 1975–1985. Szczególnie silnie zaznaczyło się to w aglomeracji warszawskiej oraz na obszarach stolic byłych województw i ich stref podmiejskich. Jednocześnie **w strukturze wiekowej zaznacza się postępujący wzrost udziałów roczników starszych.**

Według danych NSP 2011 wskaźnik obciążenia demograficznego wyniósł ogółem 57,5 osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym, przy czym wyższą wartość miał wskaźnik dla wsi (60,8). W porównaniu z 2002 r. współczynnik ten obniżył się o około 5 punktów. Szczególnie duży spadek współczynnika dotyczył ludności wiejskiej (15 punktów). Obciążenie to jest zróżnicowane na poszczególnych obszarach. Najlepsza sytuacja występuje w gminach aglomeracji stołecznej, a relacja ta pogarsza się wraz z oddalaniem od Warszawy. Najpoważniejsze, niekorzystne zmiany dotyczą regionów peryferyjnych.

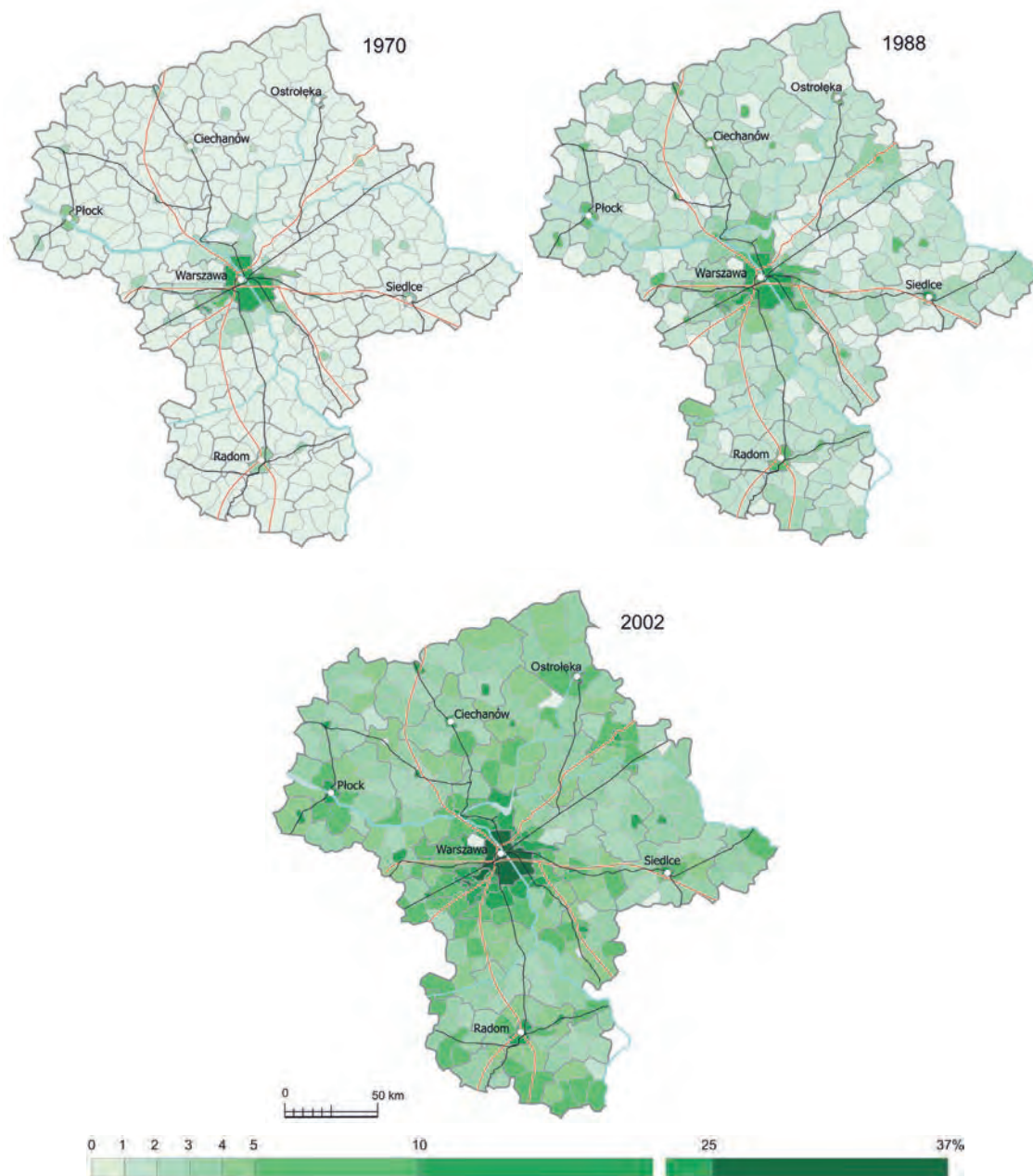
Na terenie województwa mazowieckiego występuje także zróżnicowanie struktury ludności według płci. W 2011 r. na 100 mężczyzn przypadało 109 kobiet, co stanowiło jeden w najwyższych wskaźników feminizacji w Polsce (po województwie łódzkim). Zjawisko to narasta wraz ze zwiększaniem się odległości od Warszawy. W 2011 r. na 100 mężczyzn w miastach przypadało 125 kobiet, na wsiach sytuacja była bardziej wyrównana: wskaźnik feminizacji wyniósł 101. Sytuacja jest jednak zróżnicowana, biorąc pod uwagę wiek osób danej płci. Na obszarach peryferyjnych mamy do czynienia z wyraźną nadwyżką mężczyzn w wieku 20–39 lat. Powoduje to zmniejszanie szans na zawarcie małżeństwa i założenie rodziny.

Pozytywną zmianą jest wzrost udziału osób z wykształceniem wyższym. Najwyższym poziomem wykształcenia charakteryzuje się Warszawa i obszary położone w sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich. Najniższy poziom wykształcenia występuje na obszarach peryferyjnych, w znacznym oddaleniu od centrów rozwojowych (ryc. 5).

W okresie ostatnich dekad spadła liczba i udział osób, dla których głównym źródłem utrzymania jest praca. Według danych NSP 2011 liczba ludności utrzymującej się z pracy wyniosła 2 193,0 tys., co stanowiło 41,6% ogółu ludności. W przypadku emerytur

Do zróżnicowania struktury ludności według płci przyczyniają się m.in. preferencje i potrzeby związane z warunkami życia i rozwojem zawodowym młodzieży. Te preferencje i potrzeby przekładają się na decyzje dotyczące miejsca zamieszkania i pracy. Młode kobiety zamieszkujące obszary pozamiejskie są bardziej skłonne do wyprowadzki ze swojej rodzinnej miejscowości niż młodzi mężczyźni. Są one bardziej ambitne i dla rozwoju swojej kariery zawodowej migrują do większych miast. Powodami decyzji wyjazdów są m.in. obawy przed trudnościami łączenia życia rodzinnego z pracą w odległym mieście, trudności w znalezieniu dobrze płatnej pracy w rodzinnych miejscowościach oraz brak możliwości dalszego kształcenia się. Młodzi mężczyźni częściej decydują się pozostać w dotychczasowym miejscu zamieszkania – są atrakcyjniejsi na rynku pracy, dziedziczą gospodarstwa rolne swoich rodziców, mogą ponadto wykonywać powszechniejsze na terenach wiejskich prace fizyczne. Zachowania te utrwalają jednak niekorzystną strukturę ludności regionu, wpływają bezpośrednio na spadek liczby zawieranych małżeństw na obszarach peryferyjnych.

M. Grochowski, M. Kucińska, M. Wysocka, *Barometr Mazowsza. Przyszłość kapitału ludzkiego Mazowsza w kontekście potrzeb, preferencji i planów życiowych młodzieży*, seria wydawnicza „TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA” nr 10/2013, Warszawa 2013



Rycina 5. Udział mieszkańców z wykształceniem wyższym w latach 1970, 1988 i 2002

Źródło: K.Ł. Czapiewski, K. Janc, *Edukacja jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy B1 R2 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011, s. 102.



stanowiły one źródło dochodu dla 874,6 tys. osób, a renty – dla 213,2 tys. – ze świadczeń tego typu żyło 22,5% mazowieckiej populacji. Zasiłki i świadczenia były głównym źródłem dochodu dla 82,9 tys., tj. 15,7% osób.

2.4. Zmiany w zakresie powstawania rodzin i gospodarstw domowych

W województwie obserwuje się wyraźny spadek liczby zawieranych małżeństw. Liczba zawartych związków małżeńskich spadła między rokiem 1990 a 2010 z 255,4 tys. do 228,3 tys. **Rodzinę zakładają osoby w coraz starszym wieku.** Natężenie zawierania małżeństw przesuwają się z grupy wieku 20–24 lata do grupy 25–29 i 30–34 lata. Oznacza to późniejsze urodzenie pierwszego dziecka. Jest to jeden z istotnych czynników ograniczenia dzietności całkowitej. Wzrasta liczba związków rozwiązanych przez rozwód. Przy malejącej liczbie zawieranych małżeństw coraz większy ich odsetek zostaje rozwiązany. Następuje rozwój nowych form związków i życia rodzinnego o charakterze konsensualnym.

Zmiany związane z zachowaniami matrymonialnymi i prokreacyjnymi wpływają na kształtowanie się struktury gospodarstw domowych i rodzin. **Wzrasta liczba i udział w strukturze jedno- i dwuosobowych gospodarstw domowych.** Są to zarówno gospodarstwa osób starszych, osamotnionych wskutek śmierci współmałżonka, ale również młodych – usamodzielnionych osób w stanie wolnym (tzw. singli), małżeństw i związków partnerskich (kohabitacyjnych) bezdzietnych oraz samotnych rodziców z dzieckiem. Koncentracja gospodarstw jedno- i dwuosobowych występuje zwłaszcza w Warszawie, a następnie w innych dużych miastach oraz niektórych gminach wiejskich w środkowej i południowej części województwa. W Warszawie zaznacza się szczególnie wysoka koncentracja jednoosobowych gospodarstw domowych – 289,8 tys. Jest to aż 52% wszystkich gospodarstw tego typu w województwie mazowieckim i 38% wszystkich gospodarstw w Warszawie. Następuje koncentracja trzyosobowych gospodarstw domowych wokół Warszawy, co wskazuje na umacnianie się w tym środowisku modelu rodziny 2 + 1. Gospodarstwa cztero- i więcej osobowe, koncentrują się na północnym Mazowszu oraz w strefach podmiejskich ośrodków subregionalnych.

2.5. Dostępność usług edukacyjnych

Dzięki odbudowie infrastruktury przedszkoli wskaźnik scholaryzacji przedszkolnej na Mazowszu, który wyniósł w 2002 r. 51%, w 2009 r. osiągnął już 71%. Sytuacja w tym zakresie jest jednak bardzo zróżnicowana. Najlepsza występuje w Warszawie (wskaźnik scholaryzacji na szczeblu przedszkoli wyniósł w 2009 r. 94%) oraz w jej strefie podmiejskiej. Dużą rolę



w poprawie sytuacji odegrały przedszkola prywatne. Poprawa nastąpiła także w miastach subregionalnych i powiatowych. Najgorzej sytuacja przedstawia się nadal na terenach rolniczych; wartość wskaźnika scholaryzacji przedszkolnej na tych terenach utrzymuje się na stałym poziomie 40% (ryc. 6).

Spadek liczby dzieci w wieku szkoły podstawowej i gimnazjalnej powoduje – zwłaszcza w tym pierwszym przypadku – likwidację szkół, gdy liczba uczniów jest zbyt mała. Największa ich liczba została zlikwidowana w gminach wiejskich o funkcjach rolniczych. Zwiększa się zatem liczba przypadków konieczności dojazdów dzieci do placówek bardziej oddalonych od ich miejsca zamieszkania oraz marnotrawstwo istniejącej infrastruktury, którą można by przeznaczyć na inne cele służące lokalnej społeczności.

Mazowsze jest głównym centrum akademickim dominującym pod względem ilościowym (liczba szkół wyższych, liczba studentów) i jakościowym (rodzaje szkół wyższych, kierunki nauczania, jakość kształcenia). W 2010 roku w województwie mazowieckim funkcjonowało 107 szkół wyższych – to niemalże ¼ wszystkich uczelni w kraju i prawie 2,5 raza więcej niż w drugim pod tym względem województwie śląskim. W publicz-

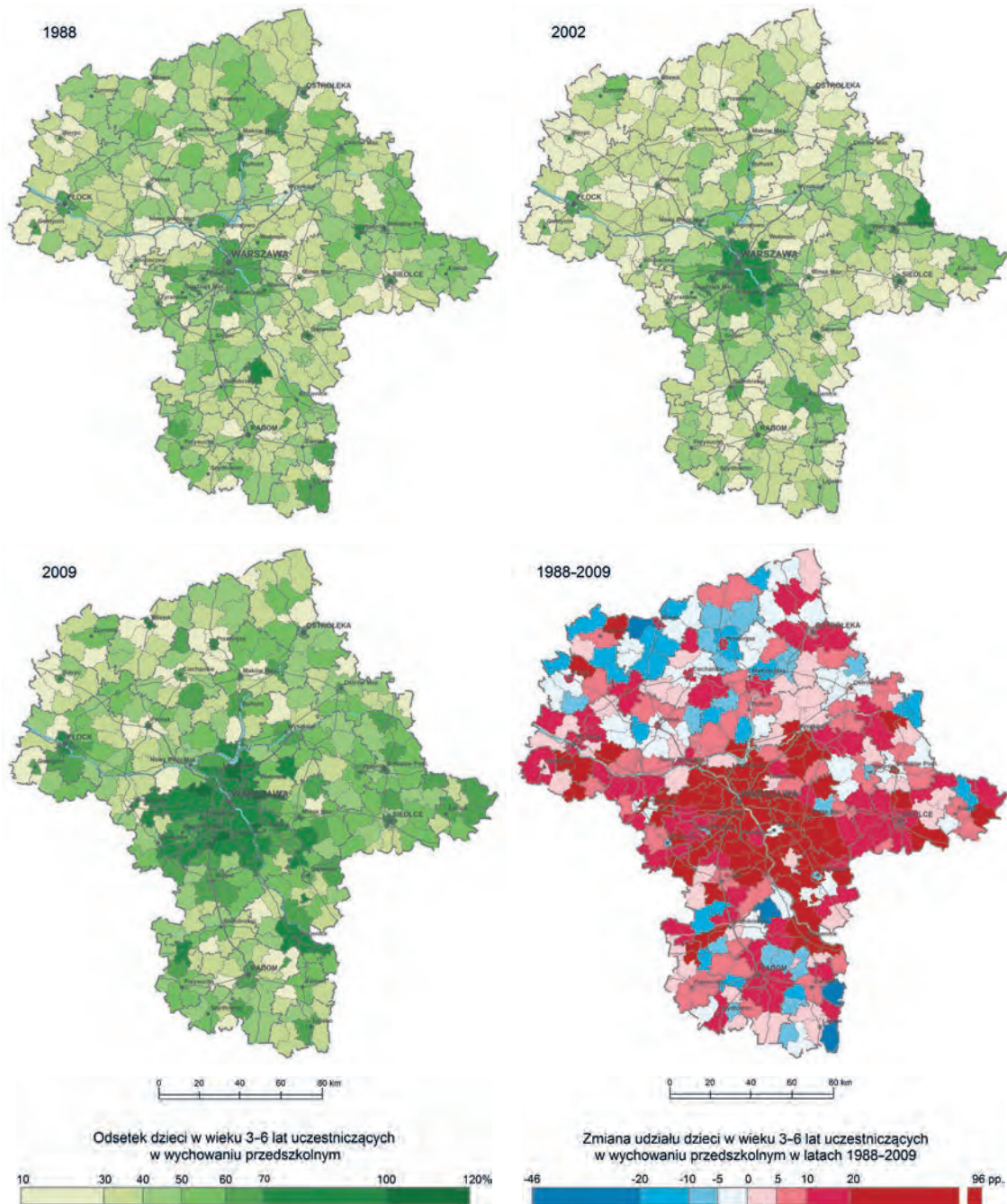
Uczelnie mazowieckie, a właściwie uczelnie warszawskie – bo szkoły wyższe są zlokalizowane głównie w Warszawie – zajmują wysokie pozycje w rankingach krajowych i międzynarodowych. W 2010 r. w pierwszej dziesiątce polskich uczelni akademickich znalazły się 3 warszawskie szkoły wyższe, obok uczelni krakowskich, poznańskich, wrocławskich (po 2 z każdego z miast) i łódzkiej. Notowany na pierwszym miejscu Uniwersytet Warszawski od kilku lat wymienia się prowadzeniem w rankingu z Uniwersytetem Jagiellońskim, najczęściej te dwie uczelnie są też uwzględniane w rankingach międzynarodowych. W 2010 r. UJ zajął 304. miejsce w rankingu QS World University Rankings, a UW miejsce 364. Wśród 600 ocenianych uczelni z całego świata znalazła się też Politechnika Warszawska (550. miejsce). UW wraz z UJ pojawiają się jako jedyne uczelnie polskie także w innych rankingach: Academic Ranking of World Universities (Ranking szanghajski), HEEACT Higher Education Evaluation & Accreditation Council of Taiwan (Ranking tajwański), ranking THE – Times Higher Education. W rankingu tematycznym szkół ekonomicznych Financial Times są notowane dwie warszawskie uczelnie: Szkoła Główna Handlowa i Akademia Leona Koźmińskiego.

nych i niepublicznych szkołach wyższych uczyło się 323 tys. studentów (18% liczby studentów w Polsce). W województwie studenci mają do wyboru wszystkie rodzaje szkół – uniwersyte-ty, szkoły techniczne, ekonomiczne, medyczne, rolnicze, artystyczne i sportowe (z wyjątkiem wyższej szkoły morskiej).

Większość szkół wyższych jest zlokalizowana w Warszawie. W 2010 r. w 78 szkołach znajdujących się w stolicy kształciło się 270 tys. studentów (84% ogółu w regionie i równocześnie 15% w kraju). Pozostałe najważniejsze lokalizacje to: Radom, Płock, Pułtusk i Siedlce.

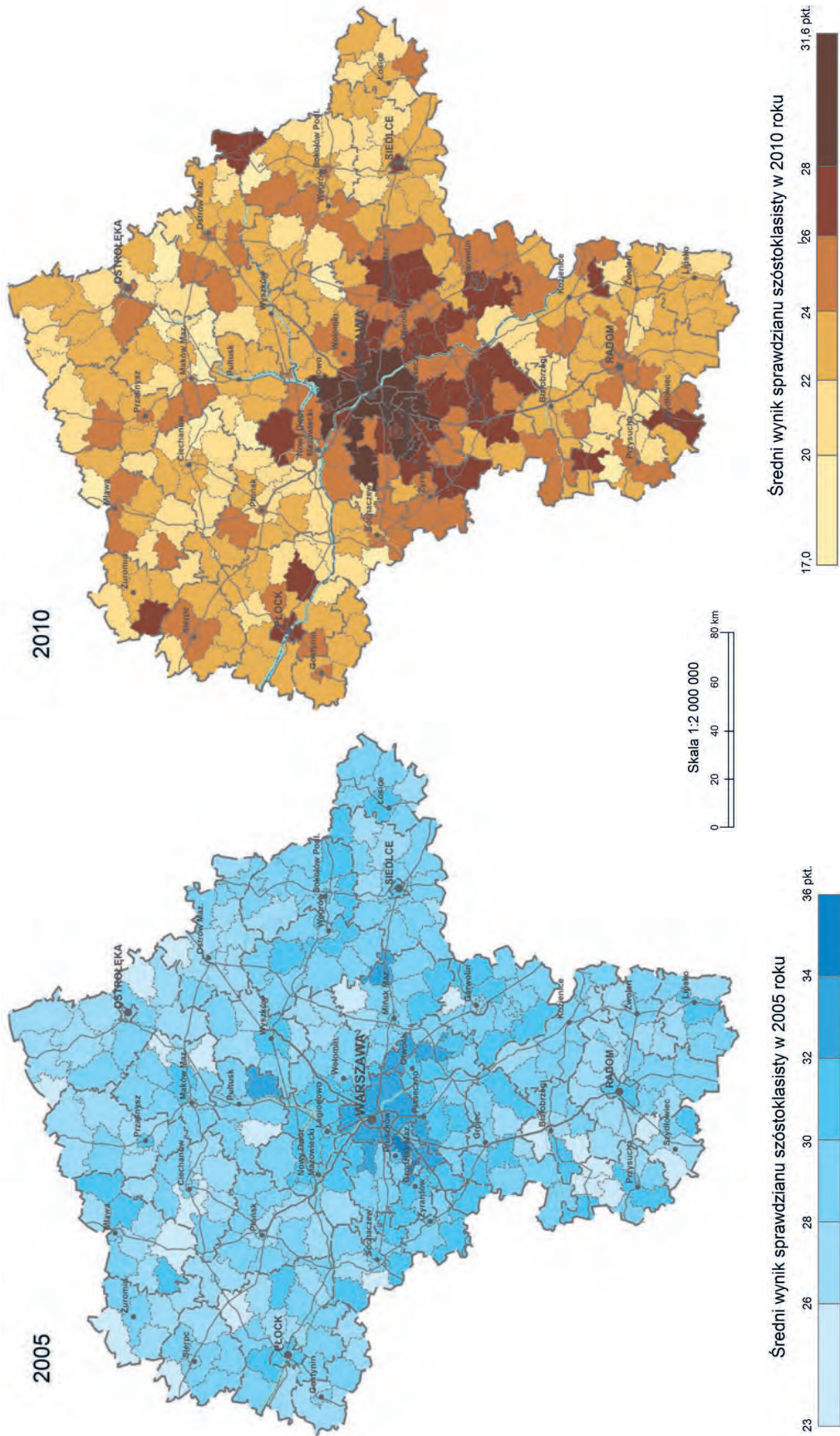
Jednak w przypadku wielu uczelni pozawarszawskich ich znaczenie – w sensie zakresu i jakości nauczania – bardzo odbiega od możliwości uczelni zlokalizowanych w stolicy.

Zróźnicowaniu przestrzennemu dostępu do edukacji towarzyszy zróźnicowanie poziomu nauczania. **Wieś pozostaje w tyle w przemianach oświatowych za ośrodkami miejskimi** (uczniowie szkół wiejskich osiągnęli przeciętnie o 7% gorsze wyniki niż uczniowie miast oraz o 15% słabsze w stosunku do uczniów szkół warszawskich – ryc. 7). Mniejse



Rycina 6. Zróżnicowanie przestrzenne wskaźnika uczestnictwa dzieci w wychowaniu przedszkolnym w latach 1988, 2002 i 2009 oraz dynamika zmian w okresie 1988–2009

Źródło: K.Ł. Czapiewski, K. Janc, *Edukacja jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy B1 R2 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 38.



Rycina 7. Przestrzenne zróżnicowanie wyników sprawdzianu kompetencyjnego w latach 2005 i 2010

Źródło: K. K. Czapiewski, K. Janc, Edukacja jako czynnik rozwoju Mazowsza, raport modułowy B1 R2 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 74.



dysproporcje w układzie przestrzennym występują na poziomie szkolnictwa średniego (matury). Również w tym przypadku uczniowie szkół zlokalizowanych na obszarach peryferyjnych osiągają gorsze wyniki.

2.6. Aktywność i kapitał społeczny

Kapitał społeczny decyduje o spójności społecznej i jest jednocześnie jej przejawem. Wśród jego wielu mierników można wyróżnić: liczbę organizacji społecznych i ich członków, liczbę przyjaciół i zaufanie społeczne⁵.

Na Mazowszu, podobnie jak w innych regionach Polski od początku lat 90. ubiegłego wieku nastąpił dynamiczny wzrost liczby organizacji społecznych, będących wyrazem aktywności społeczeństwa polskiego, „uwolnionej” wraz ze zmianami ustrojowymi i demokratyzacją życia publicznego. Pod tym względem województwo mazowieckie zajmuje pierwsze miejsce, ale wynika to przede wszystkim z dominacji Warszawy. Nasycenie danego terenu organizacjami społecznymi (pozarządowymi) maleje wraz ze wzrostem odległości od Warszawy. Pod względem liczby NGO najgorzej wypadają gminy wiejsko-miejskie i wiejskie. W tych ostatnich dominuje jednak kapitał społeczny oparty na bezpośrednich relacjach, więziach osobistych, większym zaufaniu, kształtowanym na podstawie wzajemnej znajomości, wreszcie na świadomości możliwości bezpośredniego udziału w decydowaniu o ważnych sprawach lokalnego środowiska. Wyrazem tych różnic może być aktywność społeczna przejawiająca się udziałem w wyborach. Wyższa frekwencja wyborcza na terenach miast, a zwłaszcza w Warszawie dotyczy wyborów ogólnopolskich (parlamentarnych), w gminach miejskich jest związana z wyborami do władz samorządowych.

Pozytywną zmianą jest wzrost aktywności społecznej,

Instytucjami, które cieszą się największym zaufaniem wśród mieszkańców województwa są kolejno: szkoły, kościoły, policja, samorząd lokalny oraz organizacje społeczne. Dla niemal połowy respondentów biorących udział w badaniach, szkoły zlokalizowane w gminach stanowią centrum życia społecznego i kulturalnego. Niepokojąco niski jest poziom zaufania do samorządu terytorialnego na poziomie lokalnym (gminnym). Jedynie połowa ankietowanych uznała, że samorząd lokalny jest dobrym gospodarzem dbającym o ich interesy. Pomimo stosunkowo dużego odsetka osób znających organizacje społeczne (54%), jedyne 7% ankietowanych należy do którejś z nich. Co więcej prawie 2/3 respondentów nie jest w stanie sprecyzować znaczenia takich instytucji, bądź uznają, że nie odgrywają one żadnej roli w życiu społeczności lokalnych. Wyniki badania wskazują też na występowanie problemu mało skutecznej komunikacji organizacji społecznych z mieszkańcami.

M. Grochowski, *Barometr Mazowsza. Zaufanie do instytucji życia publicznego na poziomie lokalnym*, „MAZOWSZE Studia Regionalne”, nr 8/2011, Warszawa 2011

⁵ Taki zakres miar przyjęto za: M. Kowalski, D. Świętek, W. Dziemianowicz, *Społeczeństwo obywatelskie i aktywność społeczna a rozwój regionu*, raport modułowy B5 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.



mierzonej wspomnianymi wyżej miarami ilościowymi, ale także dostrzegany przez lokalne władze⁶. Istotne jest, że wzrost aktywności społecznej występuje na terenach kulturowo powiązanych z tradycją i tożsamością regionalną: kurpiowską i podlaską. Ważną rolę w budowaniu kapitału społecznego odgrywają imprezy lokalne. Najczęściej są one organizowane przez urzędy gminne, ale także przez miejscowe szkoły. Jest to warte podkreślenia ze względu na zjawisko likwidacji szkół bez możliwości przekształcenia ich w placówki pełniące szersze funkcje oświatowo-kulturalne na danym terenie.

2.7. Rynek pracy

Mazowiecki rynek pracy charakteryzuje duża dynamika zmian i zróżnicowanie przestrzenne. Według danych NSP 2011 liczba aktywnych zawodowo wyniosła 2 375,8 tys. (w tym pracujących – 2 124,9 tys., bezrobotnych 251,0 tys.), a biernych zawodowo – 1 935,7 tys. z ogólnej

Spośród blisko 2,5 mln miejsc pracy na Mazowszu, w Warszawie znajduje się ponad połowa z nich (1,28 mln). W dalszej kolejności znalazły się: Radom (80 tys.), Płock (60 tys.) oraz powiaty: piaseczyński, wołomiński i pruszkowski. Na pozostałych terenach liczba miejsc pracy oscylowała między 10 tys. a 43 tys.

liczby ludności województwa mazowieckiego wynoszącej 5,3 mln osób. **Współczynnik aktywności zawodowej wyniósł 55,1% (trzeci najwyższy w kraju po województwach wielkopolskim i pomorskim)**, wskaźnik zatrudnienia 49,3%, a stopa bezrobocia 10,6%. Wśród pracujących najwięcej było pracowników najemnych (76,9%),

następnie pracodawców i pracujących na własny rachunek (19,2%), a pozostałą część stanowili pomagający członkowie rodzin (3,9%).

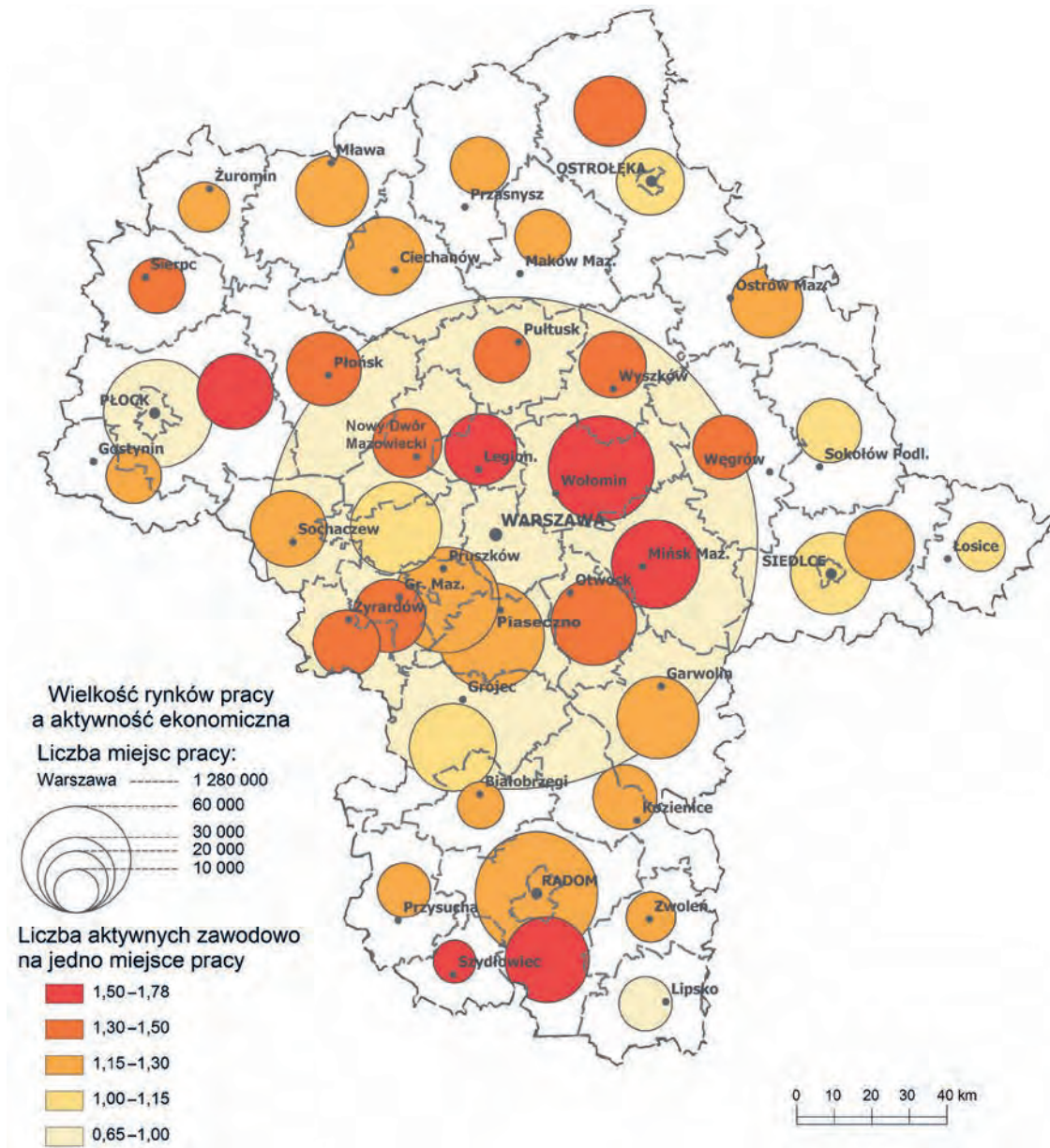
Usługi to dominujący sektor zatrudnienia ludności Mazowsza (62% pracujących), przy wyrównanym udziale przemysłu (i budownictwa) – 19,6% oraz rolnictwa i leśnictwa – 18,2%. Największa liczba dojeżdżających jest związana z warszawskim rynkiem pracy, co wskazuje na jego przestrzenne oddziaływanie (ryc. 8). Dostępność transportowa stolicy

Poszerzanie się strefy dojazdów do pracy nie powinno stanowić alternatywy dla rozwoju rynków pracy poza OMW. Wsparciem należy objąć przede wszystkim tereny:

- o niskiej dostępności do obecnie dobrze rozwiniętych rynków pracy;
- o strukturze branżowej gospodarki uniemożliwiającej wchłonięcie zasobów pracy;
- o cechach strukturalnych zasobów siły roboczej które utrudniają bądź wykluczają możliwość znalezienia pracy.

Rekomendacje z opracowania Rynek pracy a rozwój Mazowsza, T. Komornicki i in., raport modułowy B1 R3 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011

⁶ Badania przeprowadzone w ramach modułu Społeczne, polityczne i ekonomiczne stymulanty i destymulanty rozwoju



Rycina 8. Wielkość powiatowych rynków a liczba ludności aktywnej zawodowo przypadającej na jedno miejsce pracy

Źródło: T. Komornicki i in., *Rynek pracy*, raport modułowy B1 R3 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 59.



warunkuje więc sytuację na lokalnych rynkach pracy w północnej, wschodniej i południowej części województwa.

2.8. Rozwój przedsiębiorstw jako czynnik kreowania sytuacji na rynku pracy

W 2010 r. na terenie Mazowsza działalność rozpoczęło 66 tys. podmiotów gospodarczych (wzrost o 28% w stosunku do 2009 r.). Największą aktywność wykazują pod tym względem Warszawa i gminy ją okalające (szczególnie kierunek południowy i południowo-zachodni) oraz gminy wokół miast subregionalnych. **Przeprowadzone analizy wykazały brak występowania zależności między udziałem nowopowstałych firm a zmianą w zatrudnieniu.** Głównym tego powodem jest struktura nowych firm: są to przede wszystkim firmy jednoosobowe, dające zatrudnienie właścicielowi.

Przyszłość rynku pracy wiąże się z rozwojem przedsiębiorstw i firm wykorzystujących nowe techniki i technologie, odpowiadające rozwojowi gospodarki opartej na wiedzy, zwią-

Udział przedsiębiorstw kreatywnych w ogólnej liczbie firm zlokalizowanych w Warszawie wynosi 10,9%, podobnie jak w Podkowie Leśnej (10,5%). Przedsiębiorstwa kreatywne występują w miejscowościach o różnej wielkości i lokalizacji. Jednak w ponad 1/4 gmin udział takich firm wśród wszystkich przedsiębiorstw jest niższy niż 2%.

T. Komornicki i in., Rynek pracy a rozwój Mazowsza, raport modułowy B1 R3 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011

zanych z działalnością naukową, twórczą, kulturalną, które można określić jako przedsiębiorstwa kreatywne. W roku 2010 działało na Mazowszu 55 tys. tego rodzaju przedsiębiorstw (wzrost o 6 pkt. proc. w stosunku do roku poprzedniego). Zdecydowana większość z nich działa na terenie Warszawy i w gminach ją otaczających.

2.9. Problem bezrobocia

W ciągu ostatniej dekady zarówno liczba bezrobotnych, jak i stopa bezrobocia w województwie mazowieckim spadły. Spadek ten wyniósł odpowiednio z 290 tys. osób do niespełna 240 tys. osób (18%) oraz z 11,1 do 9,4% (1,7 pkt. proc.). **Najwyższe poziomy stopy bezrobocia od lat są notowane w południowej części województwa (subregion radomski, w tym samo miasto Radom) i mają one tendencję do utrwalania się.** Natomiast relatywnie niskie odsetki osób pozostających bez pracy występują w powiatach położonych na zachód i na wschód od stolicy. W pierwszym wypadku jest to uwarunkowane wielkością stołecznego rynku pracy, w drugim zaś dużą koncentracją zasobów pracy w rolnictwie.



Bezrobocie jest czynnikiem wpływającym w największym stopniu na ubóstwo i wykluczenie społeczne. **W województwie mazowieckim większość bezrobotnych nie ma prawa do zasiłku dla bezrobotnych.** Korzysta z niego około 20% zarejestrowanych bezrobotnych, przy czym w niektórych powiatach udział osób bez takich uprawnień sięga nawet 90%, a zróżnicowanie ma swój wymiar przestrzenny: najbardziej niekorzystna sytuacja panuje w powiatach południowo-wschodnich. Co gorsza, w powiatach o największym poziomie bezrobocia udział bezrobotnych bez prawa do zasiłku wzrasta.

Pod względem struktury bezrobocia Mazowsze można podzielić na trzy strefy:

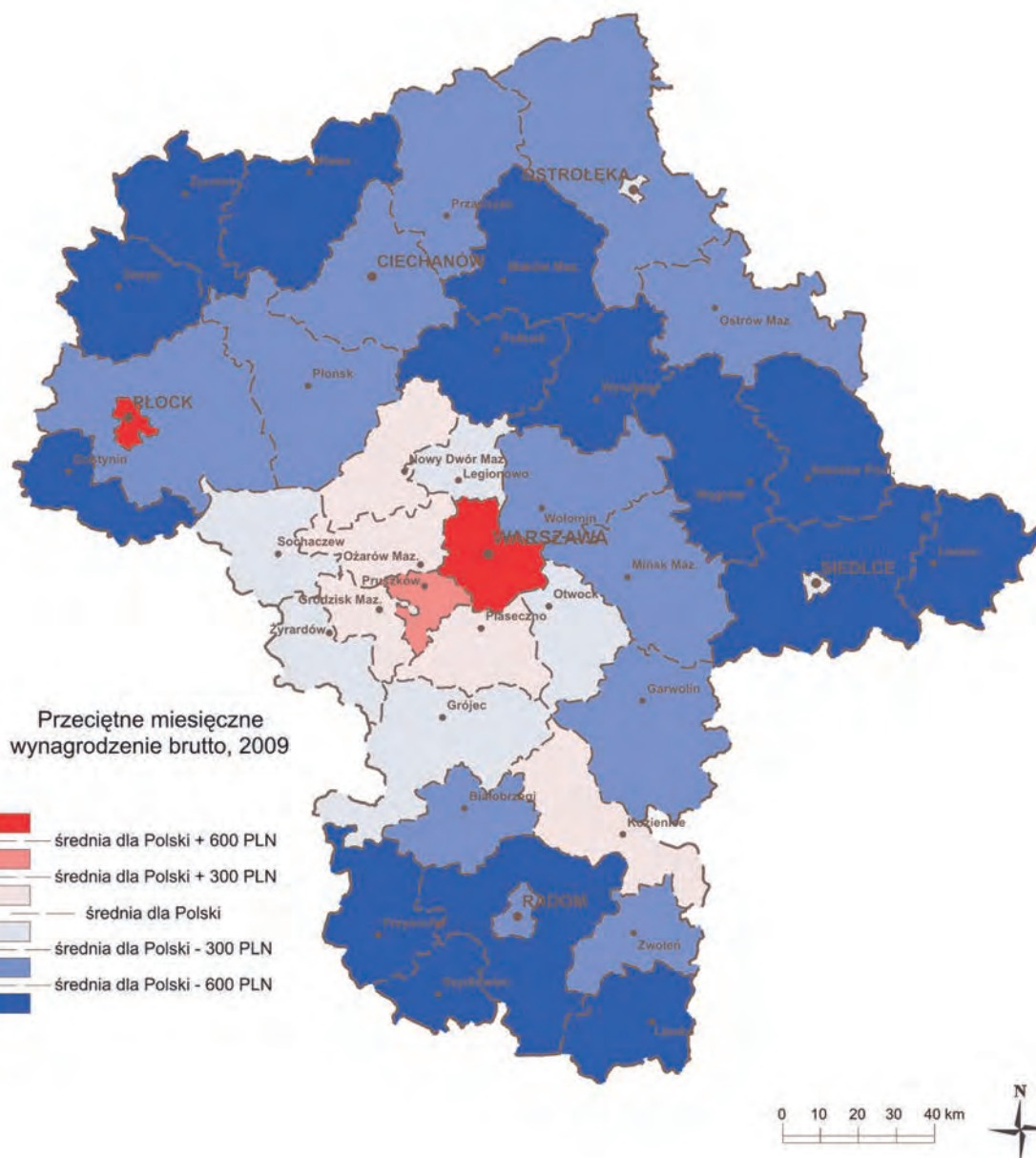
- Warszawę, będącą najbardziej chłonnym rynkiem pracy w regionie. Problemy ze znalezieniem pracy mają tutaj jedynie dwie grupy osób – osoby po 50. roku życia oraz te nieposiadające wykształcenia i kwalifikacji. Charakterystyczna dla Warszawy jest również duża dynamika zmian miejsca zatrudnienia;
- strefę podmiejską na obszarze OMW, charakteryzującą się sporym udziałem osób poniżej 25. roku życia w ogóle bezrobotnych, mniejszą liczbą osób długotrwale bezrobotnych w porównaniu z innymi terenami województwa, a także trochę lepszym wykształceniem – głównie średnim ogólnokształcącym bądź zawodowym;
- pozostałe powiaty Mazowsza, zamieszkiwane przez osoby posiadające niskie kwalifikacje oraz wykształcenie (gimnazjalne i niższe). Wśród bezrobotnych dominują osoby po 50. oraz przed 25. rokiem życia. Charakterystyczne dla tych terenów jest również bezrobocie „z przymusu” oraz bezrobocie „dziedziczne”. Osoby bezrobotne z przymusu lub dziedzicznie nie są zainteresowane podejmowaniem pracy – otrzymywane przez nie świadczenia w ramach pomocy społecznej demotywią je do podjęcia gorzej płatnej pracy.

T. Komornicki i in., *Rynek pracy a rozwój Mazowsza*, raport modułowy B1 R3 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011

2.10. Sytuacja materialna mieszkańców

Przeciętny dochód przypadający na 1 osobę w gospodarstwie domowym w 2010 r. w województwie wynosił 1601,97 zł i był o 34% wyższy od wskaźnika dla Polski – 1192,82 zł. Rozpiętości te mają tendencję wzrastającą. W 1999 r. dochód ten był wyższy od średniego dla Polski o 21%. Zmiany te były zróżnicowane w poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych. Najlepszą sytuację odnotowano w gospodarstwach pracowniczych, dość dobra w utrzymujących się z pracy na rachunek własny. Najgorzej pod względem sytuacji dochodowej wypadali rolnicy; po głębokim, relatywnym spadku ich dochodów w 2009 r. udało się uzyskać 96% dochodów z 1999 r.

Średnie wynagrodzenie brutto w województwie mazowieckim kształtuje się na poziomie przekraczającym średnią krajową (w 2010 r. wyniosło 4031,95 zł i stanowiło 125% średniej krajowej). Za podaną średnią kryją się jednak wewnętrzne zróżnicowania (ryc. 9). Najlepsza sytuacja, jeśli chodzi o wysokość wynagrodzenia, była w Warszawie i w jej najbliższym otoczeniu oraz na obszarach, w których są zlokalizowane największe przedsiębiorstwa



Rycina 9. Przeciętne wynagrodzenie brutto w 2009 r. w powiatach województwa mazowieckiego w relacji do średniej krajowej

Źródło: G. Węclawowicz i in., *Wykluczenie społeczne a rozwój Mazowsza*, raport modułowy B1 R4 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 97.



w regionie, ale także w skali całego kraju. W pozostałych powiatach wynagrodzenie to było niższe od średniej krajowej, a różnica dochodziła nawet do 20%. **Narasta rozwarstwienie płacowe między miastem a wsią, utrzymuje się też rozwarstwienie terytorialne, przy czym linia podziału przebiega wzdłuż Wisły; dzieląc region na „bogatszy zachód i biedniejszy wschód”.** Niepokojąca jest przy tym skala tych zróżnicowań, udział osób o najniższych wynagrodzeniach sięga 40–50% ogółu pracujących na danym terenie. Są to obszary peryferyjne, o niskiej dostępności do rynku pracy, co przekłada się na wysoką stopę bezrobocia.

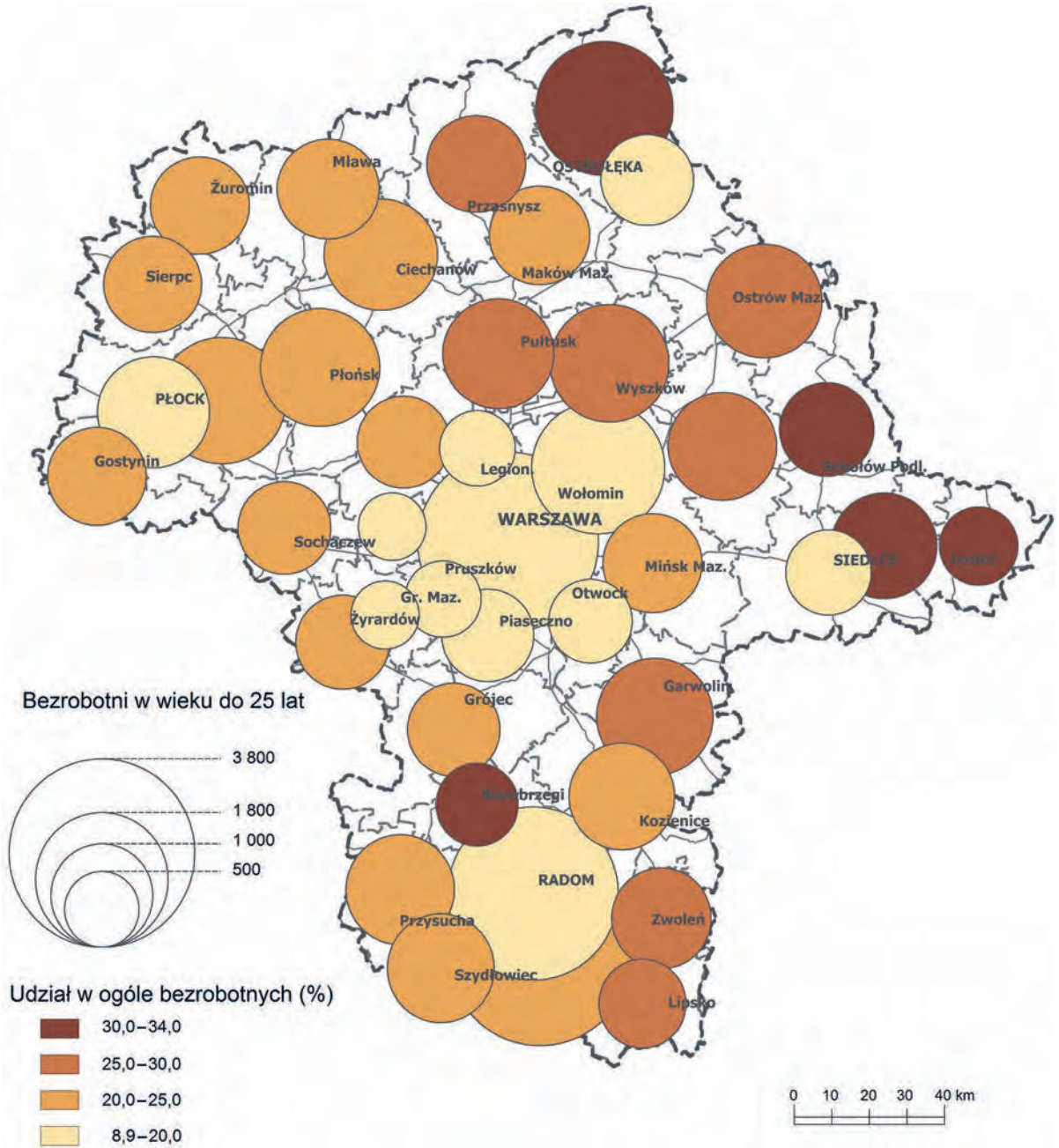
2.11. Ubóstwo jako przyczyna wykluczenia społecznego

Jednym z najważniejszych problemów społecznych ostatnich dekad jest ubóstwo. Stosowane różne miary do określenia skali tego zjawiska wskazują, że w Polsce dotyczy ono od 5,7% osób (minimum egzystencji) do 17,1% (relatywna granica ubóstwa; w tym przypadku wskaźnik jest też miarą zróżnicowania dochodowego) (dane dla 2010 r.). Na tym tle sytuacja w województwie mazowieckim wygląda relatywnie dobrze: skala ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji) obejmuje 4,1% osób, relatywnego – 11,6%, ustawowego – 5,1%. Lepsze wskaźniki (zwłaszcza jeśli chodzi o ubóstwo skrajne) mają województwa lubuskie i opolskie.

Osoby ubogie mają swój utrwalony wizerunek: żyją częściej na wsi niż w mieście, w gospodarstwach domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (poza-ubezpieczeniowych), w rodzinach wielodzietnych, zwłaszcza mających czworo i więcej dzieci. Dzieci są grupą najbardziej zagrożoną ubóstwem i wykluczeniem społecznym. W 2010 r. poniżej minimum egzystencji żyło w Polsce 8%, a poniżej granicy ustawowej – 12% dzieci i młodzieży do lat 18 (brak niestety analogicznych danych dla Mazowsza).

Drugą zagrożoną grupą są osoby niepełnosprawne, zwłaszcza te niemające możliwości uczestnictwa w życiu społecznym, w tym wykonywania pracy. W województwie mazowieckim ich liczba wynosi 444 tys., tj. 11,3% ogółu ludności. Według prognoz liczba ta wzrośnie o 73 tys. do 2020 r. Niepełnosprawni są często „skazani” na nędzną egzystencję (niskie renty lub ich brak i życie z zasiłku z pomocy społecznej), pozbawieni szans na integrację społeczną ze względów subiektywnych, takich jak: brak własnej aktywności, brak wiary w siebie, ale najczęściej – rodzaj schorzenia.

Szczególną grupą, ze względu na skutki pozostawania bez pracy, są osoby młode, w wieku do 25 lat, najczęściej kończące naukę i wkraczające na rynek pracy (ryc. 10). Okres braku pracy to zagrożenie utratą części nabytej wiedzy, umiejętności, kwalifikacji zawodowych, których nie można spożytkować i utrwalić w procesie pracy. W porównaniu z 2000 r. liczba tej grupy bezrobotnych i ich udział w strukturze ogółu spadał w województwie mazowieckim. Spowodowane to było różnymi czynnikami: obniżeniem się liczby młodzieży w tych grupach wieku, wydłużonym okresem nauki, ale też – jak można oceniać – ucieczką przed bezrobociem do pracy w innych krajach. Najlepszą sytuacją charakteryzuje się Warszawa i centra subregionalne, najgorszą – wschodnia i północno-wschodnia część województwa.



Rycina 10. Liczba bezrobotnych w wieku do 25 lat i ich udział w ogóle bezrobotnych w powiatach w 2010 r.

Źródło: G. Węclawowicz i in., *Wykluczenie społeczne a rozwój Mazowsza*, raport modułowy B1 R4 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 128.



Grupę młodych bezrobotnych zasilają też absolwenci szkół różnych szczebli. Brak miejsc pracy jest oczywiście podstawową przyczyną ich bezrobocia, ale poważne znaczenie ma niedostosowanie kierunku kształcenia i uzyskanego na jego podstawie zawodu do potrzeb rynku pracy, zwłaszcza w wymiarze lokalnym.

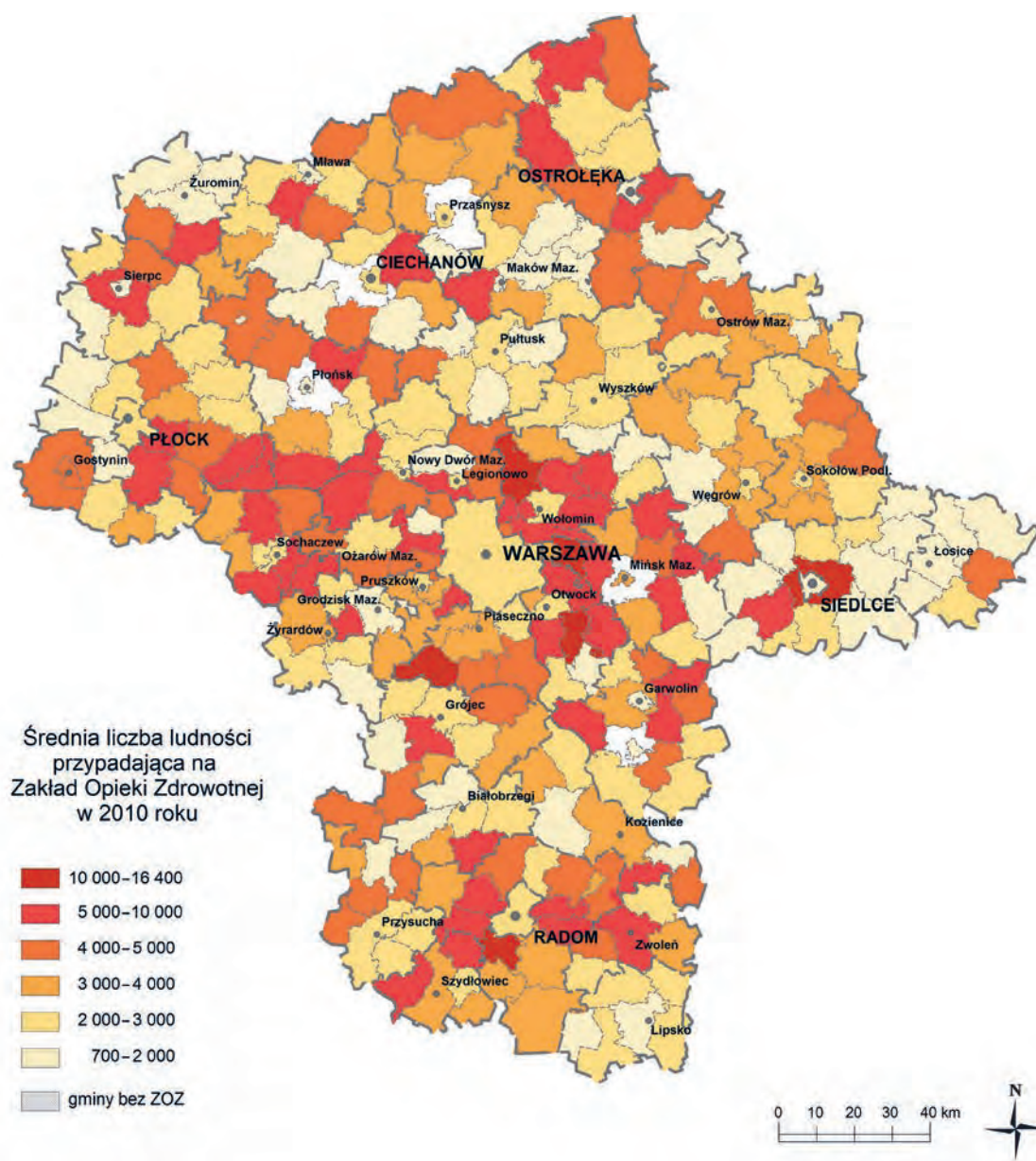
W trudnej sytuacji na rynku pracy, niedającej szans na szybką integrację przez pracę zawodową, znajdują się bezrobotni w wieku 55 lat i więcej. Ich liczba i udział w ogólnej liczbie bezrobotnych w ostatnich latach wyraźnie wzrosły. Rozmieszczenie przestrzenne tej grupy osób pokrywa się ze strukturą wieku mieszkańców poszczególnych obszarów. Tam, gdzie udział osób starszych w strukturze mieszkańców jest wyższy, tam wyraźnie zaznacza się bezrobocie osób w starszym wieku.

Na problem wykluczenia społecznego mieszkańców regionu wpływ ma także poziom ich zadłużenia. Ponad 1/3 populacji województwa (1,8 mln osób) jest zadłużona, zobowiązania te opiewają na kwotę prawie 90 mld zł. 5% z tej sumy stanowią zobowiązania zaległe, niecałe zaś 5% mieszkańców regionu nie reguluje swojego zadłużenia w terminie. Najgorzej pod tym względem wypadają północne obszary województwa, jego krańce wschodnie oraz południe regionu, gdzie „złe kredyty” stanowią ponad 1/3 wszystkich zobowiązań.

G. Węclawowicz, M. Stępnia, B. Jaworska,
Wykluczenie społeczne a rozwój Mazowsza, raport modułowy
B1 R4 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe
Mazowsza, Warszawa 2011

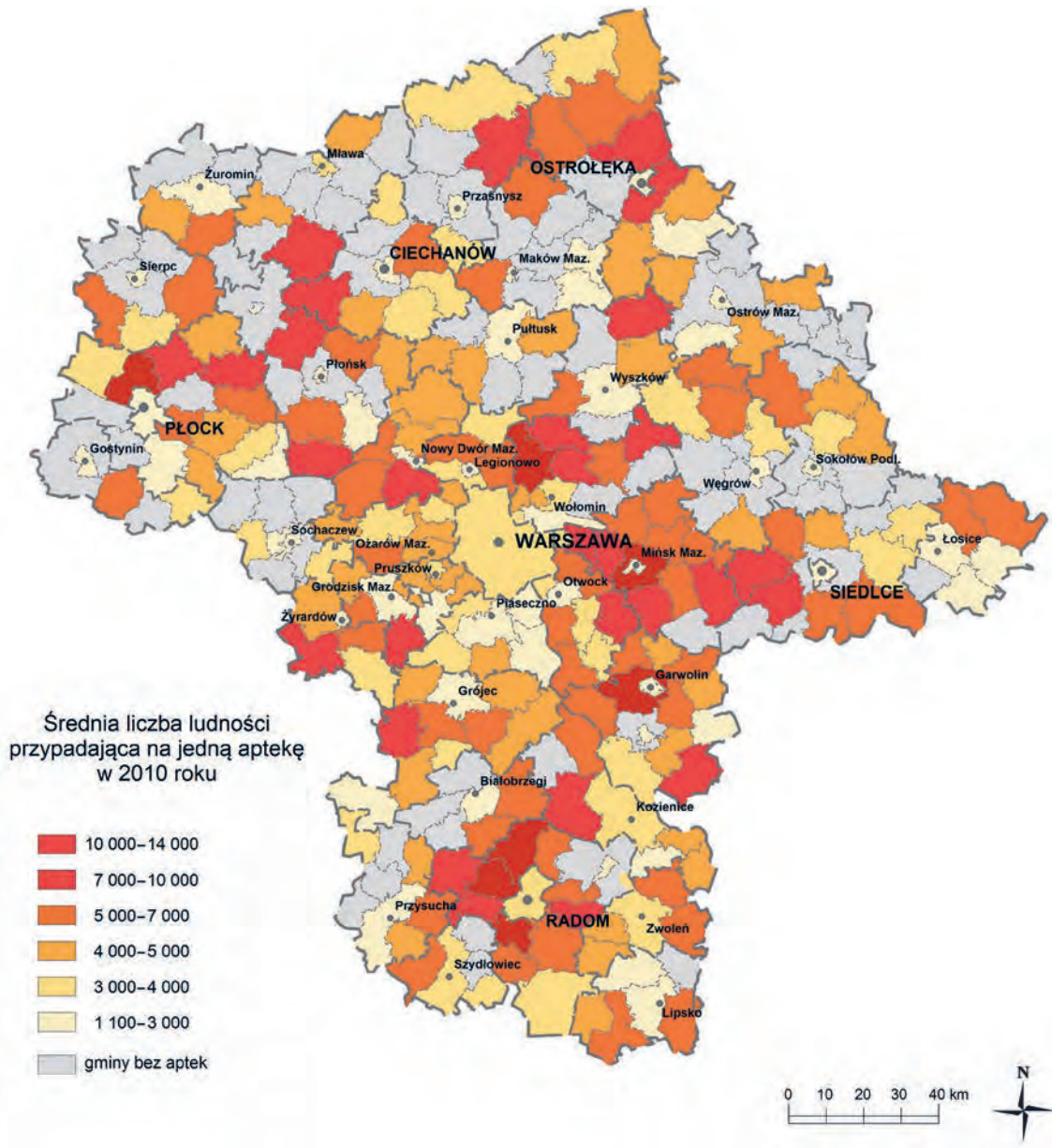
2.12. Dostęp do usług medycznych

Na Mazowszu notuje się wzrost liczby zakładów podstawowej opieki zdrowotnej spowodowany w ostatnim okresie przede wszystkim powstawaniem zakładów prywatnych (niepublicznych) przy jednoczesnej możliwości korzystania przez nie ze środków NFZ. Istnienie tego typu placówek w gminie nie oznacza równości w dostępie do nich. Zróżnicowanie w tym zakresie jest duże: liczba osób przypadających na jeden ZOZ waha się od 700 do 16,5 tys. mieszkańców, jednak brak jest prawidłowości w przestrzennym rozkładzie tej dostępności (ryc. 11). W gorszej sytuacji są mieszkańcy gmin centralnych, na wschód od Warszawy i w części południowej regionu. W układzie obszarów funkcjonalnych niekorzystną sytuację mają mieszkańcy strefy podmiejskich Warszawy i miast subregionalnych. W tych przypadkach mogą oni korzystać z placówek zlokalizowanych na terenach pobliskich miast. W ostatnich latach nastąpiła poprawa w zakresie dostępności do ZOZ mieszkańców gmin wiejskich oraz zmniejszenie liczby gmin nieposiadających takiego ośrodka na swoim terenie. Analizy szczegółowe przeprowadzone z wykorzystaniem wskaźnika Giniego wykazały, że rozmieszczenie ZOZ-ów stosunkowo dobrze odpowiada rozmieszczeniu ludności. Lokalizacja nowych placówek powodowała zmniejszenie się przestrzennych nierówności w dostępie do podstawowej opieki zdrowotnej. Nie wyklucza to jednak faktu istnienia obszarów, których mieszkańcy mają nadal utrudniony dostęp do podstawowej opieki medycznej.



Rycina 11. Średnia liczba ludności przypadająca na Zakład Opieki Zdrowotnej w gminach województwa mazowieckiego w 2010 r.

Źródło: G. Węclawowicz i in., *Wykluczenie społeczne a rozwój Mazowsza*, raport modułowy B1 R4 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 174.



Rycina 12. Średnia liczba ludności przypadająca na jedną aptekę ogólnodostępną w gminach województwa mazowieckiego w 2010 r.

Źródło: G. Węclawowicz i in., *Wykluczenie społeczne a rozwój Mazowsza*, raport modułowy B1 R4 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 191.



Zróznicowana jest także dostępność szpitali. Utrudniony do nich dostęp mają mieszkańcy gmin miejskich i wiejskich poza miastami powiatowymi w częściach północno-zachodniej, wschodniej i południowej województwa. Dojazd do szpitala w tych przypadkach waha się od 30 do 50 minut. Najlepszy dostęp do usług szpitali mają mieszkańcy Warszawy i okolic, miast subregionalnych i powiatowych z obszarami okalającymi. Najgorszy dostęp mają mieszkańcy gmin wiejskich. Nierównomiernie rozmieszczona jest też kadra medyczna (lekarze, dentyści, pielęgniarki, położne). Koncentruje się ona głównie w Warszawie.

Zdecydowanie złą jest dostępność aptek w województwie. **W części gmin nie ma ani jednej placówki aptecznej, w innych jedna apteka przypada na dużą liczbę mieszkańców** (ryc. 12). Dotyczy to głównie terenów wiejskich. Choć powstające tam punkty apteczne stopniowo wypełniają lukę, występują przypadki zamykania jedynej apteki w gminie. Wzrasta natomiast liczba aptek na terenach miejskich, zwłaszcza w miastach największych i w ich otoczeniu. Stosunkowo dobra jest natomiast dostępność transportowa szpitalnych oddziałów ratunkowych, choć w niektórych przypadkach dojazd transportem lądowym do potrzebujących pomocy zajmuje ponad 45 minut. Problem ten częściowo może rozwiązać Lotnicze Pogotowie Ratunkowe. Rozmieszczenie baz LPR powoduje, że średni czas dolotu jest niewielki (do 45 minut).

2.13. Wnioski

Zmiany społeczno-demograficzne, które występują na Mazowszu, wynikają z nieodwracalnych procesów modernizacji gospodarki i społeczeństwa regionu. Prowadzi to do koncentracji procesów rozwojowych na obszarach zurbanizowanych. Ruchy migracyjne wpływają na różnicowanie się sytuacji demograficznej i społecznej różnych obszarów, a w ślad za tym na ich możliwości rozwoju.

Nastąpił wzrost liczby mieszkańców województwa mazowieckiego. Przebiegał on z różnym natężeniem w poszczególnych okresach (począwszy od lat powojennych) i był zróżnicowany w zależności od obszarów regionu, z tendencją do szybszego wzrostu na terenach miejskich, z dominacją aglomeracji warszawskiej i wyludnianiem obszarów wiejskich. Postępował także proces starzenia się ludności choć z mniejszym natężeniem niż w innych województwach, ze względu na napływ migracyjny osób z młodszych grup wieku szczególnie do ośrodków miejskich, zwłaszcza Warszawy i jej sfery podmiejskiej. Proces ten był również zróżnicowany przestrzennie, w wyniku czego mamy do czynienia przede wszystkim ze starzeniem się ludności zamieszkałej na terenach peryferyjnych, zwłaszcza wiejskich.

Mimo zamożności województwa mazowieckiego nie jest ono wolne od problemów. Można do nich zaliczyć zróżnicowaną przestrzennie dostępność dóbr i usług wpływających na warunki i jakość życia, w tym możliwości rozwoju jednostek (edukacja) czy poczucie bezpieczeństwa (usługi z zakresu opieki zdrowotnej).

Ubóstwo i wykluczenie społeczne stanowią szczególne wyzwanie dla władz samorządowych, zwłaszcza z perspektywy działań na rzecz zwiększenia spójności społecznej w skali lokalnej i regionalnej. Tymczasem działania na rzecz ograniczenia skali zjawiska napotyka



na trudności. Są to: niewłaściwa koncepcja pomocy społecznej, opartej w większym stopniu na formach pasywnych, utrwalających stan, niż na formach aktywnych (zbyt niskie wykorzystanie np. kontraktu socjalnego), braki finansowe, zasady biurokratyczne niepozwalające na stosowanie bardziej zindywidualizowanego podejścia do określonych sytuacji, braki infrastrukturalne nie tylko w zakresie związanym z pomocą społeczną, ale pojmowane szerzej jako infrastruktura poprawiająca warunki życia ludności na danym obszarze.

Zróżnicowanie przestrzenne dotyczy rozmieszczenia kapitału ludzkiego. Okres transformacji systemowej, a zwłaszcza wejście Polski do Unii Europejskiej, sprzyjał migracjom zagranicznym i odpływowi osób z młodszych grup wieku i lepiej wykształconych (drenaż mózgow). Oznacza to ubytki kapitału ludzkiego o znaczeniu prorozwojowym w skali tak województwa, jak i tych obszarów, które nie oferowały odpowiednich warunków życia i pracy. Te obszary powinny być przedmiotem aktywnych działań władz regionalnych i lokalnych.

Czynnikiem prorozwojowym jest wzrost poziomu wykształcenia mieszkańców województwa mazowieckiego, przede wszystkim przez zdobycie wykształcenia wyższego. Jednakże w tym zakresie także występują negatywne zjawiska, jak: różne standardy kształcenia, niedobór kształcenia zawodowego, tworzenie nadwyżek w zawodach, które nie mogą być w pełni zaabsorbowane przez rynek, niedostosowanie kierunków kształcenia do potrzeb lokalnych rynków pracy wpływające na odpływ ludności ze względu na brak możliwości zatrudnienia i ich koncentrację na obszarach rozwiniętych gospodarczo. Powoduje to zróżnicowanie przestrzenne struktury wykształcenia ludności z zaznaczającą się tendencją: *im dalej od stolicy, tym ma miejsce pogarszanie się odpowiedniego wskaźnika (udziału ludności z wykształceniem wyższym w ogólnej liczby mieszkańców danego terenu)*. Odpływ ten oznacza też emigrację zagraniczną, a więc utratę (okresową lub stałą) potencjału prorozwojowego. Kwestia przeciwdziałania temu zjawisku powinna stać się działaniem priorytetowym.

Rynek pracy na Mazowszu kształtował się pod wpływem koniunktury gospodarczej oraz dominacji Warszawy i OMW w regionie. Niemobilna część ludności w wieku produkcyjnym koncentrowała się na obszarach peryferyjnych województwa, osłabiając ich możliwości rozwojowe. Spowodowało to polaryzację społeczno-ekonomiczną. Tendencja ta utrwała się, o ile w aglomeracji warszawskiej występuje nadwyżka liczby miejsc pracy nad liczbą pracujących, na obszarach występował niedobór miejsc pracy. Napływ zasobów pracy na warszawski rynek pracy był również spowodowany możliwością uzyskania wyższego wynagrodzenia oraz rozwojem sieci komunikacyjnych, stwarzających lepszy dostęp przestrzenny do tego rynku dla ludności zamieszkałej na innych obszarach. W ostatnich latach obserwuje się tendencje do zmniejszania się rozpiętości wynagrodzeń między Warszawą a pozostałymi obszarami. Można oceniać, że w niewielkim stopniu zahamuje to odpływ osób w wieku produkcyjnym, zwłaszcza młodych. Dotyczy to przede wszystkim osób z wyższym wykształceniem, w zawodach przyszłościowych. Potencjalne miejsca pracy, związane z powstawaniem nowych przedsiębiorstw, szczególnie o charakterze proinnowacyjnym (kreatywnym), są skoncentrowane głównie w Warszawie i jej okolicach, w niewielkim zakresie – w miastach subregionalnych. Cechami ogólnymi mazowieckiego rynku pracy są zatem: niedopasowanie przestrzenne miejsc pracy i zamieszkania oraz niedopasowanie strukturalne zasobów pracy, wynikające z sytuacji w sferze edukacji.

Przedstawiając w najbardziej syntetyczny sposób dotychczasowe tendencje rozwojowe Mazowsza, można powiedzieć, że największe rozwarstwienie dotyczyło szeroko rozumianej



sfery społecznej i środowiskowej. Równocześnie jednak województwo mazowieckie pod wieloma względami średnio osiąga najlepsze lokaty w kraju. Jest to skutek dychotomicznego rozwoju regionu, na który składa się „bogata” aglomeracja i „biedne” peryferie. Pogłębianie się tych różnic wynikało z koncentracji zasobów ludzkich o cechach rozwojowych (wysokiej jakości kapitału ludzkiego) na obszarach wielkomiejskich, szczególnie aglomeracji warszawskiej. Osłabiało to możliwości rozwojowe obszarów peryferyjnych, powodowało powstawanie enklaw ubóstwa i wykluczenia społecznego, tworzenie się syndromu kultury ubóstwa i biernego dostosowywania się do takich warunków życia, grożących dziedziczeniem statusu przez kolejne pokolenia. Prowadziło do polaryzacji społeczno-ekonomicznej Mazowsza.

Jeżeli potraktujemy spójność społeczną jako warunek inkluzyjnego rozwoju Mazowsza, to obecny stan rzeczy rodzi niepokój co do możliwości wprowadzenia regionu na taką ścieżkę. Wyraźnie zaznacza się rozwarstwienie społeczeństwa województwa, przebiegające w wymiarach: dochodowym, edukacyjnym, zdrowotnym, dostępu do rynku pracy, zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Dokonująca się konwergencja w ramach wspomnianych wymiarów życia społecznego przebiega jeszcze zbyt wolno.



Mazowsze a regiony referencyjne

W porównaniu z regionami referencyjnymi (tab. 3) uwagę zwraca stosunkowo niska aktywność obywatelska mierzona frekwencją w wyborach do Parlamentu Europejskiego. Zdecydowanie dobrze prezentuje się zaś struktura wykształcenia: w różnych kategoriach regionów mazowieckie plasuje się wysoko. Warto zauważyć jednak, że odsetek uczestniczących w kształceniu ustawicznym jest na zdecydowanie niższym poziomie. Przykład regionu szwedzkiego skłania do wniosku, że odsetek uczestniczących w kształceniu ustawicznym to funkcja polityki edukacyjnej i polityki wobec rynku pracy prowadzonej nie tylko na szczeblu regionalnym.



Tabela 3. Problematyka społeczna w regionach referencyjnych

Kategoria	Region	SPOŁECZEŃSTWO						Wskaźnik
		Frekwencja wyborcza w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2009 r. ^a (%)	Osoby w wieku 25-64 lata posiadający wyższe wykształcenie (%) (2010 r.)	Osoby w wieku 25-64 lata uczestniczące w kształceniu i szkoleniu ^b (%) (2010 r.)	Stopy bezrobocia wśród osób w wieku 15 lat i więcej (%) (2010 r.)	Roczny dochód do dyspozycji na 1 osobę w gospodarstwie domowym (euro) (2009 r.)		
	Średnia dla UE27	43	25,9	9,1	9,6	*		
	Bratislavský Kraj (Słowacja)	23,08	33,6	6,0	6,2	11 116,5		
Regiony o wyższym poziomie rozwoju	Emilia-Romagna (Włochy)	*	16,0	6,8	5,7	*		
	Småland med öarna (Szwecja)	43,89	26,3	21,9	7,7	15 313,9		
	Kärnten (Austria)	33,10	16,8	11,9	3,9	18 962,2		
Regiony o podobnym poziomie rozwoju	Province de Namur (Belgia)	89,65	31,1	4,5	9,6	16 825,5		
	Jihovýchod (Czechy)	28,71	17,6	6,2	7,5	6 890,1		
	Województwo mazowieckie	29,65	32,1	7,7	7,4	6 601,1		
	Stredné Slovensko (Słowacja)	20,09	17,1	2,7	16,5	6 673,3		
Regiony o niższym poziomie rozwoju	Województwo małopolskie (Polska)	28,09	23,5	4,8	9,1	4 615,2		
	Centru (Rumunia)	29,53	11,7	1,1	10,5	2 710,6		
Regiony o podobnym poziomie zróżnicowania wewnętrznego	Île-de-France (Francja)	*	39,9	5,0	8,9	23 202,5		
	Közép-Magyarország (Węgry)	42,09	29,6	3,4	8,9	5 393,1		
	Yugozapaden (Bułgaria)	35,51	33,1	2,1	6,8	3 743,0		

^a Liczba oddanych głosów / uprawnień % (<http://pe2009.pk.w.gov.pl/PUE/PL/WYNIKI/index.htm>).

^b Wskaźnik w bazie Eurostat pochodzi z cyklicznych badań sondażowych European Union Labour Force Survey (LFS), wartość prezentuje odpowiedź reprezentatywnej grupy respondentów, którzy w ciągu 4 tygodni poprzedzających badanie uczestniczyli w kursie/szkoleniu.

* Brak danych.



Rozdział 3

Gospodarka

Rozdział 1
Środowisko
przyrodnicze

Rozdział 2
Społeczeństwo

Rozdział 3
Gospodarka

Rozdział 4
Infrastruktura

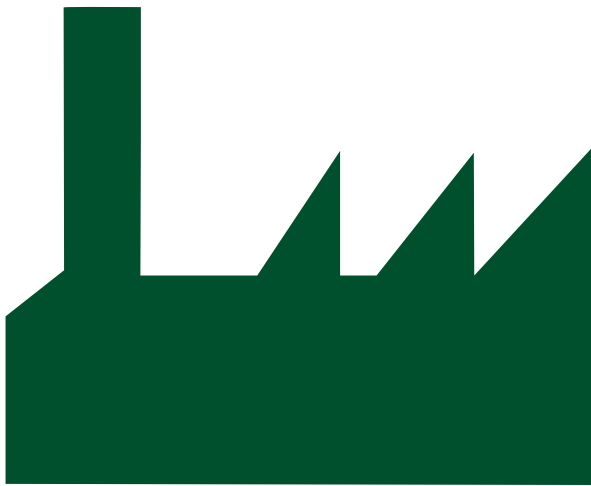
Rozdział 5
Powiązania
krajowe
i międzynarodowe

Rozdział 6
Struktura
funkcjonalno-
-przestrzenna

Rozdział 7
Uwarunkowania
i możliwości
rozwoju

Rozdział 8
Przesłanki rozwojowe
i zalecenia





3.1. Wprowadzenie

Mazowsze – głównie dzięki potencjałowi Warszawy oraz otaczającego ją Obszaru Metropolitalnego (OMW) – jest najbardziej rozwiniętym gospodarczo regionem w Polsce. Jednocześnie – także w efekcie obecności Warszawy i OMW – jest regionem ekonomicznie najbardziej zróżnicowanym wewnątrz. Potencjał gospodarczy województwa jest rozmieszczony bardzo nierównomiernie i podobnie silnie jest zróżnicowana konkurencyjność gospodarek lokalnych w regionie. Ponieważ w przypadku konkurencyjności ekonomicznej występuje zwykle silne sprzężenie zwrotne – jej wysoki poziom stanowi czynnik silnie stymulujący jej dalszy wzrost, przy niskim poziomie konkurencyjności zachodzi zaś zależność odwrotna – na Mazowszu w obszarze konkurencyjności ekonomicznej w przekroju przestrzennym powstał swego rodzaju trudny do przełamania „zakłęty krąg”. Równoczesne występowanie w regionie zarówno silnych pozytywnych, jak i negatywnych sprzężeń zwrotnych wymaga dostosowanych do nich zróżnicowanych działań w polityce gospodarczej regionu.

Elementem tego zakłętego kręgu jest także sytuacja w mazowieckim rolnictwie. Siły rynkowe stymulują zachodzące przekształcenia w stronę kapitałochłonnego, pracooszczędne-

Dynamiczny rozwój województwa mazowieckiego w ostatnich latach spowodował, że w okresie programowania 2014-2020 Mazowsze nie będzie już zaliczane do najbiedniejszych regionów Unii Europejskiej. PKB województwa przekroczyło bowiem poziom 75% średniego PKB na mieszkańca UE (w PPS) już w 2003 r., w 2010 r. osiągając 102%. Nadal jednak poziom rozwoju najbiedniejszych obszarów regionu jest bardzo niski – w 2010 r. w podregionach radomskim i ostrołęcko-siedleckim wskaźnik ten wyniósł odpowiednio 47 i 48%.

go, wysokotowarowego rolnictwa o charakterze industrialnym. Równocześnie nowe uwarunkowania rozwoju rolnictwa, wynikające m.in. z preferencji konsumentów oraz względów środowiskowych i związanego z tym postulowanego rozwoju rolnictwa zgodnie z koncepcją trwałego i zrównoważonego rozwoju, uzasadniają wspieranie bardziej pracołonnego i mniej kapitałochłonnego rolnictwa ekologicznego. Ten drugi model bardziej odpowiada też charakterystyce endogenicznych potencjałów Mazowsza: dużym zasobom pracy na wsi,



niezdegradowanej ziemi, dominacji gospodarstw rodzinnych stosujących tradycyjne ekologiczne metody produkcji. Rola rolnictwa w rozwoju regionu musi zostać zdefiniowana na nowo, co będzie wymagało rozstrzygnięcia strategicznego dylematu dotyczącego modelu rozwoju rolnictwa na Mazowszu.

Ta część diagnozy jest poświęcona omówieniu poziomu konkurencyjności Mazowsza w UE i w skali Polski, dotychczasowych trendów w rozwoju gospodarczym regionu w przekroju głównych sektorów gospodarczych z uwzględnieniem pożądanego kierunku ich dalszego rozwoju oraz przedsiębiorczości i innowacyjności w regionie jako głównych stymulant konkurencyjności ekonomicznej.

3.2. Konkurencyjność Mazowsza w Unii Europejskiej i w Polsce

Mazowsze jest najbardziej konkurencyjnym regionem w Polsce, a także jedynym polskim regionem o pozycji społeczno-gospodarczej statystycznie zbliżonej do regionów starych państw członkowskich Unii Europejskiej. Województwo mazowieckie już w 2003 r. przekroczyło granicę 75% średniego dochodu UE 27 i jak dotąd jest pod tym względem jedynym polskim województwem. Prognozuje się, że kolejne w rankingu województwa – dolnośląskie, śląskie i wielkopolskie – mogą przekroczyć próg 75% PKB UE najwcześniej w latach 2015–2020. O sukcesie ekonomicznym Mazowsza w ramach UE27 świadczą dane statystyczne prezentowane w raportach kohezyjnych i Eurostatu. Wynika z nich m.in., że Mazowsze charakteryzował jeden z najwyższych w Unii przyrost PKB na mieszkańca liczony według parytetu siły nabywczej (PPS). W latach 2000–2009 PKB *per capita* Mazowsza zwiększył się z 73% do 97% średniej UE⁶, tj. o 24 pkt. proc., zaś w latach 2004–2009 wzrósł on z 77% do 97%, tj. o 20 pkt. proc. Wskazuje to na przyspieszenie procesu konwergencji w okresie po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Szacuje się, że w 2011 r. PKB *per capita* Mazowsza osiągnął poziom wyższy niż przeciętnie w całej Wspólnocie, tj. ok. 101% średniej unijnej.

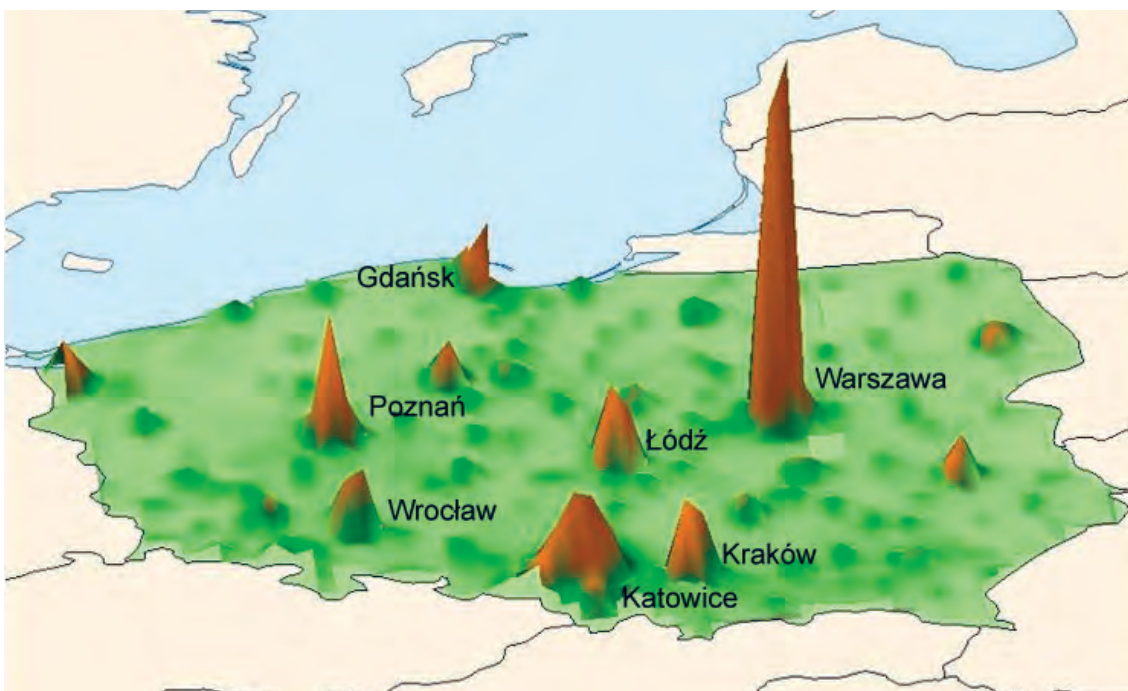
Mimo wysokiej dynamiki rozwojowej Mazowsze nie należy do grupy wysoko rozwiniętych regionów europejskich. Wprawdzie pozycja rankingowa regionu według PKB *per capita* w PPS wzrosła ze 183. miejsca (pośród 257 regionów) w 2005 r. do 121. pozycji w 2009 r. (wśród 271 regionów europejskich), jest to jednak ciągle odległe miejsce. Z analizy porównawczej wybranych regionów europejskich związanych ze stolicami krajów członkowskich (regionów stołecznych) wynika, że Mazowsze najlepiej wypada pod względem zatrudnienia i bezrobocia oraz poziomu wykształcenia ludności. Natomiast najślabiej – pod względem udziału nakładów na B+R w PKB, w kategorii dochodów dyspozycyjnych ludności i konkurencji o turystów.

⁶ W 2009 r. PKB *per capita* Polski (w PPS) stanowił 60,4% średniej UE27.



Rycina 13. Produkt krajowy brutto na kilometr kwadratowy w Europie Środkowej w 2008 r.

Źródło: *Pozaeconomiczne czynniki konkurencyjności Mazowsza*, M. Mackiewicz i J. Szlachta (red.), raport modułowy B4 R3 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 44; za: Gill J., *Regional development Policies: place-based or people-centred*, The World Bank, Washington D.C., 2010.



Rycina 14. Produkt krajowy brutto na kilometr kwadratowy w Polsce w 2008 r.

Źródło: *Pozaeconomiczne czynniki konkurencyjności Mazowsza*, M. Mackiewicz i J. Szlachta (red.), raport modułowy B4 R3 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 43; za: Gill J., *Regional development Policies: place-based or people-centred*, The World Bank, Washington D.C., 2010.



O międzynarodowej pozycji konkurencyjnej Mazowsza przesądza Warszawa, która została zaliczona według ESPON do Europejskich Metropolitalnych Obszarów Wzrostu. Według OECD Warszawa jest jedną z najszybciej rozwijających się metropolii wśród trzydziestu rozwiniętych krajów świata należących do tej organizacji. Rozwojowi Warszawy będzie sprzyjać w nowej perspektywie finansowej prometropolitalna orientacja w polityce regionalnej UE nastawiona na rozwój i wykorzystywanie potencjału dużych metropolii uznawanych za lokomotywy rozwoju. Uzasadnieniu słuszności tej polityki służy m.in.

Korzystna pozycja Mazowsza wśród europejskich regionów stołecznych w sferach zatrudnienia i bezrobocia jest związana z wielkością warszawskiego rynku pracy. Gdyby wyłączyć Warszawę i jej najbliższe otoczenie z tych statystyk, Mazowsze spadłoby w tych rankingach na zdecydowanie gorszą pozycję.

zamieszczona w raporcie Banku Światowego mapa ilustrująca kształtowanie się wielkości PKB na kilometr kwadratowy w Europie Środkowej.

Wzmacnianie potencjału Warszawy i umacnianie jej międzynarodowej pozycji leży zarówno w interesie Polski, jak i Mazowsza. Należy przy tym pamiętać, że metropolie nie działają na pustyni. Zwykle im wyższy jest poziom rozwoju kraju/otaczającego regionu, tym lepiej (zwłaszcza w dłuższym okresie) funkcjonują metropolie. Doświadczenia Mazowsza wskazują, że choć Warszawa statystycznie buduje potencjał konkurencyjny województwa, to siły rynkowe wewnątrz regionu nie prowadzą do rozwoju zgodnie z modelem polaryzacyjno-dyfuzyjnym. W praktyce dyfuzja procesów rozwojowych wymaga wsparcia przez wielokierunkową politykę regionalną. W przypadku Mazowsza celem tej polityki powinno być jak najlepsze wykorzystanie obecności stolicy dla rozwoju całego regionu.

3.3. Mazowsze na tle polskich regionów

Województwo mazowieckie, lider konkurencyjności wśród polskich regionów w 2009 r., wytwarzało 21,9% polskiego PKB (tj. 294 mld zł), a poziom PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca wyniósł 160% średniej krajowej (56,4 tys. zł), co w obu przypadkach znacząco wyprzedzało inne regiony. Mazowsze, będąc najbardziej konkurencyjnym regionem w Polsce, jest też jednak pod tym względem najbardziej zróżnicowane wewnętrznie.

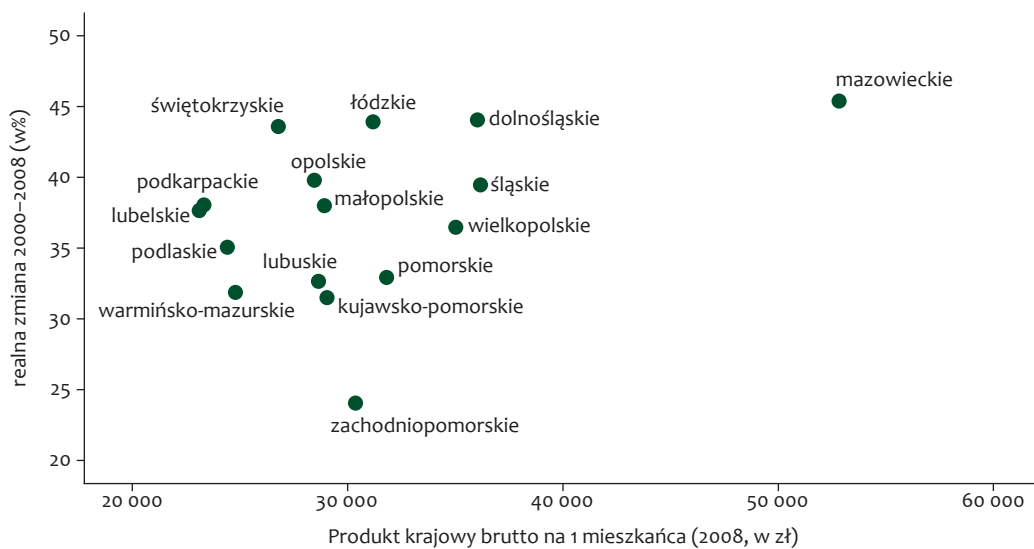
Przewagę konkurencyjną województwa – zarówno w wymiarze gospodarczym, jak i standardu życia – oprócz PKB *per capita* (nie tylko jego wysokości, ale i tempa wzrostu), pokazują zwłaszcza takie wskaźniki, jak: najwyższe w kraju dochody budżetów regionu (województwa, powiatów i gmin), najwyższa stopa zatrudnienia, najniższe bezrobocie⁷,

⁷ W 2011 r. stopa bezrobocia na Mazowszu wynosiła 9,6%, przy czym występowały bardzo duże rozpiętości wewnątrzregionalne wynoszące 33,4 pkt. proc. (podczas gdy w Warszawie bezrobocie wynosiło 3,8%, w powiecie szydłowieckim – 37,2%).



najwyższa wydajność pracy, najwyższy poziom nakładów inwestycyjnych, najwyższy poziom wykształcenia ludności, dodatnie saldo migracji, najwyższy w kraju poziom wynagrodzeń i średni dochód na osobę⁸, najwięcej oddawanych do użytku mieszkań oraz ich największa przeciętna powierzchnia.

O wysokiej konkurencyjności wytwarzanej na Mazowszu produkcji świadczy pierwsze miejsce regionu pod względem wartości eksportu⁹. Region utrzymuje też pierwszą pozycję pod względem pozyskiwania inwestorów zagranicznych – Mazowsze jest największym beneficjentem napływających do Polski bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ). Mimo relatywnie wysokich kosztów pracy, w województwie jest rejestrowanych najwięcej przedsiębiorstw w sektorze prywatnym. Atutem regionu jest też jego dominacja pod względem rejestracji organizacji pozarządowych (NGO). Świadczy to o ukształtowanym kapitale społecznym, co także wzmacnia pozycję konkurencyjną województwa. Mazowsze utrzymywało pozycję lidera zarówno w sferze gospodarki, jak i w sferze warunków życia ludności we wszystkich wymienionych obszarach w ciągu całego analizowanego okresu, tj. w latach 2000–2010¹⁰.



Wykres 1. Produkt Krajowy Brutto per capita wg województw (Polska, NUTS 2; 2008 oraz tempo wzrostu 2000–2008)

Źródło: *Konkurencyjność Mazowsza i jej uwarunkowania*, W. Dziemianowicz, M. Mackiewicz i J. Szlachta (red.), raport modułowy B4 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 36.

⁸ Wzrostowi średnich wynagrodzeń towarzyszy jednak negatywny trend z punktu widzenia spójności społecznej narastającego wewnątrzregionalnego różnicowania dochodowego mierzonego wskaźnikiem Giniego, które jest największe w kraju (39,2). Najwyższe wynagrodzenia występują w sektorze finansowym i w administracji.

⁹ Mimo wysokiego eksportu saldo handlu zagranicznego regionu jest ujemne. Przyczynia się do tego import najliczniejszych na Mazowszu dużych firm z udziałem kapitału zagranicznego.

¹⁰ Wyniki badań zamieszczonych w tym rozdziale zostały oparte na danych z lat 2000–2010. Przyjęte ramy czasowe są uzasadnione względami merytorycznymi. Można bowiem przyjąć, że w 2000 r. pojawiły się pierwsze efekty działań na rzecz konkurencyjności regionu podejmowanych przez powołany w 1998 r. samorząd wojewódzki, a przyjęty przedział czasowy pozwala uchwycić zachodzące w regionie zmiany.



W porównaniu z innymi województwami Mazowsze charakteryzuje się najwyższym zróżnicowaniem struktury przestrzennej. Z badań na poziomie podregionów, powiatów i gmin wynika, że im niższy poziom dezagregacji terytorialnej, tym większe zróżnicowanie poziomu rozwoju. Zwłaszcza badanie przeprowadzone na poziomie gmin uwidocznilo narastające zróżnicowanie wewnątrzregionalne. Dominującą rolę odgrywa Obszar Metropolitalny Warszawy, natomiast gminy znajdujące się poza jego zasięgiem charakteryzują się niższą konkurencyjnością niż przeciętna gmina w Polsce. W ujęciu dynamicznym wyjątek stanowią gminy zaliczone do kategorii przedmieść subregionalnych biegunów wzrostu, które w latach 1995–2009 zanotowały wyższy wzrost konkurencyjności niż średni dla gmin w Polsce.

Wszystkie przeprowadzone badania potwierdziły, że województwo mazowieckie jest najmniej spójnym regionem Polski. Nie miała znaczenia zastosowana miara – we wszystkich przypadkach poziom zróżnicowania jest znacznie wyższy niż w kolejnym województwie. Zi-

Efekt „przechwytywania” ma bardzo poważne konsekwencje dla rozwoju obszarów pozametropolitalnych województwa. Dla dalszego wzrostu konkurencyjności regionu niezbędna będzie skuteczna dyfuzja procesów rozwojowych z centrum na obszar całego Mazowsza, ale przede wszystkim rozwój i budowanie endogenicznych potencjałów podregionów.

dentyfikowano istotne negatywne oddziaływanie wewnętrznego zróżnicowania poziomu konkurencyjności w regionie. Widoczny jest efekt „przechwytywania” przez centrum inwestycji w najbardziej prorozwojowe dziedziny gospodarki. Takie cechy warszawskiego obszaru metropolitalnego, jak

wysoko wykwalifikowane zasoby ludzkie, chłonny rynek, koncentracja korytarzy komunikacyjnych czy wysoki potencjał innowacyjny, decydują o jego wysokich zdolnościach absorpcyjnych dla nowoczesnych rozwiązań technologicznych, a także zachęcają do internacjonalizacji działalności gospodarczej. W efekcie wolniejszy staje się rozwój całego regionu, ponieważ potencjał wzrostowy peryferii w znacznej mierze nie zostaje wykorzystany. **Dla dalszego wzrostu konkurencyjności regionu niezbędna jest skuteczna dyfuzja procesów rozwojowych z Warszawy na obszar całego Mazowsza, ale przede wszystkim rozwój i budowanie zidentyfikowanych w badaniach endogenicznych potencjałów podregionów.** Zatem mimo wysokiej pozycji konkurencyjnej Mazowsza w stosunku do pozostałych polskich województw, problemem regionu pozostają duże zróżnicowania wewnętrzne oraz nadal znaczny dystans dzielący Mazowsze od czołówki regionów w UE.

3.4. Trendy w strukturze gospodarki

Struktura gospodarki w dużej mierze decyduje o tempie wzrostu oraz ma istotny wpływ na poziom i charakter zatrudnienia. **Najbardziej zmiennym trendem ewolucji struktury gospodarki Mazowsza w badanym okresie był spadek udziału przemysłu oraz rolnictwa w PKB i tworzeniu wartości dodanej brutto (WDB) oraz pracujących w tych sektorach**



przy jednoczesnym dużym wzroście znaczenia usług rynkowych oraz nieco mniejszym – budownictwa. Na tempo i kierunek zmian w sferze realnej gospodarki Mazowsza wpłynęły zwłaszcza: polityka prywatyzacyjna związana z transformacją systemową, otwarcie nieprzygotowanej do konkurencji polskiej gospodarki oraz akcesja do UE. Na dynamiczny wzrost sektora usług i budownictwa decydujący wpływ miała Warszawa w roli stolicy kraju i stolicy największego regionu w Polsce oraz pełnione w związku z tym funkcje metropolitalne.

3.5. Przemysł i usługi

W gospodarce województwa mazowieckiego (podobnie jak w całej Polsce) w trakcie transformacji systemowej następowała deindustrializacja, głównie wskutek prowadzonej polityki strukturalnej w praktyce sprowadzonej do zmian struktury własności. Upadek dużych zakładów przemysłowych spowodował spadek produkcji mazowieckiego przemysłu i regres poziomu jego nowoczesności¹¹. Tym niemniej od czasu akcesji do UE produkcja sprzedana przemysłu na Mazowszu wykazywała tendencję wzrostową. Wzrosło przeciętne zatrudnienie oraz wydajność pracy w przemyśle. W 2011 r. produkcja sprzedana przemysłu województwa mazowieckiego stanowiła 20,5% produkcji przemysłowej w kraju, dając tym samym Mazowszu 1. miejsce także w tym obszarze.

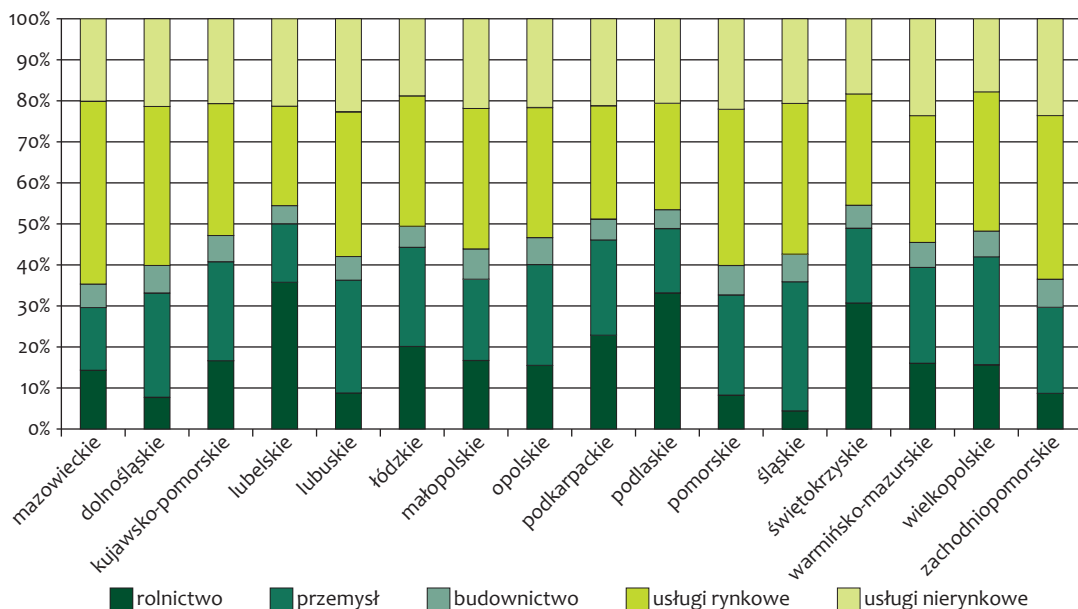
Profil branżowy produkcji przemysłowej na Mazowszu jest zróżnicowany. W strukturze produkcji liczącą się rolę odgrywają zwłaszcza przemysły: rolno-spożywczy, petrochemiczny i rafineryjny, chemiczny, maszynowy, poligraficzno-wydawniczy, produkcji urządzeń radiowych, telewizyjnych i telekomunikacyjnych. Te ostatnie branże przejęte przez kapitał zagraniczny obecnie mają głównie charakter montowni. Województwo mazowieckie ma największy w kraju (ponad 20%) udział w sprzedaży produkcji budowlano-montażowej.

Zanalizy tworzenia wartości dodanej brutto (WDB) wynika, że w latach 1995–2008 gospodarkę Mazowsza – w porównaniu ze średnią dla Polski – charakteryzował prawie dwukrotnie wyższy wzrost znaczenia sektora usług rynkowych oraz spadek znaczenia sektora przemysłowego. W efekcie, pod względem struktury sektorowej gospodarki, województwo mazowieckie charakteryzuje się znacząco niższym udziałem przemysłu w kreacji WDB zarówno w porównaniu z pozostałymi województwami, jak i na poziomie krajowym. W 2008 r. udział przemysłu w tworzeniu WDB na Mazowszu wynosił 15,0% i był niższy o 9 pkt. proc. od średniej krajowej. Odwrotna sytuacja występowała w przypadku usług rynkowych: w 2008 r. wynoszący 58,5% udział Mazowsza w tym obszarze był wyższy o ponad 9 pkt. proc. od średniej krajowej. Analiza udziałów pozostałych sektorów (rolnictwa, usług nierynkowych oraz budownictwa) nie wskazuje na znaczne rozbieżności między województwem mazowieckim a średnią krajową.

¹¹ Jak jest o tym mowa w Raporcie Komitetu Prognoz Polska 2000 Plus przy Prezydium PAN *Polska 2050* – „prywatyzacja zapoczątkowana została w dziedzinach, które albo były najbardziej nowoczesne technicznie i albo zostały przejęte przez kapitał zagraniczny, który dalszą modernizację zasilał innowacjami płynącymi z centrali korporacji, bądź zostały zlikwidowane, by nie stanowiły potencjalnej konkurencji dla firm, które je przejęły”. (Źródło: Raport *Polska 2050*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” Polska Akademia Nauk, Warszawa 2011, s. 49).



Analiza struktury sektorowej WDB w poszczególnych podregionach (NUTS 3) wskazuje, że Warszawa wyróżnia się w regionie znacząco niższym udziałem przemysłu oraz istotnie wyższym udziałem sektora usługowego w WDB (w dużej mierze dzięki rozwiniętej sekcji pośrednictwa finansowego). Dominującą rolę pod względem znaczenia sektora przemysłowego w kreacji WDB odgrywa w województwie mazowieckim podregion ciechanowsko-płocki przede wszystkim za sprawą lokalizacji na jego terytorium jednego z największych polskich przedsiębiorstw, jakim jest Orlen. Podregion ten charakteryzuje się jednocześnie najniższym udziałem usług w tworzeniu wartości dodanej brutto. W latach 1999–2008 zmniejszyła się rola sektora przemysłowego w WDB Warszawy oraz podregionów: warszawskiego wschodniego i warszawskiego zachodniego, przy jednoczesnym wzroście znaczenia sektora usługowego. Odwrotna tendencja zachodziła w przypadku trzech pozostałych podregionów (ciechanowsko-płockiego, ostrołęcko-siedleckiego oraz radomskiego). **W okresie po akcesji Polski do UE jedynym podregionem, który odznaczał się relatywnym wzrostem uprzemysłowienia gospodarki, był podregion ostrołęcko-siedlecki.** Zmiany, jakie dokonały się po akcesji, nie zmieniły w zasadniczy sposób struktury przestrzenno-sektorowej województwa mazowieckiego.



Wykres 2. Struktura zatrudnienia według województw (Polska, NUTS 2) w 2008 r.

Źródło: Konkurencyjność Mazowsza i jej uwarunkowania, W. Dziemianowicz, M. Mackiewicz i J. Szlachta (red.), raport modułowy B4 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 39.

Mazowsze jest największym rynkiem pracy skupiającym ponad 16% pracujących w gospodarce narodowej (1,75 mln osób w 2009 r.) i charakteryzującym się najwyższą stopą zatrudnienia (55,3%). Podobnie jak w przypadku WDB, w strukturze zatrudnienia region wyróżnia większe znaczenie sektora usługowego oraz mniejsza rola przemysłu w stosunku do średniej dla Polski. W 2009 r. udział pracujących w usługach w województwie mazowieckim w całkowitej liczbie pracujących wynosił około 65%, natomiast w sektorze przemysłu i budownictwa – 23%. Średnie krajowe analogicznych udziałów kształtowały się odpowiednio



na poziomie 56% oraz 31%¹². Ewolucja struktury zatrudnienia w podregionach w ujęciu dynamicznym wskazuje zwłaszcza na malejący udział rolnictwa oraz wzrost udziału usług rynkowych we wszystkich rozpatrywanych podregionach. Największa skala zmian została odnotowana w Warszawie oraz podregionie warszawskim zachodnim.

Ewolucja struktury zatrudnienia na Mazowszu odbiega od standardowych sektorowych prawidłowości rozwojowych. O ile wskaźnik udziału usług na poziomie 65% można uznać za „kompatybilny” w stosunku do osiągniętego poziomu PKB, to poziom zatrudnienia w rolnictwie wynoszący około 11%, choć malejący, jest nadal relatywnie wysoki. Tak wysoki poziom zatrudnienia w sektorze pierwszym jest na ogół typowy dla niskiego poziomu rozwoju ekonomicznego. Wskazuje to na duże zróżnicowanie wewnętrzne regionu i dominującą rolę Warszawy w generowaniu PKB. Istnieje skłonność do jednostronnej oceny obserwowanego w analizowanym okresie znacznego wzrostu udziału sektora usług w strukturze gospodarki Mazowsza. Trend ten ma zarówno pozytywne, jak i negatywne aspekty. **Sektor usług jest bardzo heterogeniczny i nie zawsze jego wewnętrzny rozwój świadczy o postępującej nowoczesności i umacnianiu potencjału gospodarki oraz podnoszeniu dobrobytu społecznego. Na przykład, o ile w kategorii usług rynkowych rozwój usług związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej jest pozytywnym przejawem unowocześniania i usprawniania gospodarki, o tyle np. dynamiczny rozwój firm ochroniarskich świadczy o rosnącym poczuciu zagrożenia obywateli.** Podobnie dynamiczny rozwój sektora finansowego jest m.in. odbiciem negatywnie ocenianego megatrendu wirtualizacji gospodarki finansowej i jej oderwania od gospodarki realnej. Jak pokazuje współczesna rzeczywistość, jest to kryzysogenne. Trudno też uznać za zjawisko pozytywne rosnące zatrudnienie w administracji, które w dużej mierze jest związane z akcesją Polski do UE, mającej skłonność do nadmiernej biurokracji. Usługi są też sektorem, w którym jest największy udział tzw. „śmieciowych” umów o pracę – czasowych, nie zapewniających godziwych zarobków i nie dających poczucia bezpieczeństwa pracownikom. Uwzględniając te zastrzeżenia, należy jednak uznać, że wzrost udziału sektora usług jest przejawem wzrostu poziomu zamożności i unowocześniania gospodarki Mazowsza.

3.6. Nowa polityka przemysłowa UE a rozwój Mazowsza

Wraz z rosnącym udziałem sektora usług w strukturze gospodarczej krajów pojawiło się określenie ery postindustrialnej. Nie znaczy to, że przemysł przestał być ważną dziedziną współczesnej gospodarki. Jest on nadal kluczowym sektorem zarówno z punktu widzenia zatrudnienia, jak i wzrostu gospodarczego. **W UE co czwarte miejsce pracy jest w przemyśle. Szacuje się, że w usługach co najmniej tyle samo miejsc pracy zależy od przemysłu**

¹² W 2008 r. w usługach rynkowych było zatrudnionych 48% ogółu pracujących (w 2002 r. było to 44%), pracujący w usługach nierynkowych stanowili 17% (spadek w stosunku do r. 2002 o 0,9 pkt. proc.), w przemyśle – 16%, w sektorze rolniczym – 14% (16% w 2002 r.), w budownictwie – 6% (6% w 2002 r.).



jako dostawcy albo klienta. Na przemysł przypada 80% nakładów sektora prywatnego na B+R. O znaczeniu przemysłu dla pozycji konkurencyjnej Europy świadczy fakt, że odpowiada on za 75% eksportu UE. Nowe uwarunkowania rozwojowe, w tym zwłaszcza konieczność zmiany dotychczasowego wzorca korzystania z zasobów naturalnych, przechodzenie do gospodarki opartej na wiedzy oraz rosnąca konkurencja ze strony Chin, Indii i Brazylii spowodowały, że Unia uznała za niezbędne podjęcie działań na rzecz zwiększenia roli przemysłu w gospodarce tego ugrupowania. Celem inicjatywy „Polityka przemysłowa w dobie globalizacji” jest rewitalizacja europejskiego przemysłu w dostosowaniu do trendów zmieniających warunki wewnętrzne i międzynarodowe otoczenie UE. Ta reorientacja strategii rozwoju jest też w znacznej mierze efektem wniosków wynikających z ostatniego kryzysu finansowego, kiedy okazało się, że państwa były zmuszone ratować banki, podczas gdy w założeniach usługi finansowe miały być źródłem wzrostu międzynarodowej konkurencyjności UE. Obecnie Unia deklaruje nowe podejście do polityki przemysłowej, które ma się przyczynić do powrotu gospodarki europejskiej na ścieżkę szybkiego wzrostu, zapewnić miejsca pracy i umocnić jej konkurencyjność oraz umożliwić przejście do gospodarki niskoemisyjnej, efektywnie wykorzystującej zasoby. Nowa polityka przemysłowa (NPP) ma się stać centralną osią integrującą i ukierunkowującą unijną strategię rozwoju gospodarki w obecnej dekadzie. Założeniem nowej polityki przemysłowej jest jej horyzontalne i sektorowe podejście. Z jednej strony, ma ona objąć wszystkie polityki, które mają wpływ na konkurencyjność przemysłu, a więc koszty, ceny i innowacyjność, z drugiej – działania skierowane do konkretnych branż przemysłu. Na szczeblu Wspólnoty będzie opracowana wspierająca ten program legislacja, w jego finansowaniu na poziomie krajów członkowskich istotną rolę ma zaś odegrać Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego i Fundusz Spójności.

Wymiar horyzontalny NPP obejmuje:

- podniesienie na wyższy poziom istniejącej i rozwój nowoczesnej infrastruktury;
- nową przemysłową politykę innowacyjną;
- nowe technologie mogące stanowić bazę dla nowych procesów, dóbr i usług, łącznie z powstaniem nowych przemysłów w następnej dekadzie (w tym zwłaszcza biotechnologie, nanotechnologie, fotonikę, mikro- i nanoelektronikę, ekotechnologie);
- pomoc państwa dla kluczowych sektorów;
- wspieranie rozwoju innowacyjnych klastrów;
- wzrost i dostosowanie do potrzeb gospodarki kwalifikacji pracowników;
- promowanie modernizacji przemysłu;
- społeczną odpowiedzialność biznesu.

Polityki w wymienionych obszarach mają być prowadzone w skoordynowany sposób i oceniane pod kątem ich wpływu na rozwój i poprawę konkurencyjności europejskiego przemysłu.

Wymiar sektorowy NPP dotyczy przemysłów, na których w światowym wyścigu konkurencyjnym powinna się szczególnie skoncentrować UE. Dotyczy to zarówno tradycyjnych, ale potrzebujących modernizacji, jak i nowych przyszłościowych dziedzin. Do kluczowych sektorów wymagających indywidualnego podejścia, które będą wspierane na szczeblu Wspólnoty, zaliczono przemysły energochłonne jako wymagające obniżenia zużycia energii, przemysły związane z przestrzenią kosmiczną traktowane jako motor innowacyjności i konkurencyjności usług dla obywateli (w tym zwłaszcza satelity komunikacyjne), przemysły związane z bezpieczeństwem



obywateli, zrównoważony transport i komunikację (m.in. budowę niezanieczyszczających środowiska pojazdów, pociągów odzyskujących energię, przemysł lotniczy), przemysły odpowiadające na wyzwania społeczne, w tym przemysł farmaceutyczny i związany z opieką zdrowotną, bioprzemysły, nowoczesne budownictwo, przemysł chemiczny oraz tzw. przemysły kultury.

Wśród tak wielu różnych sektorów istnieje wiele dziedzin, które w ramach NPP mogą i powinny być rozwijane na Mazowszu. Istniejący potencjał naukowo-badawczy regionu powinien być wykorzystany do rozwoju wybranych z wymienionych nowoczesnych technologii. Na przykład, Mazowsze powinno dążyć do rozwoju technologii ochrony środowiska naturalnego, odnawialnych źródeł energii i ekoinnowacji. W świetle megatrendów rozwojowych i konkretnej sytuacji regionu warto inwestować w technologie unieszkodliwiania i przetwarzania odpadów, w tym zwłaszcza w rozwój ekologicznych technik ich utylizacji¹³. Odpady stanowią potencjalny zasób do wykorzystania w postaci surowców, materiałów i energii. Mazowsze ma też szansę na rozwój tzw. przemysłów kultury. Pełnią one istotną funkcję społeczno-gospodarczą w wielu wysoko rozwiniętych regionach i metropoliach świata¹⁴. W związku ze starzeniem się społeczeństwa duży potencjał rozwojowy kryje się też w tzw. *silver economy* – sektorze nastawionym na potrzeby ludzi starych.

W przypadku Mazowsza włączenie się w tak rozumianą nową politykę przemysłową i przyjęcie jej za wiodący kierunek strategii rozwoju regionu wydaje się szczególnie celowe¹⁵. Odpowiada ona bowiem na potrzebę odbudowy przedwcześnie zredukowanego i nadmiernie osłabionego sektora przemysłowego, ale w nowoczesnej „inteligentnej” wersji do czego podstawą powinno być lepsze wykorzystania największego w kraju potencjału innowacyjnego. Taka strategia stwarza szansę wejścia na przyszłościową trajektorię rozwojową, co jest warunkiem dalszego dynamicznego i zrównoważonego rozwoju województwa.

3.7. Trendy w rozwoju rolnictwa¹⁶

Zarówno w Polsce, jak i w Unii Europejskiej obszary wiejskie zdecydowanie dominują w strukturze zajmowanej powierzchni – ich udział kształtuje się na poziomie około 90%. Równocześnie w wielu regionach rozwój obszarów wiejskich stanowi szczególne wyzwanie. Obszary te z reguły cechują bowiem niższe dochody, wyższe bezrobocie, gorsza edukacja

¹³ Mimo że w wartościach bezwzględnych Polska ma najniższy w UE wskaźnik odpadów komunalnych na mieszkańca (245 kg w zestawieniu z 518 kg w UE27, 740 kg w Irlandii czy 737 kg w Danii), płaci wysokie kary za niski procentowo wskaźnik ich segregacji i przetwarzania. Zgodnie z przyjętymi przez UE celami w 2014 r. kraj członkowski powinien odzyskiwać 60% śmieci. Obecnie w Polsce odzyskuje się ich ok. 6–7%.

¹⁴ Wraz ze wzrostem dochodów społeczeństwo przeznacza coraz większą ich część na konsumpcję produktów kultury. W szerokiej definicji jest to sektor wysokiej techniki, stanowiący często podstawę klastra, tworzącego wiele wartościowych miejsc pracy. W Polsce sektor ten wykazuje wysoką dynamikę rozwoju. Mazowsze konkuruje tu przede wszystkim z województwami małopolskim i łódzkim.

¹⁵ Autorzy wspomnianego Raportu *Polska 2050* stwierdzają, że „bez nowej polityki przemysłowo-infrastrukturalnej, świadomego wyboru kierunków rozwojowych, m.in. infrastruktury i przemysłów wysokiej techniki Polska pozostanie tylko krajem drugiej kategorii nadmiernie zależnym od zmiennej polityki koncernów zagranicznych”. (Źródło: Raport *Polska...*, op. cit., s. 49). W pełni dotyczy to też Mazowsza.

¹⁶ Zawarte w tym podrozdziale dane statystyczne wykorzystywane do porównań dotyczą ogólnie lat 2002 i 2010, w których były przeprowadzone powszechne spisy rolne. W niektórych przypadkach dostępne dane obejmują nieco dłuższy szereg czasowy, tj. 2000–2011.



i infrastruktura, poczucie braku perspektyw. **Na Mazowszu, ze względu na duże wewnątrzregionalne dysproporcje rozwojowe, trudne sytuacje na obszarach wiejskich występują ze szczególną ostrością. Nakłada się na to często nieprzychylny stosunek do rolnictwa, będącego podstawową formą aktywności ekonomicznej na tych terenach. Do niedoceniań wkładu sektora rolnego w proces rozwoju skłania zwłaszcza jego niski i malejący udział w tworzeniu PKB.** Kryzys finansowy oraz zmiana paradygmatu rozwoju w drugiej połowie XX w., a także krytyka PKB w roli miernika procesów społecznego rozwoju, skłaniają do przewartościowania poglądów na temat znaczenia rolnictwa i poszukiwania skutecznych polityk dostosowania go do współczesnych warunków. Długi okres pokoju osłabił myślenie o rolnictwie w kategoriach strategicznego znaczenia bezpieczeństwa żywnościowego. Ostatni kryzys, który spowodował m.in. znaczny wzrost cen żywności na świecie, przypomniał, że produkcja żywności nie może być traktowana jak każda inna. Niezbędna jest tu długofalowa polityka¹⁷. Kwestie te mają charakter ogólny, jednak w pełni odnoszą się do mazowieckiego rolnictwa.

Wśród polskich województw Mazowsze jest na pierwszym miejscu zarówno pod względem powierzchni obszarów wiejskich (zajmują one ok. 94% powierzchni województwa), jak i zamieszkującej je ludności (1,8 mln osób, tj. 35% ogółu ludności regionu). Ludność zamieszkała na wsi w woj. mazowieckim stanowiła 12,4% ludności wsi w Polsce, co lokuje mazowieckie na 1. miejscu wśród innych województw. Z rolnictwem związane jest około 25% ludności Mazowsza.

W latach 2000–2011 liczba zatrudnionych (pracujących) w sektorze rolnictwa na Mazowszu spadła o 33%, a udział w ogólnym zatrudnieniu w gospodarce Mazowsza o 8,5 pkt. proc. W efekcie w 2011 r. zatrudnienie w tym sektorze w województwie mazowieckim wynosiło 11,8% całkowitego zatrudnienia w regionie. Za tą średnią kryją się wysokie, wynoszące 45 pkt. proc. rozpiętości między podregionami. W podregionach pracujący w rolnictwie stanowili: w ostrołęcko-siedleckim – 46,6% ogółu pracujących, ciechanowsko-płockim – 35,3%, radomskim – 40,1%, warszawskim wschodnim – 22%, warszawskim zachodnim – 20% oraz 0,6% w Warszawie. Analiza nakładów pracy w rolnictwie potwierdza dominację rodzinnego charakteru mazowieckich gospodarstw. Pracują w nich głównie właściciele gospodarstw i ich rodziny. Praca najemna dominuje dopiero w dużych

Młodym mieszkańcom terenów wiejskich Mazowsza towarzyszy poczucie braku perspektyw w miejscu zamieszkania. Jest ono związane przede wszystkim z ograniczonymi możliwościami rozwoju zawodowego, słabszą ofertą edukacyjną i rynku pracy oraz perspektywą niższych zarobków. Stanowi to dla nich impuls do wyprowadzki z terenów wiejskich, osłabiając w ten sposób ich potencjał rozwojowy.

M. Grochowski, M. Kucińska, M. Wysocka, *Barometr Mazowsza. Przyszłość kapitału ludzkiego Mazowsza w kontekście potrzeb, preferencji i planów życiowych młodzieży*, seria wydawnicza „TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA” nr 10/2013, Warszawa 2013

¹⁷ W prognozach globalnych szacuje się, że za ok. 40 lat, aby wyżywić rosnącą liczbę ludności Ziemi, będzie trzeba zwiększyć produkcję żywności na świecie o ponad 50%, mimo zmniejszającego się arealu upraw. W świetle najważniejszych światowych trendów za dziedziny, które będą się rozwijać i w które warto inwestować, uznaje się obecnie energię, bezpieczeństwo oraz żywność.



i bardzo dużych pod względem ekonomicznym gospodarstwach (powyżej 40 ESU)¹⁸. W pozostałych typach gospodarstw udział pracy najemnej jest znikomy.

Użytki rolne (UR) zajmują na Mazowszu 2,1 mln ha, co stanowi 13,4% ich obszaru w Polsce i lokuje Mazowsze na pierwszym miejscu w kraju. Powierzchnia UR spada, przy czym tempo tego spadku wyraźnie przyspiesza. Podczas gdy w latach 1991–1999 ubytek UR na Mazowszu wyniósł około 2%, to w latach 2002–2010 aż 10,8%. Proces ten jest związany z przejmowaniem gruntów rolnych na cele nierolnicze, m.in. zabudowę mieszkaniową. Ponieważ w województwie dominują gleby niższych klas, **niepokojące jest zwłaszcza przeznaczanie gleb najwyższych klas na cele nierolnicze, w tym szczególnie w okolicach Warszawy**. Kontynuacja tego trendu może trwale obniżyć potencjał produkcyjny rolnictwa regionu.

Skala przejmowania gruntów rolnych na cele nierolnicze związane z zabudową mieszkaniową jest największa w najbliższym otoczeniu dużych miast. Jednak jest to zjawisko występujące także na terenach wiejskich i właśnie tam najbardziej wpływa na potencjał produkcyjny rolnictwa.

Mazowsze jest znaczącym producentem żywności. Świadczy o tym 15,5% udział województwa mazowieckiego w wartości produkcji globalnej rolnictwa – najwyższy w porównaniu do innych województw. W stosunku do 2002 r. udział ten wzrósł o 1,3 pkt. proc. Producenci na Mazowszu wytwarzają 14,9% globalnej produkcji roślinnej i 16,1% produkcji zwierzęcej w kraju. O specjalizacji województwa mazowieckiego w produkcji rolnej świadczą zwłaszcza jego wysokie udziały w krajowej produkcji owoców i warzyw, roślin pastewnych, ziemniaków oraz mleka, mięsa i jaj. Widoczna jest też specjalizacja terytorialna w produkcji rolnej. Południowo-zachodnia i centralna część województwa to rejony dynamicznie rozwijającej się produkcji warzywniczej i sadowniczej, część północno zachodnia specjalizuje się w produkcji drobiu, część północno-wschodnia zaś w mleczarstwie.

W analizowanym okresie zarówno w Polsce, jak i na Mazowszu zmniejszyła się liczba gospodarstw rolnych, przy jednoczesnym wzroście ich średniej powierzchni (wykres 3). W 2010 r. liczba gospodarstw rolnych w województwie mazowieckim wynosiła 277,5 tys. i w porównaniu z wynikami PSR z 2002 r. spadła o 92 tys., tj. o 24,9% (o 2,5 pkt. proc. więcej aniżeli w Polsce). Obecnie Mazowsze jest na drugim miejscu pod względem liczby gospodarstw rolnych w Polsce¹⁹.

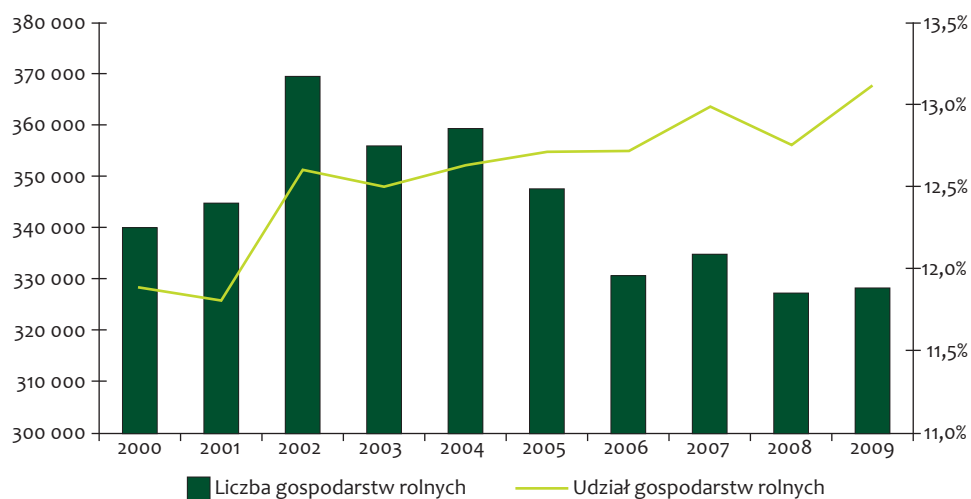
W ocenie trendów zmian w rolnictwie w przekroju gospodarstw rolnych szczególnie istotne są zmiany ich liczby według grup obszarowych oraz udziałów poszczególnych grup w ogólnej powierzchni UR. W latach 2002–2010 największą skalę zmian odnotowano w odniesieniu do skrajnych grup obszarowych. **Znaczącemu ubytkowi gospodarstw najmniejszych o pow. do 1 ha (o 48,7%), a także w grupie gospodarstw małych o pow. 1–5 ha (ubytek o 22,6%), towarzyszył znaczny wzrost w grupie gospodarstw dużych o pow. 20–50 ha oraz największych o powierzchni powyżej 50 ha**

¹⁸ ESU – European Size Unit (Europejska Jednostka Wielkości), 1 ESU = 1200 EUR.

¹⁹ W 2010 r. najczęściej gospodarstw rolnych było w województwach: małopolskim (12,4% ogółu gospodarstw w kraju), mazowieckim (12,2%), podkarpackim (11,5%) i lubelskim (11,3%), najmniej zaś w województwach: lubuskim (1,9%), opolskim (2,0%), zachodniopomorskim (2,1%) oraz pomorskim (2,7%).



(odpowiednio o 17% i 46,6%). Mimo to większość, bo 54,5% ogółu gospodarstw nadal stanowią gospodarstwa małe do 5 ha UR. Z tego względu zmiany struktury obszarowej na Mazowszu ocenia się jako powolne. Jednak z punktu widzenia ewolucji modelu rolnictwa kluczowa jest struktura według kryterium powierzchni użytków rolnych będących w posiadaniu poszczególnych grup obszarowych gospodarstw. W 2010 r. areał UR należący do 9,3% ogółu gospodarstw najmniejszych (o pow. do 1 ha) stanowił 0,5% UR na Mazowszu. Łączna powierzchnia UR należąca do dominujących ilościowo małych gospodarstw o powierzchni od 1 do 5 ha wynosiła 16,2%. Natomiast gospodarstwa największe, tj. o powierzchni powyżej 50 ha UR (których średnia powierzchnia w 2010 r. wynosiła 124,3 ha), stanowiły wprawdzie 0,6% ogólnej liczby gospodarstw na Mazowszu, jednak w ich posiadaniu było 12,4% powierzchni UR. W efekcie tych zmian średnia powierzchnia UR w gospodarstwie rolnym w 2010 r. w stosunku do 2002 r. wzrosła o 18,7% i wyniosła 7,23 ha.



Wykres 3. Liczebność gospodarstw w województwie mazowieckim i ich udział w ogóle polskich gospodarstw rolnych (lata 2000–2009)

Źródło: *Konkurencyjność Mazowsza i jej uwarunkowania*, W. Dziemianowicz, M. Mackiewicz i J. Szlachta (red.), raport modułowy B4 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 254.

Rośnie liczba gospodarstw ekologicznych z certyfikatem. Mazowsze zajmuje 4. miejsce w Polsce pod względem liczby gospodarstw ekologicznych (w 2010 r. 1232 gospodarstwa). Udział powierzchni gospodarstw ekologicznych w woj. mazowieckim jest relatywnie niewielki (1,2% powierzchni gruntów rolnych). Przeciętna powierzchnia gospodarstwa ekologicznego, która na Mazowszu wynosiła 20,3 ha, jest dwukrotnie większa niż średnia wielkość gospodarstwa rolnego. Podobnie wygląda sytuacja w skali Polski, gdzie w 2010 r. gospodarstwa ekologiczne zajmowały 2,35% użytków rolnych, a ich przeciętna wielkość wynosiła 23,9 ha. Wprawdzie postęp agrobiologiczny umożliwia produkcję żywności przy małym zużyciu środków chemicznych, tym niemniej duża i rosnąca powierzchnia gospodarstw ekologicznych w Polsce rodzi obawy o poprawność kryteriów identyfikacji ekologicznego charakteru produkcji rolnej.



W strukturze użytkowania gruntów w gospodarstwach rolnych na Mazowszu zaobserwowano korzystny trend zwiększania udziału lasów o 1,4 pkt. proc., głównie w wyniku zalesień związanych z realizacją PROW na lata 2007–2013. W mazowieckim jest największa powierzchnia gruntów ugorowanych wynosząca 80,9 tys. ha, tj. 5,4% UR (w Polsce 4,1%). Jest to częściowo związane z traktowaniem ziemi jako lokaty kapitału i wykorzystywaniem jej na cele rekreacyjne.

Wzrost eksportu i przetwórstwa owoców sprawił, że zwiększono powierzchnię sadów. W efekcie w latach 2002–2010 powierzchnia przeznaczona na uprawy sadownicze wzrosła o 19%, a udział sadów w ogólnej w ogólnej powierzchni UR zwiększył się z 4% do 5%, co daje Mazowszu 1. miejsce w kraju.

Produkcja roślinna jest analizowana w kategorii zasiewów, zbiorów i plonów. W strukturze użytkowania UR największy odsetek stanowiła powierzchnia zasiewów – 60,8%. Jej udział w porównaniu z 2002 r. zwiększył się o 2,8 pkt. proc., jednak ogólna powierzchnia zmalała o 6,5%. Zmieniła się też struktura zasiewów w efekcie dostosowywania do koniunktury rynkowej oraz implementacji reguł WPR. W strukturze zasiewów dominują zboża (75% pow. zasiewów) oraz rośliny pastewne (11,3%), pozostałe to: ziemniaki (5,8%), rośliny przemysłowe (3,1%) i inne (4,7%). Najbardziej zmniejszyła się powierzchnia uprawy ziemniaków (o 56%) i zbóż (o 10,0%). Natomiast znacząco wzrosła powierzchnia uprawy roślin pastewnych (o 81,9%) oraz roślin przemysłowych (o 52,2%).

Nastąpiły też duże zmiany w strukturze zasiewów upraw przemysłowych. O ile w 2002 r. powierzchnia upraw rzepaku i rzepiku stanowiła 41%, a buraków cukrowych 58% areału upraw przemysłowych, to w 2010 r. proporcje te były odwrotne i wynosiły odpowiednio 80% i 20%. Radykalny spadek powierzchni zasiewów buraków cukrowych był związany z likwidacją cukrowni w dostosowaniu do wymogów kwotowych produkcji WPR.

Mazowsze ma silną pozycję zwłaszcza w zbiorach owoców i warzyw. Ich udział w produkcji krajowej wynosi odpowiednio 38% i 15%, co lokuje mazowieckie na 1. miejscu w kraju. W rankingu województw mazowieckie ma też 2. miejsce w zbiorach zbóż podstawowych (ich udział w produkcji krajowej wynosi 9%). Charakterystyczne dla regionu są zwłaszcza wysokie zbiory żyta. W latach 2002–2010 w Polsce zaobserwowano znaczny spadek produkcji ziemniaków (o 34%). Na Mazowszu był on relatywnie mniejszy i wyniósł 28%. Choć udział województwa w produkcji krajowej spadł z 18% do 15%, tym niemniej Mazowsze zajmuje 1. miejsce w kraju w produkcji ziemniaków.

Wydajność roślinnej produkcji rolnej na Mazowszu jest przeciętnie niższa od średniej krajowej²⁰. Wpływają na to zarówno warunki glebowo-klimatyczne, jak i niższe od średniej zużycie nawozów²¹ oraz rozdrobniona struktura obszarowa gospodarstw. Pierwsze uwarunkowanie ma charakter obiektywny. Natomiast do tradycyjnie negatywnej oceny dwóch pozostałych czynników obecnie trzeba podchodzić także w aspekcie związanych z tym pozytywów. W przypadku dużej podaży wyższe zużycie nawozów sztucznych zwiększających plony nie jest już wyłącznie zaletą, a zróżnicowana struktura obszarowa sprzyja zachowaniu wielu pozaekonomicznych wartości.

²⁰ Np. plony zbóż podstawowych wynosiły 27,5 dt/ha (średnia dla Polski to 34,1 dt/ha), a w przypadku ziemniaków jest to 187 dt/ha (średnia dla Polski to 194 dt/ha).

²¹ Zużycie nawozów mineralnych na 1 ha UR na Mazowszu wzrosło z 77,5 kg w 2001r do 96,7kg w 2010 r. i jest niższe od średniej krajowej o 18,5 kg.



Województwo mazowieckie wypada lepiej pod względem produktywności w obszarze produkcji zwierzęcej. Jednak zasadność dalszego wzrostu wydajności trzeba widzieć przez pryzmat metod, którymi się ją uzyskuje. Wysoki udój mleka czy przyrost masy mięsnej w wyniku np. stymulacji hormonalnej, choć dobrze wypada w porównaniach statystycznych, nie jest społecznie pożądanym sposobem zwiększania produkcji, zwłaszcza w sytuacji gdy w UE problemem jest często nadmiar produkcji mleka i mięsa.

W analizowanym okresie nastąpiły istotne zmiany w rozmiarach i strukturze produkcji zwierzęcej na Mazowszu. **Wzrosła produkcja bydła przy dużej zmianie jej wewnętrznej struktury (wzrost produkcji bydła rzeźnego i spadek krów mlecznych w związku z kwotowaniem produkcji mleka w UE). Podczas gdy w Polsce produkcja bydła się zmniejszyła, na Mazowszu wzrosła. W efekcie Mazowsze zajmuje obecnie 2. miejsce po województwie podlaskim.** Wzrost pogłowia bydła przy równoczesnym znacznym spadku gospodarstw zajmujących się ich hodowlą (spadek o 38%) świadczy o zachodzącym procesie koncentracji produkcji.

Duże wahania opłacalności chowu trzody chlewnej spowodowały, że wielu producentów wycofało się bądź ograniczyło skalę ich produkcji. Stan pogłowia trzody chlewnej zmniejszył się o 28%, a liczba gospodarstw hodowlanych – o 43%. Było to zarazem jedną z przyczyn spadku popytu na ziemniaki, którymi tradycyjnie była karmiona trzoda chlewna. Równocześnie wyraźnie wzrosła produkcja drobiu, zwłaszcza w gospodarstwach największych o powierzchni 50 ha i więcej, które ponad dwukrotnie zwiększyły pogłowie drobiu. Rosnący popyt na mięso drobiowe był warunkowany zmianami wzorców konsumpcji – upowszechnienia koncepcji zdrowego żywienia, zgodnie z którą tańsze mięso drobiowe zostało uznane za zdrowsze jako mniej kaloryczne i zawierające mniej tłuszczu. Rosnąca skala produkcji pozwala na obniżanie kosztów jednostkowych i cen. To dodatkowo stymuluje zmiany w strukturze popytu i czyni ten kierunek opłacalnym. Wbrew pozorom niekoniecznie jest to żywność zdrowa i wytwarzana z zachowaniem dobrostanu zwierząt.

Modernizacja sektora rolnego pod względem wyposażenia gospodarstw w maszyny rolnicze była uzależniona od zmian w strukturze użytkowania gruntów, powierzchni zasiewów, kierunków specjalizacji gospodarstw, intensywności działalności produkcyjnej oraz cen. Wzrosła liczba ciągników i kombajnów zbożowych, silosokombajnów oraz opryskiwaczy. Spadła natomiast liczba kombajnów buraczanych i ziemniaczanych. Po przystąpieniu Polski do UE na poziom wyposażenia gospodarstw w maszyny rolnicze miało wpływ wykorzystanie instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej.

Podstawowym problemem rolnictwa jest jego niska dochodowość. Na Mazowszu dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną jest średnio o połowę niższy niż przeciętne roczne wynagrodzenie netto na osobę w gospodarce narodowej. Sytuacja ta jest w znacznej mierze związana z rozdrobnioną strukturą obszarową gospodarstw. Jednak zarówno ostatnia dekada XX w., jak i część pierwszej dekady XXI w. były okresem niekorzystnych dla rolnictwa relacji cenowych. Wskaźnik relacji cen sprzedawanych produktów rolnych do cen towarów i usług kupowanych na cele bieżącej produkcji rolniczej i inwestycyjne, czyli tzw. „nożyce cenowe”, wyniósł 88,2 (przy przyjęciu 2000 r. za 100). W okresie po akcesji do UE: w latach 2005–2009 był on korzystniejszy, wyniósł bowiem 104,4. Jedynie w przypadku gospodarstw ogrodniczych i podmiotów specjalizujących się w hodowli zwierząt ziarnożernych dochody przewyższyły średnią



krajową²². Dochody wiejskich gospodarstw rolnych zwiększyły transfery w postaci płatności bezpośrednich. Udział dopłat do działalności operacyjnej w dochodzie rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną wyniósł 82% w 2009 r. Pokazuje to niski poziom dochodów rolniczych²³. Sytuację dochodową rolników pogarszają duże wahania dochodów uzyskiwanych ze sprzedaży produkcji rolnej. W UE kontraktacja płodów rolnych przez zakłady przemysłu przetwórczego i handel jest zjawiskiem szeroko rozpowszechnionym. Natomiast w Polsce większość rolników produkuje surowce rolne na własne ryzyko. Systemowej kontraktacji płodów rolnych nie prowadzą m.in. takie przemysły, jak zbożowy, paszowy, przetwórstwa nasion oleistych, przetwórstwa mięsa oraz niektóre zakłady przetwórstwa owoców i warzyw. Zdarzają się przypadki niewypłacania rolnikom należnych pieniędzy za dostarczony towar.

3.8. Wpływ akcesji do Unii Europejskiej na proces przemian w rolnictwie województwa

W analizowanym okresie kluczowe znaczenie dla procesu przemian w rolnictwie miało przygotowywanie się tego działu gospodarki do akcesji i dostosowywanie krajowej polityki rolnej do standardów Unii Europejskiej oraz wprowadzenie od 2004 r. narzędzi Wspólnej Polityki Rolnej. W efekcie rolnictwo na Mazowszu otrzymało bezpośrednie wsparcie finansowe i zostało włączone w realizację działań na rzecz rozwoju terenów wiejskich. **Mazowieckie jest największym beneficjentem płatności bezpośrednich spośród wszystkich województw (939 mln zł, tj. 13,3% koperty jednolitej płatności obszarowej w 2009 r.)**²⁴. Z badań efektów tej polityki wynika, że płatności obszarowe znacząco wspierają dochody prowadzących gospodarstwa rolne. Jednak ich wpływ na dynamikę wzrostu PKB w woj. mazowieckim jest minimalny²⁵. Większe znaczenie dla wzrostu PKB miały działania w ramach Programu Aktywizacji Obszarów Wiejskich, a zwłaszcza subsydia inwestycyjne w infrastrukturę (ok. 0,7% wzrostu PKB). Szacuje się, że w latach 2007–2013 wpływ PROW na zatrudnienie mieszkańców wsi w sektorach pozarolniczych, w tym podejmowanie

²² Również im większe gospodarstwo w kategoriach ekonomicznych, tym wyższy dochód na osobę. W gospodarstwach powyżej 100 ESU jest to nawet powyżej 180 tys. zł na osobę, w gospodarstwach od 40 do 100 ESU ok. 80 tys. zł, a w gospodarstwach z przedziału 16–40 ESU dochód niewiele przekracza średnią krajową. W gospodarstwach najmniejszych jest to zdecydowanie poniżej średniej krajowej.

²³ Dochody osobiste rolników zwiększają transfery socjalne (emerytury, renty, zasiłki) oraz dochody z pracy poza rolnictwem. Niższe koszty utrzymania na wsi podnoszą nieco realną wartość uzyskiwanych dochodów. Jednakże standard życia na wsi w porównaniu z miejskim obniża gorszy dostęp i zwykle też niższą jakość w sferze usług (zwłaszcza dotyczy to edukacji i służby zdrowia) oraz niski udział rolników w spożyciu zbiorowym.

²⁴ Środki przyznane Polsce w ramach EFRROW na lata 2007–2013 są największe w UE (17% całej kwoty Funduszu). Daje to Polsce 1. miejsce wśród państw członkowskich. Jednak przeliczenie tej kwoty na 1 ha UR stawia Polskę na 5. pozycji, a w przeliczeniu na 1 pracującego – dopiero na 21. miejscu.

²⁵ Szacuje się, że w okresie 2004–2006 wzrost PKB z tego tytułu wyniósł ok. 0,1%. Wpływ przekazanych do rolnictwa funduszy UE na PKB na Mazowszu jest statystycznie najniższy spośród wszystkich województw, m.in. ze względu na wysoki udział PKB Mazowsza w PKB krajowym (sam obszar metropolitalny Warszawy wytwarza 17,3% PKB Polski).



pozarolniczej aktywności gospodarczej, będzie większy. Jednak inwestycje współfinansowane w ramach PROW w zakresie zaopatrzenia w wodę, odprowadzania i oczyszczania ścieków, gospodarki odpadami stałymi, budowy nowych i modernizacji istniejących dróg gminnych i powiatowych oraz w sektorze szkolnictwa i lecznictwa (budowa i modernizacja placówek oświatowych i medycznych) są pożądane przez władze samorządowe. Poprawiają one infrastrukturę terenów wiejskich, a tym samym spójność terytorialną i tworzą podstawy do ich dalszego rozwoju. Z punktu widzenia wyrównywania różnic terytorialnych słabością tych działań jest odwrotnie proporcjonalna do potrzeb na danym terytorium wymagana zdolność do ich współfinansowania. Istnieje też poważna obawa, że rosnące zadłużenie samorządów może być barierą wykorzystywania unijnych środków w kolejnym okresie programowania.

3.9. Paradygmat trwałego i zrównoważonego rozwoju a rozwój mazowieckiego rolnictwa

Rolnictwo na Mazowszu, podobnie jak w Polsce, znalazło się na swoistym rozdrożu. Z jednej strony są widoczne trendy przekształceń w stronę kapitałochłonnego, wysokotowarowego rolnictwa o charakterze industrialnym. Jednakże ogólnoswiatowy trend postępującej „ekologizacji” społecznej świadomości powoduje, że rośnie popyt na zdrową żywność wysokiej jakości. Bardziej pracochłonny i mniej kapitałochłonny model rolnictwa ekologicznego lepiej odpowiada też charakterystyce endogenicznych potencjałów Mazowsza.

Wysoka dynamika eksportu produktów mazowieckiego rolnictwa wskazuje, że są one konkurencyjne na rynku europejskim i światowym. Rolnictwo ekologiczne jako dział eksportowy w zestawieniu z charakterystyką potencjału wytwórczego Mazowsza w sektorze rolniczym jest realną szansą na jego konkurencyjność w zmieniających się warunkach. Rolnictwo może być też w coraz większej mierze producentem ekologicznie wytwarzanych surowców do celów innych niż spożywcze, np. do wyrobów kosmetycznych czy energii odnawialnej. Tradycyjne metody produkcji stosowane w gospodarstwach rodzinnych w celu podniesienia wydajności z zachowaniem ich ekologicznego charakteru powinny być wzbogacane przez wprowadzanie postępu agrobiologicznego.

W praktyce model mazowieckiego rolnictwa będzie zapewne modelem zróżnicowanym, w którym będą koegzystować różne typy gospodarstw i sposoby produkcji. Zaletą takiej sytuacji, zwłaszcza w warunkach dużej zmienności uwarunkowań, jest większa elastyczność sektora rolnego. Należy jednak zapobiegać szybkiemu rozwojowi imitacyjnego modelu rolnictwa industrialnego przez włączanie do jego cen kosztów zewnętrznych (generowanych przez ten typ rolnictwa), których dotąd ono nie ponosiło (np. przez wprowadzenie opłat ekologicznych). W przeciwnym razie koncentracja ziemi jako efekt presji na wąsko rozumianą konkurencyjność ekonomiczną może doprowadzić do nadmiernej specjalizacji, chemizacji i intensyfikacji produkcji rolniczej. Powoduje to zagrożenia dla środowiska naturalnego, krajobrazu rolniczego oraz zachowanych zasobów dziedzictwa kulturowego.



W konsekwencji zaprzepaściłoby to szansę wykorzystania swoistej renty opóźnienia mazowieckiego rolnictwa przez wpisanie znaczącej jego części w przyszłościowy model zrównoważonego rolnictwa ekologicznego rozwijającego się w środowisku wielofunkcyjnych obszarów wiejskich.

Produkty mazowieckiego rolnictwa są konkurencyjne na rynku europejskim i światowym. Rolnictwo ekologiczne jest realną szansą na utrzymanie konkurencyjności tego sektora w zmieniających się warunkach.

3.10. Innowacje i przedsiębiorczość

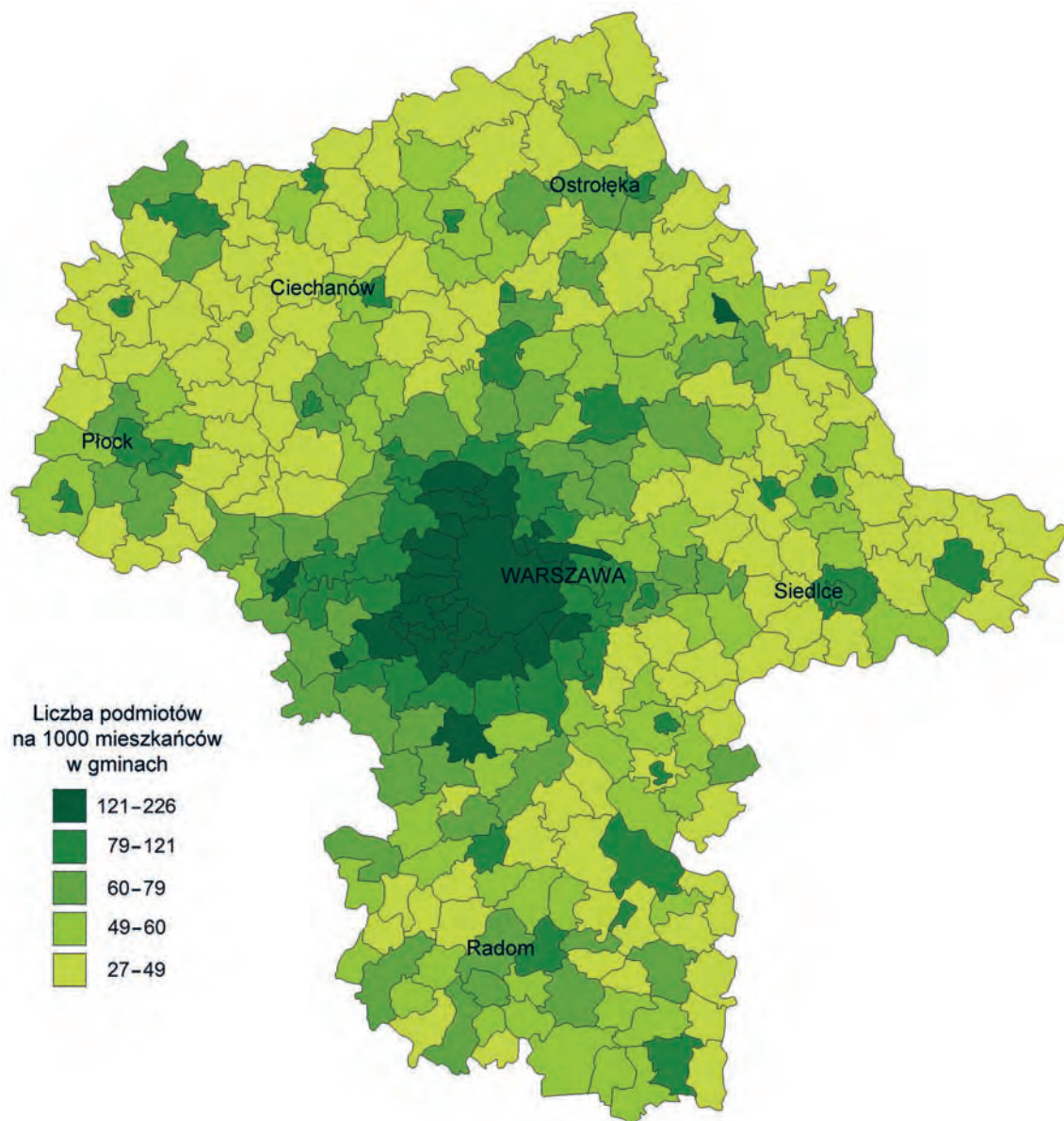
Na Mazowszu jest zarejestrowanych w REGON 675 tys. podmiotów gospodarczych, tj. ponad 17% ogólnej ich liczby w kraju (3,9 mln według stanu na koniec czerwca 2012 r.). Zdecydowana większość, bo prawie 80% mazowieckich przedsiębiorstw, jest zarejestrowana w miastach. Na obszary wiejskie przypada co piąte zarejestrowane przedsiębiorstwo. Prawie 94% ogółu przedsiębiorstw na Mazowszu stanowią mikropodmioty, tj. przedsiębiorstwa zatrudniające nie więcej niż 9 osób²⁶. Największe, zatrudniające ponad 1000 osób, przedsiębiorstwa są reprezentowane na Mazowszu w liczbie 261. Przedsiębiorstwa te są największymi pracodawcami. Najwięksi spośród pracodawców to: Polski Koncern Naftowy ORLEN GK (Płock), zatrudniający ponad 24 tys. osób, Boryszew GK (Sochaczew), zatrudniający prawie 7 tys. pracowników oraz Sokołów GK (Sokołów Podlaski), zatrudniający prawie 5 tys. osób. Lokalizacje wielkich przedsiębiorstw silnie rzutują na gospodarcze zróżnicowanie Mazowsza.

Zlokalizowane w regionie przedsiębiorstwa generują relatywnie wyższe w porównaniu do innych polskich regionów przychody w lokalnych budżetach. Są to zarazem przedsiębiorstwa o najwyższej wydajności pracy oraz najniższej energo- i materiałochłonności.

Region mazowiecki dysponuje dużym potencjałem naukowym i badawczym. Aglomeracja warszawska skupia ponad 80% jednostek badawczo-naukowych województwa, charakteryzujących się wynikami wg oceny parametrycznej wyższymi niż średnia krajowa. Jednocześnie w regionie koncentruje się 38,6% wszystkich nakładów na działalność badawczo-rozwojową w kraju, a ich wielkość w relacji do PKB jest dwukrotnie wyższa niż średnia dla Polski. Mazowsze skupia 20% przedsiębiorstw wysokiej i średniowysokiej techniki oraz 28% firm działających w zakresie usług „high-tech” w Polsce. 85% mazowieckich przedsiębiorstw innowacyjnych jest ulokowanych w Warszawie, a kolejne 10% w podregionie warszawskim zachodnim.

Warto zauważyć, że województwo mazowieckie od kilkunastu lat zajmuje pozycję lidera wśród polskich regionów w wielkości nakładów na działalność B+R. Związane jest to m.in. z lokalizacją na Mazowszu wielu instytucji naukowo-badawczych i edukacyjnych.

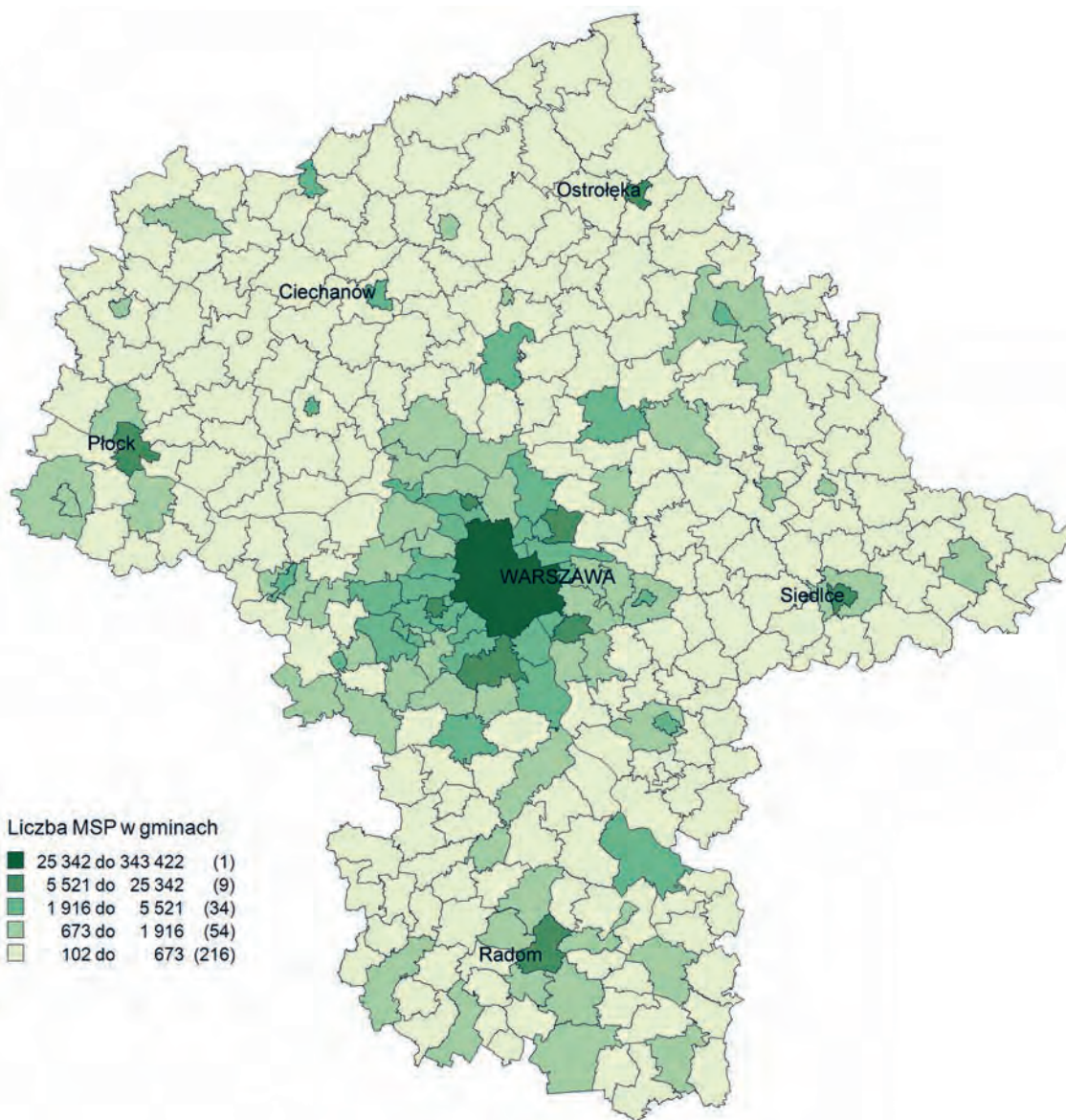
²⁶ Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON, I półrocze 2012 r., GUS Warszawa, sierpień 2012.



Rycina 15. Prywatne podmioty gospodarcze zarejestrowane w REGON* na 1000 mieszkańców w 2010 r. według gmin

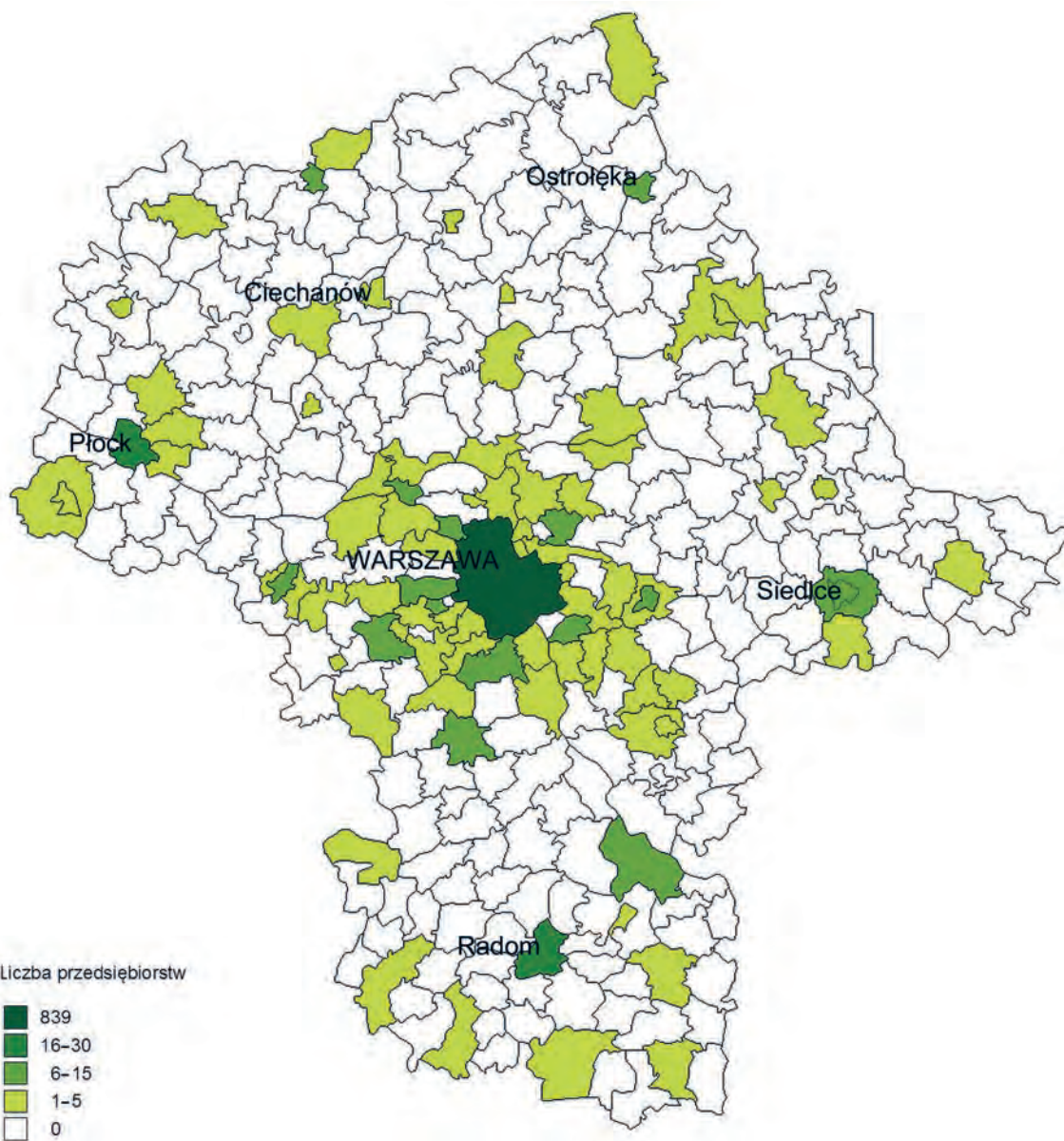
* bez fundacji, spółdzielni, stowarzyszeń i organizacji społecznych.

Źródło: *Przedsiębiorczość a rozwój Mazowsza*, W. Dziemianowicz, M. Mackiewicz i J. Szlachta (red.), raport modułowy B4 R2 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 35.



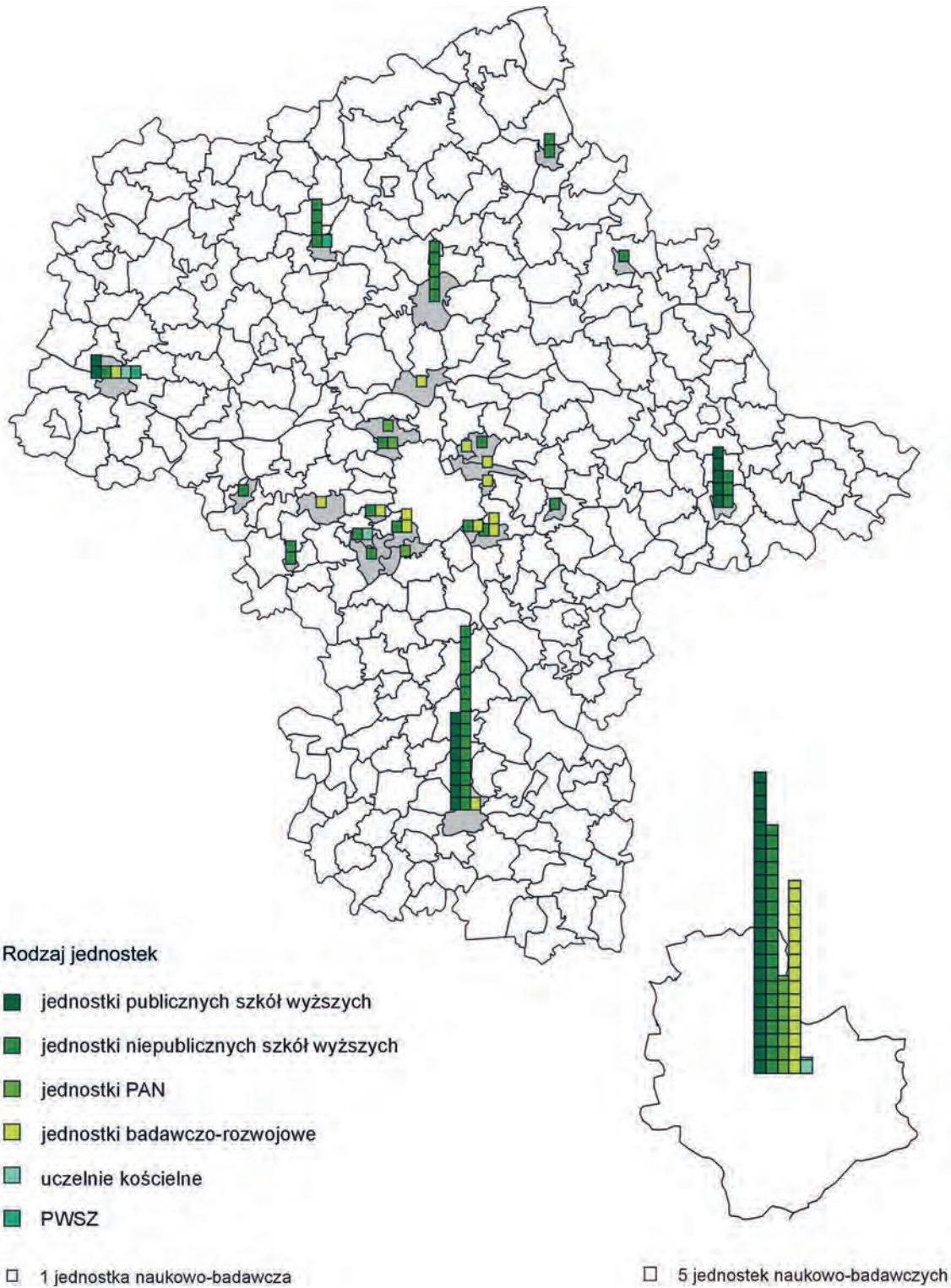
Rycina 16. Liczba MSP w gminach województwa mazowieckiego w 2010 r.

Źródło: *Przedsiębiorczość a rozwój Mazowsza*, W. Dziemianowicz, M. Mackiewicz i J. Szlachta (red.), raport modułowy B4 R2 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 96.



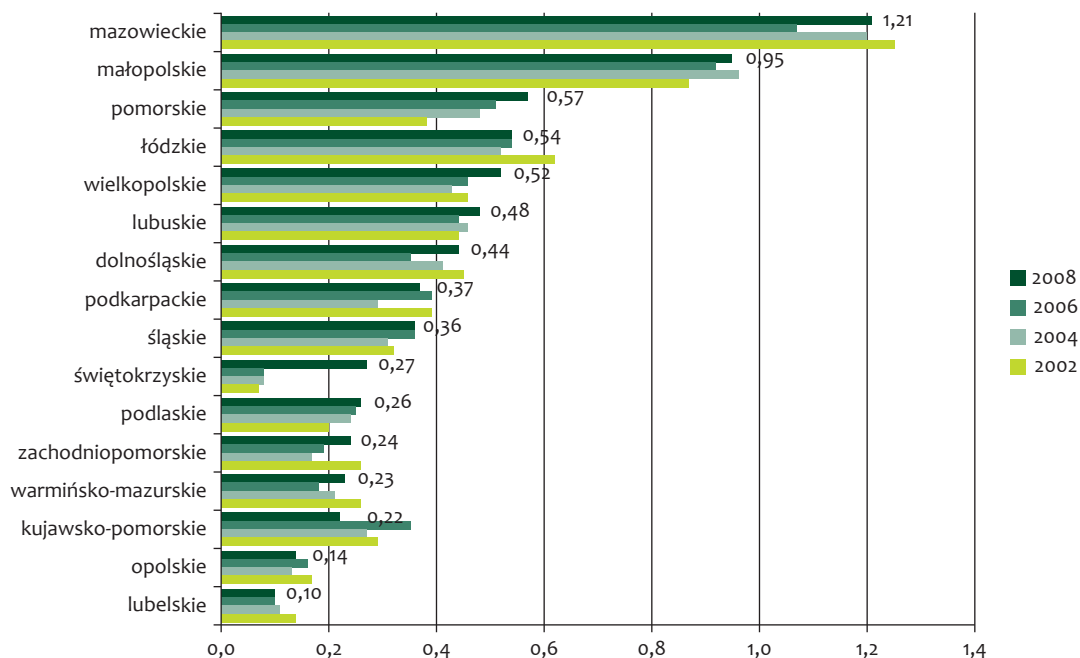
Rycina 17. Rozmieszczenie wielkich przedsiębiorstw w województwie mazowieckim

Źródło: *Przedsiębiorczość a rozwój Mazowsza*, W. Dziemianowicz, M. Mackiewicz i J. Szlachta (red.), raport modułowy B4 R2 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 124.



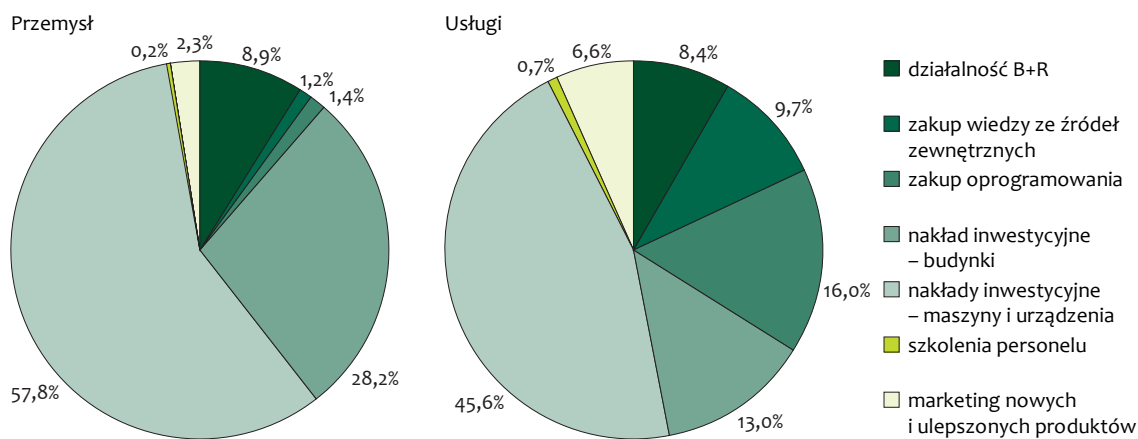
Rycina 18. Jednostki naukowe i badawczo-rozwojowe na Mazowszu

Źródło: *Konkurencyjność Mazowsza i jej uwarunkowania*, pod red. W. Dziemianowicz, M. Mackiewicz i J. Szlachta (red.), raport modułowy B4 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 148.



Wykres 4. Nakłady na B+R jako % PKB według województw w latach 2002–2008

Źródło: Konkurencyjność Mazowsza i jej uwarunkowania, W. Dziemianowicz, M. Mackiewicz i J. Szlachta (red.), raport modułowy B4 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 174.



Wykres 5. Nakłady na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach przemysłowych i przedsiębiorstwach usługowych na Mazowszu w 2009 r.

Źródło: Konkurencyjność Mazowsza i jej uwarunkowania, W. Dziemianowicz, M. Mackiewicz i J. Szlachta (red.), raport modułowy B4 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 179.



Wielkość nakładów na działalność B+R w województwie w dalszym ciągu w ograniczony sposób przekłada się na poziom międzynarodowej konkurencyjności jego gospodarki. Przyczyn tego stanu rzeczy należy szukać m.in. w ogólnopolskich uwarunkowaniach transferu wiedzy i innowacji z sektora B+R do sektora produkcji przemysłowej i usług. Czynnikiem, który może oddziaływać na proinnowacyjne nastawienie firm produkcyjnych i usługowych może być też etap ich rozwoju i związany z nim poziom wyposażenia w środki trwałe. W dalszym ciągu większość nakładów na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach przemysłowych i usługowych na Mazowszu to nakłady inwestycyjne przeznaczane, w kolejności, na zakup maszyn i urządzeń, budowę, remonty i adaptacje budynków oraz kupno oprogramowania. Zakup wiedzy ze źródeł zewnętrznych jest zjawiskiem rzadkim; szkolenia personelu mają miejsce głównie w sektorze usług i stanowią niewielką część nakładów na działalność innowacyjną.

Mazowsze zajmuje wysoką pozycję na mapie przedsiębiorczości. **Pod względem postaw przedsiębiorczych, mierzonych średnią liczbą rejestrowanych podmiotów w latach 2003–2010 na 10 tys. ludności, gminy mazowieckie plasują się na trzecim miejscu w układzie 16 polskich województw, co daje ponadprzeciętny w skali kraju poziom przedsiębiorczości.** Analiza postaw przedsiębiorczych na poziomie powiatów wykazała jednak jedno z największych w Polsce rozwarstwień. Najmniej przedsiębiorcze powiaty znajdują się w podregionach radomskim oraz ostrołęcko-siedleckim. Zdecydowanie wyższa aktywność przedsiębiorcza dotyczy mieszkańców gmin leżących w sąsiedztwie Warszawy.

Niepokojące jest zjawisko pogarszania się pozycji konkurencyjnej mazowieckich firm w ostatnich latach. Odzwierciedleniem tego jest zauważalny spadek od 2005 r. wskaźnika rentowności sprzedaży produktów, towarów i materiałów. Poziom rentowności firm mazowieckich odbiega przy tym od liderów tej klasyfikacji (tj. województw łódzkiego i dolnośląskiego). Na Mazowszu wyższą rentowność zaobserwowano w przedsiębiorstwach sektora publicznego. Najwyższy poziom rentowności wykazały przedsiębiorstwa z sekcji informacja i komunikacja. Najniższy zaś jej poziom cechował podmioty sekcji transport i gospodarka magazynowa.

W 2010 r. w województwie mazowieckim średnie wynagrodzenie brutto wyniosło 4280 zł, co odpowiadało blisko 125% średniej krajowej. Jedynie w ośmiu powiatach wynagrodzenia przekraczały średnią krajową: w Warszawie (136% średniej krajowej) oraz w powiatach pruszkowskim, m. Płock, kozienickim, nowodworskim, warszawskim zachodnim, piaseczyńskim i grodziskim. Wymienione powiaty można podzielić na dwie grupy. Do pierwszej należy Warszawa wraz z jej najbliższym otoczeniem. W tym przypadku ponadprzeciętnie wysokie wynagrodzenia są generowane przez największy krajowy rynek pracy. Do drugiej grupy należą powiaty, w których są zlokalizowane jedne z największych przedsiębiorstw w skali nie tylko regionu, ale i całego kraju: powiat m. Płock (PKN Orlen SA) oraz powiat kozienicki (Elektrownia Kozienice SA) i można przyjąć, że na wysoką średnią wynagrodzeń decydujący wpływ mają zarobki osób powiązanych z wymienionymi firmami bezpośrednio (pracownicy) lub pośrednio (podwykonawcy) – przede wszystkim pracownicy kadry kierowniczej i zarządzającej.

Barierą dla rozwoju przedsiębiorczości i przejawem dysfunkcji w komunikacji między samorządem a przedsiębiorcami są niedostatki współpracy między tymi



podmiotami. Jak wynika z badań, w sposobie postrzegania roli przedsiębiorstw w realizacji celów stawianych sobie przez samorządy występują różnice pomiędzy rodzajami gmin. Przeciętnie gminy wiejskie cechują się największymi lukami w «poczuciu wsparcia», a gminy miejskie najmniejszymi. We wszystkich rodzajach gmin największą luką odznacza się obszar infrastruktury otoczenia biznesu. Problem braku wsparcia biznesu w obszarze kwalifikacji pracowników na rynku pracy oraz rozwoju kulturalnego wspólnoty lokalnej, jak również relacji między przedsiębiorstwami w zdecydowanie mniejszym stopniu dotyczy gmin miejskich niż pozostałych (2–3-krotnie rzadziej). Jedynie brak chęci do współpracy przedsiębiorców jest dwukrotnie rzadziej dostrzegany przez gminy miejskie niż przez pozostałe rodzaje gmin. Gminy wybitnie rolnicze relatywnie często (16%) wskazują, że przedsiębiorcy nie potrzebują wsparcia samorządu. Wielofunkcyjne obszary przejściowe cechuje natomiast opinia o braku zaufania biznesu do administracji (urbanizujące się 33%, pozostałe poniżej 18%). Może mieć to związek z charakterem tych obszarów, podobnie jak obszarów urbanizujących się – relatywnie bardziej dynamicznie zmienia się struktura społeczna tych obszarów, co sprzyja obniżaniu poziomu ufności wśród mieszkańców. Potwierdzeniem tego wydaje się fakt, że brak zaufania przedsiębiorców do administracji dwukrotnie częściej jest poruszany przez gminy zlokalizowane w podregionach graniczących z Warszawą. W tym przypadku może być to również pochodną dynamicznie rozwijającego się sektora przedsiębiorczości – ciężenia firm do stolicy i jednocześnie ograniczonych powiązań lokalnych. Współpraca i wsparcie ze strony władz lokalnych nie są również postrzegane przez przedsiębiorców jako aktywny czynnik lokalizacji firm (71%). Natomiast niemal wszyscy przedstawiciele gmin są przekonani o swoim wpływie na takie decyzje, co więcej 2/3 z nich o dużym wpływie.

Wyniki badań wskazują też, że najczęściej wykorzystywaną przez gminy formą współpracy nie jest związana z przepływem informacji czy konsultacjami, lecz z angażowaniem zasobów przedsiębiorców – sponsorowanie wydarzeń organizowanych przez urząd gminy. Dotyczy to aż 93% gmin. Ponad połowa gmin współpracuje z przedsiębiorcami na polu promocji, gdzie angażowane są zasoby obu stron. Jednakże korzyści tej współpracy w znacznie większym stopniu dotyczą samorządu niż zaangażowanych przedsiębiorców. 3/4 gmin zaprasza przedsiębiorców do udziału w działaniach promocyjnych samorządu, a 60% wykorzystuje ich wizerunek w materiałach promocyjnych gminy. Najrzadziej (średnio przez co piątą gminę) wykorzystywaną formą współpracy jest partnerstwo publiczno-prywatne.

Współpracy między samorządem a sektorem biznesu nie sprzyjają sposoby wykorzystania nowoczesnych mediów wymiany informacji. Jak wynika z badań dotyczących wykorzystania Internetu, pod względem treści skierowanych do sektora biznesowego (w tym do osób planujących założenie własnej działalności gospodarczej) strony mazowieckich gmin są słabo rozwinięte. Najczęściej występującą informacją jest baza instytucji otoczenia biznesu, choć mając na uwadze zakres prezentowanych treści za faktycznie przydatne można uznać te zamieszczone zaledwie w przypadku co piątego samorządu. Częstym błędem jest tu nieudostępnianie informacji o instytucjach powiatowych i regionalnych. Najrzadziej na stronach gmin zamieszczane są przewodniki dotyczące zakładania własnego biznesu, co wskazuje, że gminy raczej nie wykorzystują podstawowych narzędzi promocji powstawania nowych firm.



Niedostatki w wykorzystaniu nowoczesnych technik informacyjnych przekładają się na dysfunkcje i deformacje w komunikacji między biznesem a samorządami, co nie sprzyja przedsiębiorczości. Stąd też, jak wynika z badań, współpraca i wsparcie ze strony władz lokalnych nie są również postrzegane przez przedsiębiorców jako aktywny czynnik lokalizacji firm (71%). Natomiast niemal wszyscy przedstawiciele gmin są przekonani o swoim wpływie na takie decyzje, co więcej 2/3 z nich o dużym wpływie. Komunikacja bezpośrednia może mieć miejsce w trakcie różnego rodzaju spotkań, te z kolei mogą odbywać się w ramach powołanego przy wójcie/burmistrzu/prezydencie ciała złożonego z przedstawicieli biznesu (firm oraz/lub instytucji otoczenia biznesu). Takie organy posiada zaledwie 7% gmin. Zdecydowanie częściej niż w innych gminach funkcjonują one w samorządach miejskich – w co czwartym z nich. Z drugiej strony, spośród badanych firm zaledwie 5% uczestniczyło w latach 2008–2010 w spotkaniu władz lokalnych z przedsiębiorcami, co trzecia firma wskazuje na duże, a kolejne 40% podmiotów na «pewne» znaczenie takich spotkań dla funkcjonowania i rozwoju swojego przedsiębiorstwa. Tylko co czwarta firma uważa je za nieistotne. Należy również podkreślić, że co piąta firma, chciałaby w takich spotkaniach uczestniczyć w przyszłości. Bardziej zaawansowaną formą współpracy, ale jednocześnie jedną z rzadziej wykorzystywanych, jest wspólne kreowanie polityki gminy w obszarach dotyczących gospodarki. Zaledwie 53% samorządów przyznaje, że przedsiębiorcy byli włączeni w jakikolwiek sposób w proces formułowania strategii rozwoju gminy. Ponadto, 2/3 z nich ograniczało się do informowania o podjęciu prac, czego nie można utożsamiać z uczestnictwem w procesie. W kreowanie narzędzi polityki przedsiębiorcy są zaangażowani w 43% gmin (częściej na obszarach miejskich, urbanizujących się, o funkcjach mieszanych – około 60%), a w konsultacje zmian polityki podatkowej w 30% gmin (ale w podregionie warszawskim zachodnim ponad połowa samorządów). Jedynie w przypadku konsultacji przy okazji nowych publicznych inwestycji infrastrukturalnych połowa gmin włącza przedsiębiorców (zwłaszcza w podregionie warszawskim wschodnim – 70%). Szczególnie często konsultacje na ten temat prowadzą gminy obszarów miejskich i urbanizujących się (ponad 3/4 z nich).

Niedostateczne wykorzystanie nowoczesnych technik informacyjnych i komunikacyjnych stanowi istotną barierę rozwoju przedsiębiorczości, zważywszy na to, jak makro- i mikro- i wiktoria wpływają na kształtowanie się sprzyjającego jej środowiska. Wykorzystanie ich potencjału wymaga jednak akceptacji, zarówno przez władzę publiczną, jak i przez firmy, podstawowych reguł, zasad i warunków współdziałania determinowanego przez specyfikę epoki inteligencji sieciowej, które można sformułować w następujący sposób:

- tworzenie kultury otwartości dostępu do wiedzy i informacji, warunków sprzyjających współpracy oraz współdzielenia się wiedzą i ideami;
- tworzenie i rozwijanie otwartych platform internetowych umożliwiających wymianę wiedzy i informacji;
- sprzyjanie dialogowi społecznemu służącemu dobrostanowi i racjonalizacji decyzji społeczno-ekonomicznych, eliminowaniu syndromu „my – oni” oraz syndromu wroga;
- ochrona interesu publicznego i praw publicznych, ochrona danych osobowych i praw własności, w tym własności intelektualnej;



- tworzenie warunków transparentności i przejrzystości oraz skuteczności regulacji prawnych;
- tworzenie kultury uczciwości i zaufania wzajemnego. Zaufanie jest bowiem „smarem” biznesu i rozwoju kapitału społecznego;
- tworzenie rozwiązań przeciwdziałającym dysfunkcjom, od jakich wszak wciąż wolne nie są technologie informacyjne. Pierwszorzędne znaczenie ma tu przeciwdziałanie nadużyciom w ich wykorzystywaniu.

Akceptacja i respektowanie wymienionych reguł, zasad i warunków prowadzi do wykształcenia powiązań w zespole co najmniej „10 E”, który powinien kształtować holistyczne relacje samorząd – biznes – społeczeństwo:

Edukacja – Ekonomia – Ekologia – Energia – Empiryzm – Eksperyment

Empatia – Erystyka – Efektywność – Efektowność

Holistyczne podejście, z uwzględnieniem „10 E”, tworzy warunki rozwoju centrów wiedzy, funkcjonowania „poławiaczy wiedzy”, identyfikujących nowe źródła rozwoju i „saperów biznesu”, identyfikujących zagrożenia rozwojowe. Co równie ważne, to holistyczne podejście umożliwia łączenie rozproszonej wiedzy z różnych szczebli rządu, biznesu i edukacji, począwszy od edukacji na szczeblu przedszkolnym. „Innowatorzy bowiem rodzą się już w przedszkolu”, zaś „kreatywność to cud połączenia dziecięcej, niczym nie ograniczonej energii z czymś przeciwnym i wrogim – poczuciem porządku wynikającym ze zdyscyplinowanej inteligencji dorosłego” (Norman Podhoretz). W tym kontekście zarysowujący się w niektórych gminach trend likwidacji szkół (zamiast ich przeprojektowania np. w centra wiedzy i kultury) można uznać za zjawisko wysoce niepokojące, niekorzystne i niebezpieczne, zwłaszcza jeśli oceniać je nie tylko przez pryzmat krótkookresowych efektów budżetowych, ale z uwzględnieniem tak zaniedbywanego w Polsce długookresowego, ciągnionego, kompleksowego rachunku kosztów i efektów zewnętrznych oraz z uwzględnieniem negatywnych następstw lokalnych zaniedbań w sferze dostępu do Internetu, z czym wiąże się groźne zjawisko wykluczenia i analfabetyzmu cyfrowego.

3.11. Wnioski

Potencjał gospodarczy województwa, mimo różnic rozwojowych między obszarami zurbanizowanymi i wiejskimi oraz silnie zróżnicowanym wkładem poszczególnych sektorów w wielkość wartości dodanej brutto, jest zlokalizowany zarówno w sektorze rolniczym, jak i produkcyjno-usługowym. Jednakże ten drugi sektor jest i będzie wiodący w przyszłości.

Mazowsze posiada niewykorzystane rezerwy w sferze rozwoju przedsiębiorczości, związane z walorami i przewagami konkurencyjnymi regionu. Społeczno-gospodarcze źródła relatywnej przewagi Mazowsza to m.in.: duży potencjał rynkowy i wciąż rosnący popyt wewnętrzny oraz rosnący poziom scholaryzacji. Sprzyja to produktywności i mobilności społecznej, która jest historycznie uwarunkowaną umiejętnością elastycznego



reagowania na zagrożenia i przystosowywania się do zmian, a tym samym otwartością na nowe trendy. Otwartość, mobilność i kreatywność zwiększają możliwości wykorzystania szans, jakie stwarza przełom cywilizacyjny i kształtujący się nowy model gospodarki, w tym gospodarki zwirtualizowanej (wikinonii). Intensyfikacja inwestycji w infrastrukturę generuje mnożniki inwestycyjne, przekładając się na dodatkowe impulsy wzrostu PKB. Efekty mnożnikowe może przynieść rozwój sektora budownictwa mieszkaniowego stanowiący potencjalnie dodatkowe, silne koło zamachowe gospodarki województwa. Korzystne gospodarczo, centralne położenie geograficzne Mazowsza sprzyja intensyfikacji rozwoju rozmaitych form inwestycji zagranicznych. Niewykorzystany potencjał tkwi także w walorach turystycznych Mazowsza i rezerwach rozwoju sektora turystyki. **Region Mazowsza posiada także potencjał wynikający z „renty zacofania”, co stwarza możliwość dokonywania w różnych dziedzinach tzw. żabiego skoku, czyli przejścia od razu do wyższych faz rozwoju z pominięciem faz pośrednich, przez które wcześniej przechodziły kraje wyżej rozwinięte**²⁷.

O skali wykorzystania przewag konkurencyjnych województwa, a zarazem skuteczności działań na rzecz likwidacji dysfunkcji rozwojowych będzie decydować polityka społeczno-gospodarcza, tworząca ramy rozwoju biznesu. Rozstrzygające tu będą przyjmowane przez biznes strategie i ich kompatybilność z najnowszymi trendami wyznaczanymi przez dokonującą się w skali globalnej tzw. trzecią rewolucję przemysłową, związaną z internetyzacją (cyfryzacją) i wirtualizacją gospodarki.



Mazowsze a regiony referencyjne

Z międzynarodowych porównań wyłania się obraz dynamicznie rozwijającego się regionu o średniej zamożności (tab. 4 i 5). Województwo mazowieckie wyróżnia się pozytywnie niskim poziomem bezrobocia oraz relatywnie wysoką stopą zatrudnienia. Jego potencjał ekonomiczny jest wzmacniany m.in. przez relatywnie wysokie nakłady na środki trwałe. Uwagę zwraca niski udział przemysłu w strukturze zatrudnienia na Mazowszu w stosunku do porównanych regionów.

²⁷ Zdaniem autora koncepcji „żabiego skoku” W.L. Gardinera, kraje nierozwinięte, wykorzystując cechy współczesnego rozwoju naukowo-technicznego, mogą dokonać „żabiego skoku” od etapu, na którym się znajdują, do etapu postindustrialnego, mimo że współcześnie dążenia krajów rozwijających się i rozwiniętych są nakierowane raczej na uprzemysłowienie krajów zacofanych. Te ostatnie pragną uprzemysłowienia, utożsamiają je bowiem z bogatymi stylami życia. W dążeniach tych spotykają się z poparciem krajów wysoko rozwiniętych, które z kolei są – zdaniem W.L. Gardinera – zainteresowane przetrzuceniem przestarzałych technologii do krajów trzeciego świata. Koncepcja „żabiego skoku” jest oceniana dość krytycznie w literaturze ekonomicznej. Zarzuca się jej m.in. pomijanie kosztów społecznych związanych z „przeskakiwaniem etapów” w rozwoju (zob. S. Sztaba, *Ekonomia niekonwencjonalna*, Warszawa 1994).

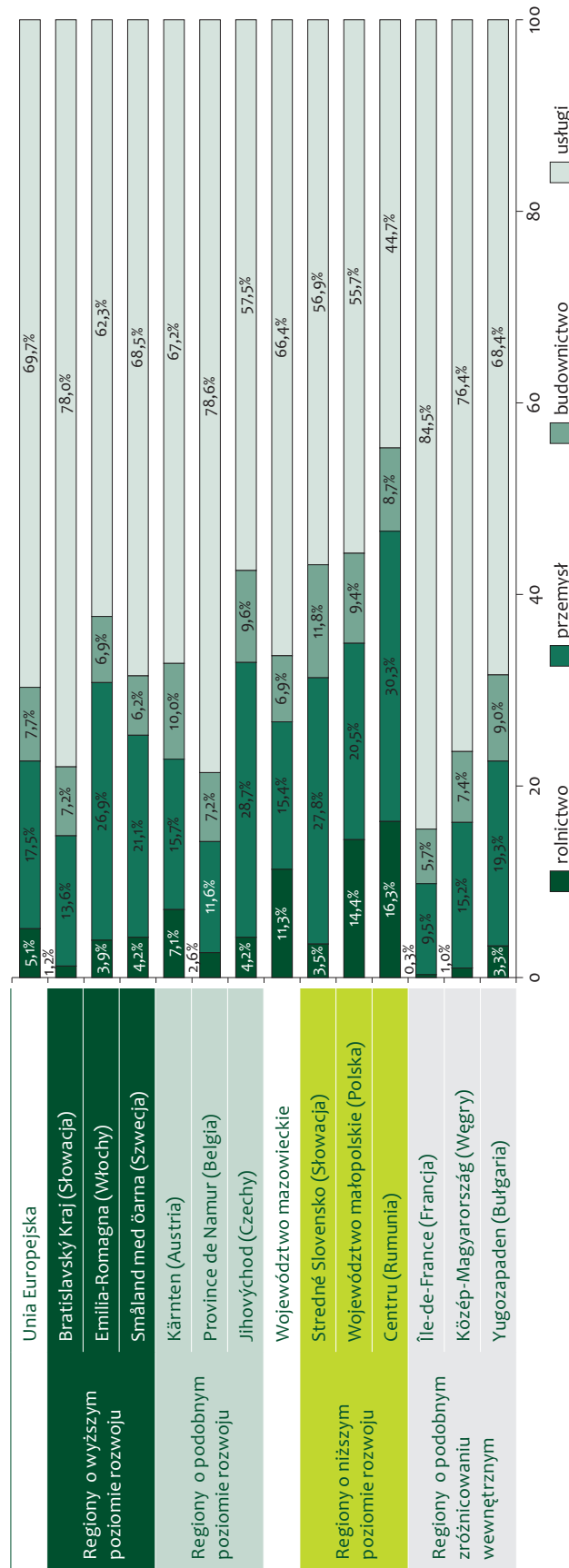
Tabela 4. Gospodarka województwa mazowieckiego w porównaniu do regionów referencyjnych

Kategoria	Region	Wskaźnik			
		PKB per capita według parytetu siły nabywczej w cenach bieżących (2010 r.)	Zatrudnienie (tys. osób, 2010 r.)	Wartość dodana brutto w cenach bieżących (mln euro, 2010 r.)	Nakłady inwestycyjne na środki trwałe (mln euro, 2009 r.)
	Średnia / suma dla UE27	24 500	217 008,0	10 962 866,7	*
Regiony o wyższym poziomie rozwoju	Bratislavský Kraj (Słowacja)	43 100	321,6	16 635,3	3 557,0
	Emilia-Romagna (Włochy)	29 800	1 942,5	122 528,0	25 720,2
	Småland med öarna (Szwecja)	26 400	388,9	22 982,3	4 143,9
	Kärnten (Austria)	26 200	261,0	14 521,0	2 983,0
Regiony o podobnym poziomie rozwoju	Province de Namur (Belgia)	20 900	188,2	9 911,2	2 601,6
	Jihovýchod (Czechy)	17 500	770,0	19 278,5	4 689,9
	Województwo mazowieckie	24 900	2 405,4	69 632,8	13 771,1
Regiony o niższym poziomie rozwoju	Stredné Slovensko (Słowacja)	14 600	551,1	12 143,7	2 610,2
	Województwo małopolskie (Polska)	13 000	1 296,9	22 949,4	4 462,1
	Centru (Rumunia)	10 900	963,2	12 493,6	3 067,8
Regiony o podobnym różnicowaniu wewnętrznym	Île-de-France (Francja)	44 200	5 160,6	529 237,0	*
	Közép-Magyarország (Węgry)	26 100	1 228,8	39 717,4	7 886,2
	Yugozapaden (Bułgaria)	18 400	388,9	14 958,0	*

* brak danych.



Tabela 5. Struktura zatrudnienia w 2010 r., dane Eurostat





Rozdział 4

Infrastruktura

Rozdział 1
Środowisko
przyrodnicze

Rozdział 2
Społeczeństwo

Rozdział 3
Gospodarka

**Rozdział 4
Infrastruktura**

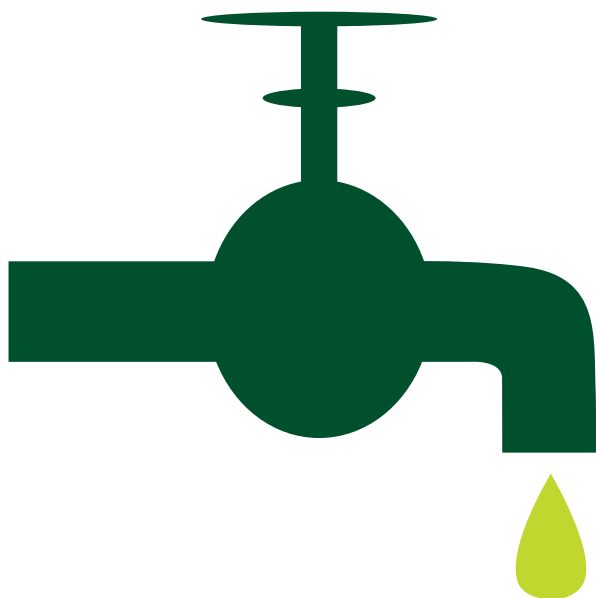
Rozdział 5
Powiązania
krajowe
i międzynarodowe

Rozdział 6
Struktura
funkcjonalno-
-przestrzenna

Rozdział 7
Uwarunkowania
i możliwości
rozwoju

Rozdział 8
Przesłanki rozwojowe
i zalecenia





4.1. Wprowadzenie

Infrastruktura w różnych postaciach (jako infrastruktura techniczna i społeczna) zarówno kształtuje warunki funkcjonowania gospodarki, jak i bezpośrednio wpływa na jakość życia mieszkańców. W okresie transformacji po 1989 r. infrastruktura należy do tych dziedzin życia gospodarczo-społecznego, które w regionie Mazowsza, podobnie jak i w całym kraju, odnotowały najszybszy rozwój. Dotyczy to zwłaszcza infrastruktury telekomunikacyjnej i komunalnej (w szczególności wodociągów). Odnotowano również pewne zmniejszenie różnic w dostępie do infrastruktury między kategoriami ludności i częściami regionu. Zmniejszenie to nastąpiło zwłaszcza w dostępie do infrastruktury telekomunikacyjnej i komunalnej. Mimo to w dalszym ciągu niektóre dziedziny infrastruktury są barierą rozwoju gospodarczego i poprawy warunków życia. Dotyczy to zwłaszcza infrastruktury transportowej, a w szczególności dróg, zarówno ekspresowych i autostrad, jak i lokalnych, w tym łączących Mazowsze lewobrzeżne z prawobrzeżnym (rozdzielone barierą Wisły), oraz kolei. Braki ilościowe lub jakościowe dotyczą również niektórych elementów infrastruktury komunalnej (zwłaszcza kanalizacji, oczyszczalni ścieków, utylizacji odpadów itp.) i społecznej (utrudniony dostęp mieszkańców pewnych części regionu do usług społecznych, takich jak szpitale). Utrudnieniem dla rozwoju gospodarczego może też być jakość infrastruktury energetycznej na niektórych obszarach Mazowsza. Natomiast jeśli chodzi o takie dziedziny życia, jak nowoczesne technologie informatyczne czy usługi biznesowe, to ograniczenia w dostępie do nich i korzystania z nich coraz bardziej wynikają z przyczyn innych niż stan infrastruktury, przede wszystkim z umiejętności, chęci i świadomości korzyści wynikających z ich wykorzystania.

Mazowsze jak żaden region w Polsce cechuje się wielkimi rozpiętościami w nasyceniu i dostępie do infrastruktury. Dotyczy to zwłaszcza różnic między Warszawą i Obszarem Metropolitalnym Warszawy (OMW), z jednej strony, i resztą regionu, z drugiej. Niektóre z tych różnic mają charakter strukturalny, tzn. wynikający ze struktury gospodarczej oraz krajowych i międzynarodowych funkcji obydwu części regionu, i zmniejszanie ich jest niemożliwe lub niecelowe. Chodzi tu szczególnie o wyspecjalizowaną infrastrukturę biznesową i społeczną, a także o nasycenie wszelką infrastrukturą mierzone w stosunku do powierzchni (a nie w stosunku do liczby ludności). Inne jednak różnice, zwłaszcza w wyposażeniu



w infrastrukturę społeczną i w dostępie do infrastruktury transportowej, świadczą o zapóźnieniu obszarów poza OMW, czemu należy przeciwdziałać.

Mazowsze cechuje się również stosunkowo małą spójnością przestrzenną, co przejawia się w braku lub słabej jakości powiązań infrastrukturalnych (drogowych i kolejowych) między ośrodkami subregionalnymi, a także w niedostatku powiązań stolicy regionu, Warszawy, z niektórymi z tych ośrodków. Chodzi zwłaszcza o połączenia kolejowe Warszawy z północną częścią regionu (Płockiem, Ciechanowem i Ostrołęką). Z jednej strony, utrudnia to dyfuzję impulsów rozwojowych z dynamicznie rozwijającego się OMW do jego otoczenia, a z drugiej strony (zwłaszcza jeśli chodzi o transport drogowy), powoduje nadmierne zagęszczenie ruchu w Warszawie, która z konieczności jest węzłem transportowym w tranzycie między ośrodkami subregionalnymi lub o zasięgu międzyregionalnym i międzynarodowym. Ze względu na duże różnice cech i różnice sytuacji poszczególnych elementów infrastruktury niezbędne jest osobne omówienie każdego z tych elementów.

4.2. Infrastruktura transportowa

Cechą charakterystyczną infrastruktury drogowej i kolejowej w województwie mazowieckim jest historyczna spuścizna okresu sprzed 1989 r., tylko częściowo skorygowana w ostatnich latach. Spuścizna ta polega – z jednej strony – na traktowaniu obszaru obecnego województwa mazowieckiego, w tym Warszawy, jako obszaru peryferyjnego w stosunku do głównych szlaków transportowych kraju, które miały łączyć okręgi przemysłowe na południu kraju z portami bałtyckimi, a z drugiej strony – na niedorozwoju (lub wręcz braku) wyższych form infrastruktury, takich jak autostrady i koleje dużych szybkości. Przejawiało się to m.in. w tym, że **Warszawa, stolica regionu i państwa oraz miasto aspirujące do roli jednego z centrów tej części Europy, do niedawna nie miała połączenia autostradowego ze światem zewnętrznym, a połączenia kolejami dużej szybkości nie ma nadal**. Nieco inaczej przedstawiała się sytuacja w dziedzinie infrastruktury transportu lotniczego. Lotnisko Okęcie, będąc praktycznie monopolistą w kraju, łączyło Warszawę, i tym samym Mazowsze, ze światem zewnętrznym. Jednakże cechy samego portu lotniczego i czynniki niezależne od infrastruktury sprawiały, że kontakt ze światem zewnętrznym przez ten port był skromny.

W okresie transformacji systemowej po 1989 r. nastąpił jednocześnie wzrost zapotrzebowania na infrastrukturę drogową spowodowany szybkim rozwojem motoryzacji i zmianami w zabudowie (przede wszystkim „rozlewaniem się” Warszawy) oraz rozbudowa i modernizacja sieci drogowej, która jednak nie nadążała za rosnącymi potrzebami. W efekcie **infrastruktura drogowa stała się w niektórych częściach regionu hamulcem rozwoju gospodarczego i poprawy warunków życia mieszkańców**. Chodzi tu nie tyle o cechy ilościowe infrastruktury (mierzone długością dróg), ile o cechy jakościowe (klasa dróg i ich jakość). Szczególnie trudna sytuacja pojawiła się na drogach wylotowych z Warszawy, jako że Warszawa, wbrew wcześniejszym założeniom o jej peryferyjnym położeniu, stała się głównym węzłem w transporcie samochodowym w Polsce. Wyraźniejsza poprawa nastąpiła



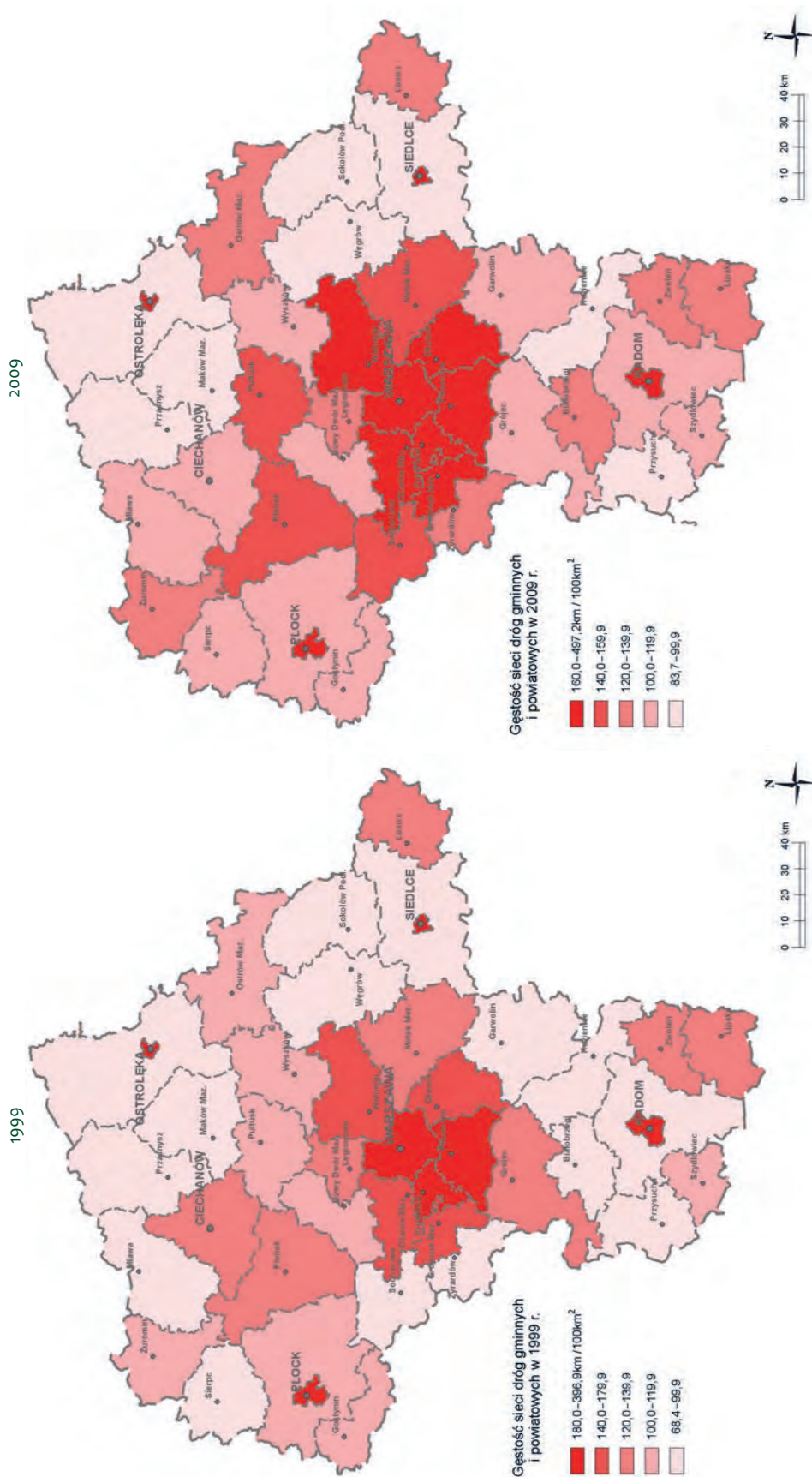
po roku 2004 w związku z przystąpieniem do Unii Europejskiej i uzyskaniem dostępu do większych środków z funduszy unijnych. Wystąpił wówczas szczególnie intensywny rozwój infrastruktury drogowej o znaczeniu lokalnym. Z kolei przyznanie Polsce (wraz z Ukrainą) organizacji mistrzostw Europy w piłce nożnej w 2012 r. stało się impulsem do rozbudowy sieci autostrad, co na Mazowszu wyraziło się budową odcinka autostrady A2 z Łodzi do Warszawy. W ten sposób Warszawa uzyskała bezpośrednie połączenie autostradowe z Berlinem, a przez to miasto – z europejską siecią autostrad.

Odmienne tendencje w okresie transformacji wystąpiły w przypadku infrastruktury kolejowej. Nastąpiła wprawdzie modernizacja niektórych linii, ale nie zbudowano żadnej nowej linii i nie został przebudowany warszawski węzeł kolejowy. Jeśli chodzi o ten ostatni, to praktycznie nie nastąpił ani rozwój ilościowy, ani znaczący rozwój jakościowy (nie licząc remontu dworca centralnego w Warszawie i doprowadzenia linii kolejowej do lotniska Okęcie na mistrzostwa Europy w piłce nożnej). Brak zainteresowania transportem kolejowym wynikał częściowo z przyczyn politycznych (przekonanie, że transport kolejowy jest przeżytkiem socjalistycznym), a częściowo ze zmiany struktury zapotrzebowania na usługi transportowe. **Niedorozwój sieci kolejowej na Mazowszu jest szczególnie widoczny w jego północnej części, a także na odcinkach łączących Warszawę z dwoma ośrodkami subregionalnymi – Płockiem i Ostrołęką.**

Jeśli chodzi o infrastrukturę transportu lotniczego, to w okresie transformacji nastąpiła rozbudowa i modernizacja portu lotniczego Okęcie, dzięki czemu mógł on w zasadzie zaspokajać rosnący popyt i silniej wiązać Warszawę i Mazowsze ze światem. W tym też czasie nastąpiło względne osłabienie roli Okęcia w sieci lotnisk w Polsce i w przewozach polskich pasażerów, co było wynikiem szybszego rozwoju krajowych pozawarszawskich portów lotniczych i korzystania z lotnisk w Berlinie przez polskich pasażerów z zachodniej części kraju. Utrata przez lotnisko Okęcie monopolistycznej pozycji w transporcie lotniczym w kraju jest zjawiskiem naturalnym w warunkach gospodarki rynkowej, decentralizacji i swobody podróżowania. Jednakże pewną część utraty potencjalnych pasażerów należy przypisać wspomnianemu wyżej niedorozwojowi infrastruktury drogowej i kolejowej łączącej Warszawę z resztą kraju.

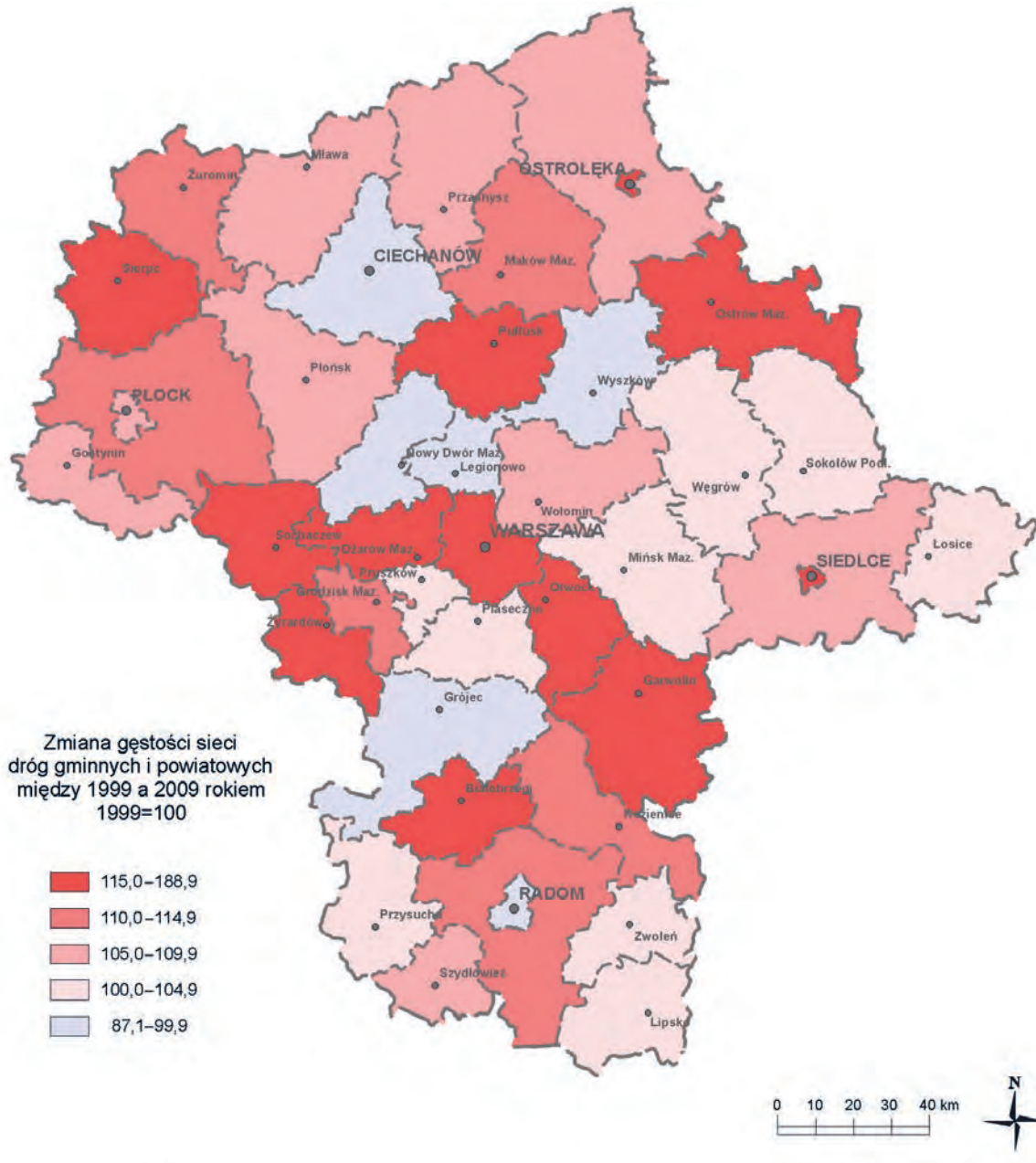
Pośród kwestii szczegółowych związanych z infrastrukturą drogową można stwierdzić, że **układ głównych dróg (tzn. krajowych i wojewódzkich) jest w zasadzie wystarczający i nie wymaga istotnej rozbudowy.** Badania w starostwach powiatowych oraz opinie ekspertów wykazały jednak potrzebę kilku uzupełnień. Są to przede wszystkim: pełna autostradowa obwodnica Warszawy; nowe ekspresowe trasy wylotowe z Warszawy, głównie w kierunku Białegostoku, Krakowa, Katowic i Gdańska; mosty na Wiśle w rejonie Solca nad Wisłą, Kozienic, Wilgi, Konstancina-Jeziorny i Łomianek; droga Wyszaków – Ostrołęka; obwodnice niektórych miast (m.in. Ostrołęki, Góry Kalwarii i północna obwodnica Siedlec). Realizacja tych przedsięwzięć pozwoliłaby lepiej zintegrować Warszawę z regionem i tym samym zwiększyć dyfuzję bodźców rozwojowych z OMW do otoczenia. W okresie istnienia województwa mazowieckiego (1999–2009) wyraźnie została rozbudowana sieć dróg lokalnych (gminnych i powiatowych) (ryc. 19 i 20).

Gęstość dróg lokalnych na Mazowszu jest proporcjonalna do gęstości zaludnienia: największa jest w OMW, a najmniejsza w północnej i wschodniej części województwa. Natomiast zmiany gęstości w wyniku rozbudowy nie wskazują żadnej wyraźnej tendencji



Rycina 19. Gęstość sieci dróg lokalnych (gminnych i powiatowych) w województwie mazowieckim w latach 1999 i 2009

Źródło: T. Komornicki i in., Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 24.



Rycina 20. Rozwój sieci dróg lokalnych (gminnych i powiatowych) na Mazowszu w latach 1999–2009

Źródło: T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 25.



(przedstawiony graficznie spadek gęstości dróg jest wynikiem zmian zaklasyfikowania dróg, a nie rzeczywistego wyłączenia dróg z eksploatacji). Mimo poprawy sytuacji, w opinii władz samorządowych drogi lokalne nadal wymagają rozbudowy, modernizacji i remontów.

Praktycznie wszystkie gminy województwa mazowieckiego zgłaszają potrzeby rozbudowy i/lub modernizacji sieci dróg. W tej dziedzinie należy usprawnić koordynację przedsięwzięć między sąsiednimi jednostkami terytorialnymi. Należy też poprawić kompletność między drogami lokalnymi a krajowymi i wojewódzkimi, tak aby tranzytowy ruch ciężkich pojazdów z dróg głównych nie był przejmowany przez nieprzystosowane do tego odnowione drogi lokalne. Rozbudowy wymaga też infrastruktura połączeń intermodalnych łączących indywidualny transport samochodowy z komunikacją publiczną w Warszawie. Chodzi tu o parkingi w pobliżu węzłów komunikacji publicznej, zwłaszcza stacji metra, umożliwiające zmianę środka transportu z indywidualnego na publiczny (lub odwrotnie) i tym samym zmniejszenie obciążenia Warszawy ruchem samochodowym.

Przez Mazowsze przebiega kilka ważnych tras kolejowych. Są to przede wszystkim: szlak E20 z Berlina i Poznania przez Warszawę i Siedlce do granicy z Białorusią i dalej do Mińska białoruskiego i Moskwy (z obwodnicą dla ruchu towarowego CE20 z Łowicza przez Górę Kalwarię do Łukowa), trasa E65 z Gdańska przez Warszawę w kierunku Górnego Śląska, linia E75 z Warszawy przez Białystok do granicy z Litwą i linia nr 8 z Warszawy do Radomia i Kielc, linia Warszawa – Łódź i Warszawa – Lublin i dalej na Ukrainę (w tym do Kijowa). Oprócz tych linii przechodzących przez Warszawę istnieje kilka linii w innych częściach regionu: linia Radom – Lublin, Pilawa – Ostrołęka, Siedlce – Czeremcha, Kutno – Płock i Radom – Tomaszów Mazowiecki. Pozostałe linie są nierentowne i częściowo nieczynne.

Należy zwrócić uwagę na nierówne rozmieszczenie infrastruktury kolejowej na terenie województwa. Długość linii kolejowych w 2010 r. wynosiła 1683 km (w większości były to linie dwutorowe – 1016 km i zelektryfikowane – 1412 km), co dawało gęstość sieci 4,7 km na 1 km². Wskaźnik ten dla węzła warszawskiego (miasta Warszawy) wynosił 18,8 km

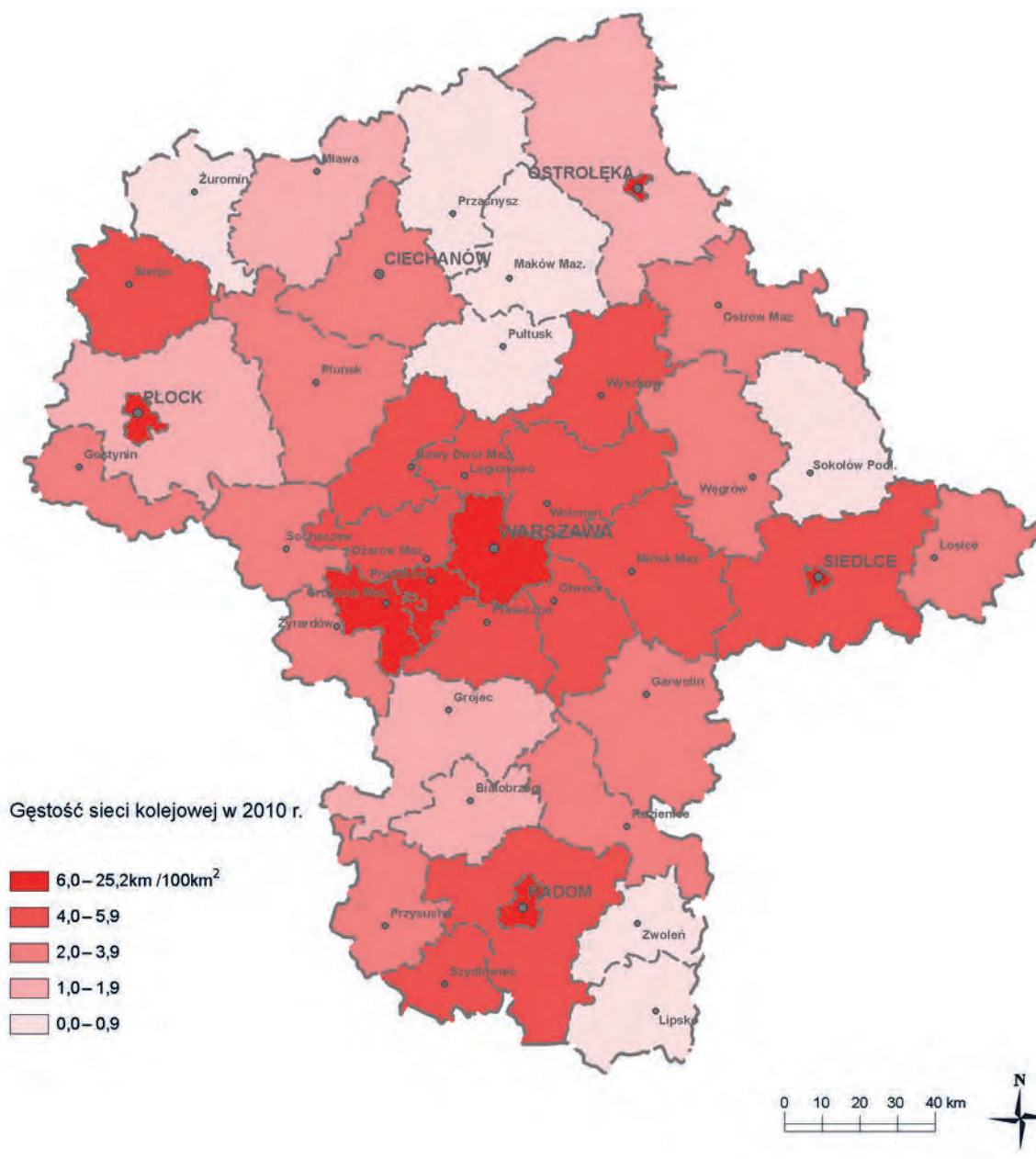
na 100 km², a dla podregionu ostrołęcko-siedleckiego zaledwie 1,9 km, ciechanowsko płockiego – 2,8 km, radomskiego – 3,1 km, warszawskiego wschodniego – 4,6 km i warszawskiego zachodniego – 4,0 km na 100 km². W sześciu powiatach nie było w ogóle linii kolejowych. Były to powiaty: żuromiński, przasnyski, makowski i sokołowski (w północnej części województwa) oraz lipski i zwolenński (w części południowej) (ryc. 21).

Samo zróżnicowanie gęstości sieci kolejowej należy uznać za normalne w regionie, takim jak Mazowsze, zdominowanym przez ośrodek centralny. Problemem jest

Drogi i linie kolejowe o znaczeniu krajowym mają zasadniczy wpływ na jakość życia mieszkańców województwa i na rozwój lokalny. Bliskość szlaków transportowych na obszarach wiejskich przyczynia się do poprawy dostępności m.in. do rynków pracy, a także kreuje możliwości prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej. Wpływa to na zmianę charakteru tych obszarów – nabywanie przez nie cech miejskich (m.in. mniejszy odsetek pracujących w rolnictwie). Na Mazowszu wyraźnie widoczne są zmiany charakteru obszarów wiejskich wzdłuż najważniejszych dróg i linii kolejowych.

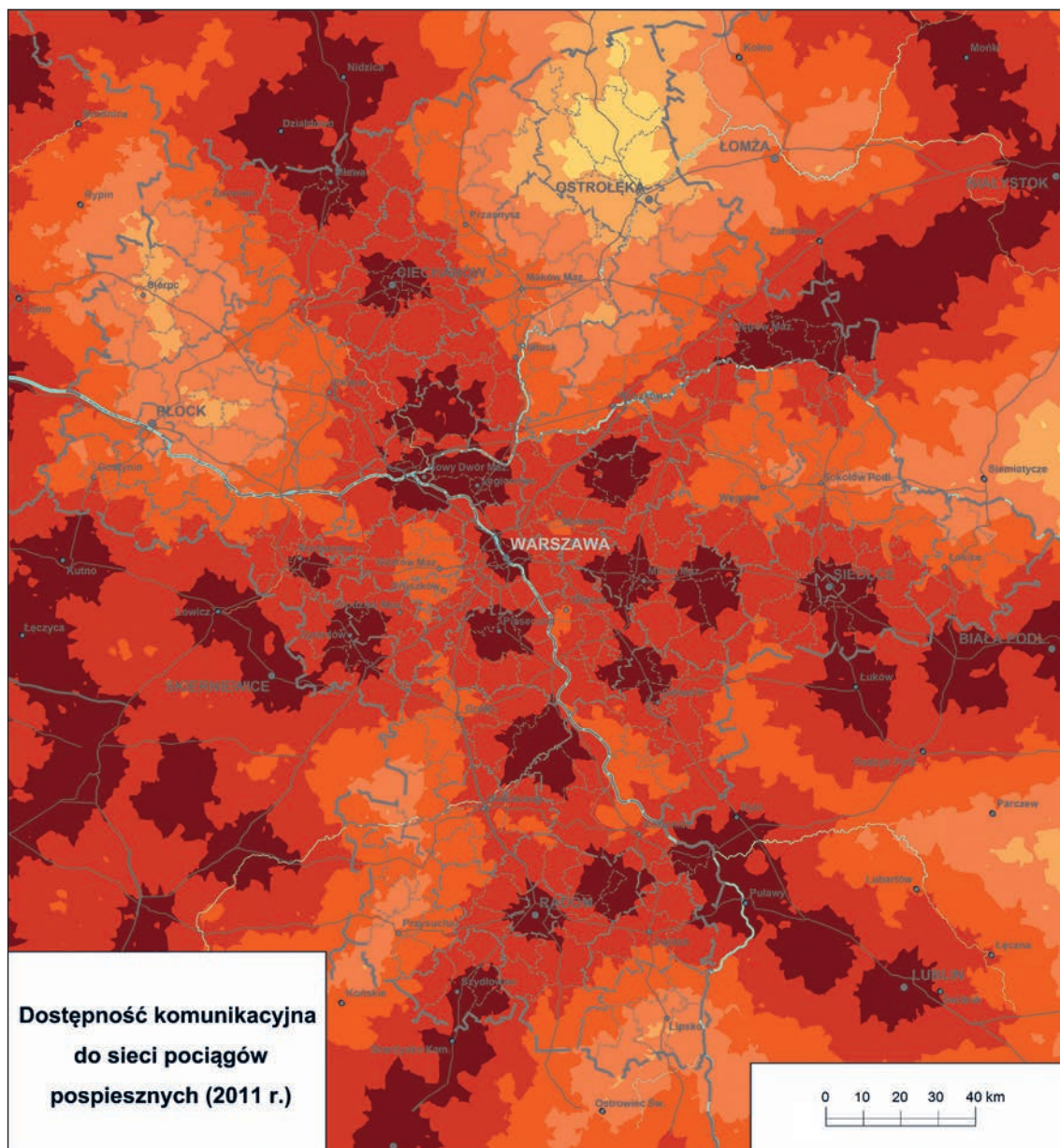
Badanie statystyczne w zakresie identyfikacji obszarów o cechach miejskich i cechach wiejskich w województwie mazowieckim oraz wskaźnika syntetycznego różnicującego gminy na podstawie kryterium funkcjonalnego, wykonane w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2010;

patrz: mapa w załączniku 1



Rycina 21. Gęstość sieci kolejowej

Źródło: T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 34.



Obszary o dostępności komunikacyjnej (czas przejazdu samochodem):



Rycina 22. Dostępność komunikacyjna do sieci pociągów pospiesznych

Źródło: T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne i kapitał fizyczny oraz policentryczność rozwoju Mazowsza*, raport syntetyczny B3 RS zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 23.

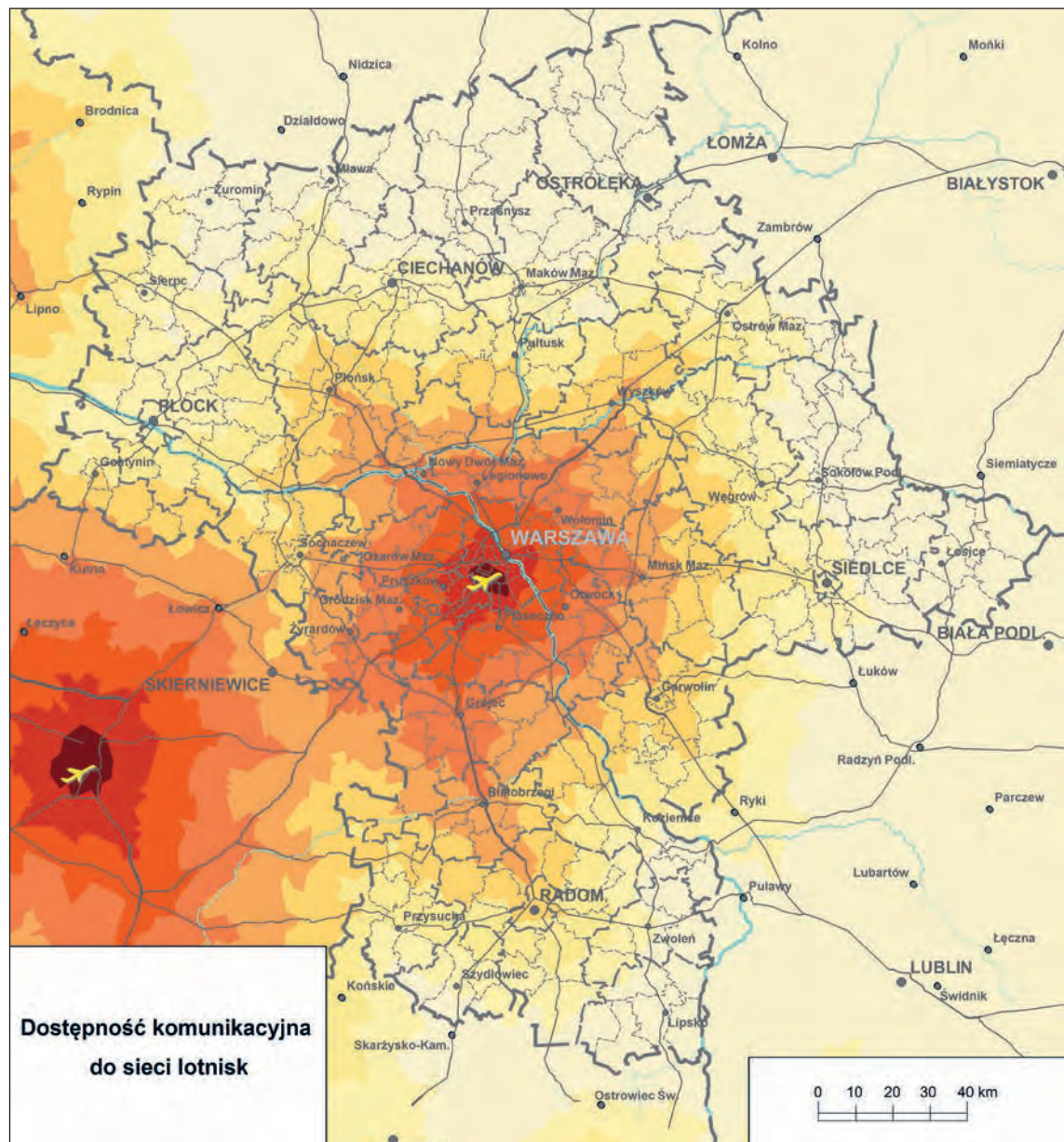


natomiast utrudniony dostęp do sieci kolejowej w peryferyjnych rejonach województwa, co ogranicza ich możliwości rozwojowe i jakość życia mieszkańców. Czynnikiem warunkującym dostęp do transportu kolejowego jest nie tylko gęstość linii kolejowych, ale i dostęp do stacji kolejowych. Szczególnie ważna jest dostępność do sieci pociągów pośpiesznych (ryc. 22).

Na znacznych obszarach północnej (rejon Ostrołęki) i północno-zachodniej części województwa (rejon Płocka) czas dojazdu samochodem do stacji kolejowej obsługującej ruch pociągów pośpiesznych przekracza 1 godzinę, a na niektórych obszarach przekracza nawet 2 godziny. **Obok trudności z dotarciem do stacji kolejowej obsługującej ruch pociągów pośpiesznych problemem jest także częstotliwość i dogodność połączeń z Warszawą.** Obecnie między Warszawą a Płockiem kursuje bezpośrednio tylko jedna para pociągów. Liczba teoretycznych połączeń jest większa, ale wymagają one przesiadek. Jeszcze gorzej przedstawia się połączenie między Warszawą a Ostrołęką. Według danych ze strony internetowej PKP z dnia 17 czerwca 2012 r. nie było żadnego połączenia pociągami pośpiesznymi i istniał tylko jeden bezpośredni kurs z Ostrołęki do Warszawy pociągiem niższego standardu (Kolejami Mazowieckimi), natomiast nie było żadnego kursu bezpośredniego w odwrotnym kierunku. Ogranicza to możliwości pełnienia przez te dwa miasta roli ośrodków subregionalnych i zmniejsza możliwości dyfuzji bodźców rozwojowych wynikających z kontaktów tych ośrodków ze stolicą regionu i państwa. Jednocześnie brak lub niedostatek połączeń kolejowych tych miast z Warszawą i szerszym otoczeniem uzależnia je od transportu drogowego, co prowadzi do zagęszczenia ruchu i tym samym obniża sprawność transportu kołowego.

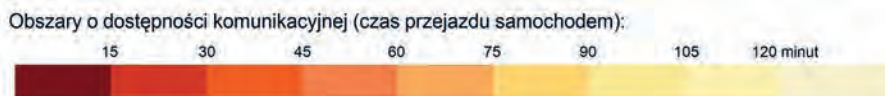
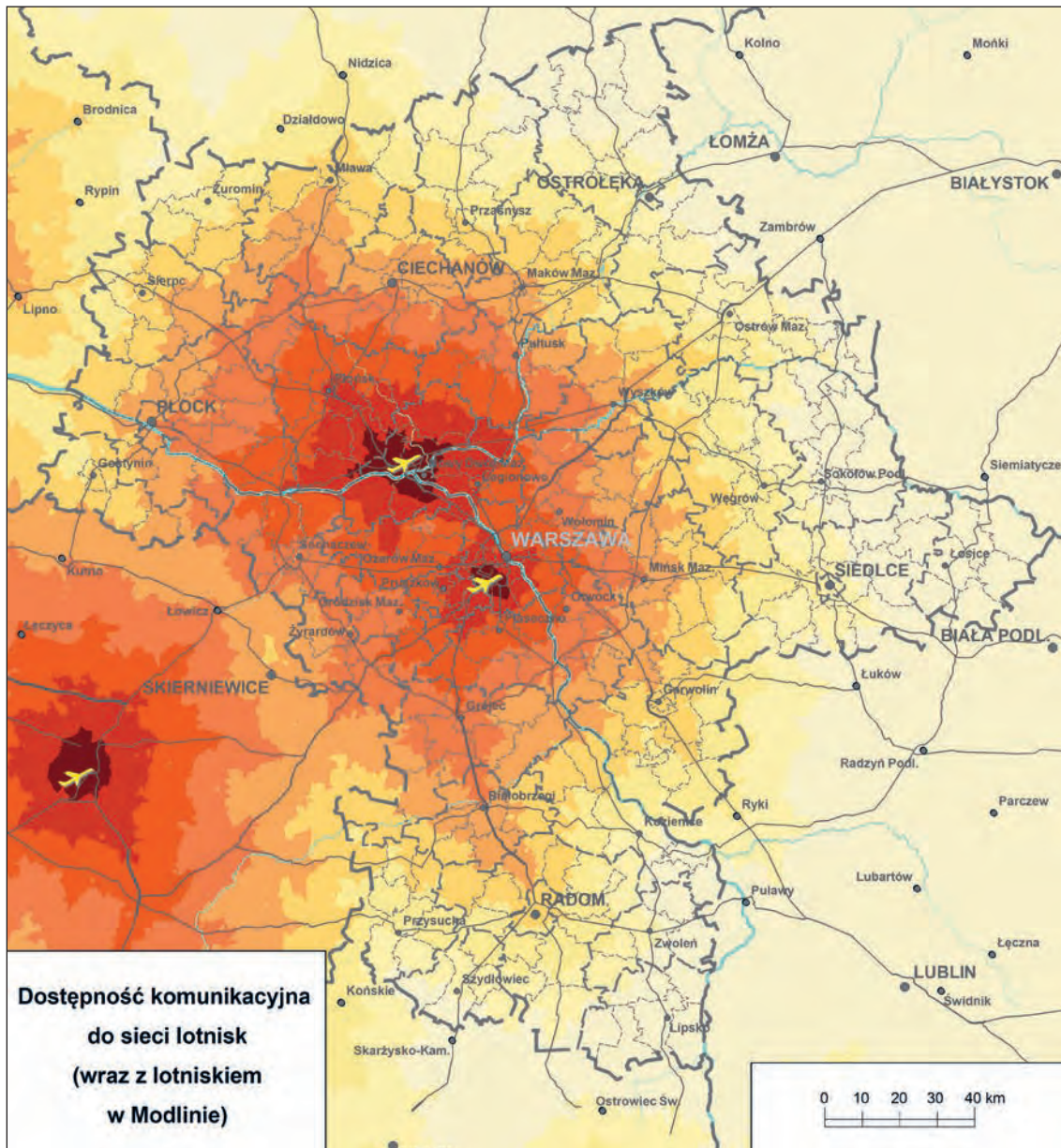
Jeszcze gorzej jest z dostępnością do stacji kolejowych obsługujących linie InterCity. Stacje takie istnieją tylko w Warszawie i Ciechanowie (ta ostatnia na linii Warszawa – Gdańsk). Praktycznie nie ma połączeń InterCity z Warszawy w kierunku północno-wschodnim (do Białegostoku) i południowo-wschodnim (do Lublina). (Wprowadzie na rozkładzie jazdy z Warszawy do Białegostoku jeden z kursów oznaczony jest jako „InterCity”, lecz czas jazdy, komfort i liczba stacji, na których się zatrzymuje, są identyczne jak pociągów pośpiesznych). Utrudnieniem dla pasażerów są też częste (w 2012 r. co kilka tygodni) zmiany rozkładów jazdy. Uruchomienie pociągów typu InterCity do Białegostoku, Lublina i Kielc staje się konieczne ze względu na rolę Warszawy jako stolicy kraju. Z połączeń tych mogłyby korzystać także niektóre miasta leżące na tych trasach, przede wszystkim Sochaczew, Nowy Dwór Mazowiecki, Radom i Warka. Dla zapewnienia szybkości jazdy nie każdy skład pociągu zatrzymywałby się na każdej stacji pośredniej. Problemem są jednak parametry (długość) peronów.

Jeśli chodzi o infrastrukturę transportu lotniczego, to obecnie w województwie mazowieckim istnieją dwa porty lotnicze – Okęcie i Modlin. Całe województwo mazowieckie znajduje się w zasięgu oddziaływania lotniska Okęcie. Jedynie na zachodzie województwa nakładają się na siebie nominalne strefy oddziaływania lotniska Okęcie i lotniska w Łodzi (ryc. 23). Strefy oddziaływania obu lotnisk jeszcze bardziej będą się nakładać w wyniku skrócenia podróży między Warszawą i Łodzią i oddania do użytku autostrady A-2 oraz po zakończeniu modernizacji linii kolejowej między tymi miastami. Wziąwszy jednak pod uwagę różnice w ofercie (ilość i zasięg połączeń) między obu portami lotniczymi, trudno mówić o konkurencji między nimi. Ich oferta będzie się raczej uzupełniać.



Rycina 23. Dostępność do portów lotniczych przed uruchomieniem lotniska w Modlinie

Źródło: T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 48.



Rycina 24. Dostępność do portów lotniczych po uruchomieniu lotniska w Modlinie

Źródło: T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 49.

Rozdział 4
Infrastruktura



Szacunkowy czas dojazdu samochodem z północnych i wschodnich krańców województwa do Okęcia przekracza 75 minut, a w niektórych obszarach nawet dwie godziny. Problemem dla przyjeżdżających z północy i wschodu jest m.in. konieczność pokonania bariery Wisły i przejechania całej Warszawy. Sytuację tę zmieniło oddanie do użytku portu lotniczego w Modlinie (ryc. 24).

Jednakże otwarcie portu lotniczego w Modlinie, choć skróciło czas dojazdu do najbliższego lotniska dla mieszkańców północnej części województwa, nie musi oznaczać poprawy komfortu i obniżki kosztów dotarcia do portu lotniczego dla mieszkańców województwa mazowieckiego. I tak np. przeniesienie części połączeń (np. cieszących się powodzeniem w sezonie wakacyjnym lotów czarterowych do miejscowości wczasowych) z Okęcia do Modlina dla znacznej części mieszkańców Warszawy, w tym dla wielkiego skupiska, jakim jest Ursynów, oznacza pogorszenie dostępności, niezależnie od poprawy transportu między centrum miasta a lotniskiem w Modlinie.

Podsumowaniem analizy rozmieszczenia i dostępności do infrastruktury transportowej jest tabela 6, przedstawiająca liczbę ludności mieszkającej w kolejnych strefach zasięgu (mierzonych czasem dojazdu samochodem) poszczególnych rodzajów infrastruktury: autostrad i dróg ekspresowych, stacji kolejowych obsługujących pociągi pośpieszne oraz lotnisk.

Tabela 6. Liczba ludności w izochronach dostępu do infrastruktury transportowej

Izochrona	Dostępność do autostrad i dróg ekspresowych	Dostępność do infrastruktury kolejowej (pociągi pośpieszne)	Dostępność do lotnisk
0–15	726 619	2 769 752	4 942
15–30	743 152	1 203 701	1 806 042
30–45	2 592 280	727 130	323 437
45–60	641 902	374 291	591 409
60–75	335 823	119 464	305 247
75–90	111 467	25 700	656 766
90–105	45 609	0	354 788
105–120	23 186	0	659 321
120–135	0	0	255 006
135–150	0	0	175 200
150–165	0	0	49 792
165–180	0	0	34 353
180–195	0	0	3 735

Źródło: T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 51.

Jak wynika z tabeli 6, cała ludność województwa mieszka w odległości nie większej niż dwie godziny dojazdu do autostrady lub drogi ekspresowej i półtorej godziny jazdy do stacji kolejowej obsługującej pociągi pośpieszne oraz prawie cała (poza ok. 4 tys.) mieszka w odległości do trzech godzin jazdy do lotniska. **Jeśli przyjąć, że dotarcie do autostrady lub drogi ekspresowej oraz pociągu pośpiesznego nie powinno przekraczać pół godziny, a do lotniska – godziny, to okaże się, że wszystkie te trzy warunki spełnia**



28% ludności województwa (1,5 mln osób, w zdecydowanej większości mieszkańcy Warszawy i najbliższych okolic). W najlepszej sytuacji są mieszkańcy Obszaru Metropolitalnego Warszawy, w najgorszej – mieszkańcy obszarów peryferyjnych, zwłaszcza na północy województwa (rejon Płocka, Ciechanowa i Ostrołęki). Oddanie do użytku autostrady A2 z Warszawy do Łodzi oraz lotniska w Modlinie poprawiły sytuację w południowo-zachodniej oraz północnej części województwa (rejon Płocka i Ciechanowa). W najgorszej sytuacji pozostaje Ostrołęka.

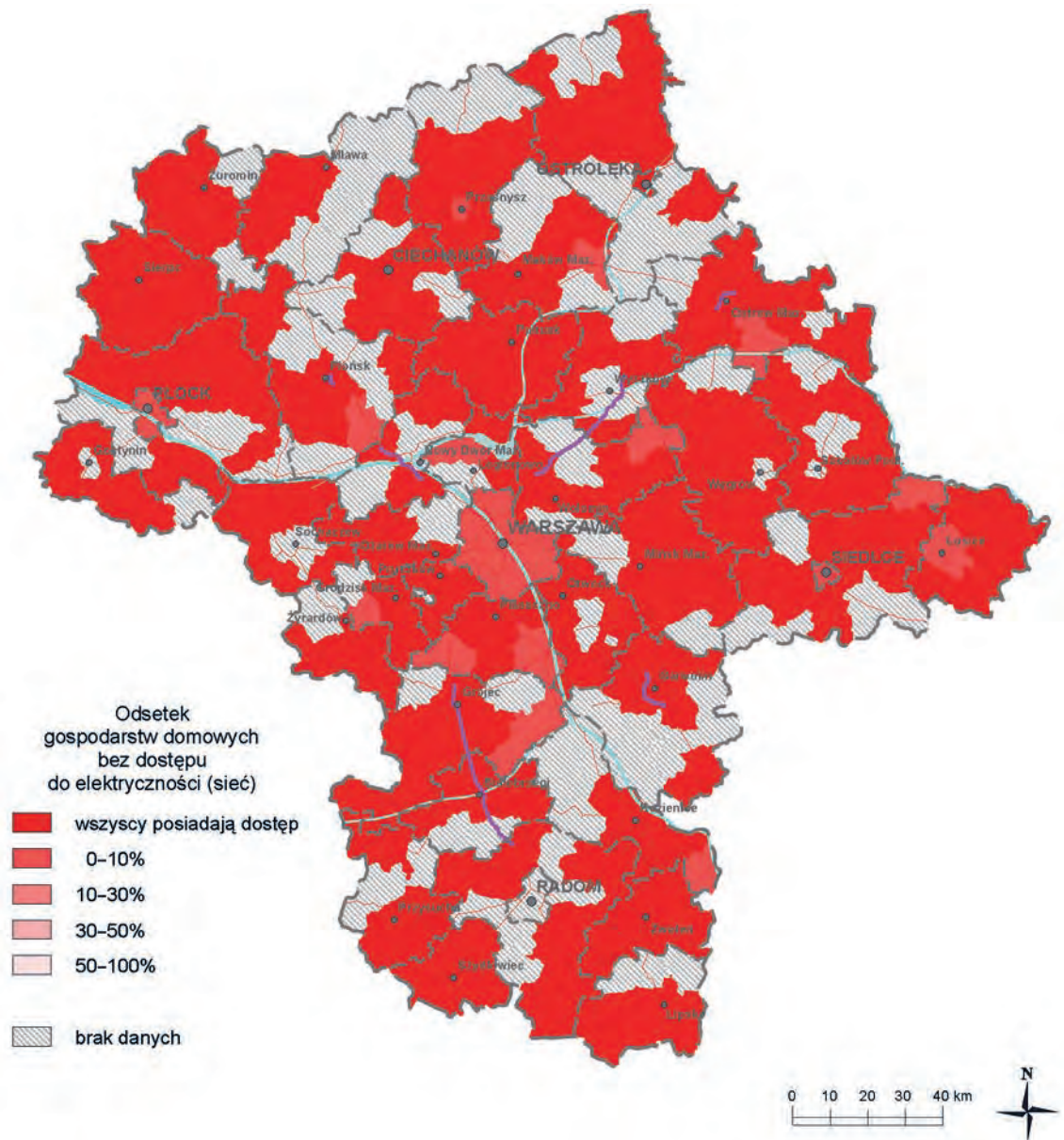
4.3. Infrastruktura energetyczna

Infrastruktura energetyczna zawiera dwa elementy: sieci elektroenergetyczne i sieci gazowe. Na terenie województwa mazowieckiego znajdują się dwie duże elektrownie: w Kozienicach na południu i w Ostrołęce na północy województwa. Obydwie elektrownie są opalane węglem kamiennym sprowadzonym z Górnego Śląska. Stwarza to, z jednej strony, konieczność zapewnienia transportu, a z drugiej – potrzebę dbałości o środowisko naturalne, zwłaszcza w związku z presją na zmniejszanie emisji gazów cieplarnianych i tendencją do odchodzenia od energetyki węglowej w Unii Europejskiej. Bilans energetyczny województwa jest ujemny, przede wszystkim ze względu na duże zapotrzebowanie aglomeracji warszawskiej.

Praktycznie całe województwo jest zelektryfikowane, tylko nieliczne gospodarstwa domowe nie mają dostępu do sieci elektroenergetycznych. Należy jednak zaznaczyć, że w 7,5% gmin do 10% gospodarstw domowych ma trudności w dostępie do sieci elektroenergetycznych (ryc. 25).

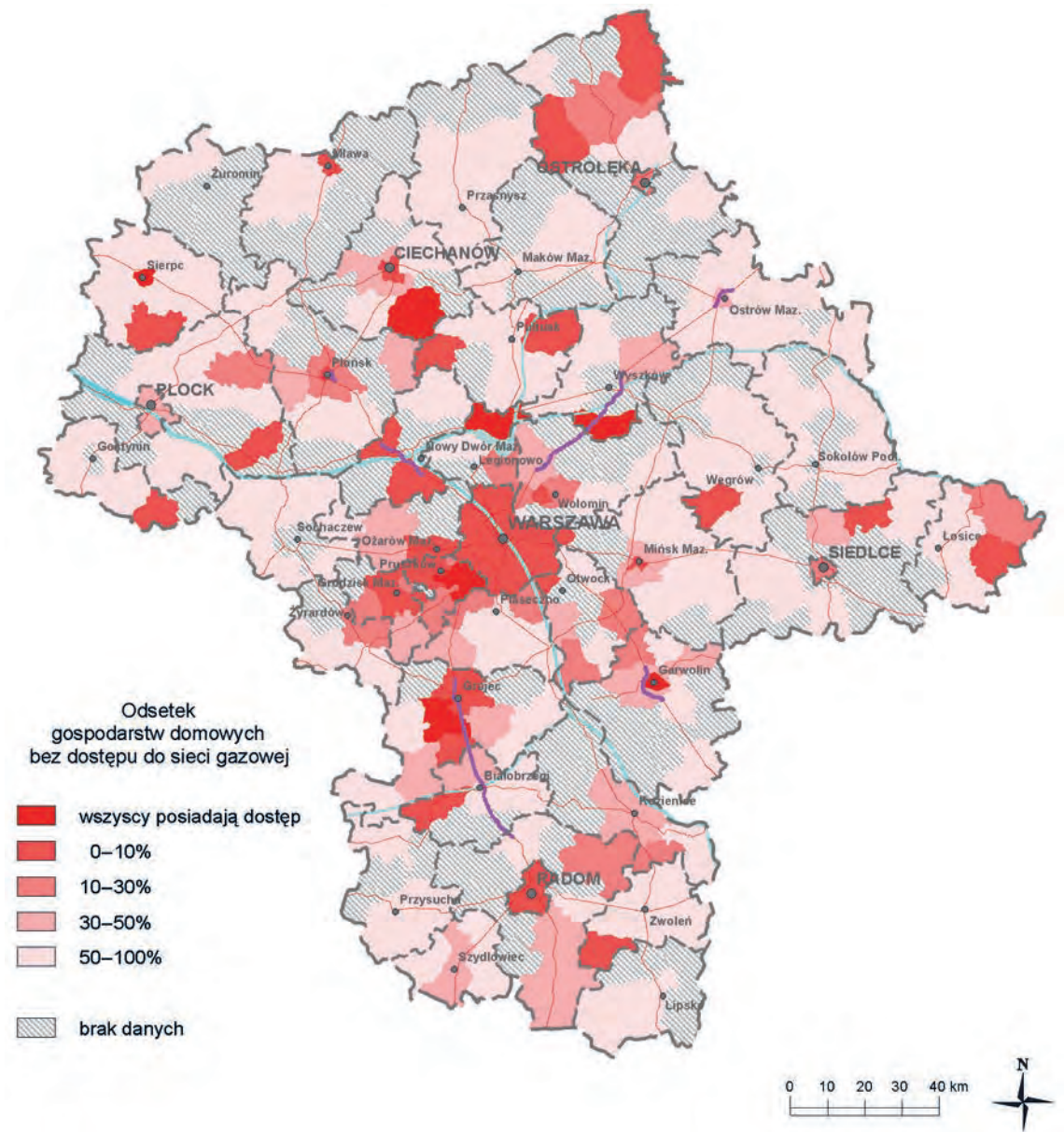
Problemem jest jednak jakość sieci energetycznych. **Zgodnie z wynikami przeprowadzonych badań ankietowych w gminach, w prawie połowie (45%) gmin stan instalacji energetycznych uważa się za zły lub bardzo zły, a tylko w nieco ponad 1/10 gmin za bardzo dobry.** Jedne i drugie gminy są rozproszone po całym województwie bez wyraźnej prawidłowości ich rozmieszczenia. Zarówno brak regularności rozkładu gmin deklarujących dobrą lub złą jakość sieci, jak i sama deklaracja co do oceny jakości sieci mogą wynikać z przesłanek czysto subiektywnych i nie odzwierciedlać rzeczywistego stanu rzeczy. Tym niemniej wysoki odsetek negatywnej oceny jakości sieci każe wziąć pod uwagę jakość tej sieci jako utrudnienie dla rozwoju gospodarczego i jakości życia mieszkańców. Negatywnej ocenie jakości sieci towarzyszy zazwyczaj potrzeba budowy, rozbudowy lub remontu istniejącej sieci – potrzebę taką wyraża 46% ankietowanych gmin. W odróżnieniu od dostępu do sieci elektroenergetycznych, dostęp do sieci gazowej w województwie mazowieckim jest bardzo ograniczony (ryc. 26).

Powszechny dostęp do gazu sieciowego mają mieszkańcy Warszawy, najbliższych miast, kilku sąsiednich powiatów (piaseczyński, grójecki, grodziski i pruszkowski) oraz pojedynczych gmin na pozostałym obszarze województwa. W prawie połowie gmin (47%) nie ma w ogóle sieci gazowej, a jedynie w 18% gmin dostęp do gazu sieciowego ma ponad połowa gospodarstw domowych. W kilku z tych ostatnich korzysta z niego ponad 90%



Rycina 25. Wyniki badań ankietowych na temat dostępu do sieci elektroenergetycznych

Źródło: T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 79.



Rycina 26. Dostępność do sieci gazowej

Źródło: T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 80.



mieszkańców. Są to gminy w większości położone w okolicach Warszawy lub południowej części województwa (w tym w dawnym woj. kieleckim, a później radomskim): Błonie, Łomianki, Białobrzegi, Lesznowola, Garwolin, Pionki, Iłża, Raszyn, Tarczyn, Piastów i Płońsk.

Utrudnieniem w upowszechnianiu dostępu do sieci gazowej na Mazowszu jest rozproszona zabudowa na obszarach wiejskich, która podnosi koszty budowy i utrzymywania sieci w stosunku do obszarów miejskich o gęstej zabudowie. Dodatkowym utrudnieniem są wysokie ceny gazu zniechęcające do jego szerokiego używania w gospodarstwach domowych. Brak dostępu do sieci gazowej i ograniczenia w zużyciu gazu w gospodarstwach domowych powodują zwiększone zapotrzebowanie na alternatywne źródło energii, jakim jest energia elektryczna.

O ile w przypadku gospodarstw domowych energia elektryczna (a także węgiel i inne źródła energii) może być wystarczającym substytutem gazu, a w pewnych sytuacjach gaz w butlach może być zamiennikiem gazu sieciowego, to w innych rodzajach zastosowania energii, zwłaszcza **w produkcji przemysłowej, brak dostępu do sieci gazowej może być hamulcem rozwoju gospodarczego**. Wspomniana wcześniej konieczność redukcji zużycia węgla w energetyce i zwiększona troska o ochronę środowiska naturalnego wymuszają w Polsce, wobec braku realistycznych alternatyw, wzrost zapotrzebowania na gaz ziemny. **W tej sytuacji stan ilościowy, a także jakościowy sieci gazowej na Mazowszu stanowi poważną barierę rozwojową.**

4.4. Infrastruktura telekomunikacyjna

Infrastruktura telekomunikacyjna składa się z dwóch elementów: infrastruktury telefonii przewodowej i infrastruktury telefonii bezprzewodowej (komórkowej). Jeśli chodzi o tę pierwszą, to widać wyraźną różnicę między miastem a wsią. O ile w 2009 r. na stu mieszkańców województwa mazowieckiego w miastach przypadało 24,2 abonenta, to na wsi było to 10,3 (co dawało średnią dla województwa 19,3 abonenta). Według badań IGiPZ PAN w 15% gmin ponad połowa gospodarstw domowych nie ma dostępu do sieci telefonów stacjonarnych. Jest to dowodem od dawna obserwowanego zapóźnienia wsi, nie tylko mazowieckiej, w dziedzinie dostępu do telefonów. Jedną z tego przyczyn, podobnie jak w przypadku innych rodzajów infrastruktury liniowej, są duże koszty instalacji wynikające z dużych odległości, a te m.in. z rozproszonej zabudowy. Wieś mazowiecka, podobnie jak w innych częściach Polski, korzysta jednak z „renty zapóźnienia”, jaką daje telefonia bezprzewodowa, zmniejszająca potrzebę budowy kosztownej infrastruktury liniowej. Potwierdzają to dane na temat użytkowania telefonii komórkowej. Według tych badań tylko w 10% gmin ponad połowa mieszkańców nie ma dostępu do telefonu komórkowego. Trzeba jednak stwierdzić, że **mimo poprawy sytuacji w ostatnich latach, w tym dzięki upowszechnieniu telefonii komórkowej, informacja, że w 15% gmin ponad połowa gospodarstw domowych nie ma dostępu do telefonii stacjonarnej, a w 10% gmin ponad połowa mieszkańców nie ma dostępu do telefonu komórkowego, świadczy o znacznym zapóźnieniu**. Pocięszające jest natomiast, że w opinii badanych jakość infrastruktury telekomunikacyjnej



jest zadowalająca. Wydaje się, że obecnie głównym problemem, jeśli chodzi o korzystanie z nowoczesnych środków telekomunikacji, w tym internetu, nie jest infrastruktura, lecz tzw. miękkie czynniki – umiejętności, chęci i świadomość potrzeby korzystania.

W sumie stan ilościowy i jakościowy infrastruktury telekomunikacyjnej nie jawi się jako istotna bariera rozwoju gospodarczego. Niedostatki w rozwoju tej infrastruktury, a także wspomniane „miękkie” czynniki utrudniające korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnej mogą jednak wpływać negatywnie na warunki życia części mieszkańców.

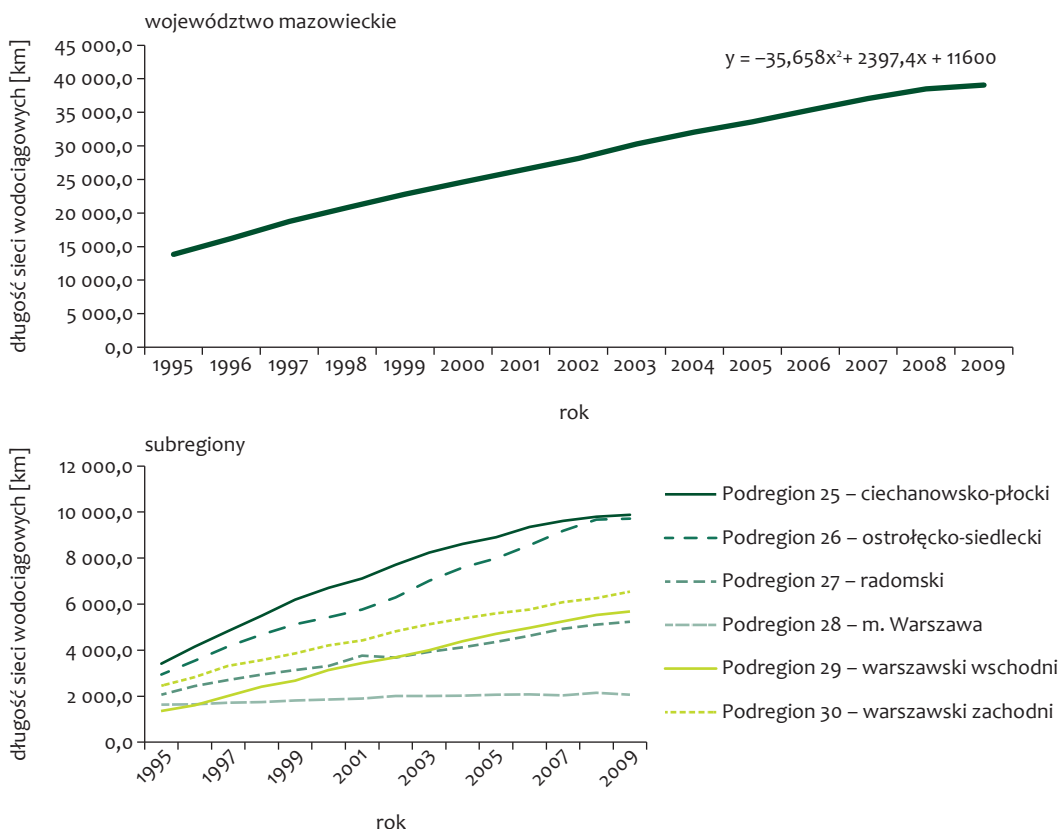
4.5. Infrastruktura komunalna

Pod pojęciem infrastruktury komunalnej rozumie się tutaj sieci wodociągowe, sieci kanalizacyjne oraz urządzenia gospodarki odpadami. **W infrastrukturze komunalnej, jak chyba w żadnej innej dziedzinie życia społeczno-gospodarczego** (być może z wyjątkiem sieci handlowej) **w Polsce w okresie transformacji, nastąpił szybki rozwój.** Dotyczy to również Mazowsza. Należy zaznaczyć, że dzięki temu rozwojowi zmniejszyły się terytorialne różnice w dostępie mieszkańców do usług infrastruktury komunalnej.

Potwierdzeniem tego rozwoju jest **wzrost długości sieci wodociągowej na obszarze obecnego województwa mazowieckiego w latach 1995–2009 o ponad 160%.** Największy przyrost w tym czasie był w rejonach najgorzej wyposażonych w wodociągi. I tak w podregionie ciechanowsko-płockim długość sieci wodociągowej wzrosła o 6,4 tys. km, w ostrołęcko-siedleckim o 6,8 tys. km, podczas gdy w najbardziej nasyconej w wodociągi Warszawie przybyło jedynie 400 km sieci (wykres 6).

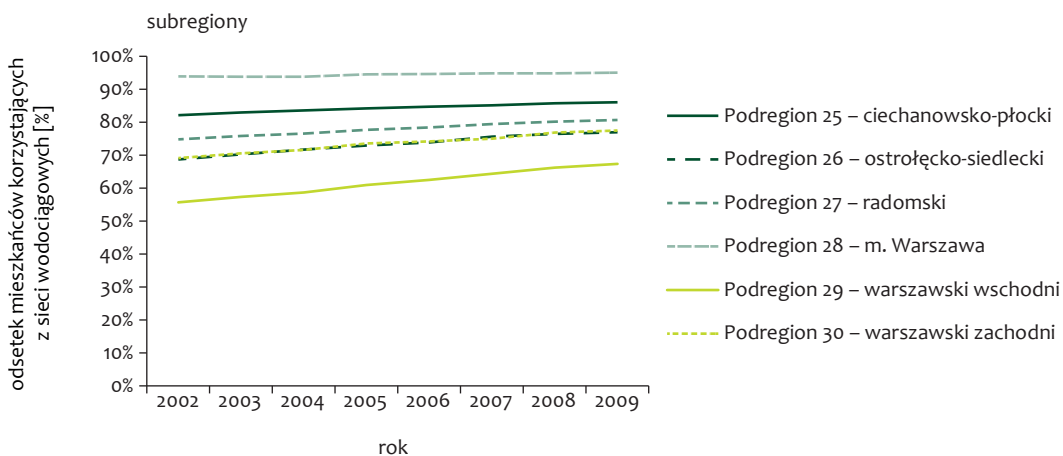
W ostatnich latach nastąpiło spłaszczenie rozpiętości w dziedzinie dostępu do wodociągów między podregionami Mazowsza (wykres 7). Spłaszczenie to byłoby jeszcze bardziej zauważalne, gdyby uwzględnić dane sprzed 2002 r. Tendencję do zmniejszania różnic w dostępie do sieci wodociągowej potwierdzają również dane na poziomie gmin. O ile w 2002 r. na Mazowszu było pięć gmin całkowicie pozbawionych wodociągów, a w 26 gminach z wodociągów korzystało mniej niż 20% ludności, to w 2009 r. tylko w trzech gminach mniej niż 1% ludności miał dostęp do wodociągów i tylko w ośmiu gminach mniej niż 20% ludności korzystało z wodociągów. W tym samym czasie odsetek gmin, w których co najmniej połowa ludności miała dostęp do wodociągów wzrósł z 70 do 87%. Jeśli chodzi o jakość instalacji wodociągowych, to z uwagi na to, że w dużym stopniu powstały one stosunkowo niedawno, cechują się wysoką jakością. Potwierdzają to opinie władz samorządowych.

Cechą charakterystyczną infrastruktury komunalnej na Mazowszu, podobnie jak w całej Polsce, są relatywny niedorozwój sieci kanalizacyjnej w stosunku do sieci wodociągowej (relacja długości sieci wodociągowej do kanalizacyjnej na Mazowszu waha się między 4 a 5 do 1) **oraz zdecydowanie większe różnice między miastami a obszarami wiejskimi w dostępie do sieci kanalizacyjnej niż w dostępie do sieci wodociągowej.** Pochodną lepszego wyposażenia miast w sieci kanalizacyjne jest wyraźniejsza dominacja Warszawy i jej strefy podmiejskiej pod względem gęstości sieci i dostępności do niej. Należy jednak podkreślić zachodzące zmiany i szybki wzrost sieci kanalizacyjnej na Mazowszu,



Wykres 6. Dynamika rozwoju sieci wodociągowej na Mazowszu i w jego podregionach w latach 1995–2009

Źródło: T. Komornicki i in., Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 62.



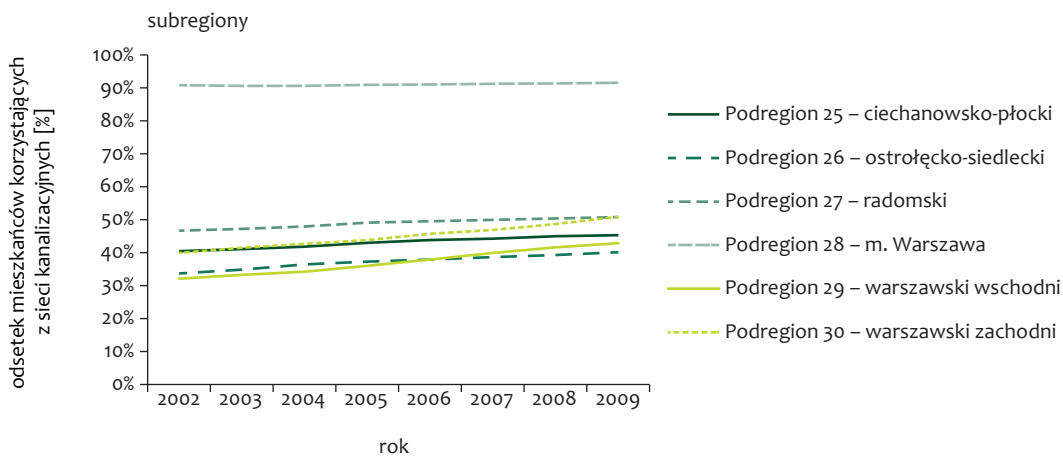
Wykres 7. Dostępność do sieci wodociągowej na Mazowszu w latach 2002–2009

Źródło: T. Komornicki i in., Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 63.



w tym na obszarach wiejskich. Przyspieszenie rozwoju sieci kanalizacyjnej nastąpiło zwłaszcza po 2004 r., a to za sprawą WFOŚiGW i funduszy unijnych. W latach 1995–2009 długość sieci kanalizacyjnej zwiększyła się o 6,1 tys. km – do 2004 r. rocznie przyrastało od 200 do 400 km, a po 2004 r. – około 500 km.

O rozwoju sieci kanalizacyjnych i poprawie dostępności do nich świadczą dane na temat udziału gmin bez zbiorczej kanalizacji i gmin, w których co najmniej połowa mieszkańców korzysta z kanalizacji. O ile w 2002 r. te pierwsze stanowiły 36% ogółu gmin, to w 2009 r. o 11 pkt. proc. mniej – 25%, natomiast udział tych drugich wzrósł z 15,3% do 21,7%. Więcej niż podwoiła się liczba gmin, gdzie ponad 90% ma dostęp do kanalizacji. W 2002 r. było ich cztery, a w 2009 r. – dziewięć. Mimo tego wzrostu liczba gmin, w których prawie wszyscy mają dostęp do kanalizacji, jest nadal skromna. O stopniowej poprawie dostępności do sieci kanalizacyjnej, jak również o ciągłej dominacji Warszawy świadczą też dane w układzie subregionów (wykres 8).



Wykres 8. Zmiana dostępności do sieci kanalizacyjnej na Mazowszu w latach 2002–2009 w układzie subregionów

Źródło: T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 68.

Niskie wskaźniki dostępu do sieci kanalizacyjnej poza Warszawą wynikają przede wszystkim z niskiego nasycenia tymi sieciami obszarów wiejskich, co – z jednej strony – jest spuścizną historyczną, a z drugiej – wynikiem wysokich kosztów instalacji wskutek niewielkich rozmiarów wsi i rozproszenia zabudowy na obszarach wiejskich Mazowsza. **Dalszy rozwój sieci kanalizacyjnej na Mazowszu, a zwłaszcza na obszarach wiejskich pozostaje więc ważnym zadaniem władz samorządowych i społeczności lokalnych. To samo dotyczy oczyszczalni ścieków, które towarzyszą kanalizacji.**

Jeśli chodzi o infrastrukturę gospodarki odpadami stałymi na Mazowszu, to na uwagę zasługują dwie jej cechy. Z jednej strony, jest ona dostępna dla większości mieszkańców, a z drugiej strony, gospodarka odpadami polega głównie na prostym składowaniu odpadów. W 2009 r. na terenie województwa znajdowało się 77 stałych czynnych składowisk odpadów o łącznej powierzchni 288,2 ha, ponadto było 122 nieczynnych składowisk odpadów



Zaspokajanie potrzeb mieszkańców często nie nadąża za tempem rozwoju zwłaszcza suburbiów i obszarów wiejskich bezpośrednio sąsiadujących z miastami. Przykładem mogą być dwie duże dzielnice Warszawy, o znacznym tempie przyrostu ludności – Białołęka i Wawer (2. i 5. dzielnica pod względem przyrostu liczby ludności w ostatnim 10-leciu), których mieszkańcy przez długi czas byli zmuszeni do korzystania z szamb z powodu braku dostępu do kanalizacji sieciowej. Kolektor ściekowy na Białołęce został uruchomiony w listopadzie 2010 r., natomiast budowa kolektora w Wawrze zakończyła się w I połowie 2013 r.

komunalnych. Były one rozmieszczone we wszystkich powiatach województwa. Poza stałymi składowiskami odpadów funkcjonują instalacje do odzysku i unieszkodliwiania odpadów: kompostownie, instalacje do segregacji odpadów i zakłady prowadzące całościową gospodarkę odpadami komunalnymi: Zakład Unieszkodliwiania Stałych Odpadów Komunalnych w Warszawie i Zakład Utylizacji Odpadów Komunalnych w Kobiernicach k. Płocka.

Według badań IGiPZ PAN większość gospodarstw domowych w większości gmin ma dostęp do usług infrastruktury gospodarki odpadami. W 59% gmin dostęp do tych usług mają wszyscy mieszkańcy, a w 82% gmin – ponad 90% mieszkańców. Jedynie w 8,2% gmin dostęp do tych usług nie ma ponad połowa mieszkańców. Gminy te są rozproszone po całym województwie.

Jak wcześniej wspomniano, większość odpadów podlega zwykłemu składowaniu. W 2005 r. jedynie 16,4% przerabianych odpadów zostało poddane procesom unieszkodliwiania lub odzysku, pozostałe odpady były wyłącznie składowane. Spośród istniejących składowisk nie wszystkie są wyposażone w niezbędne urządzenia monitorujące ich wpływ na środowisko naturalne oraz zmniejszające ten wpływ – ponad 60% składowisk nie posiada uszczelnionego podłoża i nie odprowadza powstających ścieków.

Jak wynika z przedstawionych danych, w dziedzinie gospodarki odpadami stałym zadaniem władz i społeczności lokalnych powinno być dalsze zwiększanie dostępności mieszkańców do infrastruktury oraz poprawa jej parametrów, tak aby zwiększać udział odpadów podlegających unieszkodliwianiu i odzyskowi oraz zmniejszać negatywny wpływ składowisk na środowisko naturalne.

4.6. Infrastruktura społeczna

Na infrastrukturę społeczną składają się placówki (instytucje) oświaty, opieki medycznej i społecznej, kultury i rekreacji. Kształtują one jednocześnie warunki życia mieszkańców i potencjał rozwojowy gospodarki. W opracowaniu przedmiotem analizy jest jedynie przestrzenne rozmieszczenie tej infrastruktury, bez rozpatrywania jakości świadczonych usług.

Omawiane tu instytucje funkcjonują według dwóch zasad warunkujących do pewnego stopnia ich rozmieszczenie. Jedną zasadą jest świadczenie usług społecznych organizowane i finansowane (lub dofinansowywane) przez władze samorządowe odpowiedniego szczebla (gminnego lub powiatowego), drugą zaś działalność komercyjna. W niektórych dziedzinach



istnieją instytucje funkcjonujące według obu zasad. Dotyczy to np. żłobków i przedszkoli, aptek i instytucji kultury. Instytucje świadczące usługi społeczne są rozmieszczone w zasadzie zgodnie z rozmieszczeniem ludności z uwzględnieniem zasięgu terytorialnego danej placówki wynikającego z jej specyfiki. I tak żłobki, przedszkola i szkoły podstawowe są rozlokowane jak najbliżej miejsc zamieszkania obsługiwanych dzieci. W związku z tym ich sieć odpowiada gęstości zaludnienia. Szkoły ponadpodstawowe, zwłaszcza licea znajdują się w większych miejscowościach (ośrodkach gminnych lub powiatowych), co od mieszkańców odleglejszych miejscowości wymaga dojazdów lub korzystania z internatów. Według podobnej zasady są rozmieszczone placówki ochrony zdrowia – ich rozmieszczenie ma zapewnić dostępność do nich w granicach czasowych uznawanych za dopuszczalne. Natomiast instytucje działające według zasad komercyjnych, jak prywatne żłobki, przedszkola, apteki czy kina są rozmieszczone w zależności od popytu czyli gęstości ludności (a raczej klienteli) i jej zamożności.

Z opisanych powodów najłatwiejszy dostęp (mierzony odległością) do wszystkich wymienionych instytucji infrastruktury społecznej mają mieszkańcy Warszawy – na ich korzyść działa zarówno zasada rozmieszczenia proporcjonalnie do liczby ludności, jak i proporcjonalnie do popytu rynkowego. W najgorszej sytuacji są natomiast mieszkańcy wsi oddalonych od większych ośrodków miejskich. **Rozmieszczenie infrastruktury społecznej, obok rozmieszczenia możliwości zatrudnienia, jest ważnym czynnikiem polaryzującym Mazowsze.**

Przykładem najlepszej sytuacji Warszawy jest rozmieszczenie żłobków. W 2010 r. na Mazowszu było 68 żłobków, z czego 53 (78% wszystkich) w Warszawie. Jak widać, udział Warszawy w żłobkach znacznie przekraczał udział w ludności. **Poza Warszawą żłobki znajdowały się jedynie w ośrodkach subregionalnych i kilku miejscowościach OMW.** Podobna sytuacja jest pod względem rozmieszczenia przedszkoli, gdzie obserwuje się dwie tendencje: wzrostu ich ilości w OMW i zamykania przedszkoli na obszarach peryferyjnych.

Niedostateczna dostępność usług edukacyjnych jest motywacją do zmiany miejsca zamieszkania dla 20% młodych mężczyzn i 30% kobiet. Dostęp do infrastruktury społecznej mieszkańców Mazowsza jest kluczowy dla równoważenia potencjału rozwojowego w sensie rozmieszczenia kapitału ludzkiego.

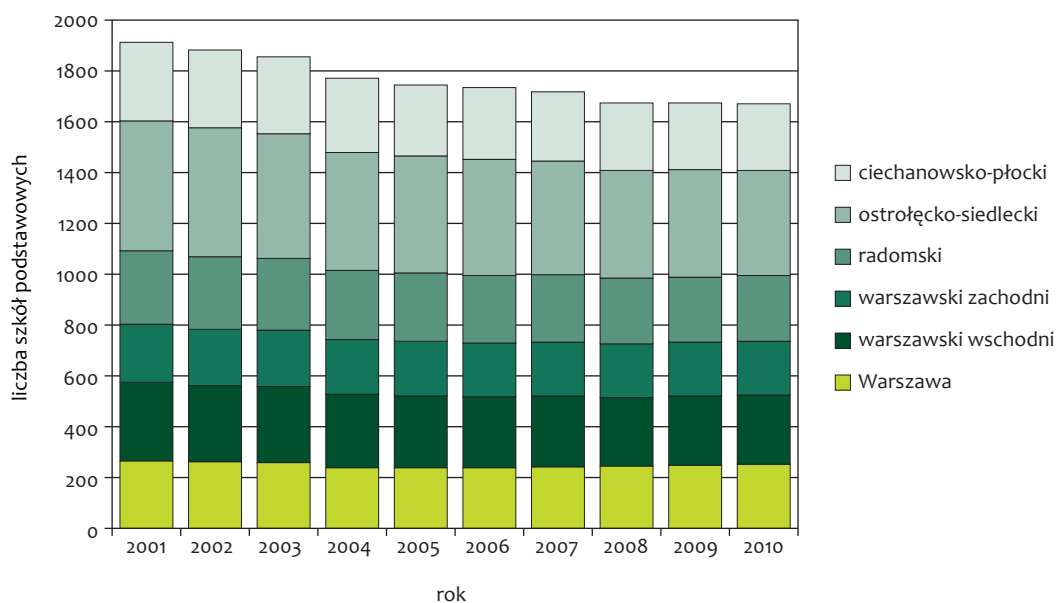
M. Grochowski, M. Kucińska, M. Wysocka, *Barometr Mazowsza. Przyszłość kapitału ludzkiego Mazowsza w kontekście potrzeb, preferencji i planów życiowych młodzieży*, seria wydawnicza „TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA” nr 10/2013, Warszawa 2013

Dostępność żłobków i przedszkoli jest bardzo ważna z punktu widzenia przestrzennego zróżnicowania sytuacji demograficznej w regionie, zwłaszcza sytuacji występującej na obszarach pozametropolitalnych. Dla młodych mieszkańców Mazowsza duże znaczenie odgrywa możliwość pogodzenia pracy zawodowej z życiem rodzinnym. Brak możliwości podjęcia pracy w miejscu zamieszkania lub jego bliskości i niemożność jej pogodzenia z planami żywymi niezwiązanymi z karierą zawodową będzie skłaniał młodzież do decyzji związanych m.in. ze zmianą miejsca zamieszkania.

M. Grochowski, M. Kucińska, M. Wysocka, *Barometr Mazowsza. Przyszłość kapitału ludzkiego Mazowsza w kontekście potrzeb, preferencji i planów życiowych młodzieży*, seria wydawnicza „TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA” nr 10/2013, Warszawa 2013



Analogiczne zjawisko występuje w przypadku szkół podstawowych. W latach 2001–2010 liczba szkół zmniejszyła się o 12,5% (co było przede wszystkim wynikiem malejącej liczby uczniów), natomiast w podregionach ciechanowsko-płockim i ostrołęcko-siedleckim spadek ten wyniósł 16% i 19% (wykres 9).



Wykres 9. Liczba szkół podstawowych w podregionach Mazowsza w latach 2001–2010

Źródło: T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 98.

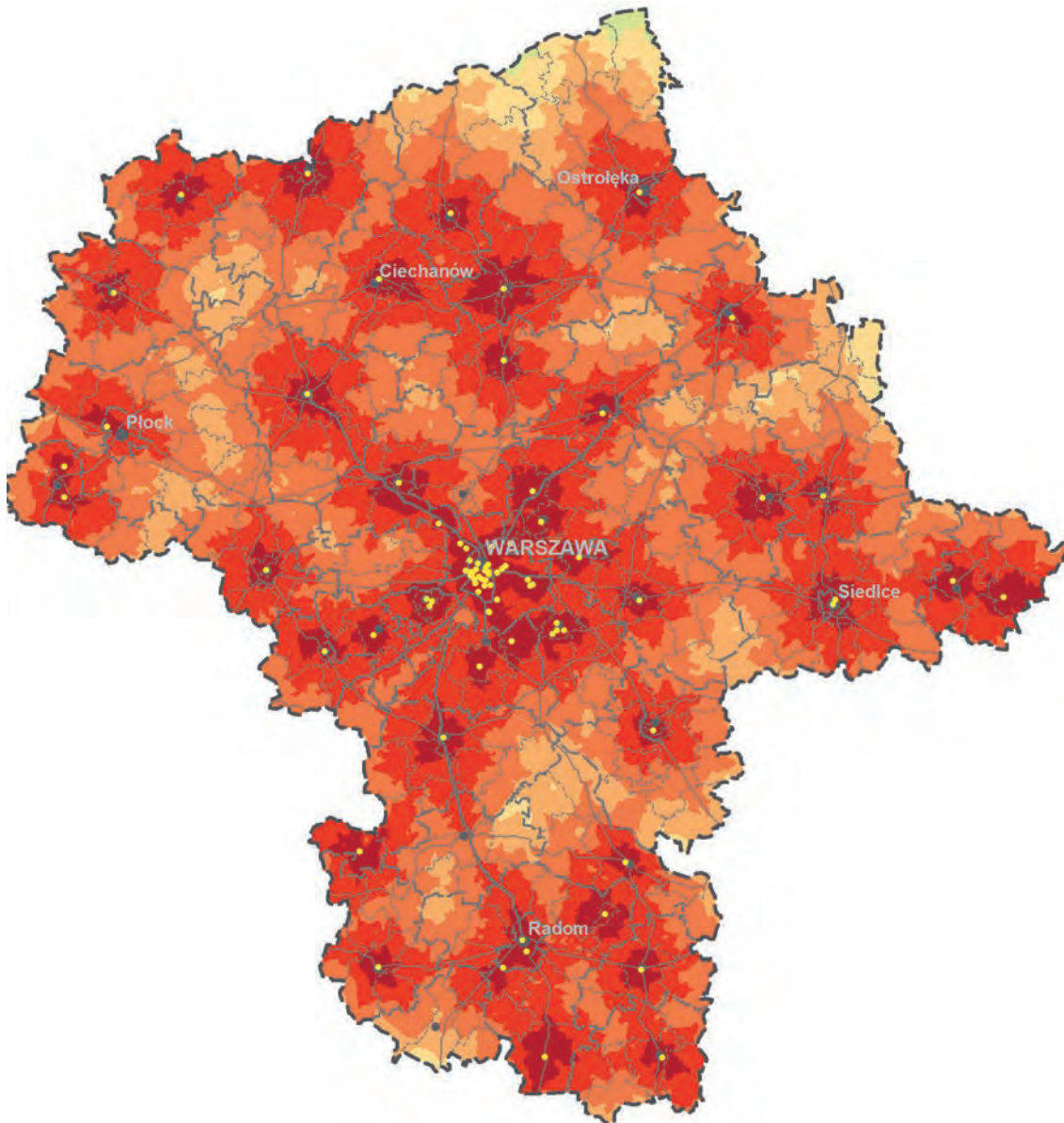
Dużą koncentracją w Warszawie cechują się też miejsca kinowe, głównie dzięki multiplexom. Natomiast bardziej równomierne jest rozmieszczenie bibliotek i domów kultury.

Z punktu widzenia warunków życiowych bardzo ważny jest dostęp do placówek ochrony zdrowia. Również w tej dziedzinie działa mechanizm koncentracji w Warszawie. W 2011 r. na 85 szpitali w województwie mazowieckim z około 30 tys. łóżek, 35 szpitali z 14 tys. łóżek znajdowało się w Warszawie. Miernikiem dostępności przestrzennej do szpitali jest czas potrzebny do dotarcia samochodem do szpitala (ryc. 27).

W centralnej części województwa i wokół miast powiatowych czas dojazdu do szpitala

Obecność instytucji kultury i rekreacji ma duże znaczenie dla decyzji o zmianie miejsca zamieszkania młodzieży na Mazowszu. Po możliwości znalezienia pracy, wysokości zarobków i możliwości dalszego kształcenia, dostęp do różnych możliwości spędzania wolnego czasu jest najczęściej wskazywanym powodem skłaniającym młodzież do wyprowadzki z dotychczasowego miejsca zamieszkania. Dotyczy to głównie obszarów pozametropolitalnych Mazowsza, z wyjątkiem największych miast, a także Obszaru Metropolitalnego Warszawy (choć młodym mieszkańcom OMW bardziej doskwiera utrudniony dostęp do atrakcji stolicy, niż sam ich brak).

M. Grochowski, M. Kucińska, M. Wysocka, *Barometr Mazowsza. Przyszłość kapitału ludzkiego Mazowsza w kontekście potrzeb, preferencji i planów życiowych młodzieży*, seria wydawnicza „TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA” nr 10/2013, Warszawa 2013



Obszary o dostępności komunikacyjnej (czas przejazdu samochodem):



Rycina 27. Drogowa dostępność do szpitali województwa mazowieckiego

Źródło: T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 115.



z reguły nie przekracza 20 minut (zakładając, że czas jest funkcją odległości, nie biorąc pod uwagę utrudnień w ruchu). Natomiast w kilku rejonach, przede wszystkim w północno-zachodniej części województwa (obszar między Płońskiem, Sierpcem i Mławą), północno-wschodniej części województwa (obszar między Ostrowią Mazowiecką a Sokołowem Podlaskim) oraz w południowej części województwa (rejon na wschód od Białobrzegów) czas ten wydłuża się do 50 minut. Biorąc pod uwagę, że na obszarach o trudniejszym dostępie do szpitali mieszka mało ludności oraz że nie jest możliwe całkowite zrównanie dostępności, różnice te należy ocenić jako do zaakceptowania.

Rozmieszczenie placówek i czas potrzebny na dotarcie do nich jest szczególnie istotne w przypadku ratownictwa medycznego. Podstawową rolę w dziedzinie ratownictwa medycznego pełnią szpitalne oddziały ratunkowe (SOR-y), których jest 28, z czego 9 w Warszawie. Ponadto obszary w pobliżu granic województwa mogą być obsługiwane przez SOR-y w sąsiednich województwach. Zdecydowana większość mieszkańców województwa – 85% – mieszka na obszarach, gdzie dojazd do (lub z) najbliższego SOR-u (z uwzględnieniem tych w województwach sąsiednich) nie przekracza pół godziny. Tereny, gdzie dojazd jest dłuższy, znajdują się głównie na wschodzie i północy województwa (powiaty: sokołowski i węgrowski) oraz na południowo-wschodnim krańcu województwa (powiat lipski).

Jeśli chodzi o lotnicze ratownictwo medyczne, to na terenie Mazowsza znajdują się dwie bazy Lotniczego Pogotowia Ratunkowego wyposażone w helikoptery – w Warszawie i Płocku, a na lotnisku Okęcie dyżuruje samolot sanitarny. Ponadto najbardziej odległe od tych baz obszary Mazowsza znajdują się w zasięgu baz zlokalizowanych w sąsiednich województwach – w Białymstoku, Suwałkach, Olsztynie, Bydgoszczy, Łodzi, Kielcach i Lublinie. Z punktu widzenia czasu potrzebnego na dotarcie śmigłowca ratunkowego w najgorszej sytuacji znajdują się obszary na północy i wschodzie województwa (powiaty łosicki, ostrołęcki, siedlecki). Na obszarach tych czas potrzebny na dotarcie śmigłowca przekracza pół godziny.

Ważnym elementem infrastruktury ochrony zdrowia są apteki. Ich lokalizacja odpowiada obydwu wyżej omówionym kryteriom, tzn. rozmieszczeniu ludności (jako służba publiczna) i wielkości popytu (jako działalność rynkowa). Ze względu na coraz silniejsze działanie tego drugiego rodzaju motywacji zakładania aptek, w okresie po 1990 r. obserwuje się dwie tendencje: do likwidacji aptek na obszarach o niskim popycie (słabo zaludnione obszary wiejskie z dala od dużych miast) i powstawanie nowych aptek na obszarach o dużym popycie, zwłaszcza w Warszawie. W sumie od 1995 r. do 2010 r. liczba aptek się podwoiła (do prawie 1,5 tys.), a w Warszawie potroiła. Wskutek tych przeciwstawnych tendencji w miastach liczba ludności na jedną aptekę jest mniejsza (wynosi 4 tys.) niż na obszarach wiejskich (8 tys.). Uwzględniając niższą gęstość zaludnienia na obszarach wiejskich, można stwierdzić, że **obszar obsługiwany przez jedną aptekę na tych obszarach jest kilkakrotnie większy niż w miastach oraz że mieszkańcy wsi mają dostęp do znacznie mniejszej liczby aptek niż w miastach** (mieszkaniec Ursynowa w zasięgu 5-minutowego spaceru ma co najmniej 2–3 apteki). W 2010 r. w 77 gminach nie było ani jednej apteki. Na obszarach wiejskich do pewnego stopnia problem łagodzą punkty apteczne: spośród 77 gmin bez aptek punkty apteczne znajdowały się w 66 gminach. Tym niemniej należy zauważyć, że **w 11 gminach nie było ani aptek, ani punktów aptecznych**.



4.7. Infrastruktura otoczenia biznesu

Przez infrastrukturę otoczenia biznesu rozumie się instytucje świadczące usługi ułatwiające (lub niekiedy umożliwiające) prowadzenie działalności gospodarczej, takie jak usługi finansowe (banki, ubezpieczenia), doradcze (w tym badanie rynku), prawnicze, księgowo-kurierskie, pośrednictwo w rynku nieruchomości itp. Oczywiście działalność instytucji infrastruktury otoczenia biznesu sama jest też działalnością biznesową. Z funkcji ułatwiania lub umożliwiania prowadzenia działalności gospodarczej wynika, że im bardziej infrastruktura otoczenia biznesu w danej miejscowości jest rozwinięta, tym większe są możliwości rozwoju gospodarczego tej miejscowości. Ważne jest też, że zarobki w tych instytucjach i ich dochody są z reguły ponadprzeciętnie wysokie, co z kolei tworzy popyt zachęcający do lokalizacji różnego rodzaju działalności zorientowanych na zaspokojenie tego popytu.

Lokalizacja tego typu instytucji kieruje się niemal wyłącznie logiką rynkową, tzn. istnieniem popytu na ich usługi oraz podażą odpowiednio wykwalifikowanej siły roboczej oraz infrastruktury technicznej (zwłaszcza telekomunikacyjnej i transportowej; pewnym wyjątkiem są usługi pocztowe, gdzie lokalizacja placówek Poczty Polskiej wynika nie tylko z logiki rynkowej). Ważny jest też czynnik przestrzenny – tzw. korzyści zewnętrzne w postaci korzyści aglomeracji, czyli bliskości potencjalnych usługodawców i usługobiorców oraz wielkości lokalnej podaży siły roboczej o odpowiednich kwalifikacjach. Ponieważ ważnym odbiorcą usług instytucji otoczenia biznesu są inne instytucje otoczenia biznesu, tworzy to mechanizm sprzężenia zwrotnego prowadzący do koncentracji tych instytucji w nielicznych ośrodkach centralnych i ich braku lub słabości poza tymi ośrodkami.

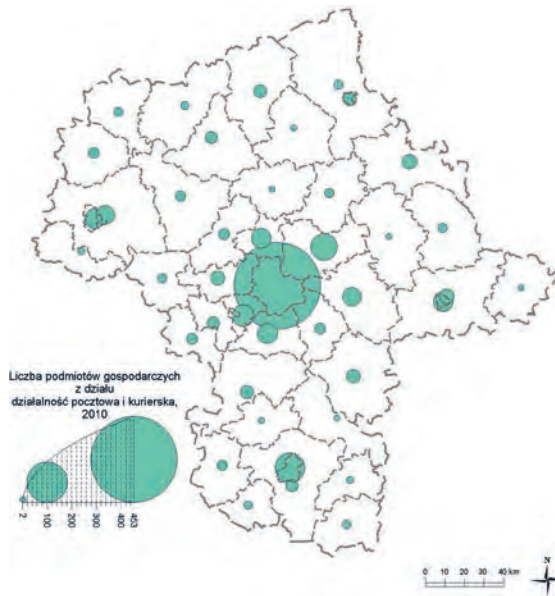
Z tych przyczyn w województwie mazowieckim pod względem lokalizacji instytucji otoczenia biznesu zdecydowanie dominuje Warszawa. **Udział Warszawy w poszczególnych dziedzinach infrastruktury otoczenia biznesu (mierzony liczbą podmiotów gospodarczych) w województwie wynosi od 50% (w usługach pocztowo-kurierskich) do blisko 80% (w reklamie i badaniach rynku).** Znaczący jest też udział powiatów bezpośrednio sąsiadujących z Warszawą. W sumie udział Warszawy i miejscowości podwarszawskich wynosi od 70 do ponad 90% (ryc. 28).

Poza Warszawą, powiatami sąsiednimi i niektórymi ośrodkami subregionalnymi (Radomiem, Płockiem i Siedlcami) obecność instytucji otoczenia biznesu w pozostałej części województwa jest śladowa. Jakkolwiek możliwość korzystania z usług instytucji otoczenia biznesu nie zależy całkowicie od ich obecności w pobliżu lokalizacji usługobiorcy (można korzystać na odległość), tym niemniej **rozmieszczenie tych instytucji jest miarą potencjału gospodarczego poszczególnych obszarów. Rozmieszczenie tych instytucji jest więc jeszcze jednym potwierdzeniem dualizmu gospodarki województwa mazowieckiego – jego podziału na centrum i peryferie.**

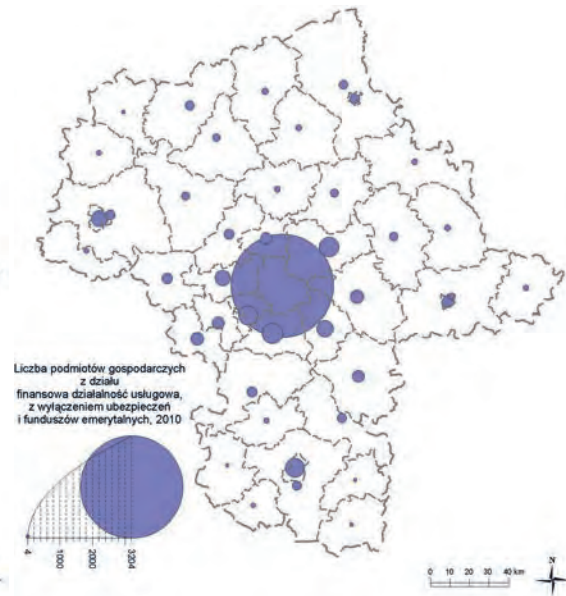
Działalność instytucji otoczenia biznesu, jako zależnych niemal całkowicie od mechanizmów rynkowych, nie podlega bezpośredniemu oddziaływaniu władz publicznych, tak centralnych, jak i regionalnych, i nie mogą one działać na rzecz dyfuzji rozmieszczenia tych instytucji. Dlatego też zadaniem władz publicznych zainteresowanych tym, aby bodźce rozwojowe z centrum regionu docierały do peryferii, powinno być tworzenie możliwości



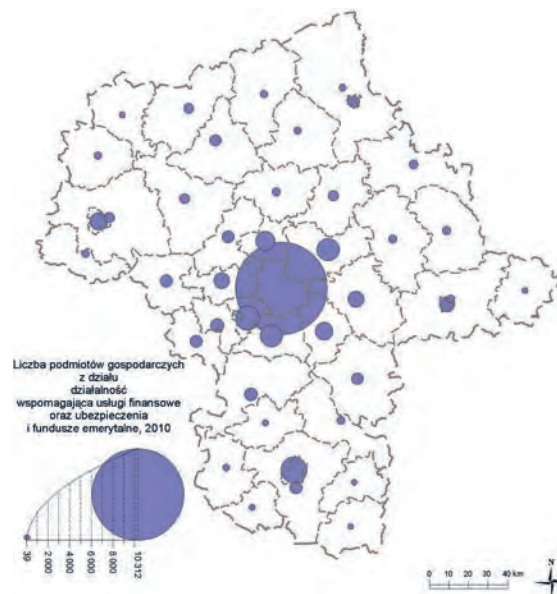
a) działalność pocztowa i kurierska (H-53)



b) finansowa działalność usługowa (z wyłączeniem ubezpieczeń i funduszy emerytalnych) (K-64)



c) działalność wspomagająca usługi finansowe (wraz z ubezpieczeniami i funduszami emerytalnymi) (K-66)



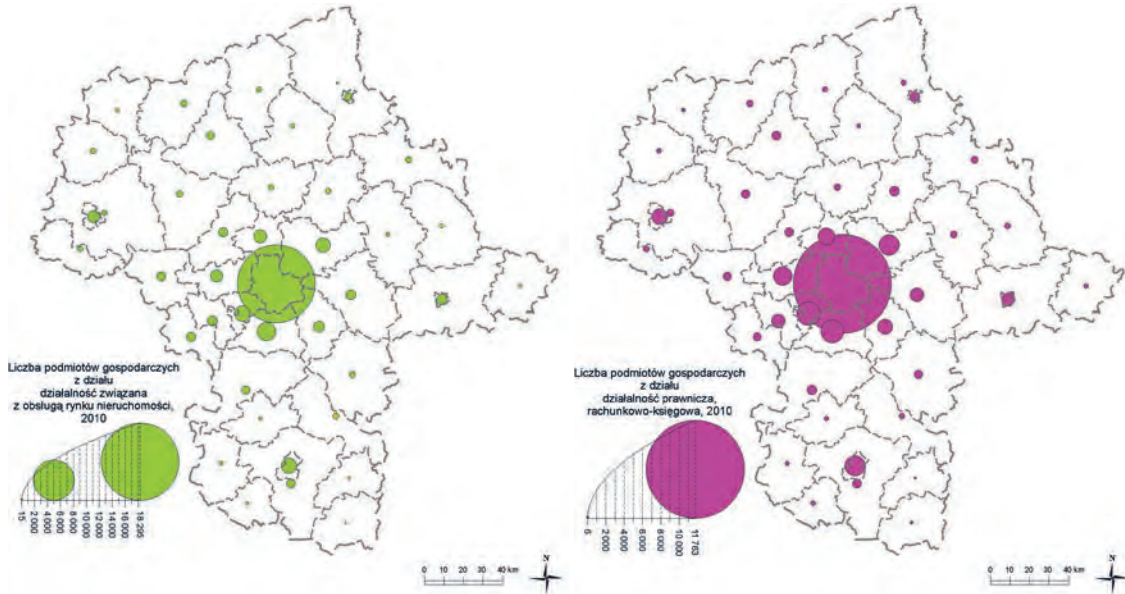
Rycina 28. Rozmieszczenie podmiotów gospodarczych z wybranych sekcji PKD (uznanych za infrastrukturę otoczenia biznesu) w powiatach województwa mazowieckiego w 2010 r.

Źródło: T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 123–124.

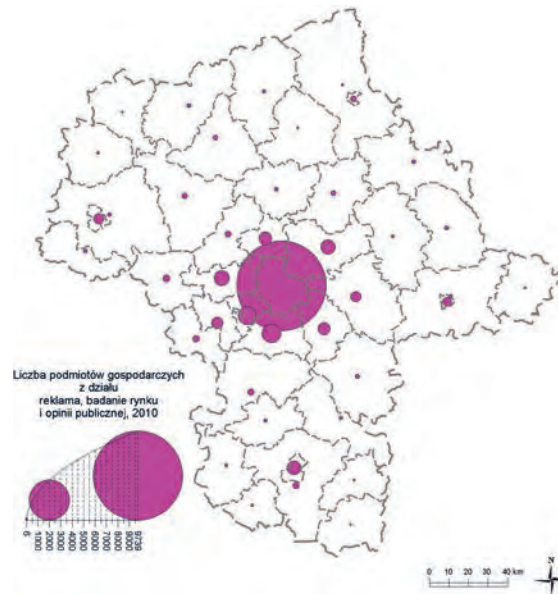


d) działalność związana z obsługą rynku nieruchomości (L)

e) działalność prawnicza i rachunkowo-księgową (M-69)



f) reklama, badanie rynku i opinii publicznej (M-73)



Rycina 28. Rozmieszczenie podmiotów gospodarczych z wybranych sekcji PKD (uznanych za infrastrukturę otoczenia biznesu) w powiatach województwa mazowieckiego w 2010 r. (c.d.)

Źródło: T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy nr B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 123–124.



korzystania przez podmioty zlokalizowane poza OMW z usług instytucji otoczenia biznesu w OMW przez rozwój infrastruktury transportowej i komunikacyjnej.

4.8. Wnioski

Różny charakter poszczególnych elementów infrastruktury, w tym różne mechanizmy ich kształtowania (bardziej i mniej zależne od władzy publicznej), sprawiają, że nie można dać jednej oceny stanu i rozmieszczenia infrastruktury w województwie mazowieckim.

Do najczęściej wymienianych priorytetowych inwestycji kolejowych wskazywanych przez władze powiatów województwa mazowieckiego należą:

- wydłużenie peronu w Nowym Dworze Mazowieckim na potrzeby obsługi połączeń InterCity;
- modernizacja i wprowadzenie bezpośredniego połączenia na linii Warszawa–Wyszków–Ostrołęka;
- uzupełnienie jednotorowego odcinka Otwock–Pilawa na linii Warszawa–Lublin.

T. Komornicki i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy B3 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011

Na szczególną uwagę zasługuje infrastruktura transportowa. Wynika to z jej roli w gospodarce i zaspokajaniu potrzeb społecznych oraz z decydującej roli władzy publicznej w jej kształtowaniu. W dziedzinie tej, mimo ostatnich spektakularnych osiągnięć (ukończenie autostrady łączącej Warszawę ze światem zewnętrznym, oddanie do użytku lotniska w Modli-

nie, połączenie kolejowe lotniska Okęcie z centrum Warszawy), jest najwięcej wyzwań dla władz publicznych różnych szczebli. Do najważniejszych z nich należą budowa dróg lokalnych i poprawa płynności ruchu kołowego w Warszawie i na drogach wylotowych z Warszawy, integracja transportowa obu części Mazowsza rozdzielonych barierą Wisły (budowa nowych przepraw mostowych) oraz poprawa powiązań transportowych między stolicą a obszarami peryferyjnymi Mazowsza, zwłaszcza na północy i północnym wschodzie (rejon Ciechanowa i Ostrołęki). Dla lepszej terytorialnej integracji województwa i odciążenia systemu transportowego Warszawy należy uzupełnić sieć drogową promieniście rozchodzącą się z Warszawy o odcinki bezpośrednio łączące miasta regionu.

Należy też kontynuować prace zmierzające do pełniejszego włączenia Warszawy i Mazowsza do krajowej i międzynarodowej sieci transportowej. Powinno to polegać na budowie infrastruktury odpowiedniej dla uruchomienia kolei dużej szybkości łączącej Warszawę z europejską siecią kolei dużej szybkości, na rozbudowie i modernizacji sieci autostrad i dróg ekspresowych oraz dróg dojazdowych i transportu publicznego do portów lotniczych.

Do ważnych zadań należy rozwój i modernizacja kolei (m.in. budowa drugiego toru na odcinkach jednotorowych, budowa nowych lub wydłużanie peronów w niektórych miastach, uruchomienie kolei typu InterCity między Warszawą a Białymstokiem, Lublinem



i Kielcami ze stacjami dla pociągów tego typu w niektórych miastach regionu). **Szczególnie ważnym zadaniem w dziedzinie powiązań transportowych Warszawy z otoczeniem jest rozbudowa infrastruktury połączeń intermodalnych** (parkingi przy końcowych stacjach metra).

Szczególnym problemem pozostaje transportowa izolacja Ostrołęki. Wobec wątpliwej opłacalności budowy nowych linii kolejowych w tym rejonie, należy modernizować istniejące i usprawniać organizację ruchu. W miarę potrzeb i możliwości władz lokalnych należy rozbudowywać i modernizować sieć dróg lokalnych, poprawiając jednocześnie organizację ruchu tak, aby drogi lokalne nie przejmowały ciężkiego transportu dalekobieżnego i aby ruch lokalny był oddzielony od ruchu dalekobieżnego.

Należy zaznaczyć, że nie zawsze odpowiedzią na rosnące potrzeby transportowe powinna być rozbudowa potencjału transportowego (budowa nowych dróg itp.). Polityka przestrzenna powinna też wpływać na ograniczenie potrzeb transportowych przez zapobieganie żywiołowemu rozlewaniu się obszarów zabudowanych i przez preferencje dla transportu zbiorowego zamiast podporządkowywania polityki przestrzennej potrzebom rozwoju indywidualnego transportu samochodowego.

W innych dziedzinach infrastruktury technicznej problemem, mimo dużego postępu w ostatnim okresie (zwłaszcza po 1989 r.), pozostaje dostęp do kanalizacji i w mniejszym stopniu do wodociągów oraz gazu sieciowego na znacznych obszarach peryferyjnych. Jeszcze nie tak dawno poważny problem niedorozwoju infrastruktury telekomunikacyjnej w zasadzie przestał istnieć jako istotne zadanie dla władz publicznych. Stało się tak głównie dzięki nowym technologiom (telefonia bezprzewodowa) i mechanizmom rynkowym. Problemem może być teraz nie rzeczowa strona infrastruktury, a strona mentalna jej użytkowników – umiejętności i chęci korzystania (tzw. wykluczenie cyfrowe). Problem strony rzeczowej (obok mentalnej) może się jednak pojawić w związku z przejściem telewizji na cyfrową technikę emisji programów. Zaopatrzenie się w odpowiedni sprzęt do odbioru programów telewizyjnych jest jednak bardziej problemem indywidualnych odbiorców niż władz publicznych.

W dziedzinie infrastruktury społecznej cechą regionu jest duże zróżnicowanie w dostępie do niej mieszkańców Warszawy, OMW i dużych miast – z jednej strony, oraz odleglejszych obszarów wiejskich – z drugiej. Różnice te powinny być zredukowane, choć natura świadczenia usług społecznych (konieczność koncentracji niektórych usług, np. specjalistycznej opieki medycznej i szkół ponadpodstawowych) uniemożliwia całkowite zlikwidowanie różnic.

Ogólnie rzecz biorąc, wszystkie najważniejsze drogi wjazdowe do Warszawy to wąskie gardła – codziennie w szczytach porannych i popołudniowych tworzą się na nich długie korki (największe w poniedziałkowe poranki na wjazdach do i w piątkowe popołudnia na wjazdach z Warszawy). Jest to czynnik, który zniechęca pracujących w Warszawie do codziennych dojazdów, zwłaszcza z obszarów bardziej oddalonych od stolicy i bez dostępu do alternatywnego sposobu dojazdu, np. infrastruktury kolejowej. Alternatywą dojazdów jest przeprowadzka do Warszawy. Jest to kolejny czynnik wpływający na wyludnianie się peryferii.

M. Grochowski, M. Kucińska, M. Wysocka, *Barometr Mazowsza. Przyszłość kapitału ludzkiego Mazowsza w kontekście potrzeb, preferencji i planów życiowych młodzieży*, seria wydawnicza „TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA” nr 10/2013, Warszawa 2013



Podobnie jak w przypadku infrastruktury transportowej i komunalnej zadaniem władz publicznych jest nie tylko rozwój infrastruktury, lecz także kształtowanie popytu przez politykę przestrzenną zmierzającą do zapobiegania nadmiernemu rozproszeniu osadnictwa.

Jeśli chodzi o infrastrukturę otoczenia biznesu, to należy odnotować jej dużą koncentrację w Warszawie. Wynika ona z charakteru Warszawy jako krajowego (i do pewnego stopnia międzynarodowego) centrum biznesowego i z rynkowych mechanizmów kształtowania tej infrastruktury. Do zadań władz publicznych nie należy ani jej dyfuzja poza Warszawę, ani bezpośrednia ingerencja na rzecz jej rozwoju poza Warszawą. Do zadań władzy publicznej powinno należeć jedynie umożliwienie dyfuzji bodźców rozwojowych z OMW na obszar pozametropolitalny.

Ewolucja sytuacji w dziedzinie infrastruktury w województwie mazowieckim w najbliższych kilku czy kilkunastu latach będzie w znacznym stopniu uzależniona od czynników zewnętrznych w stosunku do polityki państwa czy władz regionalnych lub lokalnych. Czynniki te to przede wszystkim ogólna koniunktura gospodarcza oraz polityka Unii Europejskiej, która do tej pory przez fundusze spójności i rozwoju regionalnego w znacznym stopniu wspomagała rozwój infrastruktury. Perspektywa obydwu czynników na najbliższe lata nie przedstawia się pomyślnie. Recesja gospodarcza i polityka oszczędności budżetowych w krajach Unii Europejskiej zaczynają coraz bardziej negatywnie wpływać na koniunkturę gospodarczą w Polsce, a tym samym na możliwości finansowania inwestycji w infrastrukturę. Ta sama recesja i polityka oszczędności, a także inne czynniki o charakterze politycznym i kulturowym powodują rosnącą niechęć bogatszych krajów UE do finansowania w dotychczasowych rozmiarach polityki spójności. Należy się więc spodziewać zmniejszonych środków pochodzących z UE. W przypadku województwa mazowieckiego dodatkowym czynnikiem zmniejszającym napływ środków unijnych może być przekroczenie przez Mazowsze progu 75% średniej unijnej PKB na mieszkańca i utrata praw do pomocy z tytułu przynależności do najbiedniejszych regionów UE. Dodatkowym czynnikiem zmniejszającym strumień finansów do infrastruktury może być zakończenie boomu inwestycyjnego związanego z mistrzostwami Europy w piłce nożnej.

W tej sytuacji można przedstawić trzy warianty ewolucji sytuacji w dziedzinie infrastruktury Mazowsza w najbliższych latach.

Scenariusz optymistyczny. Warunkiem jego urzeczywistnienia jest zahamowanie recesji gospodarczej i niezbyt silne cięcia w funduszach unijnych przeznaczonych dla Mazowsza przy jednoczesnym efektywnym wykorzystaniu posiadanych środków. W tych warunkach będzie kontynuowany proces rozwoju infrastruktury transportowej i komunalnej, z tym że nastąpi koncentracja inwestycji w niektórych dziedzinach i miejscach, jak transport publiczny i rozbudowa kanalizacji i instalacji ochrony środowiska. W obszarze infrastruktury energetycznej, społecznej i biznesowej nie należy spodziewać się większych zmian. Więcej uwagi niż dotychczas poświęci się ograniczaniu popytu na usługi infrastruktury przez planowanie przestrzenne ograniczające rozlewanie się miast, zwłaszcza Warszawy.

Scenariusz zachowawczy. Warunkiem jego realizacji jest wyraźne zaostrzenie się recesji gospodarczej i znaczne cięcia w funduszach unijnych. Działania w dziedzinie infrastruktury będą się koncentrować głównie na utrzymaniu istniejącego stanu (remonty, modernizacje) z niewielkimi uzupełnieniami, tam gdzie to najbardziej konieczne. Dotyczy to wszystkich rodzajów infrastruktury.



Scenariusz ostrzegawczy. Może się on zrealizować w sytuacji przedłużającej się recesji gospodarczej dotykającej Polskę i Mazowsze oraz istotnego ograniczenia (lub całkowitego zaprzestania) napływu środków unijnych z tytułu polityki spójności i wspólnej polityki rolnej. Może wówczas nastąpić zahamowanie inwestycji we wszelkie rodzaje infrastruktury, a także pogorszenie się jej stanu w wyniku przeznaczania zbyt małych środków na jej utrzymanie. Ponadto ubożenie ludności może powodować oszczędności na korzystaniu z infrastruktury (przez np. unikanie korzystania z płatnych autostrad, z kanalizacji i odpłatnego usuwania odpadów) ze szkodą dla jakości infrastruktury i środowiska naturalnego. Pogorszenie stanu finansów lokalnych i zamożności ludności będzie prowadziło ponadto do likwidacji niektórych obiektów infrastruktury społecznej. Jeśli przy ogólnej recesji w kraju i na Mazowszu sytuacja na rynku pracy w Warszawie będzie relatywnie dobra, należy się spodziewać napływu ludności do Warszawy i miejscowości podwarszawskich w poszukiwaniu pracy. Będzie to oznaczać dodatkowe obciążenie warszawskiej i podwarszawskiej infrastruktury transportowej, komunalnej i społecznej.



Mazowsze a regiony referencyjne

Wskaźniki zastosowane do porównań w zakresie rozwoju infrastruktury technicznej nie uwzględniają jakości tejże infrastruktury, poza tym dane są niepełne (tab. 7). Charakterystyczne jest jednak zapóźnienie Mazowsza w sferze rozwoju dróg szybkiego ruchu. W przypadku infrastruktury społecznej jedynie dwa regiony mają większą liczbę pacjentów na jedno łóżko w szpitalach. Jednakże wysokość tych wskaźników wynika ze specyfiki organizacji opieki medycznej w Szwecji i we Włoszech.



Tabela 7. Infrastruktura województwa mazowieckiego w porównaniu do regionów referencyjnych – stan na 2010 r.

Kategoria	Region	Wskaźnik					Liczba osób na 1 łóżko szpitalne (osoby)
		Długość autostrad (km)	Gęstość autostrad (km/1000 km ²)	Długość pozostałych dróg (km)	Długość linii kolejowych (km)	Długość linii kolejowych (km)	
Regiony o wyższym poziomie rozwoju	Bratislavský kraj (Słowacja)	110		2 035	235		119,5
	Emilia-Romagna (Włochy)	*	*	*	*	*	252,8
	Småland med Öarna (Szwecja)	193	6	13 575	1 185		351,1
Regiony o podobnym poziomie rozwoju	Kärnten (Austria)	243	26	9 261	*		111,6
	Province de Namur (Belgia)	103	28	*	*		173,0
	Jihovýchod (Czechy)	227	17	9 353	1 406		129,8
	Województwo mazowieckie	0	0	52 303	1 683		177,6
Regiony o niższym poziomie rozwoju	Stredné Slovensko (Słowacja)	70	*	13 572	1 058		160,3
	Województwo małopolskie (Polska)	80	*	30 290	1 127		151,6
	Centru (Rumunia)	0	0	10 801	1 336		154,0
Regiony o podobnym zróżnicowaniu wewnętrznym	Île-de-France (Francja)	*	*	37 090	*		166,3
	Közép-Magyarország (Węgry)	297	*	23 132	803		129,4
	Yugozapaden (Bułgaria)	118	6	3 154	899		149,7

* brak danych.

Rozdział 5

Powiązania krajowe i międzynarodowe

Rozdział 1
Środowisko
przyrodnicze

Rozdział 2
Społeczeństwo

Rozdział 3
Gospodarka

Rozdział 4
Infrastruktura

Rozdział 5
Powiązania
krajowe
i międzynarodowe

Rozdział 6
Struktura
funkcjonalno-
przestrzenna

Rozdział 7
Uwarunkowania
i możliwości
rozwoju

Rozdział 8
Przesłanki rozwojowe
i zalecenia





5.1. Wprowadzenie

Czynnikiem istotnie determinującym krajowe i międzynarodowe powiązania Mazowsza jest rola Warszawy, która obok funkcji stolicy województwa mazowieckiego jest stolicą kraju i miastem o znaczeniu międzynarodowym. Warszawa pełni zatem rolę łącznika między Mazowszem a resztą kraju i zagranicą. **Trzeba jednak zaznaczyć, że nie wszystkie krajowe i międzynarodowe powiązania Warszawy mają „przedłużenie” w postaci powiązań stolicy regionu z resztą regionu. Warszawa, jak wszystkie miasta o charakterze metropolii, a więc mające silne powiązania ponadregionalne, jest w znacznym stopniu wyizolowana funkcjonalnie ze swojego regionalnego otoczenia.** Dlatego też rozpatrując powiązania Mazowsza z krajowym i międzynarodowym otoczeniem, należy osobno traktować Warszawę i resztę regionu. Osobno należy też potraktować Mazowsze rozumiane jako podmiot polityczny, a więc władze województwa mazowieckiego.

Warszawa, jak wspomniano, jest łącznikiem między Mazowszem a resztą kraju i zagranicą, jak też między krajem a zagranicą. W dużym stopniu przez Warszawę przepływa ją w obydwie strony strumienie ludzi, towarów, kapitału i informacji (w tym szczególnego rodzaju informacji: decyzji i idei). Warszawa jest też generatorem tychże strumieni w obie strony. Należy jednak zaznaczyć, że w relacjach międzynarodowych Warszawa pełni głównie funkcje pasywne – jest odbiorcą i przekaźnikiem towarów (negatywny bilans eksportu i importu), kapitału, decyzji i informacji do krajowego otoczenia, jest bazą do ekspansji na polski rynek korporacji międzynarodowych. Taka funkcja Warszawy wynika przede wszystkim z miejsca Polski w międzynarodowym podziale pracy jako kraju słabiej rozwiniętego ekonomicznie i technologicznie od swoich głównych partnerów europejskich i mało konkurencyjnego gospodarczo w stosunku do innych ważnych krajów, jak Rosja i Chiny. Na bierną funkcję Warszawy złożyła się także polityka gospodarcza państwa w okresie transformacji, traktującą zagranicę (a ściślej Zachód) jako wzór systemu gospodarczego i politycznego do naśladowania i źródło brakującego w kraju kapitału i wiedzy. Zapraszane do kraju instytucje i osoby dysponujące tymi zasobami najlepsze warunki do działania znajdowały w Warszawie.

Jednak nie wszystko, co łączy Mazowsze z resztą Polski i z zagranicą, „przechodzi” przez Warszawę. Poza oczywistymi powiązaniem transportowymi na poziomie lokalnym łączącymi tereny województwa mazowieckiego z sąsiednimi i dalszymi województwami



i z zagranicą, które omijają Warszawę i poza powiązaniem telekomunikacyjnym (np. telewizja satelitarna czy internet), na Mazowszu działają podmioty o zasięgu krajowym i międzynarodowym, jak płocki Orlen. Ponadto władze samorządowe szczebla lokalnego i wojewódzkiego współpracują z partnerami krajowymi i międzynarodowymi (np. marszałek mazowiecki jest członkiem Komitetu Regionów UE) też bez pośrednictwa Warszawy.

5.2. Warszawa jako ośrodek o znaczeniu regionalnym, krajowym i międzynarodowym

Warszawa pełni wiele funkcji o znaczeniu krajowym lub międzynarodowym. Pełni funkcje siedziby władz państwowych (1) i placówek dyplomatycznych i instytucji międzynarodowych (2), głównego węzła transportowego kraju i głównego łącznika transportowego kraju z zagranicą (w dziedzinie lotnictwa) (3), jest ważnym ośrodkiem gospodarczym (zwłaszcza jeśli chodzi o instytucje sterujące strumieniami towarów i kapitału) (4), jest głównym ośrodkiem mediów w kraju i o pewnym zasięgu międzynarodowym (5) i czołowym ośrodkiem naukowo-badawczym i akademickim w kraju mającym silne powiązania międzynarodowe (6), a także dużym ośrodkiem kultury, sportu, turystyki i rozrywki o znaczeniu krajowym i międzynarodowym (7) oraz miastem o (załączkowym) międzynarodowym charakterze ludności (8).

Istotne jest przeanalizowanie, do jakiego stopnia te krajowe i międzynarodowe funkcje „zamykają się” w samej Warszawie, a w jakim stopniu (i w jaki sposób) „wychodzą” poza Warszawę do jej regionalnego otoczenia i jak na to otoczenie wpływają.

1. Warszawa jest siedzibą naczelnych władz państwowych (Sejmu i Senatu, Prezydenta RP, Rady Ministrów), **wszystkich ministerstw i central najważniejszych instytucji centralnych** (Narodowy Bank Polski, Główny Urząd Statystyczny, Narodowy Fundusz Zdrowia, Zakład Ubezpieczeń Społecznych, Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, Urząd Regulacji Energetyki i in.). Zadaniem tych instytucji jest dbanie o interes kraju jako całości, Warszawa jest dla nich tylko miejscem prowadzenia działalności, korzystania z zasobów (w tym infrastruktury) i związanego z tym ponoszenia kosztów oraz mieszkania pracowników.

Instytucje i ich pracownicy, ponosząc koszty działalności i wydając zarobki, generują duży i, w warunkach polskich, stabilny popyt na wszelkie dobra i usługi oferowane lub produkowane w mieście i częściowo poza nim (mieszkania w strefie podmiejskiej, wypoczynek, żywność itd.). Należy podkreślić, że w przeciwieństwie do sfery materialnej gospodarki oraz do usług społecznych, zatrudnienie i dochody omawianej sfery nie podlegają wahaniom koniunkturalnym ani nie zależą od zmian ilościowych w dziedzinach, którymi się zajmują (np. Ministerstwo Edukacji Narodowej, w przeciwieństwie do szkół, zwłaszcza wiejskich, nie redukuje etatów z powodu niżu demograficznego i spadającej liczby uczniów). **Wysokość i stabilność dochodów i wydatków omawianej sfery pozytywnie wpływa na sytuację**



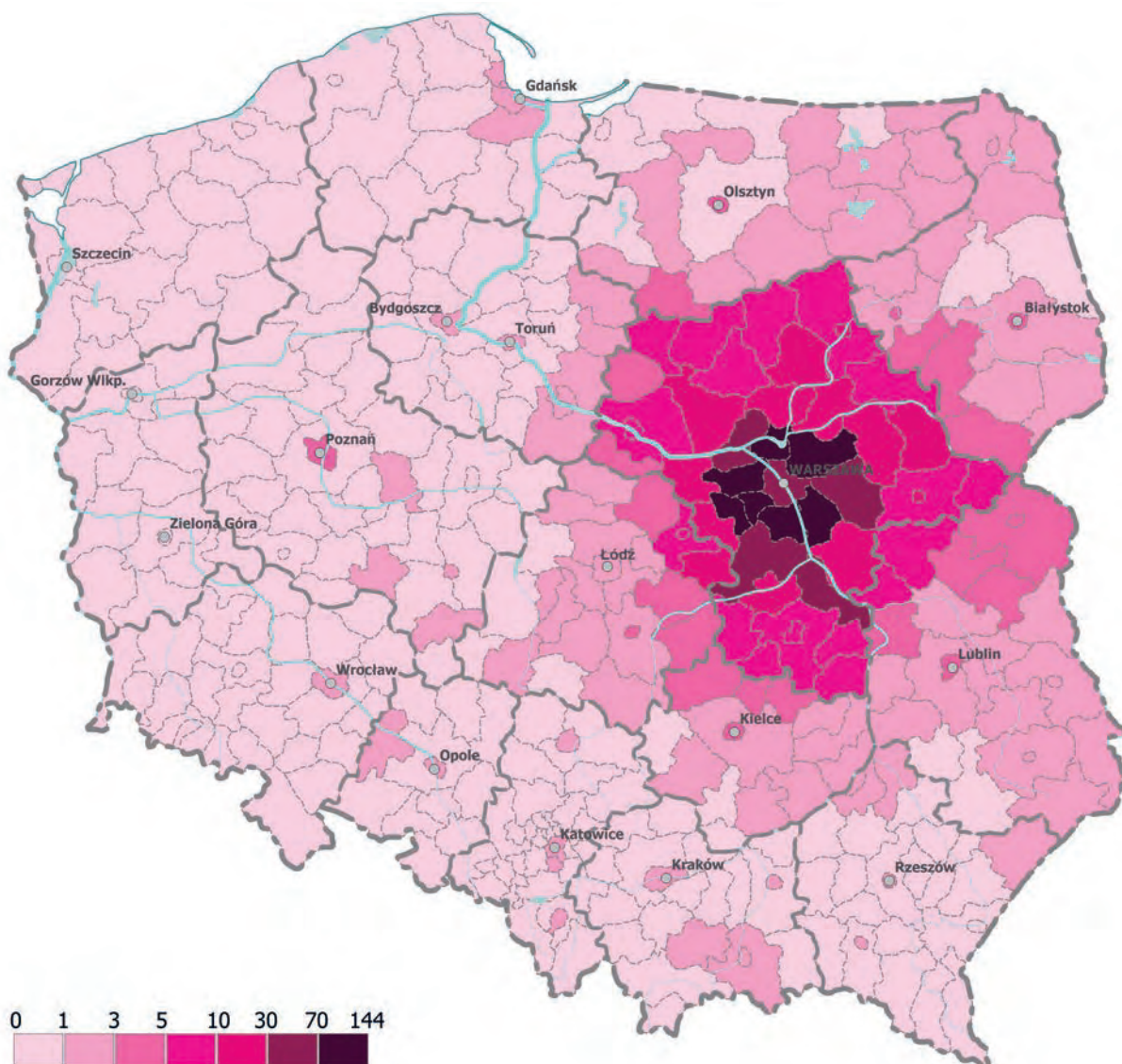
gospodarczą, w tym rynek pracy Warszawy i, przez efekt dyfuzji, jej najbliższego otoczenia.

Funkcje stołeczne mają także negatywne skutki, jak wspomniane obciążenie infrastruktury, wyższy poziom cen (zwłaszcza mieszkań), a także utrudnienia dla mieszkańców podczas zgromadzeń różnych grup społeczno-zawodowych i politycznych przybyłych z różnych części kraju, aby w stolicy zmanifestować swoje poglądy (trzeba jednak wspomnieć, że mają one, jeśli przebiegają pokojowo, także pozytywny skutek – ich uczestnicy korzystają z miejscowej gastronomii, a manifestacje stanowią swojego rodzaju atrakcję turystyczną i dowodzą znaczenia Warszawy w kraju).

Uwagi na temat znaczenia lokalizacji władz państwowych w Warszawie dotyczą w pewnym sensie też lokalizacji władz Kościoła katolickiego (dochody i wydatki centralnej administracji kościelnej, uroczystości kościelne jako atrakcja turystyczna, przyczynianie się do prestiżu miasta itd.).

2. W Warszawie są zlokalizowane ambasady, konsulaty i ośrodki kultury kilkadziesiątu państw, kilka organizacji międzynarodowych, od czasu do czasu Warszawę odwiedzają też zagraniczni politycy. Stanowi to o jej międzynarodowym znaczeniu. Funkcjonowanie ambasad i wizyty zagranicznych polityków, a także organizacji międzynarodowych (zajmujących się ochroną zewnętrznych granic UE i przestrzeganiem praw człowieka i demokracji w Europie Wschodniej) odbywają się głównie w zamkniętym kręgu rządowym. Dla miasta mają one głównie znaczenie popytowe (wydatki pracowników ambasad i organizacji międzynarodowych oraz osób towarzyszących politykom), medialne i prestiżowe. Bardziej otwarty i istotny dla mieszkańców charakter mają konsulaty i ośrodki kultury. W przypadku konsulatów szczególne znaczenie mają te kraje, które wydają wizy (jak USA, Rosja, Chiny). Geograficzna bliskość konsulatów i ośrodków kultury daje mieszkańcom Warszawy pewne korzyści. Korzyści te zanikają wraz z odległością od tych placówek i spadkiem wykształcenia i zainteresowania mieszkańców ich ofertą. Ich lokalizacja w Warszawie nie ma zatem praktycznie żadnego znaczenia dla mieszkańców odległych obszarów Mazowsza.

3. Warszawa jest głównym węzłem transportowym kraju i głównym łącznikiem w transporcie lotniczym między krajem a zagranicą. Wprawdzie pod względem infrastruktury drogowej Warszawa znajduje się nieco na uboczu centrum wyznaczonego skrzyżowaniem głównych autostrad A1 i A2 (centrum to znajduje się w okolicach Łodzi), mimo to z Warszawy drogi prowadzą do wszystkich części kraju, a komunikacja kolejowa i autobusowa łączy Warszawę bezpośrednio z wszystkimi ośrodkami regionalnymi w kraju i wieloma miejscowościami niższej rangi. Znaczenie Warszawy jako węzła transportowego wzrosło po niedawnym oddaniu do użytku autostrady łączącej ją z Łodzią. Rola stolicy jako węzła transportowego jest szczególnie duża w północno-wschodniej części kraju. Warszawskie lotnisko Okęcie jest zdecydowanie największym portem lotniczym w kraju zarówno pod względem liczby pasażerów, jak i ilości i zasięgu połączeń. O polskich pasażerów wybierających się na dłuższe dystanse mogą z nim konkurować jedynie lotniska w Berlinie. Dotyczy to pasażerów mieszkających w zachodniej części kraju. Oddanie do użytku lotniska w Modlinie obsługującego tanie linie lotnicze i będącego uzupełnieniem Okęcia jeszcze bardziej wzmocni znaczenie Warszawy jako węzła transportu lotniczego.



Rycina 29. Liczba pojazdów wjeżdżających do Warszawy w rannym szczycie (godz. 6.00–11.00) na 1000 mieszkańców powiatu

Źródło: P. Śleszyński i in., *Warszawa i Obszar Metropolitalny Warszawy a rozwój Mazowsza*, raport modułowy B3 R4 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011, s. 24.



Obecność Warszawy jako węzła transportowego na Mazowszu ma bezpośrednie znaczenie dla regionu. Bliskość Warszawy oznacza bliskość dostępu do tego węzła i kontaktów z krajem i zagranicą. Możliwości wykorzystania tej bliskości zależą od transportowego powiązania Warszawy z resztą regionu, które nie jest najlepsze (mowa jest o tym w rozdziale dotyczącym infrastruktury). Szczególnie istotne znaczenie dla Mazowsza ma oddane do użytku lotnisko w Modlinie, które znacznie skróci czas dojazdu do lotniska mieszkańcom północnych części województwa, którzy do tej pory mieli największe trudności z dotarciem do lotniska Okęcie.

Z punktu widzenia transportowego Warszawa przynosi regionowi nie tylko korzyści, ale i utrudnienia. Brak obwodnic sprawia, że podróżni przejeżdżający tranzytem przez Warszawę samochodami osobowymi nie mogą jej ominąć i muszą poświęcić więcej czasu na jej przejechanie niż na trasach poza miastem.

Swojego rodzaju syntetycznym miernikiem roli Warszawy jako węzła transportowego kraju jest zasięg terytorialny pochodzenia samochodów wjeżdżających do Warszawy. Przedstawia to rycina 29, z której wynika, że pod względem transportu samochodowego Warszawa jest najmocniej powiązana z Polską środkową i północno-wschodnią. Słabo jest natomiast powiązana z zachodnią połową kraju.

4. Warszawa jest ważnym ośrodkiem gospodarczym o znaczeniu krajowym i o zasięgu międzynarodowym. Spośród wielu aspektów gospodarczego znaczenia Warszawy na szczególną uwagę z punktu widzenia tego opracowania zasługuje rola Warszawy jako pośrednika w przepływie towarów i kapitału w skali krajowej i międzynarodowej. Rolę tę spełniają przede wszystkim firmy zlokalizowane na terenie Warszawy oraz OMW. Są to firmy w całości należące do kapitału krajowego lub kontrolowane przez kapitał krajowy (jak PKO BP), firmy ze znaczącym udziałem lub kontrolowane przez kapitał zagraniczny (jak Pekao S.A. i większość banków, firmy telekomunikacyjne, wielkie sieci handlowe itd.) oraz polskie filie koncernów międzynarodowych. Jak już było wspomniane, Warszawa w przepływach towarów, kapitału i informacji pełni głównie funkcje pasywne jako baza ekspansji na rynek polski firm międzynarodowych i krajowych firm zajmujących się importem. Dokładniej na temat roli Warszawy na tle Polski, jako pośrednika w handlu międzynarodowym, będzie mowa w dalszej części tego rozdziału.

Jeśli chodzi o wpływ takiej funkcji Warszawy na sytuację gospodarczą kraju i regionu, to jest on dwojaki. Z jednej strony, ułatwia dopływ zagranicznego kapitału i umiejętności tak potrzebnych w okresie transformacji ustrojowej, modernizacji technologicznej i dostosowywania się do gospodarki światowej. Z drugiej strony, konkurencja produkcji zagranicznej „wypycha” produkcję krajową, w tym tworzenie innowacji technologicznych, a podporządkowywanie działalności krajowych producentów decyzjom zagranicznych zarządów z reguły umiejscawia krajowych producentów w sektorach produkcji cechujących się niższym poziomem technologicznym i mniejszą wartością dodaną. Czynniki te w jakimś stopniu jest odpowiedzialny za bezrobocie i niskie płace w Polsce (jedna z najniższych w UE i OECD). Jednocześnie powiązanie gospodarki krajowej przez handel międzynarodowy i firmy zagraniczne zwiększa wpływ wahań koniunktury światowej na gospodarkę regionu i kraju. Wpływ ten staje się szczególnie ważny w obecnym okresie pogarszających się perspektyw gospodarki światowej i kryzysu finansów w strefie euro.



Młodzi mieszkańcy województwa uznają Warszawę za najatrakcyjniejszy rynek pracy, gdzie mają największe szanse na znalezienie zatrudnienia. Sytuacja na rynku pracy jest dla młodzieży kończącej naukę w szkołach ponadgimnazjalnych głównym czynnikiem, wpływającym na ich decyzje o dalszej nauce i zmianie miejsca zamieszkania. Prawie ¼ młodzieży z obszarów pozametropolitalnych zamierza zmienić miejsce zamieszkania, a najczęściej deklarowanym przez nich celem wyprowadzki jest właśnie Warszawa.

M. Grochowski, M. Kucińska, M. Wysocka, *Barometr Mazowsza. Przyszłość kapitału ludzkiego Mazowsza w kontekście potrzeb, preferencji i planów życiowych młodzieży*, seria wydawnicza „TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA” nr 10/2013, Warszawa 2013

Dokonanie ostatecznej oceny pozytywnych i negatywnych konsekwencji powiązań gospodarki polskiej z zagranicą i tym samym roli Warszawy w tych powiązaniach (**Warszawa jako lokomotywa rozwoju lub jako pasożyt**) jest bardzo trudne i mocno obciążone poglądami politycznymi dokonujących takiej oceny. Pewne wnioski wydają się jednak oczywiste. Po pierwsze, funkcje te sprzyjają gospodarce Warszawy (mimo iż konkurencja zagraniczna zabi-ja również produkcję i miejsca

pracy na terenie samej Warszawy – jak w przypadku FSO), czego wyrazem jest rosnący dystans w PKB na mieszkańca między Warszawą a resztą regionu i kraju. Po drugie, dobra koniunktura Warszawy „rozlewa” się na obszary podwarszawskie. Ilustracją tego jest chociażby niskie bezrobocie w stolicy i OMW. Większe możliwości znalezienia zatrudnienia w Warszawie, choćby tymczasowego i niskopłatnego, przyciągają imigrantów z mazowieckich peryferii i innych regionów kraju, stymulując popyt na mieszkania. Po trzecie, funkcja pośrednika niejako „wypycha” funkcje produkcyjne z Warszawy i OMW i przyczynia się do dalszego wzrostu udziału sektora usługowego na tym obszarze. Bardziej dyskusyjny jest wpływ Warszawy i jej funkcji na sytuację obszarów odległych od stolicy w regionie (i w kraju).

5. Warszawa jest głównym centrum medialnym w kraju i odgrywa pewną rolę w skali międzynarodowej. Tutaj są zlokalizowane redakcje głównych programów telewizji publicznej i prywatnej oraz czasopism o zasięgu ogólnokrajowym. Dzięki temu wiadomości o wydarzeniach dziejących się w Warszawie, zwłaszcza dotyczących polityki, szybko docierają do odbiorców w kraju, w tym na Mazowszu. Podobnie wiadomości ze świata i kraju przez warszawską centralę medialną docierają do całego kraju. W stolicy można też łatwo nabyć prasę zagraniczną. Z Warszawy i przez Warszawę następuje też przepływ informacji za granicę. Przepływ ten jest jednak bardzo skromny. Niewiele redakcji prasy i telewizji utrzymuje tu stałych korespondentów i poważne materiały o Polsce za granicą pojawiają się niezwykle rzadko i przy tym są na tyle wybiórcze, że nie dają wyraźnego obrazu Polski i nie przyczyniają się do przezwyciężenia dominującej za granicą ignorancji i stereotypów na temat Polski. Polskie środki przekazu (których redakcje są przeważnie w Warszawie) przekazujące informacje o Polsce za granicę są tam praktycznie niezauważalne, poza środowiskami polonijnymi. Znamienne jest, że mimo technicznych możliwości niezwykle rzadko można spotkać w hotelach za granicą programy polskiej telewizji.

Podobnie jak w przypadku gospodarki, również w przypadku przepływu informacji medialnych Warszawa pełni bierną rolę przekąźnika strumieni z zagranicy do



kraju, w tym na Mazowsze. Trzeba jednak zauważyć, że w dobie internetu i telewizji satelitarnej rola jakiegokolwiek pośrednika w strumieniach informacji jest ograniczona.

Jeśli chodzi o miejsce Mazowsza (poza Warszawą) w przepływach informacji medialnych, to informacja o województwie znajduje się przede wszystkim w regionalnej redakcji telewizji publicznej i lokalnych (regionalnych) dodatkach czasopism ogólnokrajowych. W ogólnopolskich środkach przekazu województwo mazowieckie nie korzysta z żadnych przywilejów z racji tego, że stolica regionu jest głównym centrum medialnym kraju i wiadomości z Mazowsza w ogólnokrajowych wydaniach prasy, radia i telewizji ukazują się nie częściej niż wiadomości z innych regionów.

6. Warszawa jest najważniejszym w kraju ośrodkiem naukowo-technicznym i akademickim. W stolicy znajduje się najwięcej w skali kraju instytucji i pracuje najwięcej zatrudnionych w sferze nauki i techniki. Tu znajduje się siedziba Polskiej Akademii Nauk i większość jej instytutów, tu działają wielkie i renomowane w kraju uczelnie (Uniwersytet Warszawski, Politechnika Warszawska, Szkoła Główna Handlowa i in.) oraz kilkadziesiąt innych, państwowych i prywatnych uczelni. Warszawa ma też największą bazę tzw. branżowych instytutów badawczych. Tutaj również znajduje się najwięcej redakcji wydawnictw i czasopism naukowych.

Sektor naukowo-techniczny i akademicki Warszawy jest częścią systemu krajowego i międzynarodowego i ma powiązania z resztą województwa mazowieckiego. Pracownicy naukowo-badawczy i akademicy uczestniczą w sieci powiązań krajowych i zagranicznych – w swojej pracy korzystają z publikacji wydawanych w kraju i za granicą, uczestniczą i krajowych i międzynarodowych (w kraju i za granicą) konferencjach naukowych, uczestniczą w programach badawczych grupujących przedstawicieli uczelni krajowych i zagranicznych. Warszawscy naukowcy publikują w krajowych i zagranicznych czasopismach naukowych oraz wydawnictwach. Intensywność publikowania w poważnych czasopismach naukowych o zasięgu międzynarodowym silnie zależy od dyscypliny naukowej – nauki ścisłe (fizyka, chemia, astronomia, chemia) lokują się wysoko w światowych rankingach intensywności publikowania, nieco niżej oceniane są nauki biologiczne, medyczne i nauki o Ziemi; pozycja nauk technicznych obniżyła się znacząco w ciągu ostatnich trzydziestu lat. W Warszawie znajdują się dwa z sześciu Krajowych Naukowych Ośrodków Wiodących w naukach ścisłych i medycznych. Na uczelniach warszawskich studiuje studenci z różnych części kraju (choć bardziej niż przed transformacją dominuje młodzież z Warszawy i jej najbliższych okolic) i z zagranicy. Studenci uczestniczą w międzynarodowych programach wymiany studenckiej w ramach Unii Europejskiej.

Działalność warszawskiego ośrodka naukowo-technicznego i akademickiego ma bezpośrednie powiązania z regionem mazowieckim, przede wszystkim

Liczba i renoma uczelni warszawskich przyciąga do stolicy młodzież z całego regionu. Uboga oferta dalszego kształcenia na obszarach pozametropolitalnych to jedna z ich najważniejszych słabości. Dlatego też jest trzecim najczęściej wskazywanym czynnikiem skłaniającym młodzież do wyprowadzki z peryferii.

M. Grochowski, M. Kucińska, M. Wysocka, *Barometr Mazowsza. Przyszłość kapitału ludzkiego Mazowsza w kontekście potrzeb, preferencji i planów życiowych młodzieży*, seria wydawnicza „TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA” nr 10/2013, Warszawa 2013



w dziedzinie edukacji akademickiej. Jak było wspomniane, na warszawskich uczelniach uczą się studenci m.in. z Mazowsza. Ponadto z inicjatywy osób z tego ośrodka powstało wiele uczelni poza Warszawą, jak np. Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusku. Pracownicy warszawskich uczelni zasilają też kadrę wykładowczą na uczelniach mazowieckich poza stolicą.

Omawiając regionalne, krajowe i międzynarodowe powiązania warszawskiego ośrodka naukowo-technicznego i akademickiego, trzeba zwrócić uwagę na ograniczenia tych

powiązań. Intensywność relacji międzynarodowych sektoranaukowo-badawczego i technologicznego silnie zależy od dyscypliny naukowej. Wiele kierunków naukowych i instytucji wnosi wkład w rozwój światowej nauki uczestnicząc w ważnych międzynarodowych projektach oraz współpracując z wiodącymi ośrodkami naukowymi. W wielu dyscyplinach sektor naukowo-badawczy funkcjonuje jednak głównie w „systemie zamkniętym” i w relacjach międzynarodowych pełni funkcje bierne – przekaźnika do systemu krajowego osiągnięć światowej nauki. Znacząca liczba instytucji naukowych uprawia badania o charakterze lokalnym i wtórnym. **Oddziaływanie instytucji naukowo-badawczych na postęp technologiczny gospodarki mazowieckiej (i krajowej) jest niewielki.** Osobnym problemem, wykraczającym poza to opracowanie, jest określenie przyczyn tego zjawiska – na ile jest ono po stronie sektora naukowo-badawczego, a na ile po stronie gospodarki.

J. Józwiak, *Foresight Akademickie Mazowsze 2030. Raport końcowy*, opracowany w ramach projektu Foresight regionalny dla szkół wyższych Warszawy i Mazowsza Akademickie Mazowsze 2030, Warszawa 2012

Miernikiem słabego wkładu polskiego sektora badawczego w rozwój technologii jest niewielka liczba patentów w porównaniu z innymi krajami europejskimi. Polska w tej dziedzinie (i nie tylko w tej) jest krajem peryferyjnym, który naśladuje i wprowadza, z opóźnieniem, osiągnięcia krajów przodujących. Warto odnotować jednak, iż intensywność patentowania polskich uczelni przewyższa aktywność patentową podmiotów gospodarczych, co jest zjawiskiem anormalnym w porównaniu do krajów o rozwiniętej gospodarce. Mimo obecności polskich (w tym warszawskich) instytucji i naukowców w obiegu międzynarodowym, ich wkład w naukę światową (mierzony metodami scjencymetrycznymi) jest stosunkowo mały, typowy dla kraju peryferyjnego. W sektorze



akademickim niewątpliwie silne są powiązania ośrodka warszawskiego z regionem i krajem (osobnym pytaniem jest jakość i przydatność oferowanego wykształcenia). W stosunkach międzynarodowych ośrodek warszawski jest obecny zaledwie w wybranych dyscyplinach nauk matematyczno-fizycznych, biologicznych i medycznych. W Warszawie kształcą się dwie kategorie studentów zagranicznych – pierwsza to poszukiwacze egzotyki i przygody (np. uczestnicy finansowanych przez programy unijne kilkumiesięcznych wymian międzynarodowych), a druga to studenci z pozaeuropejskich krajów uboższych traktujący studia w Polsce jako tani przystanek w drodze do „prawdziwej” Europy. Nie znaczy to, oczywiście, że nie ma tu nisz, gdzie wysoka jakość kształcenia (oferowana w języku międzynarodowym) rzeczywiście przyciąga zagranicznych studentów. Ich liczba jest jednak minimalna.

7. Warszawa jest ważnym ośrodkiem kultury, turystyki, sportu i rozrywki. Jest współcześnie jednym z głównych, jeśli nie głównym, ośrodkiem kultury (rozumianej jako twórczość artystyczna) w kraju. Zasięg jej oddziaływania jest ogólnopolski. W Warszawie tworzą lub prezentują swoje dzieła twórcy nie tylko urodzeni w tym mieście, ale i pochodzący z całego kraju, a ich dzieła są adresowane do całego polskiego społeczeństwa. Współczesne środki masowego przekazu umożliwiają korzystanie z ich twórczości na całym obszarze Polski. W Warszawie (w muzeach, galeriach, teatrach, na wystawach itd.) są prezentowane także dzieła twórców zagranicznych, a przez warszawskie instytucje (wydawnictwa, telewizja, internet itd.) dzieła te docierają do polskiego odbiorcy w całym kraju.

W relacjach międzynarodowych Polska (w tym Warszawa) jest niemal wyłącznie odbiorcą kultury. Słabość kultury polskiej za granicą, w tym w kulturowo i geograficznie bliskiej Europie, zarówno słaba obecność polskich dzieł kultury, jak i ubóstwo wiadomości o polskiej kulturze wśród mieszkańców, jest tematem na odrębne opracowanie. Można jedynie wskazać, że jest to przede wszystkim dziedzictwo nieobecności państwowości polskiej w bardzo ważnym XIX wieku, krótkotrwałości lub niepełnej niepodległości w wieku XX, negatywnych skutków zimnej wojny dla percepcji kultury zza „żelaznej kurtyny” na Zachodzie i peryferyjnego charakteru Polski tak w kategoriach ekonomicznych, jak i kulturowych. Można mieć nadzieję, że odzyskanie pełnej suwerenności przez państwo polskie i poprawa sytuacji gospodarczej oraz obecność Polski w instytucjach europejskich umożliwi polepszanie sytuacji polskiej kultury za granicą. W tym miejscu warto wspomnieć, że – być może – najlepszą percepcję polska kultura za granicą ma na Wschodzie – w Rosji i na Ukrainie, i nie należy tracić tej pozycji. W relacjach z Zachodem odbiorcami polskiej kultury, zwłaszcza tworzonej w języku polskim, jest niemal wyłącznie polska diaspora. Na ile przyczyni się ona do dalszego rozpropagowania polskiej kultury w krajach osiedlania, jest kwestią dyskusyjną.

Jeśli chodzi o powiązania Warszawy z Mazowszem w dziedzinie kultury, to Mazowsze jest w nich częścią kultury ogólnopolskiej zarówno po stronie twórczości, jak i odbioru. Pochodzący z Mazowsza twórcy działający w Warszawie są nierozpoznawalni jako pochodzący z Mazowsza, mazowieckie tematy (poza okazynym prezentowaniem folkloru kurpiowskiego) rzadko trafiają do obiegu ogólnopolskiego. Paradoksalnie, jako najbardziej mazowiecki twórca jest prezentowany najbardziej uniwersalny twórca – Fryderyk



Chopin. Można stwierdzić, że również w dziedzinie kultury Mazowsze znajduje się na peryferiach Warszawy.

Warszawa jest ważnym ośrodkiem turystycznym w Polsce. Jest jednym z kilku głównych kierunków docelowych turystyki miejskiej (obok Krakowa i Częstochowy). W ostatnich latach dają się zauważyć dwie tendencje, jeśli chodzi o przyjazdy turystyczne do Warszawy – spadek przyjazdów zorganizowanych grup turystów krajowych (zwłaszcza wycieczek młodzieży szkolnej) oraz wzrost przyjazdów turystów zagranicznych. Stare miasto w okresie letnim jest tego dowodem – łatwo tu spotkać turystów z Włoch, Hiszpanii (lub krajów hiszpańskojęzycznych), Japonii i innych krajów. W dziedzinie turystyki Warszawa staje się coraz bardziej miastem międzynarodowym. Daje się tu zauważyć pewną synergię warszawsko-krakowską, jako że zagraniczne biura podróży najczęściej oferują wycieczki do obu tych miast na jednej trasie.

W powiązaniach turystycznych Mazowsza ze światem zewnętrznym Warszawa odgrywa kluczową rolę. Turyści odwiedzający atrakcje Mazowsza pochodzą albo z Warszawy, albo przybyli przez Warszawę (jako węzeł transportowy), albo o atrakcjach tych dowiedzieli się w Warszawie. Również po stronie wyjazdów turystycznych stolica jest ważnym kierunkiem podróży – jako kierunek docelowy lub jako miejsce przesiadki (np. na samolot za granicę).

Warszawa jest liczącym się ośrodkiem sportowym w kraju. Wprawdzie w ostatnich latach osiągnięcia sportu warszawskiego są poniżej oczekiwań wynikających z potencjału ekonomicznego, demograficznego i wyposażenia, tym niemniej nie można ich pominąć. Z punktu widzenia powiązań krajowych i międzynarodowych należy odnotować, że w tej dziedzinie jak w żadnej innej istnieją silne powiązania ogólnokrajowe i międzynarodowe. Mają one dwojaki charakter: rywalizacji sportowej i składu osobowego drużyn sportowych. Podróże związane z rywalizacją sportową są integralną częścią sportu. W warszawskich drużynach sportowych, zwłaszcza w grach zespołowych (piłka nożna, siatkówka i in.) występują zawodnicy z różnych części kraju i z zagranicy, podobnie zawodnicy pochodzący z Warszawy i Mazowsza występują z różnych klubach w kraju i za granicą (np. pochodzący z Warszawy czołowy zawodnik mistrza Niemiec w piłce nożnej Borussia Dortmund Robert Lewandowski).

Warszawa jest także miejscem rozgrywania zawodów sportowych, a obecność nowo wybudowanego Stadionu Narodowego tę rolę Warszawy umacnia. Imprezy takie są okazją do odwiedzin stolicy przez przybyszów z kraju i z zagranicy, jak to było podczas Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej. Można powiedzieć, że nigdy dotąd w Warszawie nie było jednocześnie tylu cudzoziemców, co podczas Euro 2012. Dla wielu była to jedyna okazja zobaczenia Polski i chociaż częściowego zweryfikowania stereotypów i zdobycia wiedzy na temat naszego kraju.

W dziedzinie powiązań sportowych Mazowsze jest stosunkowo mniej zależne od Warszawy niż w innych dziedzinach (nie licząc ewentualnego korzystania z warszawskich lotnisk czy dworców kolejowych w drodze na zawody). Drużyny z takich miast, jak Płock (np. szczypiorniści Wisły Płock) czy Radom uczestniczą w krajowych i międzynarodowych rozgrywkach sportowych bez pośrednictwa Warszawy.

Warszawa jest też centrum rozrywki. Oprócz tradycyjnych form rozrywki zaliczanych również do takich omówionych dziedzin, jak kultura, sport, turystyka, zaliczyć można formy



nowsze jak: kina-multipleksy, centra handlowe (z najbardziej reprezentatywnym dla tego gatunku CH Arkadia), wielkie parki rozrywki typu „Disneyland” (powstający w pobliżu Warszawy w Grodzisku Mazowieckim), a także parki tematyczne, jak warszawskie Centrum Nauki Kopernik. Jak widać, formy te łączą rozrywkę z innymi rodzajami aktywności: handlem, kulturą, edukacją. Zostały one

zapożyczone z zagranicy (z Zachodu), często z inicjatywy i z finansowym udziałem zagranicznych inwestorów. Warszawa i w tych dziedzinach jest więc „bramą wjazdową” i przekaznikiem idei i kapitałów z zagranicy. Warszawskie centrum rozrywkowe oddziałuje na bliższe i dalsze zaplecze mazowieckie. Mieszkańcy nawet odległych części województwa odwiedzają zwłaszcza warszawskie centra handlowe, a także znajdują w nich zatrudnienie. Poza tym samo istnienie owych obiektów tworzy, obok wspomnianych szans na stołecznym rynku pracy, wizerunek miasta atrakcyjnego, w którym warto zamieszkać.

Dostęp do różnorodnych możliwości spędzania wolnego czasu jest czynnikiem stanowiącym o atrakcyjności miejsca, podkreślanym zwłaszcza przez ludzi młodych. Warszawa pod tym względem jest najatrakcyjniejszym miejscem na Mazowszu, natomiast brak takich atrakcji na peryferiach regionu sprzyja decyzjom o wyprowadzce do jego centrum.

M. Grochowski, M. Kucińska, M. Wysocka, *Barometr Mazowsza. Przyszłość kapitału ludzkiego Mazowsza w kontekście potrzeb, preferencji i planów życiowych młodzieży*, seria wydawnicza „TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA” nr 10/2013, Warszawa 2013

8. Warszawa powoli staje się miastem międzynarodowym w znaczeniu międzynarodowego składu ludności. Międzynarodowy charakter Warszawy najlepiej widać po wyglądzie mieszkańców oraz w gastronomii. Oprócz dominującego środkowoeuropejskiego („słowiańskiego”) typu rasowego pojawili się przedstawiciele innych ras – wschodnioazjatyckiej (mongoidalnej), południowcy, z rzadka Afrykańczycy. Pojawili się też „niezauważalni” cudzoziemcy, jak np. Ukraińcy. Oczywiście **pod względem rasowej i narodowościowej różnorodności ludności Warszawa znacznie ustępuje miastom zachodnioeuropejskim, a nawet niektórym środkowoeuropejskim, zwłaszcza stolicom, tym niemniej różnorodność ta jest nowym zjawiskiem świadczącym o włączaniu się Warszawy do systemu światowego.** Drugą wspomnianą dziedziną jest gastronomia reprezentowana przez całą gamę kuchni egzotycznych, które stopniowo przestają być egzotycznymi, jak wietnamska, turecka, włoska, japońska i in. Między egzotyczną kuchnią a obecnością ludzi o egzotycznym wyglądzie i w ogóle imigrantami istnieje bezpośredni związek. Przykładem może być pewien bar na Krakowskim Przedmieściu mający w nazwie „turecki”, którego szefem jest Irakijczyk, a pracownikami Pakistańczyk i Ukrainka. Językiem kontaktowym między nimi jest polski.

To, czego nie ma w Warszawie, a jest obecne w światowych miastach wieloetnicznych i wielokulturowych, to obiekty kultu religijnego imigrantów (nie licząc niewielkiego meczetu w Wilanowie). Świadczy to o ilościowej i ekonomicznej słabości imigrantów oraz o ich tymczasowości w Warszawie. W stolicy nie ma również, co jest oczywiste w świetle poczynionych uwag, dzielnic z zauważalnie wyższym odsetkiem imigrantów.

Międzynarodowy charakter Warszawy ma też pewien związek z Mazowszem. „Egzotyczne” bary i restauracje dają miejsca pracy dla dojeżdżających do Warszawy, a w miastach



województwa również pojawiają się bary orientalne, bądź to w wyniku naśladownictwa Warszawy, bądź to jako efekt poszukiwania niszy rynkowej przez cudzoziemców.

5.3. Międzynarodowe powiązania handlowe Warszawy i Mazowsza

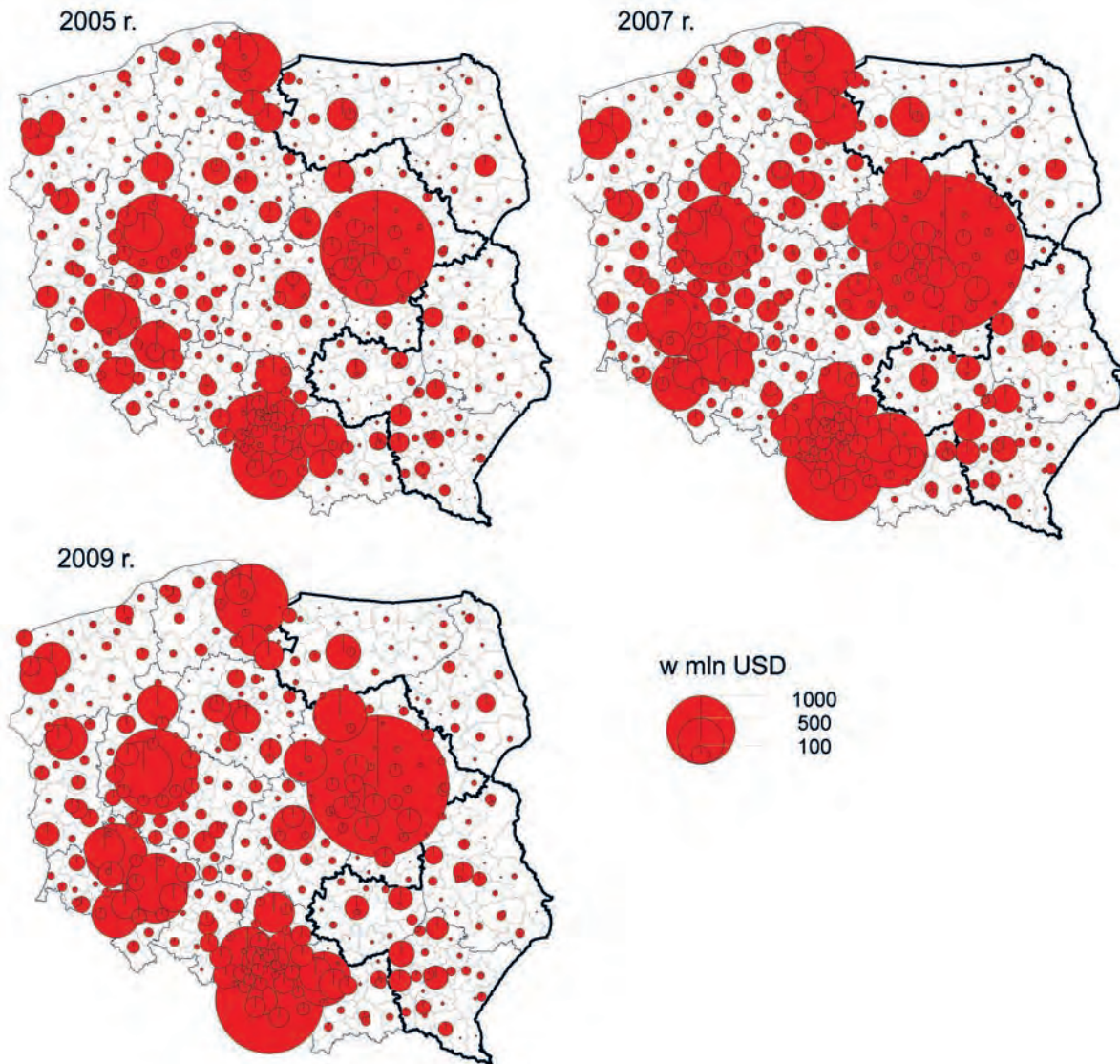
Analiza międzynarodowych powiązań handlowych (eksportu i importu) została oparta na wynikach badań przeprowadzonych przez Tomasza Komornickiego i Barbarę Szejgiec z Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN. Autorzy przeanalizowali wielkości eksportu i importu oraz bilansu handlowego w układzie powiatów w latach 2005, 2007 i 2009 dla handlu zagranicznego jako całości oraz dla wybranych kierunków (krajów) (ryc. 30 i 31).

Wyniki analiz wskazują na lekką przewagę Warszawy w eksporcie nad innymi ośrodkami gospodarczymi w Polsce, takimi jak Górny Śląsk, Poznań, Gdańsk i Dolny Śląsk. Natomiast przewaga Warszawy nad innymi ośrodkami czy regionami pod względem importu jest olbrzymia.

Bardzo wymowne są dane na temat bilansu handlowego (ryc. 32). **Warszawa jest wielkim generatorem deficytu handlowego w Polsce. Drugim pod względem jego wielkości jest inny powiat mazowiecki – Płock** (Orlen – wielki importer ropy naftowej). Przy okazji można zauważyć, że deficyt handlowy wykazują wszystkie większe miasta: Gdańsk, Kraków, Poznań i Wrocław. Świadczy to o ich roli jako pośredników czy „bram wjazdowych” do Polski. Warszawa pełni rolę „bramy wjazdowej” do całej Polski, natomiast pozostałe duże miasta – do poszczególnych regionów.

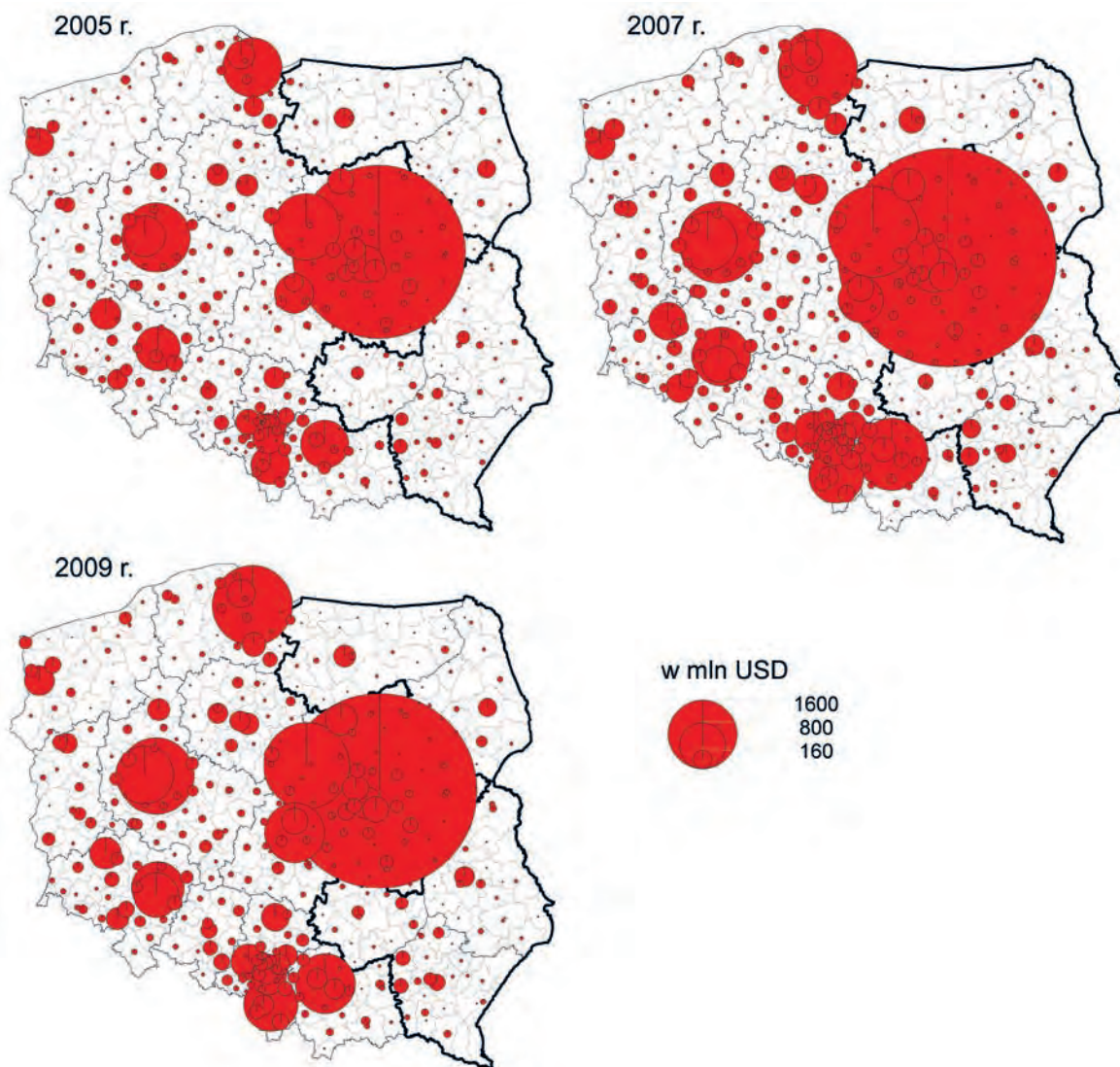
Rolę „bramy wjazdowej” i tym samym generatora deficytu handlowego Warszawa pełni zwłaszcza w stosunkach z partnerami handlowymi Polski z UE przede wszystkim Niemcami (ryc. 33) i innymi krajami zachodnimi. Nieco inaczej przedstawiają się relacje z partnerami wschodnimi – Rosją i Ukrainą (ryc. 34 i 35). Przy ogólnym deficycie handlowym z Rosją Warszawa ma minimalnie dodatni bilans. Tutaj największym generatorem deficytu jest Płock.

Niewielkie rozmiary nadwyżki handlowej Warszawy z Rosją i Ukrainą nie zmieniają ogólnego obrazu Warszawy jako generatora deficytu handlowego i „bramy wjazdowej” zagranicznych producentów do Polski. Tym niemniej wskazują, że w relacjach z krajami o mniej konkurencyjnym sektorze produkcyjnym Warszawa (czy dokładniej – firmy zlokalizowane w Warszawie) ma pewne atuty (Rosję również można zaliczyć do krajów o mniej konkurencyjnym sektorze produkcyjnym, gdyż cała przewaga Rosji wynika z eksportu surowców).



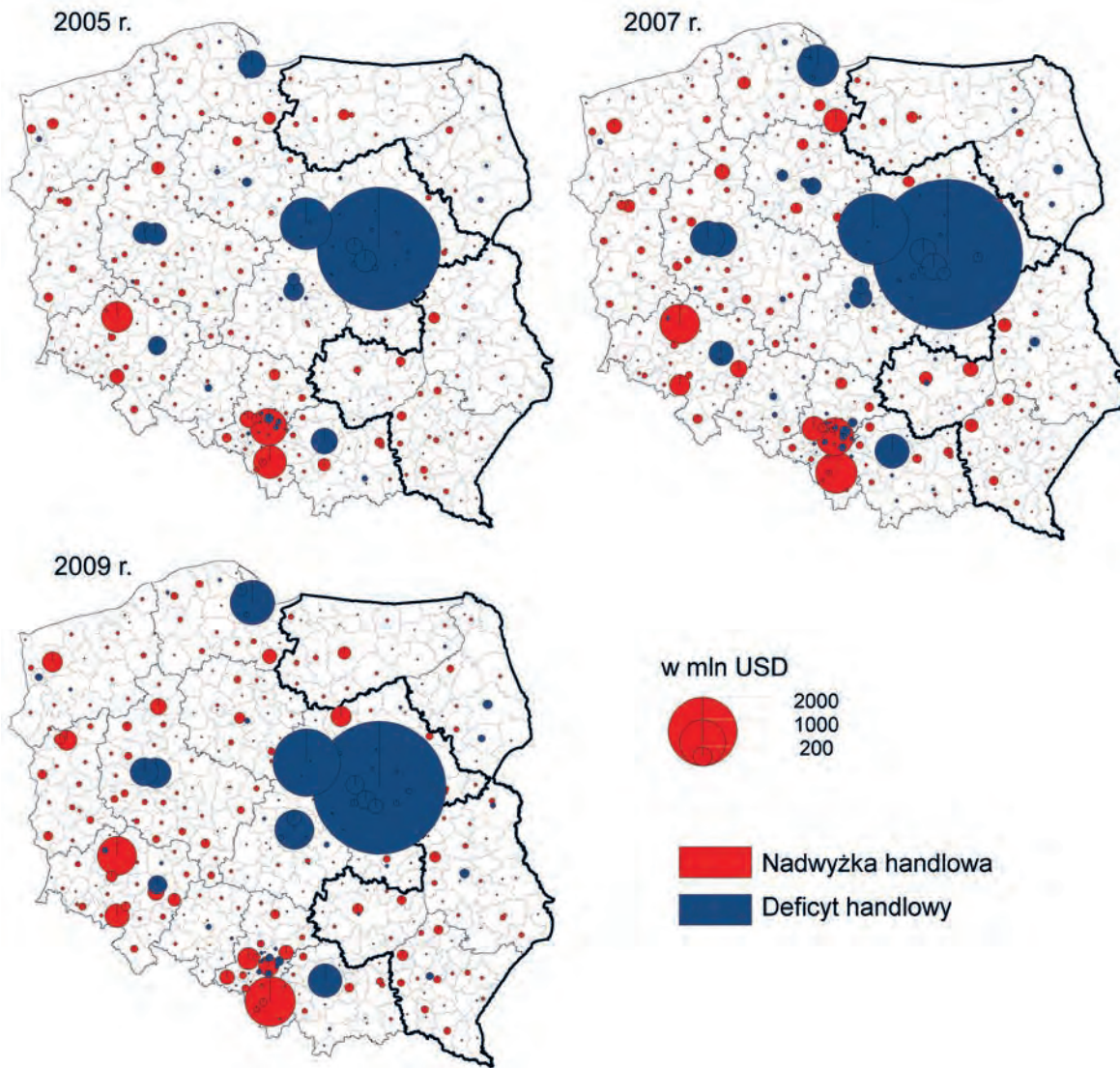
Rycina 30. Eksport według powiatów w latach 2005, 2007, 2009

Źródło: T. Komornicki, B. Szejgiec, *Handel zagraniczny. Znaczenie dla gospodarki Polski Wschodniej*, Ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego na potrzeby aktualizacji Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, s. 12.



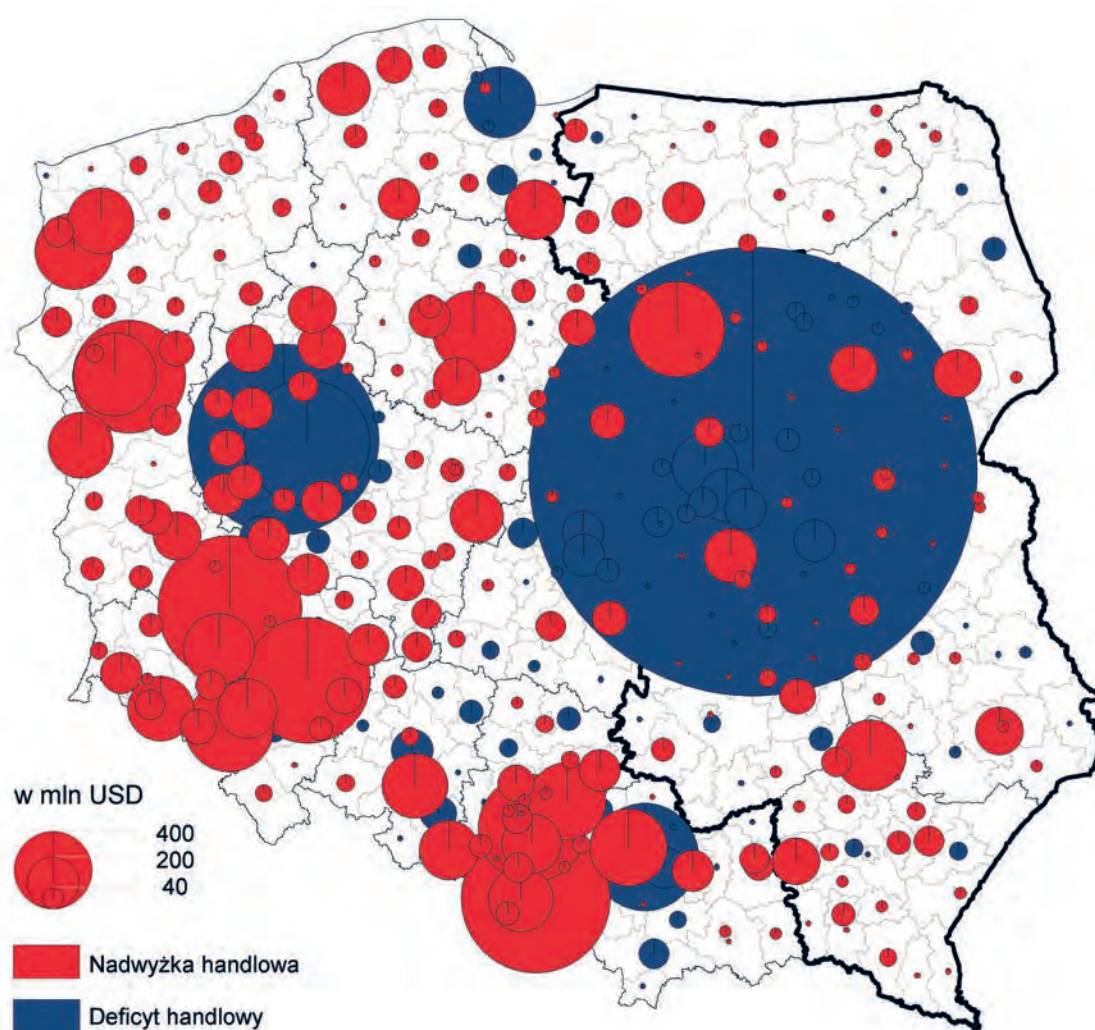
Rycina 31. Import według powiatów w latach 2005, 2007, 2009

Źródło: T. Komornicki, B. Szejgiec, *Handel zagraniczny. Znaczenie dla gospodarki Polski Wschodniej*, Ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego na potrzeby aktualizacji Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, s. 14.



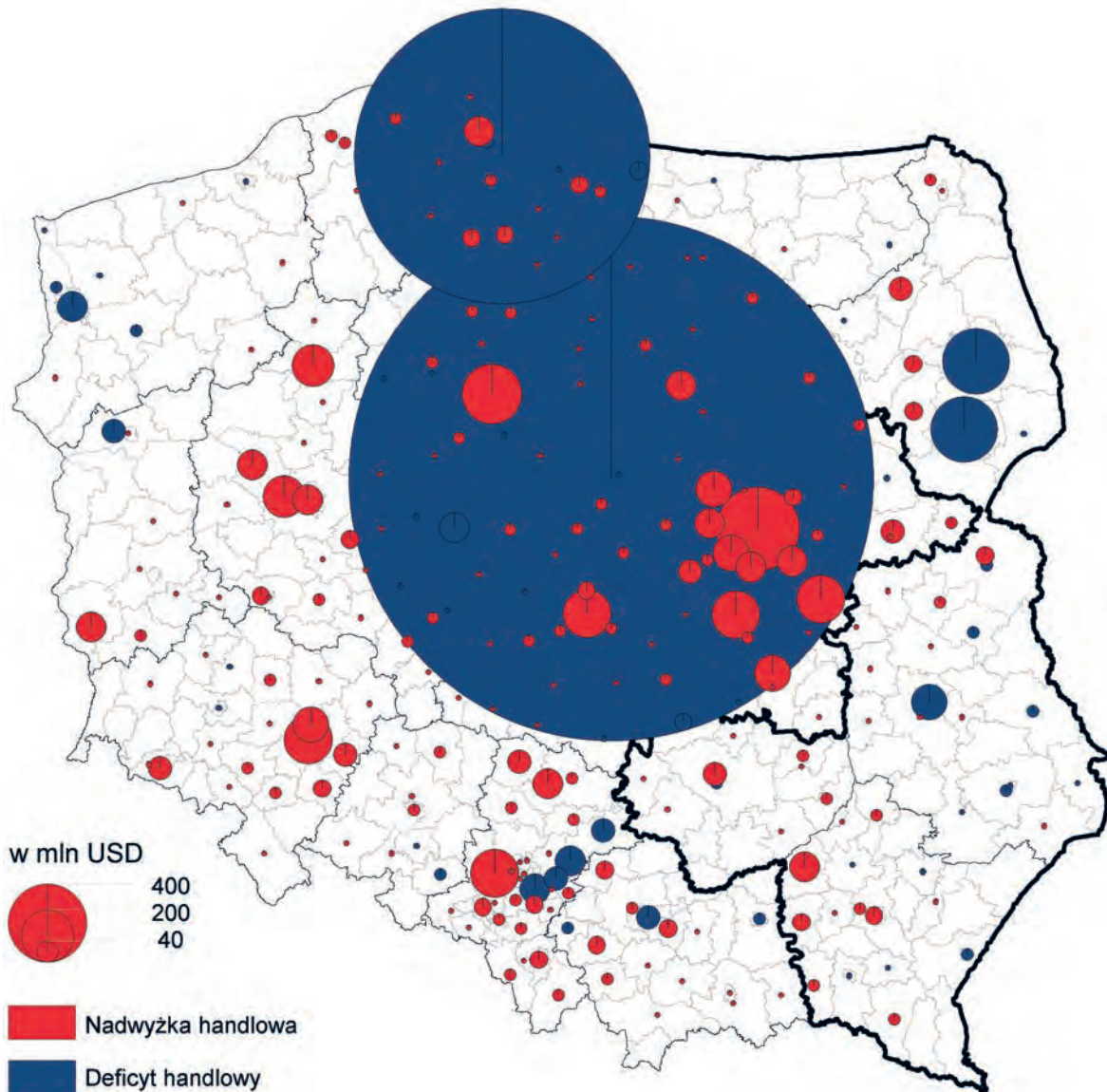
Rycina 32. Bilans handlowy według powiatów w latach 2005, 2007, 2009

Źródło: T. Komornicki, B. Szejgiec, *Handel zagraniczny. Znaczenie dla gospodarki Polski Wschodniej*, Ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego na potrzeby aktualizacji Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, s. 17.



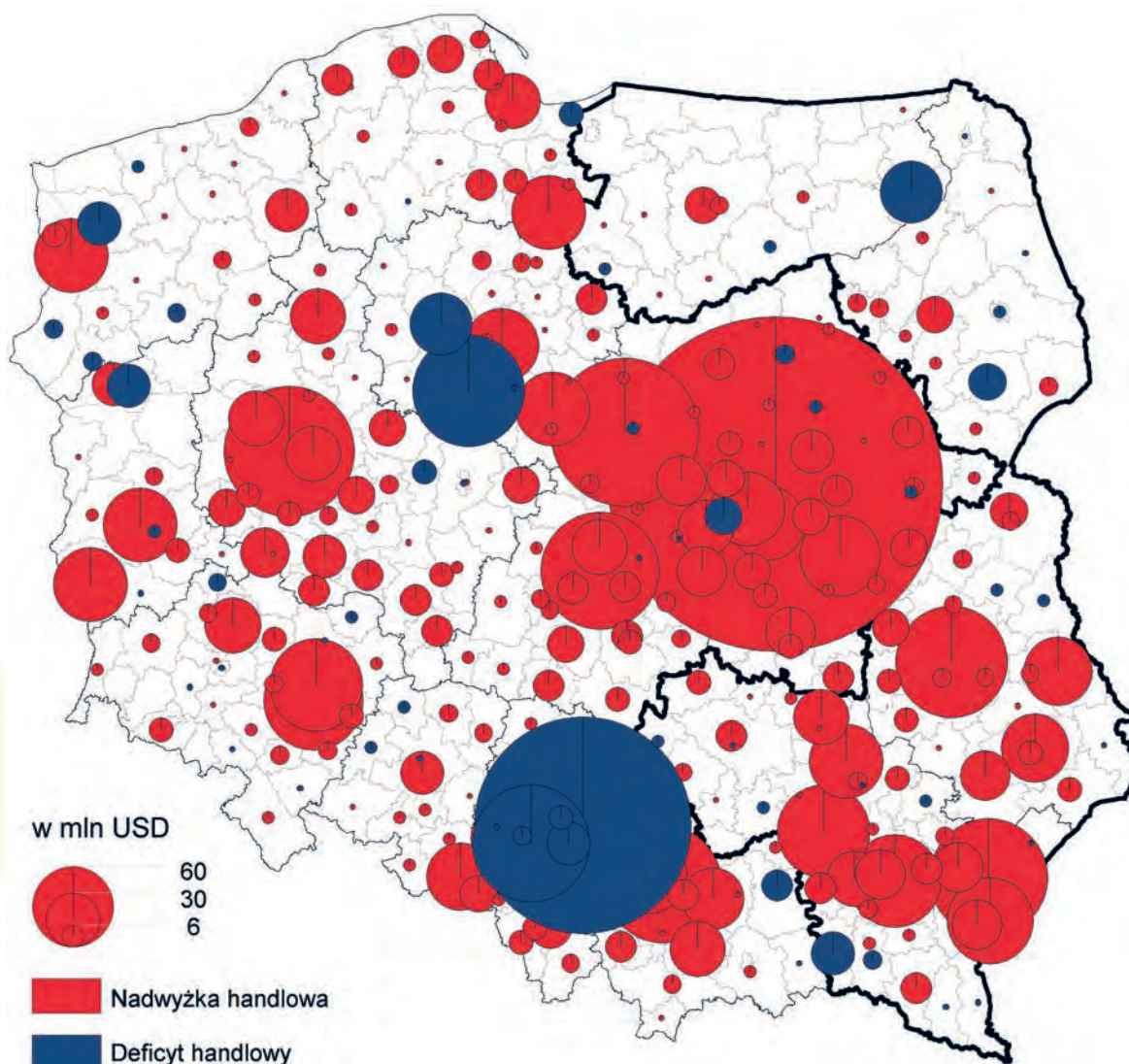
Rycina 33. Bilans handlowy w wymianie z Niemcami według powiatów w 2009 r.

Źródło: T. Komornicki, B. Szejgiec, *Handel zagraniczny. Znaczenie dla gospodarki Polski Wschodniej*, Ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego na potrzeby aktualizacji Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, s. 23.



Rycina 34. Bilans handlowy w wymianie z Rosją według powiatów w 2009 r.

Źródło: T. Komornicki, B. Szejgiec, *Handel zagraniczny. Znaczenie dla gospodarki Polski Wschodniej*, Ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego na potrzeby aktualizacji Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, s. 26.



Rycina 35. Bilans handlowy w wymianie z Ukrainą według powiatów w 2009 r.

Źródło: T. Komornicki, B. Szejgiec, *Handel zagraniczny. Znaczenie dla gospodarki Polski Wschodniej*, Ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego na potrzeby aktualizacji Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, s. 32.



5.4. Krajowe i międzynarodowe powiązania emigracyjne

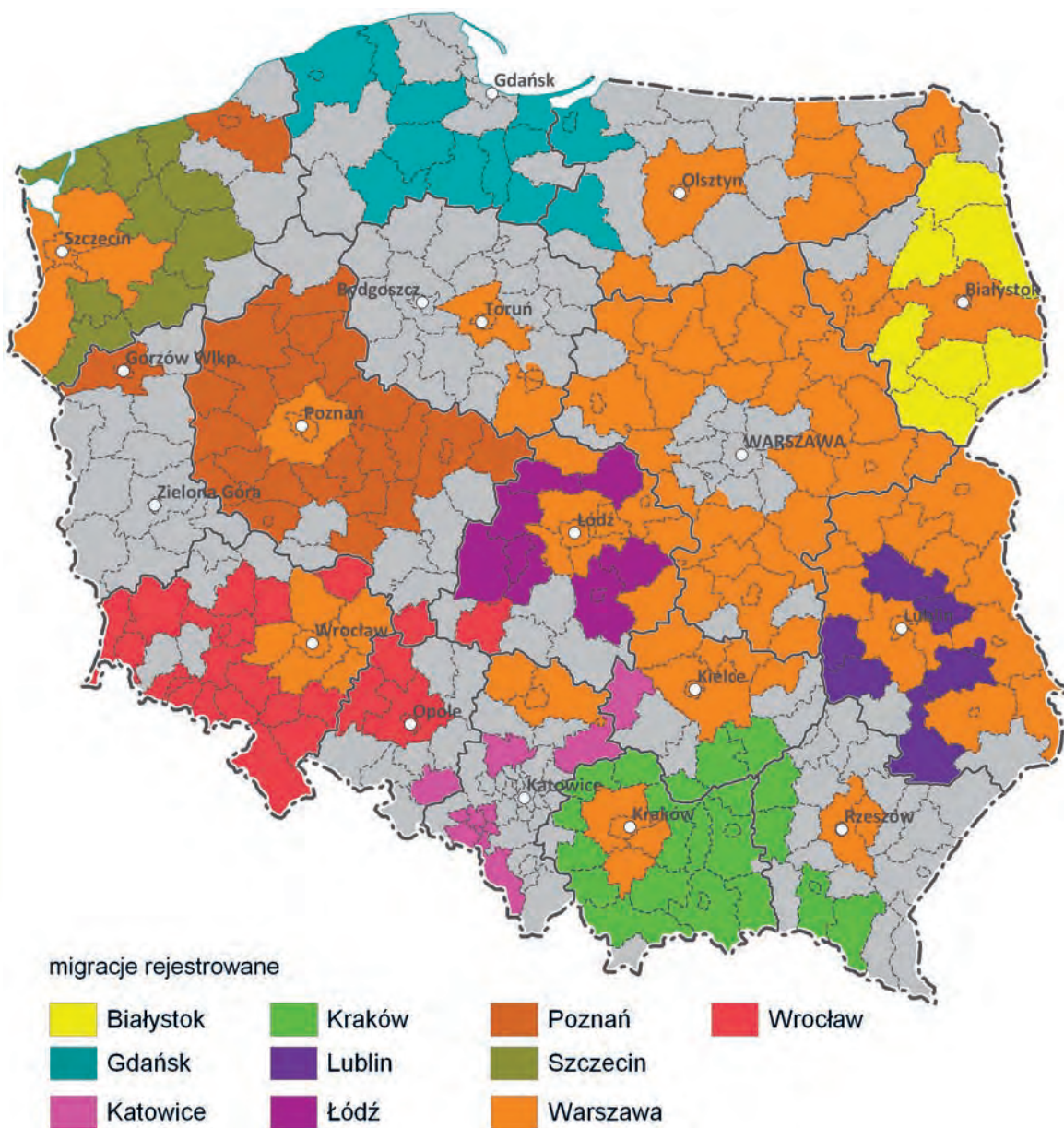
Główną cechą powiązań migracyjnych Mazowsza jest rola Warszawy jako kierunku docelowego migracji wewnątrz kraju. **Warszawa jest nie tylko głównym kierunkiem migracji z jej bezpośredniego zaplecza regionalnego – tzn. odleglejszych obszarów województwa mazowieckiego, ale też głównym kierunkiem migracji z niektórych innych województw, niejako „zabierając” imigrantów stolicom tych regionów** (ryc. 36).

Obszar zaznaczony na rycinie 36 na pomarańczowo, gdzie głównie migruje się do Warszawy, obejmuje prawie całe Mazowsze, a ponadto większą część województw świętokrzyskiego (z Kielcami), lubelskiego (z Lublinem) i (jeśli wziąć pod uwagę nie powierzchnię, ale liczbę ludności) podlaskiego (z Białymstokiem). Co bardzo ważne, Warszawa jest niemal zawsze głównym celem migracji między dużymi miastami, stolicami województw. Jedynie z Zielonej Góry i Opola więcej emigruje do Wrocławia, a z Gorzowa Wielkopolskiego do Poznania niż do Warszawy. Na tej podstawie widać bardzo dobrze rolę Warszawy nie tylko jako urzędowej stolicy kraju, ale i jako faktycznego ośrodka ogólnokrajowego, a przy tym jedyne ośrodka ogólnokrajowego. Potwierdzają to także dane przedstawiające nasilenie migracji do Warszawy z poszczególnych powiatów Polski (ryc. 37). Warszawa przyciąga migrantów z całego kraju, ale najsilniej z Mazowsza, Polski centralnej i północno-wschodniej.

Analiza migracji, opierająca się na migracjach rejestrowanych (zameldowaniach i wymeldowaniach), jest obciążona niepewnością w postaci braku pełnej i wiarygodnej rejestracji migracji. Tym niemniej wydaje się wystarczająco wiarygodna i oddająca rzeczywiste procesy. Można jedynie sądzić, że skala rzeczywistych migracji do Warszawy jest jeszcze większa.

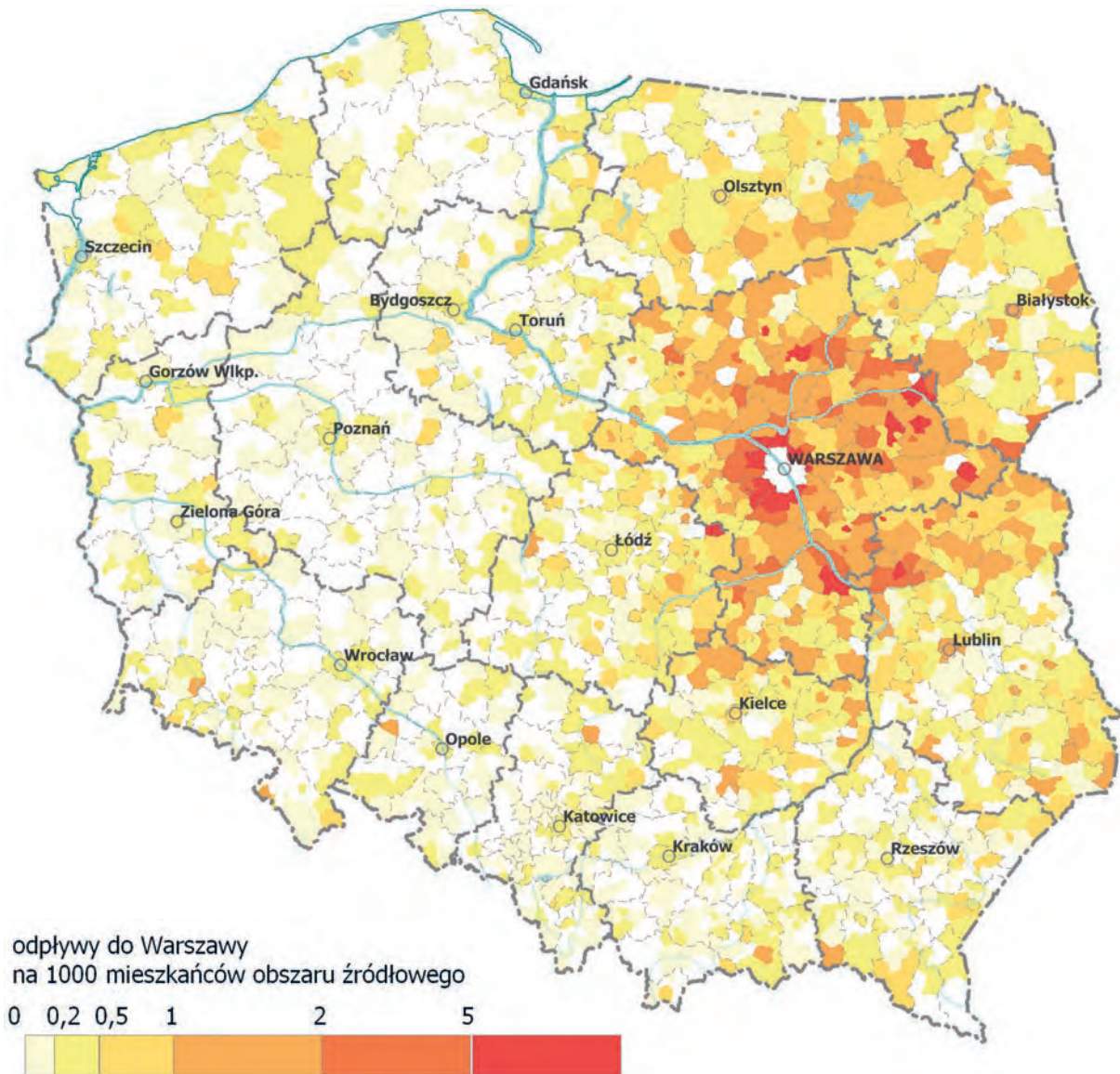
Analiza powiązań migracyjnych Mazowsza z zagranicą jest trudniejsza niż powiązań krajowych, ze względu na jeszcze większy brak rejestracji tego zjawiska. Pewnych orientacyjnych danych na temat nasilenia emigracji w województwa mazowieckiego mogą dostarczyć (niestety, już dość przestarzałe) dane na temat wielkości ludności danego powiatu przebywającej w momencie spisu powszechnego w 2002 r. za granicą na 1000 mieszkańców (ryc. 38).

Największe relatywne nasilenie migracji przypada na północną część regionu. Można przypuszczać, że jest to częściowo związane z czynnikiem kulturowym (etnograficzny region Kurpiowszczyzny). Obszar ten wykazuje podobieństwa z cechującym się dużym natężeniem emigracji Podlasiem. Znaczne nasilenie emigracji przypada też na Warszawę, a biorąc pod uwagę liczby bezwzględne, z Warszawy płynie największy potok emigracji.



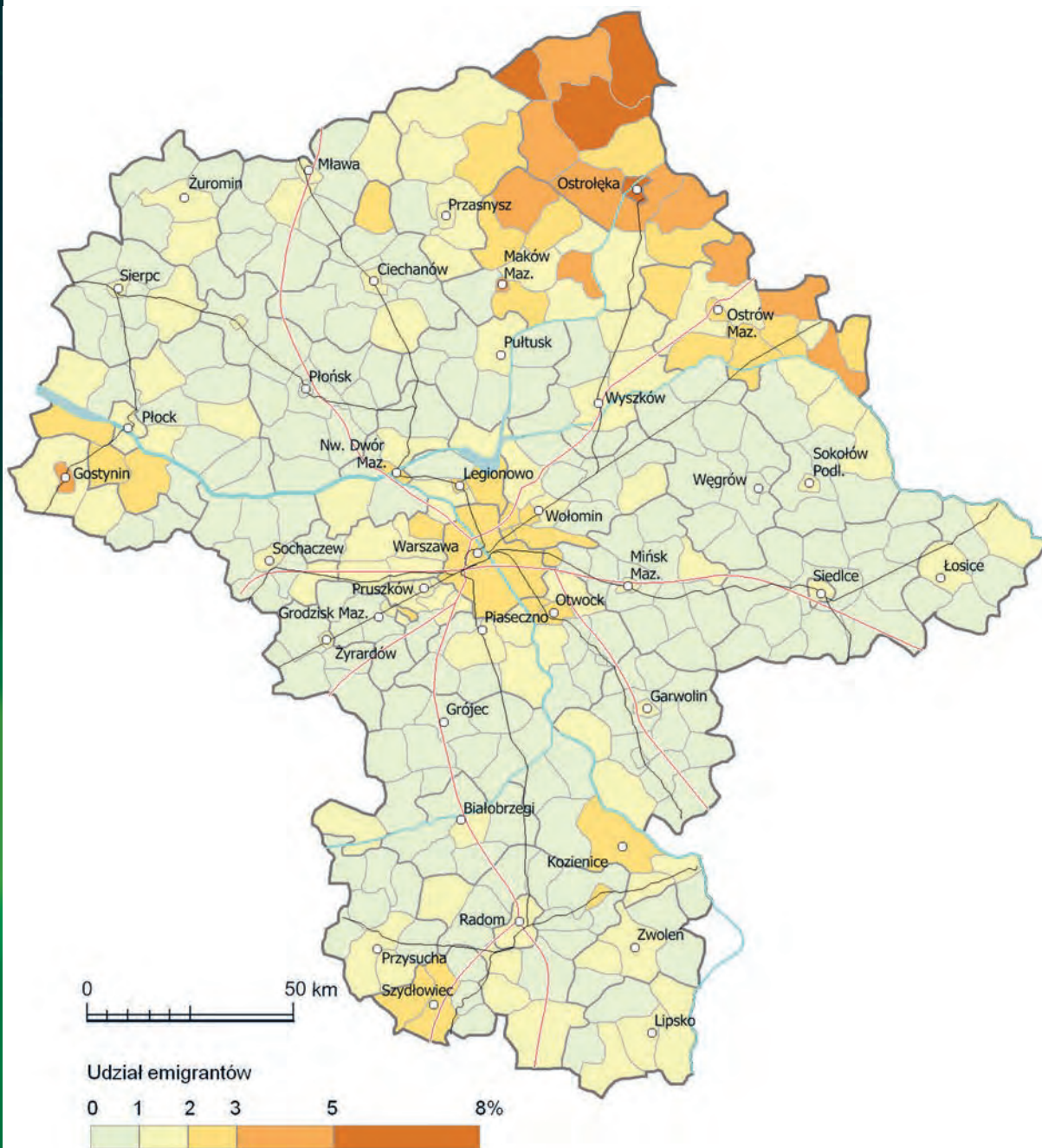
Rycina 36. Zlewnie migracyjne Polski wyznaczone na podstawie rejestrowanych migracji międzypowiatowych

Źródło: P. Śleszyński, *Przemiany społeczno-demograficzne województwa mazowieckiego w latach 1990–2030*, raport modułowy nr B1 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 62.



Rycina 37. Natężenie migracji do Warszawy na 1000 ludności danego powiatu w 2009 r.

Źródło: P. Śleszyński, *Przemiany społeczno-demograficzne województwa mazowieckiego w latach 1990–2030*, raport modułowy nr B1 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 62.



Rycina 38. Udział emigrantów zagranicznych w gminach województwa mazowieckiego w 2002 r.

Źródło: P. Śleszyński, *Przemiany społeczno-demograficzne województwa mazowieckiego w latach 1990–2030*, raport modułowy nr B1 R1 zrealizowany w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2011, s. 66.



5.5. Powiązania instytucjonalne

Reforma administracyjna, która weszła w życie w 1999 r., utworzyła 16 województw samorządowych, wyposażonych w organy władzy (przedstawicielskiej i wykonawczej), kompetencje i środki. Jednym z nich jest województwo mazowieckie. **Mając 5,2 mln mieszkańców i 35,6 tys. km² powierzchni, województwo mazowieckie jest największym w kraju i jednym z większych regionów Unii Europejskiej (w UE jest 11 państw z mniejszą lub podobną do Mazowsza liczbą ludności).** Kompetencje stworzone przez reformę oraz możliwości wynikające z demograficznego, ekonomicznego i intelektualnego potencjału Mazowsza dają mu możliwość nawiązywania relacji ze światem zewnętrznym.

Z praktycznych względów najważniejszą płaszczyzną relacji Mazowsza ze światem zewnętrznym jest współpraca z Unią Europejską i władzami krajowymi w realizacji polityki regionalnej. Instytucjonalną formą współpracy z UE w tej dziedzinie jest Mazowiecka Jednostka Wdrażania Programów Unijnych funkcjonująca w ramach samorządu województwa. Omówienie powiązań Mazowsza z władzami krajowymi i Unią Europejską w dziedzinie realizacji programów unijnych przekracza ramy tego opracowania. W dalszej części rozdziału uwaga będzie poświęcona instytucjonalnym formom powiązań, niewiązanych bezpośrednio z realizacją unijnych programów rozwoju regionalnego. Formy te to – z jednej strony – współpraca Mazowsza z regionami Europy i świata oraz posiadanie własnego biura przedstawicielskiego w Brukseli, a z drugiej – obecność przedstawicieli Mazowsza, przede wszystkim jego marszałka w międzynarodowych gremiach. Współpraca Mazowsza z innymi regionami odbywa się w ramach uchwalonych przez Sejmik Województwa Mazowieckiego w 2006 r. Priorytetów Współpracy Zagranicznej Województwa Mazowieckiego.

Sformalizowana współpraca, na mocy podpisanych umów bądź listów intencyjnych, łączy województwo mazowieckie z kilkunastoma regionami. **Bardzo ważna jest współpraca Mazowsza z regionami Unii Europejskiej, a zwłaszcza tymi, od których Mazowsze może czerpać doświadczenie oraz z którymi łączy je wspólnota interesów wynikająca z podobieństwa struktury i sytuacji ekonomicznej.** W tym kontekście na wyróżnienie zasługuje współpraca z niemieckim Krajem Związkowym Brandenburgia oraz z francuskim regionem Île-de-France. Brandenburgia jest stosunkowo słabo rozwiniętym (jak na niemieckie warunki) regionem okalającym stołeczny Berlin, a więc ma podobne problemy strukturalne jak pozawarszawskie obszary Mazowsza. Natomiast Île-de-France jest, podobnie jak Mazowsze, regionem obejmującym miasto stołeczne. Z Brandenburgią ponadto łączy Mazowsze wspólnota interesów wynikająca z podobieństwa sytuacji w ramach Unii Europejskiej. Obydwa regiony przekroczyły poziom PKB na mieszkańca wynoszący 75% średniej UE, a więc nie kwalifikują się już do korzystania z funduszy strukturalnych przeznaczonych dla słabo rozwiniętych regionów. W interesie obu regionów jest więc lobbowanie w UE na rzecz przedłużenia ich finansowego wspierania, a przynajmniej łagodnego ograniczania możliwości korzystania z tych funduszy.

Inne regiony państw UE, z którymi Mazowsze łączą umowy o współpracy, to: Komitat Peszt (Węgry), Kraj Związkowy Saksonia-Anhalt (Niemcy), Region Bruksela-Stolica (Belgia), Region Sztokholmski (Szwecja), Region Veneto (Włochy), Samorządowe Województwo



Bratysławskie (Słowacja), Województwo Środkowo-Czeskie (Czechy) i Region Uusimaa (Finlandia). Jak więc widać, większość tych regionów to regiony zawierające miasto stołeczne danego kraju. Poza Unię Europejską partnerami Mazowsza są obwody rosyjskie: smoleński i moskiewski, ukraińskie: kijowski, lwowski i odeski oraz obwód akmoliński Kazachstanu (obejmujący stolicę Astanę). Na uwagę zasługuje także współpraca z regionami krajów wschodnich sąsiadów Polski w ramach CORLEAP (Konferencja Władz Regionalnych i Lokalnych Partnerstwa Wschodniego – Conference of Local and Regional Authorities for the Eastern Partnership).

Współpraca z zagranicznymi regionami dotyczy wszystkich dziedzin, którymi zajmuje się samorząd województwa, a więc m.in. organizacji i funkcjonowania samorządu, spraw gospodarki, kultury, edukacji, ochrony środowiska, opieki społecznej. Formy współpracy to przede wszystkim konferencje, seminaria i wizyty studyjne. Formy te wynikają z funkcji władz samorządowych, które nie mogą ani wchodzić w kompetencje władz naczelnych państwa, ani naruszać reguł gospodarki rynkowej.

Elementem ułatwiającym związki województwa mazowieckiego z zagranicą jest działające od 2002 r. biuro przedstawicielskie województwa w Brukseli. Zajmuje się ono, podobnie jak inne regionalne biura w Brukseli, „dogłębnie” interesów Mazowsza w Unii Europejskiej, lobbowaniem i promowaniem regionu, utrzymywaniem kontaktów z regionami partnerskimi itd. Współcześnie posiadanie przedstawicielstwa w Brukseli jest normą wśród poważniejszych regionów członkowskich UE, a nawet regionów państw, które nie są członkami UE, jak regionów Norwegii. Jest ono swoistego rodzaju potwierdzeniem znaczenia regionu i jego możliwości działania na arenie międzynarodowej.

Inną formą powiązań województwa mazowieckiego z zagranicą jest członkostwo, od 2004 r. (czyli od początku członkostwa Polski w UE), Marszałka Województwa Mazowieckiego Adama Struzika w Komitecie Regionów, a od lutego 2010 r. zasiadanie marszałka w Prezydium Komitetu. Komitet Regionów jest organem o charakterze doradczym w UE, zajmuje się sprawami związanymi z samorządem regionalnym i lokalnym, jest swojego rodzaju reprezentacją interesów regionów wobec władz UE i forum prezentacji i uzgadniania tychże interesów. Posiada kilka komisji specjalistycznych. Marszałek Województwa Mazowieckiego działa w dwu z nich – COTER (Komisja Polityki Spójności Terytorialnej) i ENVE (Komisja Środowiska, Zmiany Klimatu i Energii). Są to dwie kluczowe komisje z punktu widzenia interesów Polski jako całości oraz województwa mazowieckiego. Marszałek Adam Struzik jest też od 2010 r. członkiem Wspólnego Komitetu Konsultacyjnego Komisji Regionów UE do spraw Macedonii (Byłej Jugosłowiańskiej Republiki Macedonii). Działalność marszałka w Komitecie Regionów nie ogranicza się do obrad w Brukseli, marszałek zaprasza też przedstawicieli Komitetu na Mazowsze, gdzie mogli bezpośrednio zaznajomić się z tym regionem. Województwo jest ponadto członkiem kilku stowarzyszeń regionów, jak Konferencja Regionów Posiadających Porty Lotnicze (ARC), Forum Regionów Grupy Wyszehradzkiej i in.

W porównaniu do współpracy międzynarodowej stosunkowo skromna może się wydawać współpraca z regionami krajowymi. Wprawdzie ilość form współpracy z krajowymi regionami jest mniejsza, za to waga podejmowanych problemów i możliwości wpływania na rzeczywistość przez tę współpracę są nie mniejsze. Najważniejszymi instytucjonalnymi forami współpracy z regionami krajowymi są Konwent Marszałków Województw RP



(w 2010 r. półroczne rotacyjne przewodnictwo w Konwencie pełnił Marszałek Województwa Mazowieckiego), Konwent Przewodniczących Sejmików Samorządowych i Związek Województw Rzeczypospolitej Polskiej. Szczególne miejsce zajmuje zainicjowana w 2012 r. współpraca województwa mazowieckiego z województwem łódzkim w ramach makroregionu centralnego.

5.6. Wnioski

Krajowe i międzynarodowe pozainstytucjonalne powiązania Mazowsza są zdominowane przez Warszawę. W skali kraju jest ona magnesem przyciągającym imigrantów z całej Polski, chociaż najbardziej z Polski środkowej i północno-wschodniej. **W relacjach kraju z zagranicą Warszawa pełni przede wszystkim funkcje pośrednika, przekąźnika i dystrybutora strumieni towarów, kapitału, informacji i decyzji z zagranicy do kraju.** W okresie transformacji i modernizacji pomagało to w przekształceniach polskiej gospodarki, jej modernizacji i zaspokajaniu potrzeb konsumpcyjnych ludności. Jednocześnie Warszawa, a także Płock, przyczyniały się jednak wybitnie do tworzenia deficytu handlowego kraju, przejmowania kontroli przez zagraniczne podmioty gospodarcze nad sektorami polskiej gospodarki i wystawienia gospodarki na zawirowania międzynarodowej koniunktury gospodarczej.

Instytucjonalne powiązania Mazowsza jako regionu samorządowego są niezależne od Warszawy jako miasta i stolicy. Są one pochodną potencjału ekonomicznego, demograficznego i intelektualnego regionu oraz kompetencji samorządu województwa określonych ustrojem państwa. Przyczyniają się one do prezentacji i obrony interesów regionu wobec władz państwa oraz na arenie międzynarodowej, zwłaszcza w Unii Europejskiej. **Powiązania Mazowsza z krajem i zagranicą w najbliższych kilku-, kilkunastu latach będą zależą przede wszystkim od rozwoju koniunktury gospodarczej na świecie, zwłaszcza w Unii Europejskiej i w Polsce.** Można naszkicować trzy scenariusze: optymistyczny, zachowawczy i ostrzegawczy.

Według scenariusza optymistycznego obecne niekorzystne trendy w gospodarce światowej zostaną odwrócone, a co najmniej nie dotkną one mocno Polski. Jednocześnie nastąpi mobilizacja wewnętrznych sił twórczych w Polsce, na Mazowszu i w Warszawie, większa wiara w siebie i bardziej aktywna postawa, dzięki czemu Warszawa i Mazowsze (funkcjonalnie i instytucjonalnie) poprawią swoją pozycję na arenie międzynarodowej. Będzie temu sprzyjać relatywne osłabienie gospodarcze i polityczne krajów zachodnioeuropejskich oraz USA. Według tego scenariusza Warszawa nie straci swojej pozycji wewnątrz kraju, a Mazowsze w kraju i w powiązaniach międzynarodowych.

Zgodnie ze scenariuszem zachowawczym obecna sytuacja ulegnie zachowaniu, z ewentualnym niewielkim zmniejszeniem wielkości obrotów handlu zagranicznego i przepływu kapitału. Według scenariusza ostrzegawczego nastąpi dalsze pogorszenie międzynarodowej sytuacji gospodarczej, zwłaszcza w Unii Europejskiej, co odbije się negatywnie na międzynarodowych relacjach politycznych, przede wszystkim w postaci napięć i kryzysu



w UE. Zagraniczne podmioty gospodarcze, mające swoje filie w Polsce i Warszawie, będą chciały je wykorzystać do „drenowania” polskiego rynku kapitałowego (repatriacja zysków) i lokowania towarów na polskim rynku zbytu. Reakcją obronną polskich władz i społeczeństwa może być zablokowanie tych kanałów przyływu kapitału i towarów (a wraz z nimi i przepływu miejsc pracy za granicę). Jeśli przy tym nie nastąpi zmiana postaw i strategii polskich (w tym warszawskich) podmiotów na bardziej aktywne, osłabi to gospodarkę Warszawy i Mazowsza. Pogorszenie sytuacji gospodarczej podmiotów warszawskich i mazowieckich spowoduje z kolei zmniejszenie środków do dyspozycji samorządu mazowieckiego, co może zmusić go chociażby do redukcji kontaktów międzynarodowych. Kryzys w UE i radykalne zmniejszenie funduszy przeznaczonych na politykę spójności może podważyć sens utrzymywania przez regiony, w tym Mazowsze, przedstawicielstw w Brukseli. W skrajnym przypadku, kryzys gospodarczy i potrzeba cięć w budżecie państwa mogą zrodzić pomysł oszczędności na administracji publicznej i likwidacji któregoś z pośrednich szczebli organizacji terytorialnej kraju – powiatów lub województw.



Mazowsze a regiony referencyjne

Powiązania Mazowsza, biorąc pod uwagę wielkość regionów referencyjnych i ich specyfikę, są na średnim poziomie (tab. 8). Uwagę może zwracać relatywnie niska liczba turystów z zagranicy odwiedzających region. Różnice między Mazowszem i innymi regionami a regionem Île-de-France odzwierciedlają różne zastosowane wskaźniki. Nie jest to tylko kwestia wielko-

ści Île-de-France, ale także jego specyfiki wynikającej z lokalizacji Paryża – jedynej metropolii światowej wśród miast zlokalizowanych w regionach referencyjnych.



Tabela 8. Powiązania województwa mazowieckiego w porównaniu do regionów referencyjnych – stan na 2010 r.

Kategoria	Region	Wskaźnik				Liczba pasażerów odprawy na lotniskach (tys. osób)
		Liczba dojeżdżających do pracy z innego regionu w kraju (tys. osób)	Liczba dojeżdżających do pracy z innego kraju (tys. osób)	Zameldowania w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania – turyści krajowi (tys. zameldowań)	Zameldowania w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania – turyści zagraniczni (tys. zameldowań)	
	Suma dla UE 27	*	*	491 992,4	266 456,8	*
	Bratislavský Kraj (Słowacja)	4,6	2,9	290,6	476,2	1 658
Regiony o wyższym poziomiu rozwoju	Emilia-Romagna (Włochy)	29,8	11,0	6 705,9	2 138,3	6 873
	Småland med öarna (Szwecja)	20,2	1,4	1 969,7	351,8	637
Regiony o podobnym poziomiu rozwoju	Kärnten (Austria)	11,5	3,1	1 059,7	1 317,7	427
	Province de Namur (Belgia)	57,0	2,0	288,5	134,9	*
	Jihovýchod (Czechy)	22,9	4,7	951,9	426,4	356
	Województwo mazowieckie	18,0	3,0	2 292,7	894,6	8 728
Regiony o niższym poziomiu rozwoju	Stredné Slovensko (Słowacja)	23,2	31,2	701,8	302,0	*
	Województwo małopolskie (Polska)	47,2	4,8	1 976,4	896,1	2 839
	Centru (Rumunia)	1,6	1,1	898,8	228,1	*
Regiony o podobnym zróżnicowaniu wewnętrznym	Île-de-France (Francja)	118,7	13,3	18 623,4	13 624,5	83 111
	Közép-Magyarország (Węgry)	15,1	9,0	632,0	2 211,6	8 175
	Yugozapaden (Bułgaria)	5,1	6,2	571,9	591,4	3 278

* brak danych.



Rozdział 6

Struktura funkcjonalno- -przestrzenna

Rozdział 1
Środowisko
przyrodnicze

Rozdział 2
Społeczeństwo

Rozdział 3
Gospodarka

Rozdział 4
Infrastruktura

Rozdział 5
Powiązania
krajowe
i międzynarodowe

Rozdział 6
Struktura
**funkcjonalno-
-przestrzenna**

Rozdział 7
Uwarunkowania
i możliwości
rozwoju

Rozdział 8
Przesłanki rozwojowe
i zalecenia





6.1. Wprowadzenie

Życie gospodarcze i społeczne regionu toczy się w określonych warunkach przyrodniczych i przejawia się w konkretnych formach. Chcąc pokazać i poddać analizie te warunki i formy, przedstawiono je odrębnie. Nie znaczy to jednak, że funkcjonują niezależnie od siebie. W rzeczywistości tworzą silnie wzajemnie uwarunkowany i wewnętrznie sprzężony zwrotnie układ podsystemów przestrzennych o specyficznych funkcjach oraz określonej lokalizacji bezwzględnej i względnej. Układ ten tworzy specyficzną strukturę funkcjonalno-przestrzenną będącą efektem głęboko zakorzenionych w historii danego regionu procesów rozwojowych. Stanowi on zarazem ważną przesłankę oraz zespół warunków brzegowych obecnych i przyszłych procesów rozwojowych zarówno tych spontanicznych, jak i planowych oraz planowanych.

6.2. Mazowsze jako region

Aby mówić o rozwoju społeczno-gospodarczym jakiegoś regionu, przesłankach i tendencjach jego rozwoju oraz analizować kształt struktury, w ramach której owe procesy zachodzą, trzeba najpierw ustalić, czym jest ten fragment narodowej przestrzeni ekonomicznej. Mówiąc Mazowsze, mamy dziś na myśli województwo mazowieckie w jego obecnym kształcie, a więc region administracyjny (jednostkę podziału terytorialnego kraju), któremu staramy się przypisać atrybuty regionu ekonomicznego, a właściwie uniwersalnego, bo dającego się identycznie lub niemal identycznie wyodrębnić na podstawie cech przyrodniczych, gospodarczych, historycznych, etnicznych, społecznych i kulturowych. Chcielibyśmy widzieć ten region jako jedną z wewnętrznie zwartych (spójnych) uformowanych w historycznym procesie rozwoju jednostek przestrzennych, które składają się na polską narodową przestrzeń ekonomiczną, będąc zarazem istotnym ogniwem europejskiej przestrzeni gospodarczej. Tymczasem mamy w rzeczywistości do czynienia z będącym efektem pewnego kompromisu produktem podziału terytorialnego kraju, jaki przeprowadzono, starając się nawiązać



Mazowsze, zdominowane przez Warszawę, rozwija się w sposób strefowo-węzłowy jako region ekonomiczny i administracyjny. Jest to podstawowy megatrend rozwojowy województwa.

do przyrodniczych, historycznych, społecznych, kulturowych i gospodarczych atrybutów tego, co funkcjonuje w narodowej świadomości jako Mazowsze. Rozwój Mazowsza jest procesem kształtowania się

strefowego, węzłowego, a zarazem kompleksowego regionu ekonomicznego i administracyjnego. Jest to podstawowy megatrend rozwojowy tego regionu skupiający w sobie pozostałe megatrendy i nadający im specyficznego charakteru wynikającego ze zdominowania tej jednostki przestrzennej przez będącą jej stolicą stołeczną Warszawę.

W sensie organizacji przestrzennej Mazowsza **ten megatrend zmierza do nadania regionowi spójności**, a więc systemowej struktury charakteryzującej się tym, że tworzącą ją optymalnie zdywersyfikowane elementy składowe są ze sobą silniej związane niż z jakimikolwiek jednostkami przestrzennymi tego samego szczebla taksonomicznego nienależącymi do tego układu (regionu). Systemowa natura tej struktury oznacza, że jej składowe są ze sobą tak powiązane, że zmiana lub usunięcie którejkolwiek z nich sprawiłoby, iż zareagowałyby wszystkie pozostałe i układ jako całość. Ta właściwość organizacji przestrzennej gospodarki i życia społecznego regionu przekłada się na praktykę zarządzania mazowieckimi miastami, gminami, powiatami i podregionami w ten sposób, że podejmując związane z nią decyzje, trzeba zawsze mieć na uwadze nie tylko ich uwarunkowania i implikacje lokalne, lecz także regionalne. Natomiast postulat optymalnej dywersyfikacji jednostek osadniczych i przestrzennych, z których składa się systemowo rozumiana organizacja przestrzenna Mazowsza, oznacza, że celem nie powinna być bynajmniej kohezja traktowana jako proces zmierzający do zniwelowania wszelkich różnic w poziomie rozwoju, lecz osiągnięcie takiego stanu zróżnicowania owego poziomu, który w danej sytuacji ekonomicznej, społecznej, ekologicznej i politycznej stanowi przesłankę rozwoju. **Należy bowiem pamiętać, że brak zróżnicowania powoduje stagnację, a jego nadmiar zapaść rozwojową, bo rozwój gospodarczy i społeczny jest efektem różnicy potencjałów ekonomicznych elementów składowych określonej struktury przestrzennej (organizacji przestrzennej) danego regionu pod warunkiem, że nie jest na tyle duża, aby go hamować lub nawet wykluczać.**

Społeczny i kulturowy aspekt tego megatrendu dotyczy natomiast uformowania mazowieckiej tożsamości regionalnej. Fakt, iż Mazowsze, o którym mówimy, jest w istocie arbitralnie zdelimitowanym regionem subiektywnym, a nie obiektywnym, sprawia, że brakuje mu tego, co przede wszystkim stanowi o sile i ekspansywności obiektywnie istniejących regionów ekonomicznych i co staje się podstawowym czynnikiem ich trwałego rozwoju oraz źródłem ich przewagi konkurencyjnej, a mianowicie symboli, wartości i cnót, które by ten region definiowały i wyróżniały z polskiej narodowej przestrzeni ekonomicznej, stanowiąc zarazem punkt odniesienia dla jego rozwoju. Słowem brakuje mu tożsamości regionalnej społeczności. **Skoro chcemy, aby Mazowsze, takie jakim współcześnie jest i najprawdopodobniej będzie w dającej się przewidzieć i wyobrazić przyszłości, czyli w perspektywie roku 2030, stało się dynamicznie rozwijającym się regionem obiektywnym, to tę tożsamość trzeba odnaleźć lub po prostu wykreować.**



Trudno byłoby jednak szukać źródeł mazowieckiej tożsamości regionalnej we wspólnocie języka, religii, obyczaju, historii czy pochodzenia etnicznego jego mieszkańców. Ta tożsamość nie wynika bowiem z tego, co było, lecz może wynikać z tego, co jest współcześnie w tym regionie, i z tego, co w nim i z nim będzie. Stymulującej rozwój gospodarczy i społeczny mazowieckiej tożsamości regionalnej nie można opierać na wspólnych korzeniach, bo zbyt wielu jest tu przybyszów i zbyt różne są tutejsze społeczności lokalne, co skutkuje istnieniem

tożsamości lokalnych, a brakiem regionalnej. **Źródłem mazowieckiej tożsamości regionalnej mogą w tej sytuacji być wspólne cele i sposoby ich osiągnięcia.** Problem sprowadza się zatem do ich zidentyfikowania i werbalizacji, a następnie skupienia wokół nich regionalnej społeczności. Nie chodzi przy tym wcale o to, aby ta tożsamość koniecznie istniała jako byt realny. Wystarczy, aby funkcjonowała wirtualnie jako docelowy model realizujący pewną misję, wokół której skłonne są się skupić lokalne społeczności i zlokalizowane tu podmioty gospodarcze.

Ta regionalna tożsamość jest niezwykle ważna, forsowanie technokratycznie pojmowanego rozwoju gospodarczego nie gwarantuje bowiem trwałej integracji regionu. Jego spójność nie może się opierać jedynie na dążeniu do wzrostu efektywności systemów gospodarczych i osiągnięcia celów ekonomicznych. Warunkiem spójności, będącej z kolei jednym z ważnych źródeł trwałego i zrównoważonego rozwoju, jest wykreowanie wizji politycznej i kulturowej zapewniającej efektywność społeczną i realizację celów społecznych.

Aby to było możliwe, należy szukać tego, co wspólne dla wszystkich lokalnych społeczności Mazowsza, eksponować to i pokazywać, jak można oraz trzeba sprzęgać interesy lokalne z regionalnymi. Mazowsze jest wewnętrznie silnie zróżnicowane pod względem osiągniętego poziomu rozwoju ekonomicznego i cywilizacyjnego oraz posiadanych czynników tego rozwoju, ale eksponowanie tego zróżnicowania ekonomicznego, społecznego, kulturowego oraz infrastrukturalnego ani go nie likwiduje, ani nie zapewnia zwiększenia spójności tego regionu. Można ją uzyskać, wydobywając i eksponując to, co wspólne i homogeniczne w dwojakim tego słowa rozumieniu. Homogeniczny znaczy bowiem równo rozłożony, a więc tyczy się wspólnych cech wszystkich mazowieckich jednostek przestrzennych różnych szczebli taksonomii regionalnej, ale znaczy również stworzony z jednego, a więc mający wspólną proveniencję, wspólny pierwiastek. Jedynie identyfikując tę homogeniczność, można zwiększyć spójność Mazowsza i stymulować jego rozwój, zachowując zarazem niezbędny po temu optymalny poziom dywersyfikacji.

Słabo ukształtowaną tożsamości regionalną potwierdzają badanie wykonane w ramach *Barometru Mazowsza*. Prawie połowa młodzieży z regionu, która brała udział w badaniu, przedkłada poczucie przynależności narodowej nad związek emocjonalny z lokalnym otoczeniem. Druga największa grupa badanych uczniów (33,1%) największe przywiązanie odczuwa właśnie do swojej miejscowości. Najmniej, bo niecałe 10% ankietowanych uczniów identyfikuje się z Mazowszem.

M. Grochowski, M. Kucińska, M. Wysocka, *Barometr Mazowsza. Przyszłość kapitału ludzkiego Mazowsza w kontekście potrzeb, preferencji i planów życiowych młodzieży*, seria wydawnicza „TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA” nr 10/2013, Warszawa 2013



6.3. Mazowiecki rdzeń

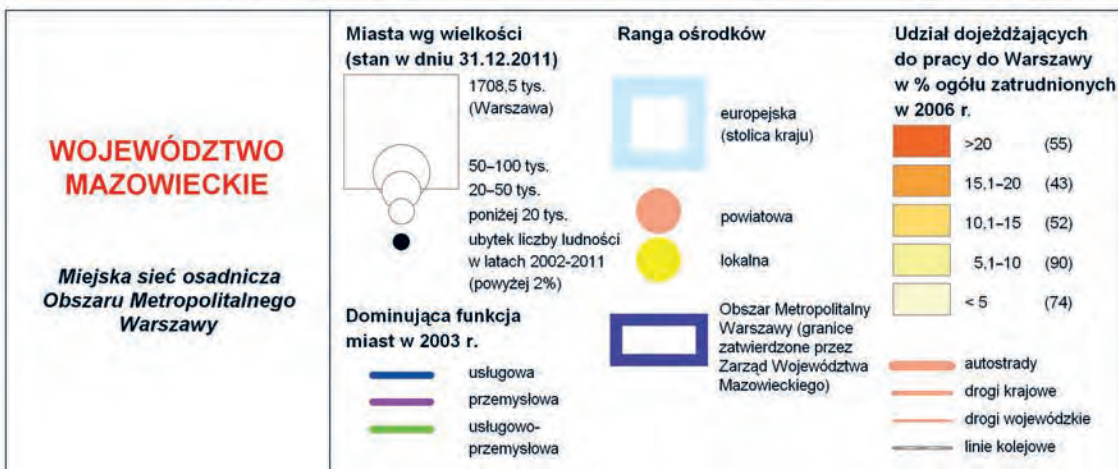
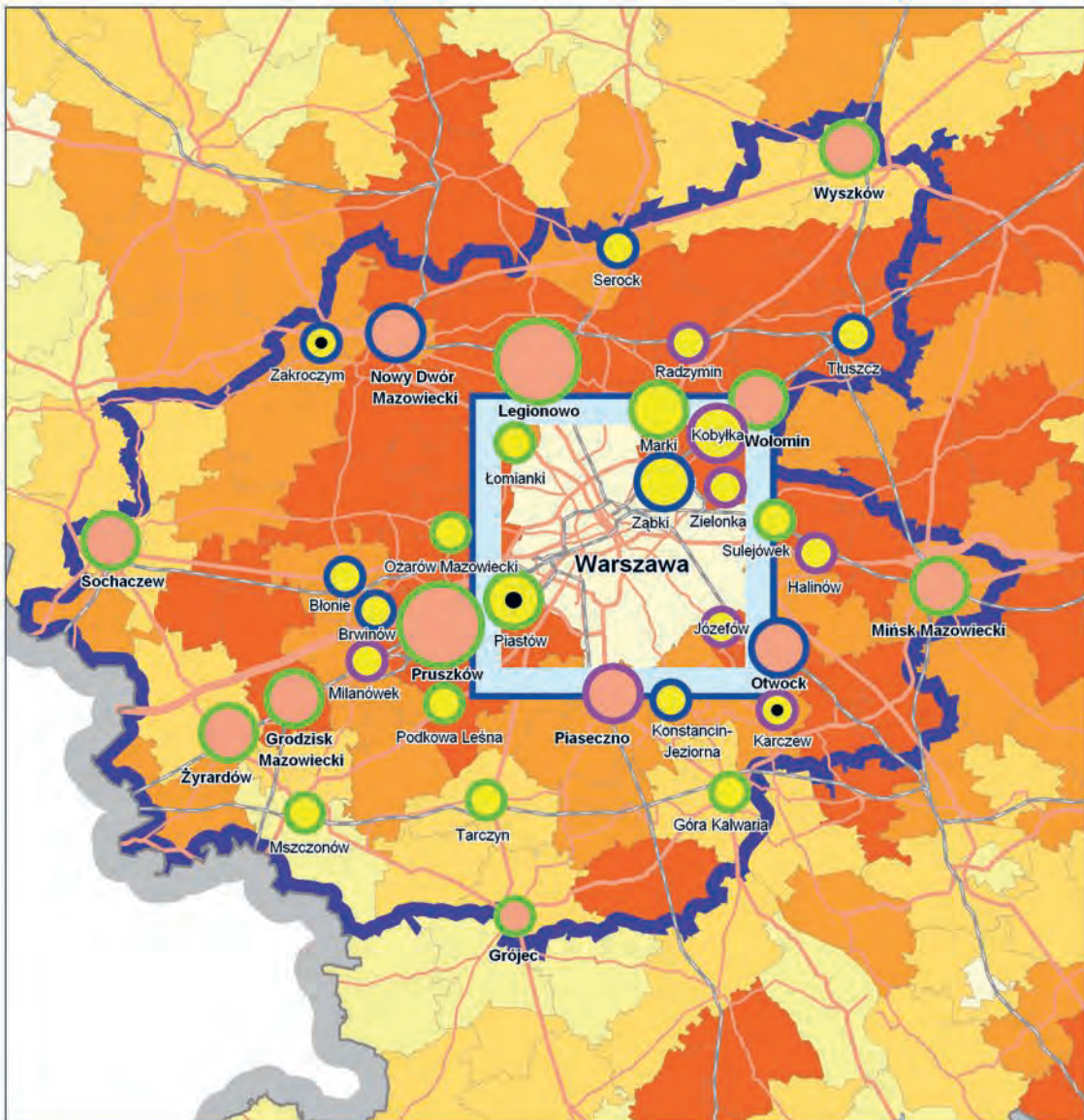
Mazowsze jest zdominowane i kreowane przez Warszawę, ale i ona sama jest jako miasto przede wszystkim wygenerowana przez ten region i bynajmniej nie jest z niego wyobcowana, choć takie można czasem odnieść wrażenie, zważywszy na fakt, że Warszawa była przez lata odwrócona od Mazowsza, a Mazowsze w nią zapatrzone. Wyalienowanie Warszawy z Mazowsza byłoby nierealne i nieuzasadnione, a poza tym szkodliwe dla wszystkich interesariuszy procesu rozwoju Warszawy i Mazowsza, jak również całego kraju. Koronnym argumentem uzasadniającym niedorzeczność tego wyodrębniania jest pozycja Warszawy i jej rola w tym regionie. Warszawa jest przed wszystkim ośrodkiem centralnym najwyższego rzędu dla Mazowsza, a dopiero potem miastem pełniącym funkcje ponadregionalne w skali kraju i Europy wynikające z jej stołecznego charakteru oraz atrakcyjności lokalizacyjnej, przy czym ta zależność Warszawy od Mazowsza i Mazowsza od Warszawy ma charakter sprzężenia zwrotnego.

Warszawa relatywnie słabo stymuluje procesy rozwoju gospodarczego i społecznego Mazowsza – świadczy to o niewłaściwym zarządzaniu generowaniem, transmisją i wykorzystywaniem bodźców wzrostowych wytwarzanych przez stolicę.

Wprawdzie, jak dotąd, Warszawa relatywnie słabo stymuluje procesy rozwoju gospodarczego i społecznego Mazowsza, zwłaszcza poza obszarem swojej strefy podmiejskiej (aglomeracji warszawskiej), ale nikła dyfuzja przestrzenna emitowanych przez Warszawę bodźców wzrostowych, a zwłaszcza ich ograniczona absorpcja, nie świadczy bynajmniej o ich słabości lub braku, lecz o niewłaściwym zarządzaniu ich generowaniem, transmisją i wykorzystywaniem.

Ułomność tkwi przede wszystkim w tym, że w procesie zarządzania rozwojem Mazowsza Warszawa jest postrzegana i traktowana raczej jako żerująca na jego żywym organizmie huba aniżeli tzw. hub, czyli ośrodek generujący rozwój. Problem jednak w tym, że stymulujące ten rozwój powiązania z podregionalnymi (subregionalnymi) biegunami wspierającymi go (Płockiem, Ciechanowem, Ostrołęką, Siedlcami i Radomiem) są na Mazowszu jednostronne i mają niestety przede wszystkim zwrot skierowany ku Warszawie, zamiast w obie strony i mniej więcej z podobną siłą, czego wymaga model rozwoju regionalnego określany metaforycznie jako „*spoke and hub*”, czyli „struna – piasta”.

Specyficznym elementem organizacji przestrzennej gospodarki i życia społecznego Mazowsza, wynikającym z funkcji, charakteru i potencjału ekonomicznego Warszawy, jest wygenerowany przez nią obszar metropolitalny sięgający w zasadzie mniej więcej 40–50 km od centrum stolicy, przy czym najsilniejsze powiązania funkcjonalno-przestrzenne występują wzdłuż zbiegających się w węźle warszawskim szlaków komunikacyjnych, zwłaszcza z kierunku południowo-zachodniego. Są to tereny pełniące w stosunku do Warszawy przede wszystkim funkcje mieszkaniowe, czego efektem są znaczne dojazdy do pracy. O ile w przeszłości te funkcje wynikały głównie z osiedlania się na stałe, lub na pewien czas, osób migrujących do Warszawy z dalszych terenów Mazowsza i innych



Rycina 39. Miejska sieć osadnicza Obszaru Metropolitalnego Warszawy

Źródło: Aktualizacja Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego – projekt, Warszawa, lipiec 2013, s. 200.



części kraju, to obecnie istotną rolę odgrywają migranci z Warszawy, zwłaszcza do nowo powstających osiedli domków jednorodzinnych, a funkcja mieszkaniowa strefy podmiejskiej Warszawy staje się coraz bardziej rezydencjalną.

Strefa podmiejska Warszawy charakteryzuje się wysokim poziomem przedsiębiorczości zarówno mieszkańców, jak i władz samorządowych i rządowych. Przedsiębiorczość ta jest słabsza w części strefy po prawej stronie Wisły. Zróżnicowania przestrzenne uwarunkowań i przebiegu procesów rozwojowych są więc widoczne w różnych skalach przestrzennych.

W strefie podmiejskiej Warszawy rozwijają się także funkcje przemysłowe i usługowe. Duże znaczenie odgrywają funkcje komunikacyjne, transportowe, handlowe i rekreacyjne związane z działalnością gospodarczą zlokalizowaną na obszarze rdzeniowym aglomeracji warszawskiej. Na szczególnie podkreślenie zasługuje przy tym

wysoka przedsiębiorczość ujawniana przez mieszkańców strefy podmiejskiej Warszawy (przejawiająca się w chęci do podejmowania działalności gospodarczej i w sposobie jej prowadzenia), jak również organów władzy samorządowej i państwowej, czego wyrazem jest tworzenie warunków do podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej, podejmowanie działań zmierzających do zapewnienia konkurencyjności zlokalizowanym w miastach i gminach strefy podmiejskiej podmiotom gospodarczym i aktywność zmierzająca do pozyskiwania nowych inwestycji, zwłaszcza tych zapewniających gospodarce innowacyjność. Niestety ta przedsiębiorczość, zarówno jednych, jak i drugich podmiotów, jest zdecydowanie słabsza na prawym brzegu Wisły.

Prawobrzeżną część obszaru metropolitalnego Warszawy cechuje przede wszystkim tradycyjna działalność gospodarcza, a udział nowoczesnych, innowacyjnych i zaawansowanych technologicznie podmiotów gospodarczych w lokalnym potencjale ekonomicznym jest relatywnie słaby, choć i tak zdecydowanie silniejszy niż na pozostałych, zwłaszcza peryferyjnych, terenach Mazowsza. O ile rola funkcji przemysłowych, a zwłaszcza usługowych w gminach, zwłaszcza lewobrzeżnej, strefy podmiejskiej Warszawy wyraźnie rośnie, to zdecydowanie maleje znaczenie funkcji rolniczych, a tereny te tracą niegdyśjszy charakter „strefy żywicielskiej” Warszawy, która zgodnie z zasadą odwróconych kręgów Thünera odsuwa się wyraźnie od stolicy, zwłaszcza w kierunku północnym, północno-zachodnim i północno-wschodnim.

Ta ekspansja przedsiębiorczości przyczynia się do wzrostu koncentracji działalności gospodarczej i czynników produkcji na terenie obszaru metropolitalnego Warszawy względem pozostałych terenów Mazowsza. Zasadza się ona na chęci dyskutowania potencjalnej przewagi konkurencyjnej obszaru metropolitalnego Warszawy, a zwłaszcza atrakcyjności lokalizacyjnej i osiedleńczej tego terenu. Nie bez znaczenia są także występujące tu korzyści skali. Ujawniająca się w związku z tym przewaga tendencji do koncentracji działalności gospodarczej i życia społecznego nad tendencją do dyspersji zwiększa i utrwala dysproporcję rozwojową między obszarem metropolitalnym Warszawy a pozostałymi, zwłaszcza peryferyjnymi, terenami Mazowsza oraz stwarza destymulanty jego spójności ekonomicznej i społecznej.

Procesowi koncentracji działalności gospodarczej i potencjału demograficznego Mazowsza na obszarze metropolitalnym Warszawy towarzyszy dokonująca się w obrębie

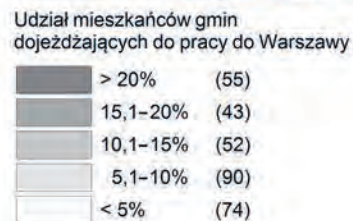
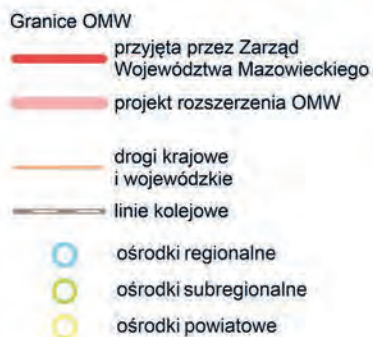
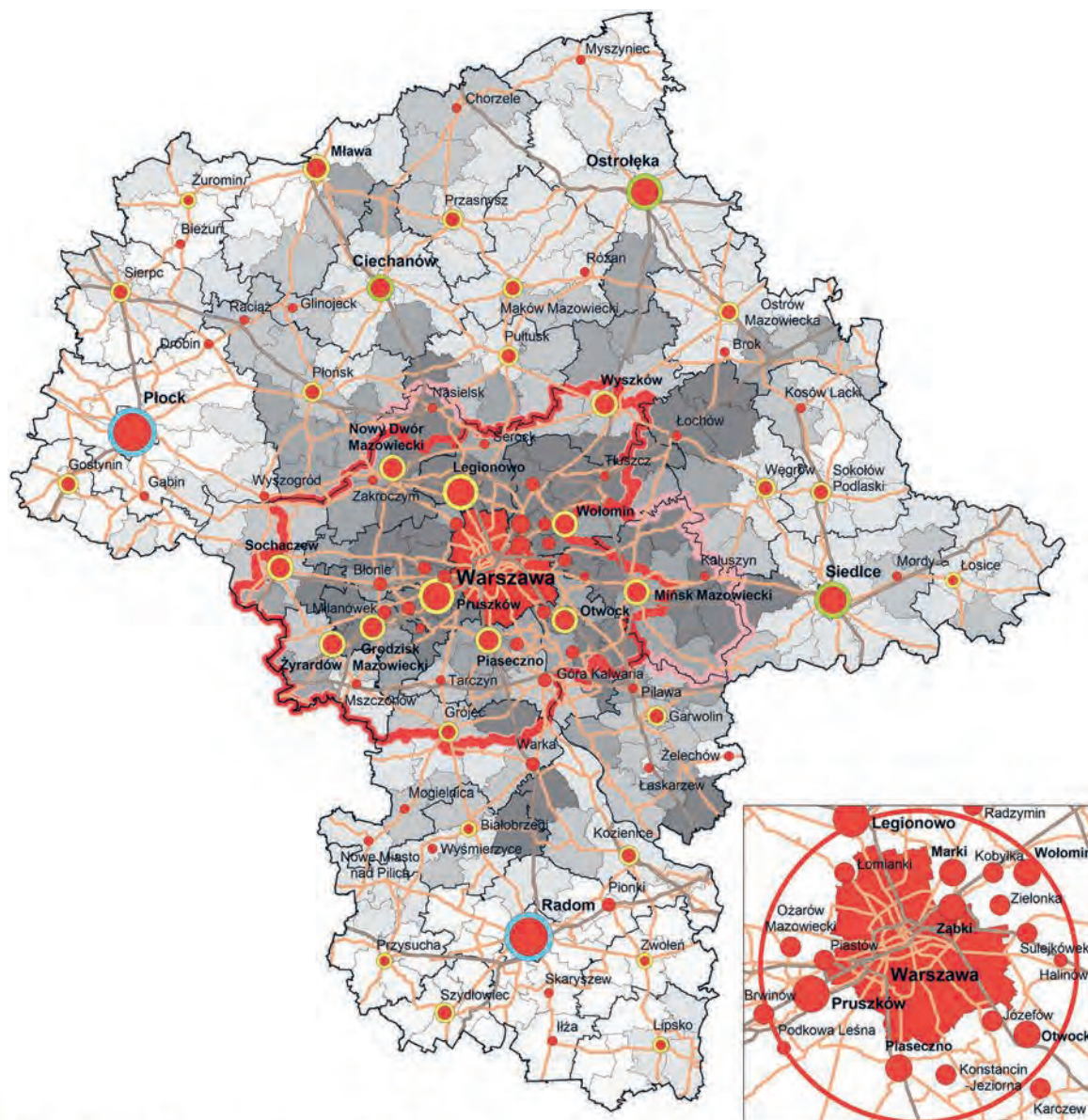


aglomeracji warszawskiej, na zasadzie działania mechanizmu „tłustej plamy”, wewnętrzna dekoncentracja tych przejawów aktywności społecznej. Wraz z nią postępuje aktywizacja ekonomiczna gmin podwarszawskich połączona z ich coraz większą urbanizacją ekono-

Koncentracja gospodarki i życia społecznego na obszarze metropolitalnym Warszawy stwarza szansę na rozwój całego Mazowsza. Trzeba jednak stymulować rozwój pozostałych terenów Mazowsza, dostosowując go do przesłanek wynikających z istniejącego poziomu rozwoju i wykształconej struktury ekonomicznej obszaru metropolitalnego Warszawy.

omiczną, morfologiczną, społeczną, kulturową i przestrzenną. Zjawiska te, z jednej strony, słabną wraz z oddalaniem się od Warszawy, a z drugiej – sięgają coraz dalej, stając się jednak zjawiskiem przestrzennie nieciągłym. Procesom tym towarzyszy, z jednej strony, rozrywanie tradycyjnie spójnych układów funkcjonalnych aglomeracji warszawskiej, a z drugiej – zwiększanie się segregacji przestrzennej funkcji ekonomicznych i społecznych. Jednocześnie rośnie znaczenie Warszawy jako ośrodka koncentracji ekonomicznych funkcji decyzyjno-kontrolnych, co należy uznać za zjawisko pozytywne, świadczy to bowiem o wzroście jej znaczenia jako regionalnego ośrodka centralnego najwyższego rzędu, a zarazem wskazuje na postępującą dematerializację powiązań ekonomicznych, co z kolei świadczy o serwicyzacji gospodarki, jak również o tworzeniu się warunków do powstawania nowoczesnej gospodarki i nowoczesnego społeczeństwa zarządzanych w nowoczesny sposób.

Patrząc na obecny stopień koncentracji gospodarki i życia społecznego Mazowsza na terenie obszaru metropolitalnego Warszawy, można powiedzieć, że jest nadmierny, wskazuje to bowiem na znaczną dysproporcję w stosunku do pozostałych terenów województwa mazowieckiego. **Jeśli jednak spojrzymy na tę koncentrację z punktu widzenia perspektyw rozwoju tego regionu, to ta koncentracja bynajmniej nadmierna nie jest, gdyż stwarza przesłanki rozwoju, mogąc się stać kołem zamachowym tego procesu. Rzecz zatem nie w tym, aby tę koncentrację administracyjnie osłabiać, lecz w tym, aby stymulować rozwój pozostałych terenów Mazowsza, dostosowując go do przesłanek wynikających z istniejącego poziomu rozwoju i wykształconej struktury ekonomicznej obszaru metropolitalnego Warszawy.** Co więcej względy natury ekonomicznej, związane z ciągle jeszcze istniejącymi korzyściami aglomeracji, przemawiają za dalszą koncentracją działalności gospodarczej i potencjału demograficznego Mazowsza na tym obszarze, zwłaszcza w obliczu potencjalnie istniejących możliwości zwiększenia intensywności użytkowania przestrzeni. Jedyne, o co należy przy tym dbać, to konieczność zachowania równowagi ekologicznej, społecznej i ekonomicznej w skali lokalnej i regionalnej, tak aby nie naruszyć ładu przestrzennego, nie generować kolizji przestrzennych i nie doprowadzić do przekroczenia progów rozwojowych. Warszawa i aglomeracja warszawska nie są bowiem dla Mazowsza bynajmniej barierą rozwoju, lecz wręcz przeciwnie ich istnienie w tym regionie stwarza szansę na rozwój i rzecz jedynie w tym, aby tę szansę dostrzegać i potrafić wykorzystać, zwłaszcza wiedząc o tym, że to, co zdaje się być hamulcem rozwoju Mazowsza, jest w istocie jego stymulatorem, a w każdym razie może nim z powodzeniem być.



(w nawiasach podano liczbę miast lub gmin w danej kategorii)

Rycina 40. Miejska sieć osadnicza Mazowsza

Źródło: Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze (projekt), Warszawa, lipiec 2013, s. 48.



6.4. Formowanie systemu osadniczego Mazowsza

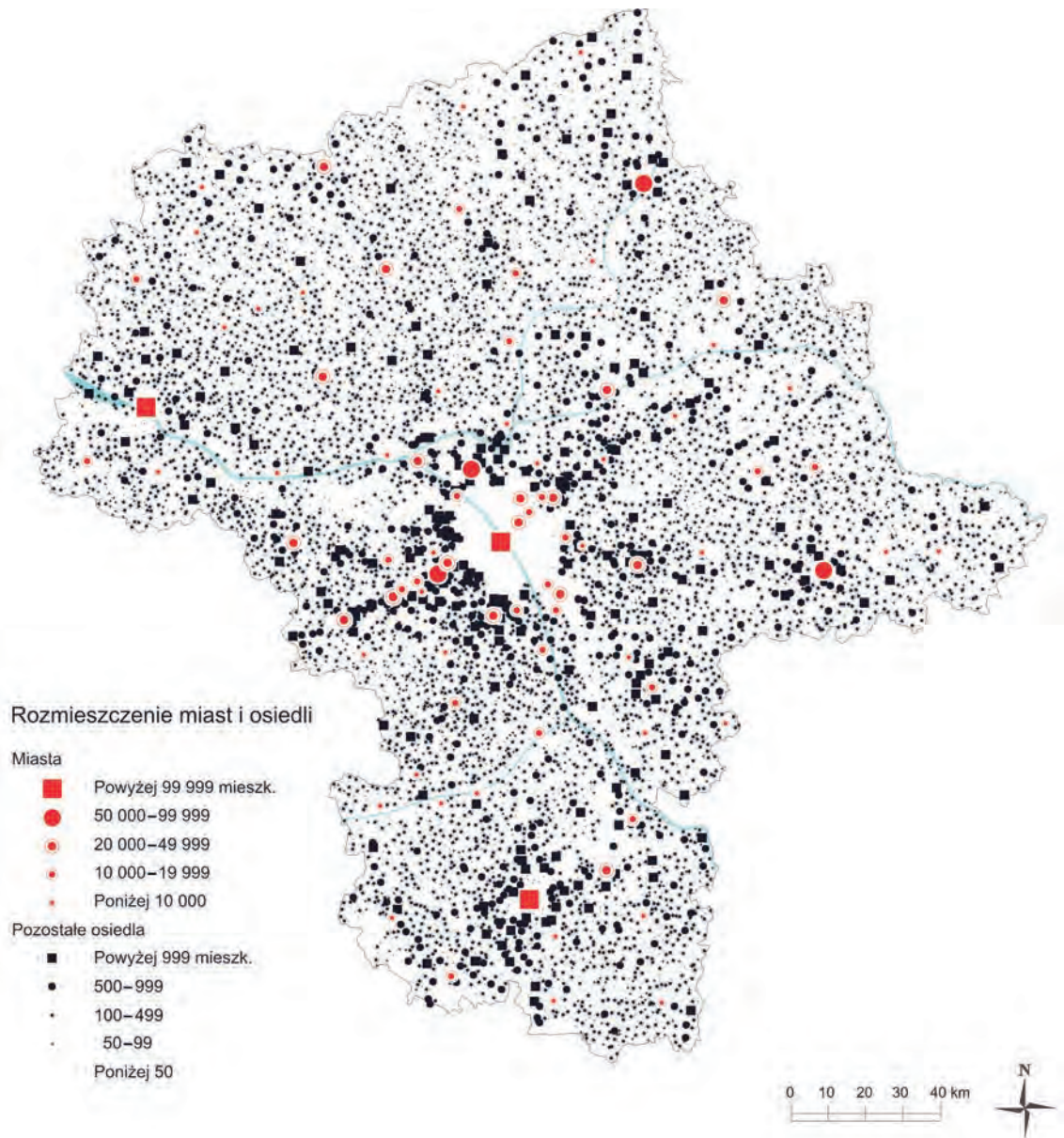
Jak wynika z powyższego, Mazowsze jest regionem o silnie spolaryzowanym osadnictwie. Istnienie na Mazowszu silnego bieguna wzrostu w postaci aglomeracji warszawskiej sprawia, że mamy w tym regionie do czynienia z permanentną i pogłębiającą się implozją demograficzną i funkcjonalną. Powoduje ona osłabianie możliwości rozwoju mazowieckich ośrodków subregionalnych. Mniejsze możliwości rozwoju tych ośrodków wynikają także z faktu ich lokalizacji na obrzeżach Mazowsza (w odległości zaledwie około 30 km od granicy województwa). Sprawia to, że w sensie christallerowskich ośrodków centralnych stają się miastami o znacznych wpływach i oddziaływaniach transgranicznych, które stanowią destymulanty spójności terytorialnej Mazowsza i generują działanie sił odśrodkowych.

Czynnikiem utrudniającym uformowanie się zintegrowanego systemu osadniczego Mazowsza, łączącego przez układ wzajemnych powiązań i hierarchicznych zależności w jedną całość znajdujące się w tym regionie miasta i wsie, jest również istnienie, kształt, struktura i rola aglomeracji warszawskiej. Znajdujące się w niej miasta (Pruszków i Legionowo) i obszary zurbanizowane (otwocki, piaseczyński, wołomiński) są jednostkami skali mazowieckich ośrodków subregionalnych, tworząc mazowiecki wewnętrzny nieregularny heksagon (Nowy Dwór Mazowiecki – Legionowo, Wołomin, Otwock, Piaseczno, Żyrardów, Pruszków) wypełniony terenami o wysokim stopniu zurbanizowania. Ośrodki te wykazują jednak nikłe powiązania wzajemne, zdecydowanie ciężąc bezpośrednio do Warszawy i mając jedynie z nią wyraźne powiązania funkcjonalne. Stwarza to wrażenie, że aglomeracja warszawska jest niezależnym układem osadniczym wpisanym w Mazowsze, ale mogącym w zasadzie sprawnie, efektywnie i spokojnie funkcjonować bez reszty Mazowsza, tak jak to było w czasach istnienia stołecznego województwa warszawskiego (1975–1998). Dopóki ten układ nie zostanie zintegrowany z Mazowszem, dopóty nie będzie ono posiadało regionalnego systemu osadniczego, a co za tym idzie – będzie jedynie tworem subiektywnym, a nie obiektywnie istniejącym i funkcjonującym regionem ekonomicznym.

Województwo nie będzie posiadało spójnego, regionalnego systemu osadniczego, dopóki aglomeracja warszawska nie zostanie zintegrowana z Mazowszem.

Czynnikiem sprzyjającym tworzeniu się zintegrowanego systemu osadniczego Mazowsza są natomiast miasta powiatowe i miejskie ośrodki miejskie niższego rzędu będące w wielu przypadkach siedzibami władz gmin. Tworzą one w miarę regularną sieć osadniczą wyznaczaną przez rynkowe obszary równomiernej obsługi w rozumieniu christallerowskim. Układ ten jest przy tym bardziej równomiernie wykształcony w północnej części Mazowsza, natomiast na południu jego w pełni rozwinięte uformowanie się zostało najwyraźniej zahamowane i zakłócone przez istnienie nieproporcjonalnie dużego, a zarazem lokalnie dobrze dostępnego komunikacyjnie, dwustutysięcznego Radomia.

Niemniej jednak tego typu sieć osadnicza stwarza dobre przesłanki do budowania hierarchicznego systemu osadniczego, ale jednocześnie analizując rozwój i bazę ekonomiczną



Rycina 41. Rozmieszczenie miast i osiedli w województwie mazowieckim

Źródło: J. Bański i in., *Policentryczność rozwoju Mazowsza*, raport modułowy B3 R3, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011, s. 22.



mazowieckich małych miast, stwierdza się zjawiska zdające się hamować i utrudniać ten proces. Okazuje się bowiem, że małe miasta mazowieckie, zwłaszcza powiatowe, na tyle silnie rozwijają funkcje usługowe i handlowe oraz lokalne rynki pracy, że zaczynają stanowić poważną konkurencję dla ośrodków subregionalnych, zwłaszcza że konkurencyjne usługi wyższego rzędu oferuje w miarę dobrze i coraz lepiej dostępna komunikacyjnie Warszawa.

Przesłankę dla powstania zintegrowanego systemu osadniczego Mazowsza stanowi także sieć osadnictwa wiejskiego. Zważywszy na charakter struktury agrarnej Mazowsza, osadnictwo wiejskie jest w tym regionie równomiernie rozmieszczone, a dominującym typem wiejskiej jednostki osadniczej jest miejscowość licząca od 100 do 500 mieszkańców. We wsiach tego typu mieszka około 54% ludności wiejskiej regionu, przy czym w północnej i we wschodniej części Mazowsza spotyka się nieco więcej wsi małych mających poniżej 100 mieszkańców. Wsie liczące po około tysiąca mieszkańców i więcej występują głównie w pobliżu dużych miast, a zwłaszcza w pobliżu Warszawy, i pełnią przede wszystkim funkcje mieszkaniowe oraz usługowe, charakteryzując się procesami urbanizacyjnymi wskazującymi na nich stopniowe przekształcanie się w samoistne miasta, lub części miast, w pobliżu których są zlokalizowane. Są one najmniej liczne (około 10% wiejskich jednostek osadniczych na Mazowszu), ale skupiają około 40% ludności terenów wiejskich Mazowsza.

Należy oczekiwać, że w procesie formowania się zintegrowanego systemu osadniczego Mazowsza będą się w dalszym ciągu dynamicznie rozwijały duże wsie położone w rejonie Warszawy i ośrodków subregionalnych, przy czym wzrostowi liczby ich mieszkańców będzie niewątpliwie towarzyszyło umacnianie się funkcji pozarolniczych, a więc mieszkalnych, usługowych i przemysłowych, zanikanie zaś rolniczych. Niektóre z tych wsi będą włączane do miast, inne zaś same staną się małymi miastami.

Wraz z przemianami struktury agrarnej będzie zapewne postępował proces koncentracji osadnictwa wiejskiego, któremu będzie towarzyszyła postępująca urbanizacja wiejskich jednostek osadniczych związana z wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich i zmianami zachodzącymi w modelu życia i konsumpcji ludności wiejskiej. Przejawem tendencji do koncentracji będzie także dalsze wzmacnianie się roli i bazy ekonomicznej małych miast, zwłaszcza powiatowych, stanowiących ośrodki obsługi dla ludności wiejskiej i zlokalizowanych na wsi podmiotów gospodarczych. Wzrost ich znaczenia wiąże się z postępującym wzrostem zamożności mieszkańców wsi, zmianami zachodzącymi w rolnictwie i sposobie życia ludności wiejskiej, a także zdecydowaną poprawą dostępności komunikacyjnej wsi, związaną głównie z powszechną motoryzacją i rozwojem telekomunikacji. Wzrost ten jest jednocześnie wyrazem i stymulatorem rozwoju lokalnego.

Pojawienia się konkurencji między małym miastami, zwłaszcza powiatowym, a ośrodkami subregionalnymi nie należy jednak postrzegać jedynie jako czynnika hamującego rozwój tych ostatnich. Ta konkurencja powinna być traktowana jako stymulator rozwoju ośrodków subregionalnych, tak aby zyskały przewagę konkurencyjną nad ośrodkami lokalnymi, a zarazem były konkurencyjne względem Warszawy. Chodzi przy tym o to, aby tej konkurencji nie traktować i nie postrzegać w kategoriach walki konkurencyjnej, lecz współdziałania zmierzającego do uformowania zintegrowanego systemu osadniczego Mazowsza budującego i wspierającego konkurencyjność tego regionu jako całości w skali kraju i Europy.



6.5. Strefowo-sektorowa struktura przestrzenna Mazowsza

Mazowsze było zawsze postrzegane przede wszystkim jako region rolniczy i tak jest w zasadzie w dalszym ciągu, choć mamy do czynienia z coraz wyraźniejszym wypieraniem funkcji rolniczych przez pozarolnicze. Proces ten przebiega najwyraźniej i najbardziej dynamicznie w strefie podmiejskiej Warszawy i wokół ośrodków subregionalnych, zwłaszcza większych (Radom, Płock, Siedlce) i w nich samych. Rolnictwo jest tam wypierane przez funkcje przemysłowe, mieszkalne, rekreacyjne i w coraz większym stopniu usługowe, zwłaszcza te związane z transportem i handlem. Konsekwencją tego procesu jest coraz wyraźniejsze znikanie funkcji aprowizacyjnej stref podmiejskich mazowieckich miast i przesuwanie się

Struktura funkcjonalno-przestrzenna Mazowsza jest koncentryczna. Aglomeracja warszawska jest rdzeniem, rolnicze obrzeża regionu zaś to typowe peryferia.

funkcji rolniczych na obrzeża regionu. Zjawisko to eksponuje koncentryczność struktury funkcjonalno-przestrzennej Mazowsza.

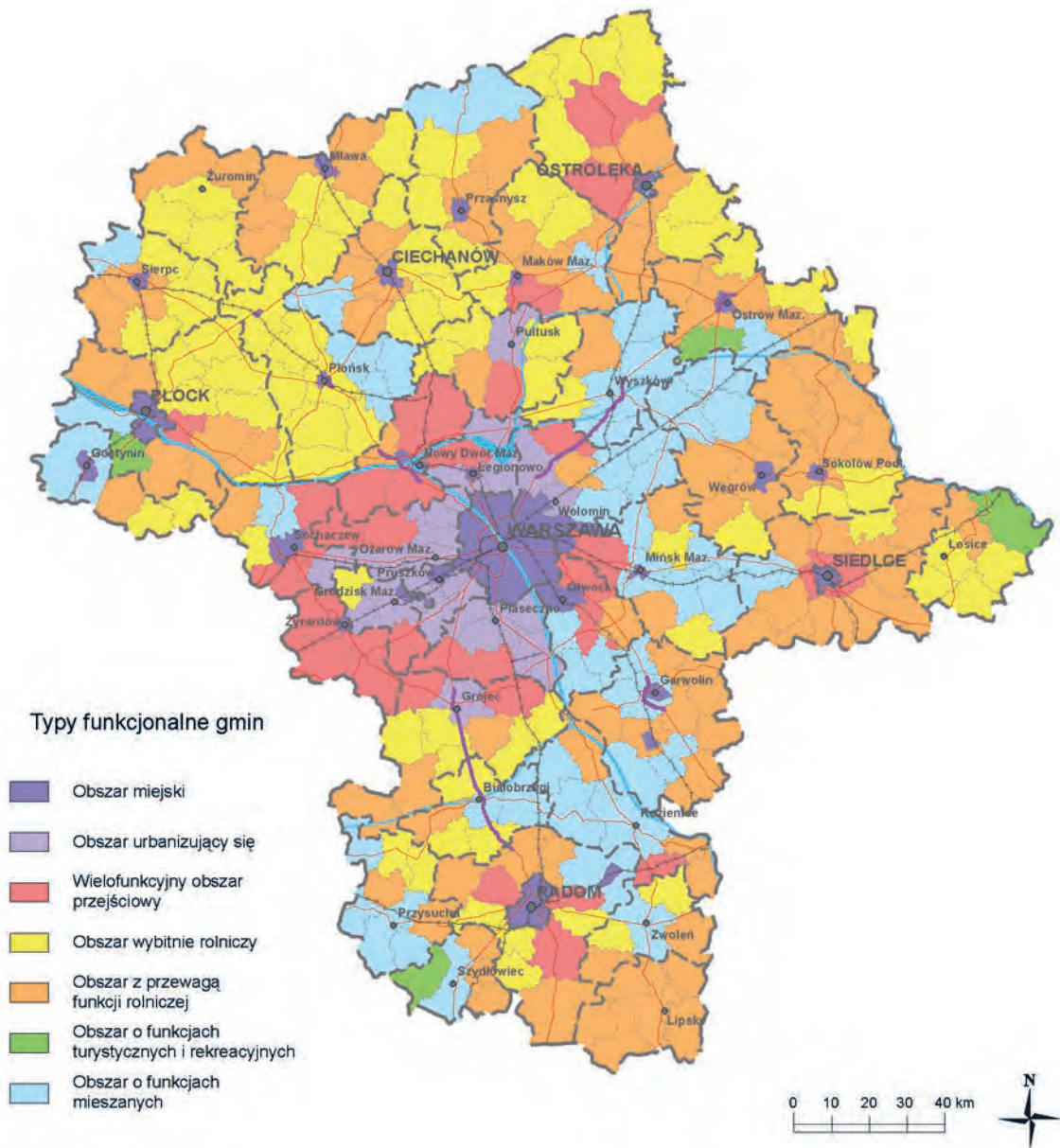
Centrum układu stanowią skupione wokół Warszawy obszary silnie zurbanizowane otoczone te-

renami przejściowymi charakteryzującymi się wyraźną tendencją do urbanizacji i to zarówno *sensu stricte* (czyli rozwoju miast), jak i *largo* (wsi). Za nimi rozciąga się strefa o funkcjach mieszanych, gdzie obserwuje się jednak powolne osłabianie funkcji rolniczych. Natomiast na obrzeżach regionu dominują tereny o funkcjach rolniczych. Ten kształt struktury funkcjonalno-przestrzennej Mazowsza wpisuje się jednoznacznie w model „rdzeń – peryferia”²⁸, gdzie obszar rdzeniowy stanowi aglomeracja warszawska z jej bliższą i dalszą strefą podmiejską, strefa o funkcjach mieszanych jest odpowiednikiem obszarów semiperyferyjnych, rolnicze obrzeża regionu należy zaś uznać za typowe peryferia z elementami tła. Nie jest to jednak ani układ koncentrycznie regularny, ani stabilny, co wynika z położenia Warszawy względem Mazowsza i kierunku jej ekspansji przestrzennej.

Szczególnie silnym czynnikiem deformującym regularność koncentrycznego obrazu struktury funkcjonalno-przestrzennej Mazowsza jest dynamiczny rozwój zachodnich pasm strefy podmiejskiej Warszawy, zwłaszcza w kierunku Łodzi, co by mogło wskazywać na urzeczywistnienie się koncepcji bipolarnej aglomeracji warszawsko-łódzkiej²⁹. Jej formowanie się należy uznać za jeden z niewątpliwych megatrendów charakteryzujących procesy rozwoju struktury funkcjonalno-przestrzennej Mazowsza, co może być także odczytywane jako zarzewie bardzo jeszcze odległego, ale zupełnie realnego,

²⁸ Istotę tego modelu przedstawiono m.in. w pracy *Geografia ekonomiczna*, K. Kuciński (red.), WoltersKluwer, Kraków 2009, s. 52–54.

²⁹ Zarys tej koncepcji przedstawiono w pracach: K. Kuciński, T. Kudłacz, T. Markowski, Z. Ziobrowski, *Zintegrowany rozwój aglomeracji a konkurencyjność polskiej przestrzeni*, Studia KPZK PAN t. CXI, Warszawa 2002 i K. Kuciński, *Koncepcja bipolarnego rozwoju Warszawy i Łodzi*, Biuletyn KPZK PAN, z. 209, Warszawa 2003, s. 75–94.



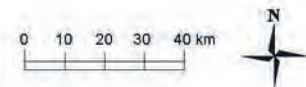
Rycina 42. Typy funkcjonalne gmin Mazowsza

Źródło: J. Bański i in., *Policentryczność rozwoju Mazowsza*, raport modułowy B3 R3, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011, s. 31.



Typy struktury zatrudnienia w miastach w 2003 r.

- wybitnie przemysłowy
- przemysłowy z udziałem usług rynkowych
- przemysłowy z udziałem usług nierynkowych
- przemysłowy-usług rynkowych
- przemysłowy z udziałem usług rynkowych i nierynkowych
- przemysłowy z udziałem usług nierynkowych i rynkowych
- przemysłowy-usług nierynkowych
- wybitnie usług rynkowych
- usług rynkowych z udziałem przemysłu
- usług rynkowych z udziałem usług nierynkowych
- usług rynkowych-przemysłowy
- usług rynkowych z udziałem przemysłu i usług nierynkowych
- usług rynkowych z udziałem usług nierynkowych i przemysłu
- usług rynkowych i nierynkowych
- wybitnie usług nierynkowych
- usług nierynkowych z udziałem przemysłu
- usług nierynkowych z udziałem usług rynkowych
- usług nierynkowych-przemysłowy
- usług nierynkowych z udziałem przemysłu i usług rynkowych
- usług nierynkowych z udziałem usług rynkowych i przemysłu
- usług nierynkowych i rynkowych



Rycina 43. Typy struktury zatrudnienia w miastach województwa mazowieckiego

Źródło: J. Bański i in., *Policentryczność rozwoju Mazowsza*, raport modułowy B3 R3, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011, s. 32.



połączenia tej aglomeracji z aglomeracjami Polski południowej i powstania w odległej przyszłości swobodnego polskiego megalopolis.

Czynnikiem zniekształcającym regularność koncentrycznego układu „rdzeń – peryferia” na Mazowszu jest również, mająca przede wszystkim historyczną proveniencję, lokalizacja mazowieckich ośrodków subregionalnych i rola, jaką w ich rozwoju odegrały czynniki administracyjne oraz wojskowe. Ich konsekwencją jest to, że zasięg oddziaływania przestrzennego ośrodków subregionalnych utrzymuje się w zasadzie w granicach jednostek administracyjnych, których stolicami niegdyś były, a rola czynnika historycznego we współczesnych procesach rozwojowych Mazowsza, zwłaszcza zaś ich wpływ na obecną strukturę funkcjonalno-przestrzenną tego regionu jest dalece większy, niżby można było sądzić.

Ogromny wpływ na współczesny i przyszły kształt struktury funkcjonalno-przestrzennej Mazowsza i kierunki jej rozwoju ma również układ linii kolejowych i dróg kołowych zbiegających się w Warszawie, a zwłaszcza szlak kolei warszawsko-wiedeńskiej, warszawsko-petersburskiej i terespolskiej, a także nadwiślańskiej (Kowel–Mława) oraz fakt, że linia poznańska powstała dopiero w latach 20. ubiegłego wieku. Te uwarunkowania i niegdysiejsze fakty oraz podjęte przed laty decyzje sprawiają, że Mazowsze jest niejako uwięzione w swojej „ścieżce rozwoju”³⁰ i, choć niechętnie się z tym godzimy, linia Wisły stanowi wyraźną granicę cywilizacyjną, a prawobrzeżne Mazowsze ma wyraźne cechy może nie tyle orientalizacji, co dewesternizacji.

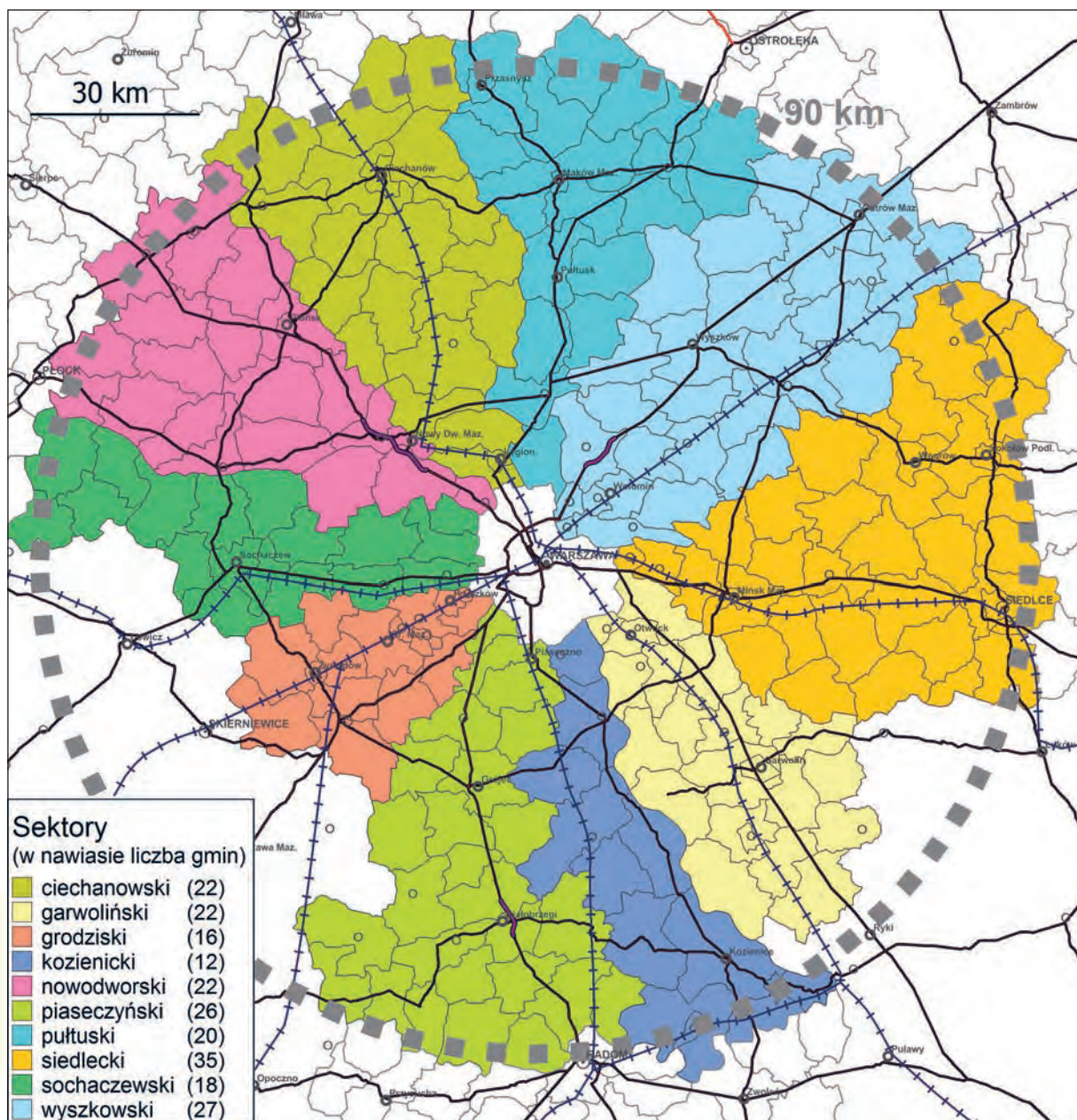
Główne wyzwania rozwojowe Mazowsza:

- wykorzystanie siły Warszawy na rzecz rozwoju całego województwa,
- zniwelowanie granicy cywilizacyjno-rozwojowej, jaką stanowi Wisła,
- zachowanie równowagi między spójnością a konkurencyjnością regionu.

Świadomość tych faktów skłania do pewnej modyfikacji spojrzenia na Mazowsze, a zwłaszcza na wyzwania stojące przed jego regionalną władzą publiczną. Okazuje się bowiem, że tym wyzwaniem nie jest jedynie Warszawa drenująca region z zasobów i brutalnie konkurująca z ośrodkami niższego rzędu, a zarazem stymulująca rozwój regionu, choć introwertycznie. Tym wyzwaniem jest także swoiste przełamanie Mazowsza wzdłuż osi Wisły, która zamiast łączyć tereny, przez które przepływa, i stanowić swoisty korytarz rozwojowy integrujący region, dzieli go. Jeśli zatem, analizując strukturę funkcjonalno-przestrzenną Mazowsza, mówimy o spójności tego regionu i potrzebie jego wewnętrznej integracji, to jest to zadanie wielopłaszczyznowe, dotyczy bowiem integracji Warszawy z Mazowszem i *vice versa*, mazowieckich podregionów między sobą i wewnątrz siebie oraz Mazowsza lewobrzeżnego z prawobrzeżnym. Integrując te fragmenty mazowieckiego przestrzeni ekonomicznej i społecznej, trzeba pamiętać o tym, że były one i są względem siebie konkurencyjne, a niekoniecznie spójne, powinny zaś być zarówno spójne, jak i konkurencyjne. Istnienie tego zawieszenia między integracją a konkurencją³¹ i jego sprzyjające rozwojowi regionalnemu

³⁰ Istotę tej koncepcji przedstawił K. Gwosdz w pracy *Koncepcja zależności od ścieżki (path dependence) w geografii społeczno-ekonomicznej*, „Przegląd Geograficzny”, z. 4, 2004, s. 433–456.

³¹ Na istnienie tego zawieszenia na obszarach metropolitalnych i w regionach zwracają uwagę i przedstawiają zarazem jego istotę I. Sagan i Z. Canowski w pracy *Między integracją a konkurencją. Gdańsko-Gdyniński Obszar metropolitalny*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2011.



Rycina 44. Sektory rozwojowe Mazowsza

Źródło: P. Śleszyński i in., *Warszawa i Obszar Metropolitalny Warszawy a rozwój Mazowsza*, raport modułowy B3 R4, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011, s. 175.

optymalizowanie stanowi zasadnicze wyzwanie rozwojowe dla Mazowsza na najbliższe dekady, a zarazem kluczowy, choć nie do końca uświadamiany i uwzględniany w strategicznym zarządzaniu Mazowszem megatrend rozwojowy tego regionu. Kwestia owego zawieszenia między integracją a konkurencją i jego implikacje są tym bardziej istotne, że dotyczą nie tylko wymienionych tu elementów struktury funkcjonalno-przestrzennej Mazowsza, ale także tzw. sektorów rozwojowych występujących w tym regionie.

W regionie można wyróżnić 10 sektorów rozwojowych: legionowski (ciechanowski), garwoliński (a właściwie otwocki), grodziski (w zasadzie pruszkowski), kozienicki (a właściwie konstanciński), nowodworski, piaseczyński, pułtuski, siedlecki (a lepiej miński), sochaczewski (a właściwie ożarowski) i wyszkowski (w istocie wołomiński). Sektory te mają charakter profili cechujących się specyficznymi lokalnymi warunkami rozwojowymi związanymi z historią rozwoju aglomeracji warszawskiej w danym kierunku oraz pewną odmiennością lokalnych przyrodniczych, społecznych i ekonomicznych warunków rozwoju. Ta specyfika poszczególnych sektorów zdaje się dobrze tłumaczyć zakłócenia koncentrycznej regularności układu „rdzeń – peryferia” na Mazowszu. Okazuje się przykładowo, że intensywne procesy urbanizacyjne, charakterystyczne dla warszawskiego rdzenia Mazowsza, wygasają już w odległości około 25 km od centrum Warszawy w paśmie nowodworskim, 30 km w legionowskim i wyszkowskim, 35 km w piaseczyńskim, 40 km w pułtuskim i garwolińskim i aż 50 km w siedleckim, natomiast w grodziskim, kozienickim i sochaczewskim zrazu rosną, aby po przekroczeniu 20. kilometra zacząć słabnąć, wygasając w zasadzie na 40. kilometrze od centrum stolicy. Z kolei kumulacja odroldnień występuje w odległości około 40 km od centrum Warszawy w paśmie ciechanowskim i siedleckim, 25–30 km grodziskim, kozienickim, nowodworskim, piaseczyńskim i wyszkowskim, a 10 km w sochaczewskim. W paśmie garwolińskim i pułtuskim występują natomiast dwa ekstrema, w pierwszym przypadku na 25. i 40. kilometrze, a w drugim na 20.–35. i na 80., co wynika ze specyfiki środowiska przyrodniczego tych sektorów i związanej z tym atrakcyjności osiedleńczej oraz rekreacyjnej.

Zjawiska te dowodzą systematycznego, choć przestrzennie zróżnicowanego, rozlewania się terenów zabudowanych w aglomeracji warszawskiej, przy czym intensywność użytkowania ziemi i zabudowy maleje wraz z oddalaniem się od centrum Warszawy na ogół logistycznie lub wykładniczo, zależnie od specyfiki danego sektora rozwojowego. Intensyfikacja użytkowania ziemi i ekspansja przestrzenna Warszawy na otaczające ją tereny Mazowsza jest najsilniejsza w kierunku południowo-zachodnim w rejonie Pruszkowa, Grodziska Mazowieckiego i Piaseczna, a więc w sektorze grodziskim i piaseczyńskim.

Wydaje się, że istnienie sektorów rozwojowych w układzie struktury przestrzennej gospodarki życia społecznego Mazowsza nie jest dostatecznie uświadamiane i doceniane, a przede wszystkim wykorzystywane w sterowaniu rozwojem tego regionu, a zwłaszcza w strategicznym myśleniu o jego przyszłości. Zważywszy na istniejący kształt tych sektorów, ich zróżnicowanie oraz funkcje, należałoby je traktować jako alternatywną, a zarazem komplementarną w stosunku do układu podregionalnego perspektywę spojrzenia na strukturę funkcjonalno-przestrzenną Mazowsza. Wymagałoby to jednak przyporządkowania odpowiednich sektorów rozwojowych konkretnym podregionom i ośrodkom subregionalnym, a mianowicie: piaseczyńskiego i kozienickiego – Radomiu, garwolińskiego i mińskiego – Siedlcom, wyszkowskiego – Ostrołęce, pułtuskiego



i legionowskiego – Ciechanowowi, nowodworskiego i sochaczewskiego – Płockowi, grodzkiego zaś duopolowi Żyrardów–Skierniewice. Zaletą takiego spojrzenia na strukturę funkcjonalno-przestrzenną Mazowsza jest także to, że pozwala ono na to, aby nie wyizolowywać podregionów z ich otoczenia i dostrzegać zachodzące w procesie rozwoju całego regionu wewnątrzregionalne interferencje.

Brakuje mechanizmu łączącego bogatą aglomerację warszawską z obszarami peryferyjnymi regionu w jeden sprawnie funkcjonujący organizm.

Kształtując swój rozwój i formując sprzyjającą mu strukturę funkcjonalno-przestrzenną, Mazowsze ma przed sobą trzy wyzwania. Pierwszym jest jego rdzeń, a więc usytuowany w aglomeracji

warszawskiej silnie rozwinięty regionalny ośrodek centralny najwyższego rzędu, drugim słabo rozwinięte i rozległe obszary semiperyferyjne i peryferyjne, a trzecim brak mechanizmu łączącego te elementy regionalnej struktury przestrzennej gospodarki i społeczeństwa w jeden sprawnie funkcjonujący i dynamicznie się rozwijający organizm. Brak tego mechanizmu wynika przede wszystkim z tego, że połączenie tego, co na Mazowszu zdeintegrowane w jedną całość, i to tak, aby była zapewniona zarówno spójność, jak i konkurencyjność w tym regionie, ale także tego regionu, jest zadaniem przypominającym kwadraturę koła, choć w istocie nią nie jest, bo gdyby było, oznaczałoby nierozwiązywalność.

6.6. Policentryzm spolaryzowanego Mazowsza

Dominująca pozycja Warszawy w formującym się systemie osadniczym Mazowsza i wiodąca rola aglomeracji warszawskiej jako głównego ośrodka koncentracji życia gospodarczego i społecznego w tym regionie sprawia, że patrząc na organizację przestrzenną województwa mazowieckiego, skłonni jesteśmy twierdzić, jakoby cechował ją monocentryzm. Jednocześnie mamy pełną świadomość, że zrównoważony, a zarazem trwały rozwój tak rozległego

Tak rozległy region, jakim jest Mazowsze, powinien rozwijać się w sposób policentryczny.

regionu powinien być policentryczny, z jednej strony, regionalnemu biegunowi wzrostu³², jaki stanowi obszar metropolitalny Warszawy, potrzebne jest bowiem wsparcie odpowiednio silnych podregionalnych (subregionalnych) ośrodków pełniących rolę biegunów wsparcia, a z drugiej – podregiony powin-

ny mieć stymulujące ich rozwój centra aktywności gospodarczej i społecznej, tak aby została zachowana równowaga między sprzyjającą maksymalizacji efektywności ekonomicznej tendencją do koncentracji a zmierzającą do maksymalizacji dostępności tendencją do dyspersji.

Analiza formującego się system osadniczego Mazowsza, istniejących ciężarów ekonomicznych i społecznych, powiązań gospodarczych, informacyjnych oraz infrastrukturalnych, a co

³² W rozumieniu teorii polaryzacji, której zarys przedstawiono m.in. w pracy K. Kuciński, *Geografia ekonomiczna. Zarys teoretyczny*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 1994, wyd. III i następne, s. 187–197.

za tym idzie – komunikacyjnych, sugeruje, że organizacja życia gospodarczego i społecznego Mazowsza bynajmniej nie ma charakteru policentrycznego, lecz jest właśnie monocentryczna i silnie spolaryzowana, a ośrodki subregionalne wykazują oddziaływania i wpływy ograniczające się w zasadzie jedynie do ich najbliższego otoczenia, czyli w istocie rzeczy są w sensie funkcjonalnym lokalne, a nie podregionalne. Jednakże równomierne rozmieszczenie miast i wsi na Mazowszu, ich baza ekonomiczna i wielkość, a zwłaszcza historycznie uwarunkowane rozmieszczenie dużych ośrodków miejskich, ich potencjał ekonomiczny, ranga zlokalizowanych w nich podmiotów gospodarczych i elementów infrastruktury, występujące ciężenia do tych miast, ich powiązania z Warszawą, rola w rozwoju macierzystych podregionów oraz sposób jej postrzegania zdają się świadczyć o istnieniu potencjalnych przesłanek do uformowania się policentrycznej organizacji przestrzennej województwa mazowieckiego. Można zatem postawić tezę mówiącą, że sieć osadnicza Mazowsza, jego zagospodarowanie infrastrukturalne oraz struktura przestrzenna gospodarki i życia społecznego tego regionu stwarzają przesłanki do uformowania niespolaryzowanej policentrycznej organizacji przestrzennej województwa mazowieckiego mającej cechy otwartego układu sieciowego.

Układ ten jest rozpięty na siatce nieregularnego heksagonu o wierzchołkach: Płock, Ciechanów, Ostrołęka, Siedlce, Radom i ... Skierniewice. Ten ostatni wierzchołek znajduje się wprawdzie obecnie po części poza województwem mazowieckim, ale funkcjonalnie jest z nim związany, tworząc dwubiegunowy ośrodek miejski (duopol) z leżącym faktycznie na Mazowszu Żyrardowem. Można sobie zatem wyobrazić, że zważywszy na swoje przygraniczne położenie zostanie z czasem faktycznie lub przynajmniej funkcjonalnie inkorporowany do Mazowsza lub będzie stanowił zwornik procesów rozwojowych ziemi łódzkiej i mazowieckiej, zwłaszcza że nie można analizować i kształtować organizacji przestrzennej regionu, nie biorąc pod uwagę jego powiązań transgranicznych i pogranicznego przenikania się gospodarki oraz życia społecznego graniczących ze sobą jednostek przestrzennych. Jest to tym bardziej uzasadnione w odniesieniu do Skierniewic, że stanowią one ważne ogniwo rodzącego się bipolarnego układu osadniczego „Warszawa – Łódź” oraz jego funkcjonalnej natury.

Sieć osadnicza Mazowsza, jego struktura społeczno-gospodarcza i zagospodarowanie infrastrukturalne stanowią przesłanki do uformowania policentrycznego układu osadniczego, rozpiętego na nieregularnym heksagonie o wierzchołkach: Płock, Ciechanów, Ostrołęka, Siedlce, Radom i Skierniewice. Te ostatnie są ważnym ogniwem bipolarnego układu Warszawa – Łódź.

Wprawdzie wspomniane wierzchołki mazowieckiego heksagonu są silnie zróżnicowane co do wielkości i bazy ekonomicznej, ale oceniając je jako potencjalne podregionalne bieguny wzrostu, będące zarazem regionalnymi biegunami wsparcia dla Warszawy, nie można ulegać pozorom i złudnemu wrażeniu nieproporcjonalności. Fakt, iż Płock jest miastem niemal 130-tysięcznym, a Radom liczy ponad 220 tys. mieszkańców, wynika w znacznej mierze z ponadregionalnych, zwłaszcza przemysłowych, funkcji tych ośrodków, które hamują też rozwój ośrodków lokalnych. Poza tym w przypadku Radomia nie bez znaczenia są również jego powiązania z pobliskim Staropolskim Okręgiem Przemysłowym. A tak w ogóle to rzecz nie sprowadza się do liczby mieszkańców, lecz do funkcji pełnionych przez dany ośrodek



w systemie osadniczym regionu. Obserwując dynamiczny rozwój Ciechanowa, Ostrołęki i Siedlec oraz duopolu Skierniewice – Żyrardów (któremu towarzyszy pewna depopulacja Płocka i Radomia), można domniemywać, że w perspektywie roku 2030 będą one miastami 50–100-tysięcznymi o wyraźnych przesłankach do stania się ważnymi ośrodkami policentrycznej organizacji przestrzennej gospodarki i życia społecznego Mazowsza.

Ten trend, mający kluczowe znaczenie dla zwiększenia spójności Mazowsza oraz przeciwdziałania rujnącemu rozwój obszarów peryferyjnych tego regionu wypłykiwaniu lokalnych zasobów czynników wzrostu, wymaga jednak wsparcia wynikającego z przekonania, że policentryczny rozwój Mazowsza jest konieczny, a zarazem możliwy i genetycznie uzasadniony. To wsparcie wymaga przyjęcia jeszcze jednego aksjomatu, a mianowicie tezy mówiącej, że rozwiązanie problemów rozwojowych Warszawy jest uzależnione od istnienia zlokalizowanych na Mazowszu biegunów wsparcia przejmujących niektóre z jej funkcji regionalnych.

Aby to było możliwe, **konieczne jest traktowanie Warszawy przede wszystkim jako stolicy Mazowsza, w której znajduje się stolica kraju, przy czym nie można postrzegać rozwoju obszaru metropolitalnego Warszawy w oderwaniu od systemu osadniczego całego kraju i jego organizacji przestrzennej.** Czynnikiem hamującym rozwój organiczny Warszawy jest paradoksalnie nadmierna koncentracja funkcji stołecznych wynikająca z historycznie ukształtowanego i bardzo mocno zakorzenionego w świadomości społecznej monocentrycznego modelu państwa, w którym stolica polaryzuje gospodarkę, życie społeczne i polityczne. Warszawie potrzebny jest, pozwalający na ograniczenie polaryzacji, policentryzm i to zarówno jeśli chodzi o funkcje stołeczne, jak i regionalne, ale warunkiem jego realizacji jest przede wszystkim zmiana sposobu myślenia o sposobie zarządzania państwem i regionem.

Bariery ukształtowania policentrycznej organizacji przestrzennej Mazowsza mają przede wszystkim charakter instytucjonalny, mentalny i funkcjonalny, a nie kapitałowy. Pojawia się bowiem obawa, że policentryzm regionu, zwłaszcza wzmocniony podmiotowością subregionalnych ośrodków władzy publicznej, stanowi zagrożenie dla siły, kompetencji, skuteczności i suwerenności władzy regionalnej, a przede wszystkim grozi pojawieniem się tendencji do dezintegrującego region separatyzmu, możliwego zwłaszcza w warunkach globalizacji i postępującej integracji europejskiej. Tego rodzaju obawy mogłyby być zasadne, gdyby władza publiczna na poziomie regionalnym była źle sprawowana, a przesłanki do wzmacniania integrującej region spójności nieprawidłowo identyfikowane.

Nowocześnie, a właściwie postnowocześnie, rozumiana i sprawowana władza publiczna powinna przede wszystkim być bezosobowa i kierować się w swoich działaniach wyłącznie interesem podległego jej terenu w sposób nienaruszający bezpieczeństwa ekonomicznego państwa we wszystkich jego wymiarach³³. Ta władza powinna jednakowo traktować wszystkich obywateli i wszystkie społeczności lokalne w danym regionie oraz wszystkie zlokalizowane w nim podmioty gospodarcze, stosując w tym celu jednolite rozwiązania instytucjonalne realizowane przez scentralizowany aparat władzy, przy czym scentralizowany nie musi bynajmniej oznaczać spolaryzowany.

³³ Koncepcja tego bezpieczeństwa w odniesieniu do rozwoju regionalnego została szerzej przedstawiona w pracy *Przedsiębiorczość a rozwój regionalny w Polsce*, K. Kuciński (red.), Difin, Warszawa 2010, s. 210–252.



Ta rekomendacja przełożona na grunt Mazowsza oznacza konieczność identycznego traktowania mieszkańców i podmiotów gospodarczych rdzeniowego obszaru metropolitalnego Warszawy, jak i semiperyferyjnych i peryferyjnych terenów północnego i północno-wschodniego Mazowsza oraz wschodniego Podlasia – z jednej strony, a przestrzeganie zasady subsydiarności w relacjach z administracją i samorządem szczebla podregionalnego i lokalnego – z drugiej, przy czym nie jest to jednak kwestia obowiązujących regulacji, lecz sposobu ich realizacji.

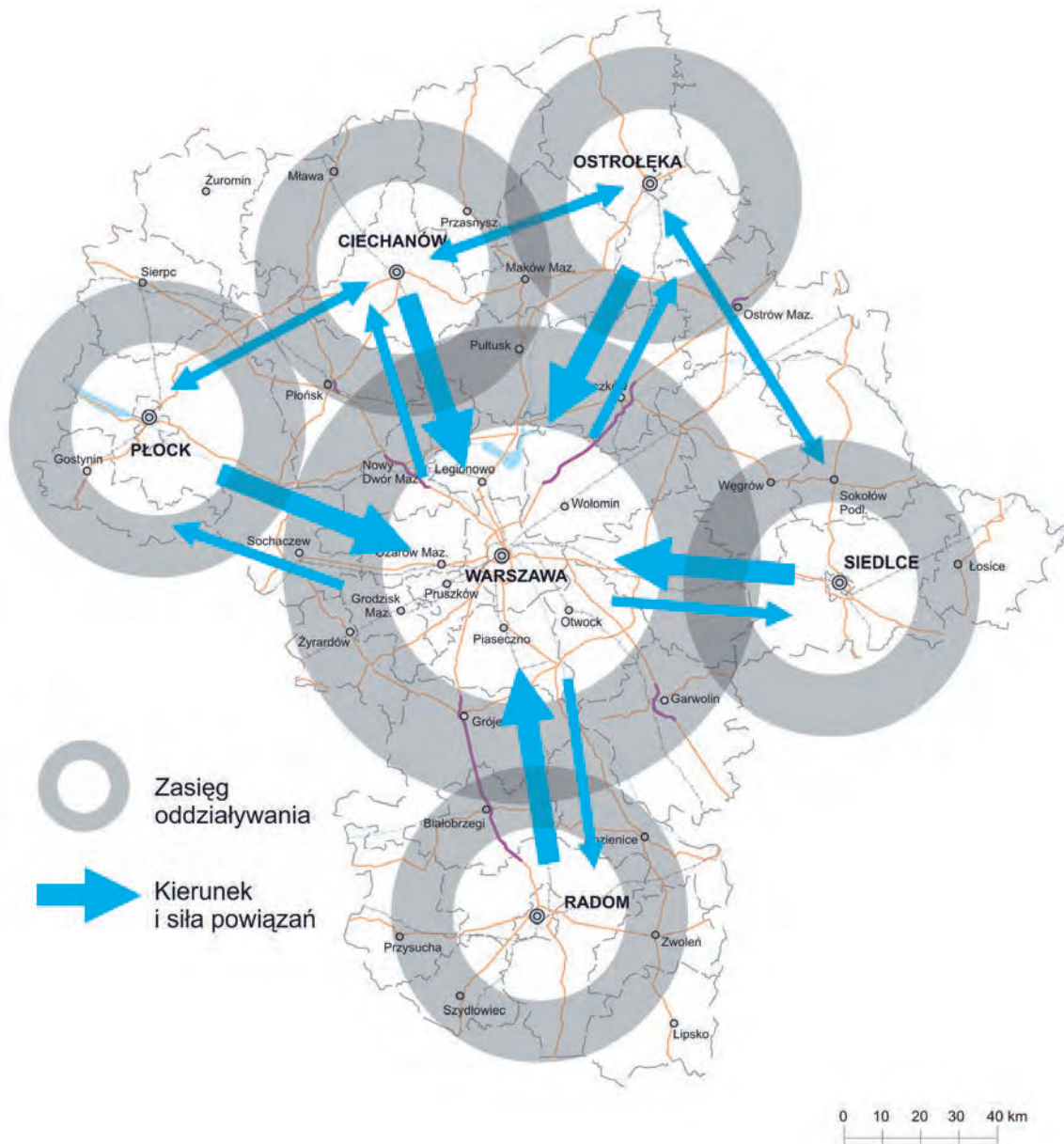
Obawiając się zaś ewentualnych tendencji dezintegracyjnych, trzeba mieć świadomość, że przesłanki integracji nie stanowią bynajmniej powody natury administracyjnej, lecz względy szeroko rozumianego bezpieczeństwa ekonomicznego, czyli obawy przed wykluczeniem i marginalizacją, pogorszeniem statusu ekonomicznego, brakiem czynników rozwoju gospodarczego, zagrożeniami ekologicznymi oraz obniżeniem konkurencyjności. Jedynie tego rodzaju przesłanki skłaniają efektywnie do integracji i pogłębiania spójności. Są one jednak jej gwarantem jedynie dopóty, dopóki istnieją, o ile dążenie do kohezji powodowane jest wyłącznie względami natury technokratycznej i prakseologicznej forsowanymi przez elity niemające oparcia społecznego i poparcia szerokich mas, posiadającej regionalną tożsamość, społeczności regionalnej kierującej się w codziennym działaniu wynikającymi z tej tożsamości rekomendacjami.

Policentryzm nie dezintegruje regionu, a wręcz przeciwnie sprzyja jego integracji i wzmocnienia ją, jeśli jest ona nie tylko przejawem uświadamianej przez społeczność regionalną i społeczności lokalne konieczności, lecz stanowi także odzwierciedlenie stanu ich kulturowej świadomości wspieranej przez spójne zarządzanie spójnym regionem, traktowanym jednocześnie jako integralna składowa makroprzestrzenna struktury kraju.

Stworzenie takiej policentrycznej struktury Mazowsza nie jest możliwe bez powszechnego przekonania, że delegacja regionalnych funkcji Warszawy nie stanowi koncesji na rzecz mazowieckich ośrodków subregionalnych, lecz jest działaniem służącym bardziej Warszawie niż Mazowszu, bo główny ośrodek regionu jest jego emanacją, a nie odwrotnie. Tak więc Warszawa nie jest miastem zlokalizowanym w centrum Mazowsza, lecz integralnym elementem jego systemu osadniczego i jego struktury funkcjonalno-przestrzennej, a zarazem jego ośrodkiem centralnym najwyższego rzędu w christallerowskim³⁴ rozumieniu tej kategorii przestrzennej.

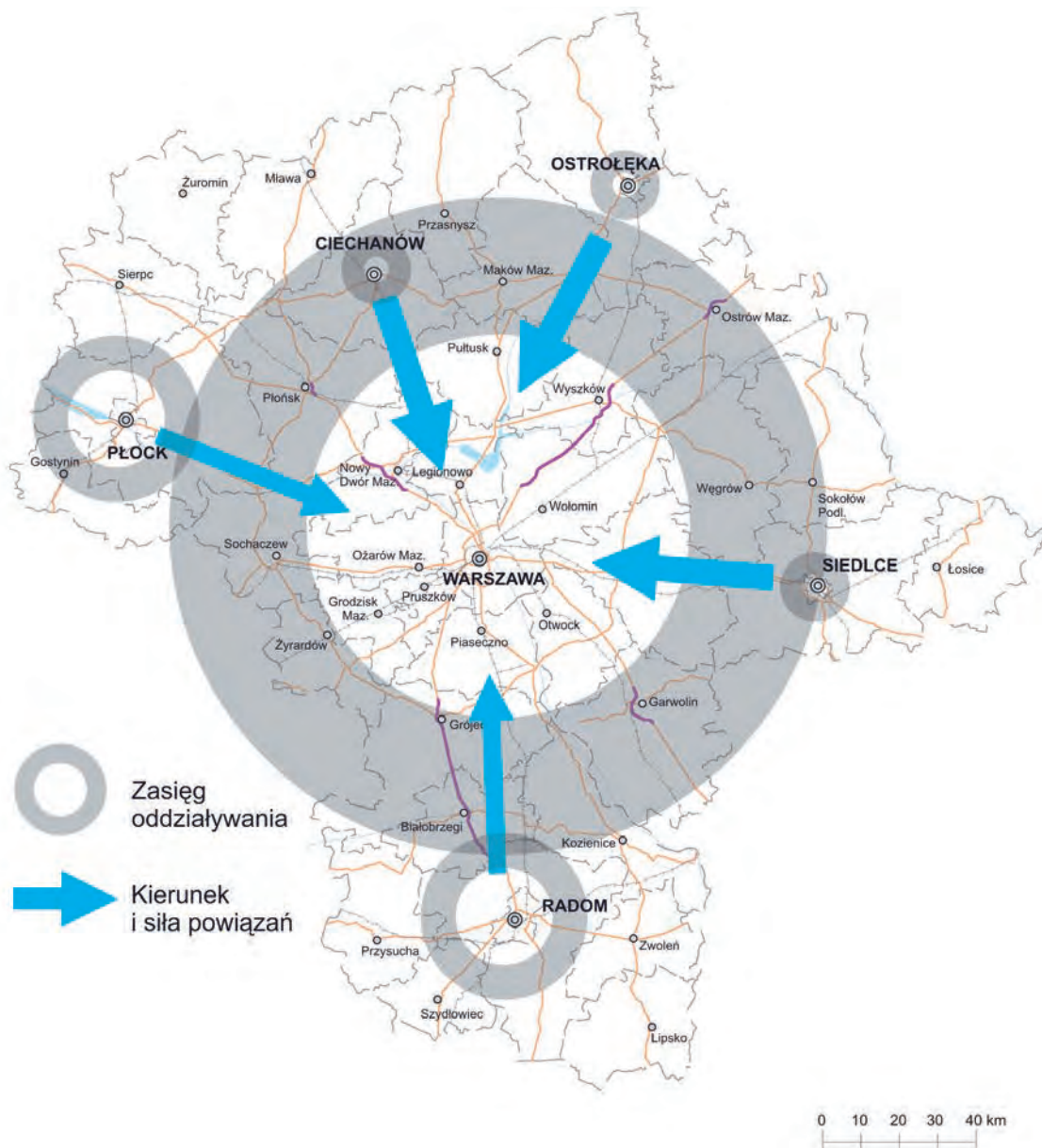
Druga bariera policentrycznego rozwoju Mazowsza ma charakter infrastrukturalny. **Aby policentryczna, a zarazem sieciowa organizacja przestrzenna gospodarki i życia społecznego regionu mogła powstać i efektywnie funkcjonować, konieczne są sprawne i szybkie połączenia komunikacyjne Warszawy z jej mazowieckimi biegunami wsparcia, a także infrastrukturalne powiązania wzajemne tych biegunów.** Zasadność tych ostatnich wydaje się wątpliwa wobec stwierdzanego empirycznie braku powiązań funkcjonalnych między tymi ośrodkami, których nie ma, bo szwankuje infrastruktura, a ta jest, jaka jest, gdyż nie ma powodów, aby ją tworzyć. Tymczasem policentryczny regionalny system ekonomiczny, społeczny i osadniczy wymaga, aby bieguny wsparcia były powiązane z regionalnym ośrodkiem centralnym najwyższego rzędu, ale także między sobą i to

³⁴ To znaczy w rozumieniu teorii ośrodków centralnych sformułowanej przez Waltera Christallera. Jej zarys przedstawiono między innymi w pracach K. Kucińskiego, *Geografia ekonomiczna. Zarys teoretyczny*, op.cit., s. 114–126 i *Geografia ekonomiczna*, red. K. Kucińskiego, op.cit., s. 391–398.



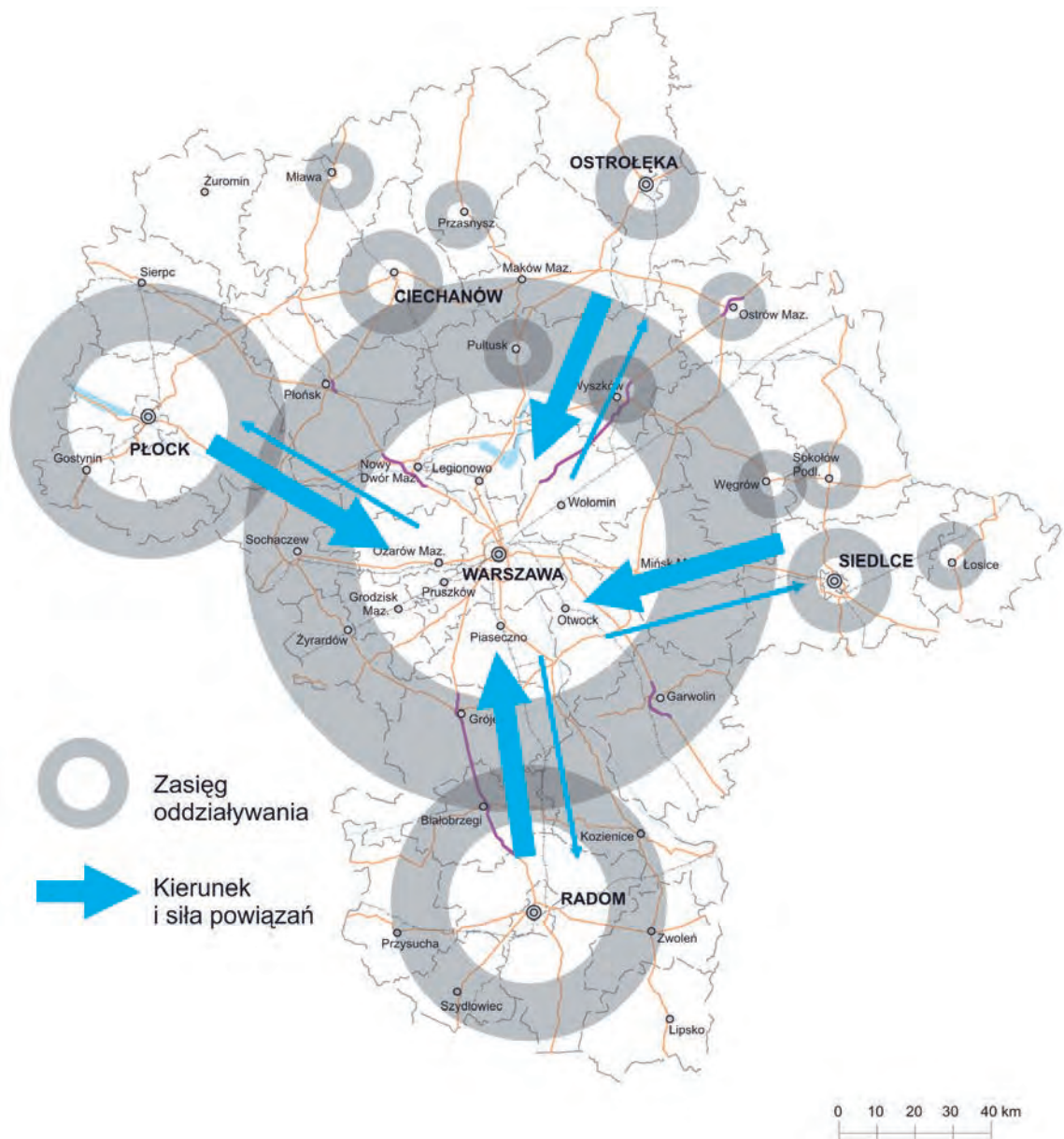
Rycina 45. Optymistyczny scenariusz rozwoju Mazowsza

Źródło: J. Bański i in., *Policentryczność rozwoju Mazowsza*, raport modułowy B3 R3, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011, s. 95.



Rycina 46. Pesymistyczny scenariusz rozwoju Mazowsza

Źródło: J. Bański i in., Policentryczność rozwoju Mazowsza, raport modułowy B3 R3, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011, s. 94.



Rycina 47. Najbardziej prawdopodobny scenariusz rozwoju Mazowsza

Źródło: J. Bański i in., *Policentryczność rozwoju Mazowsza*, raport modułowy B3 R3, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011, s. 93.



zarówno obwodowo, jak i bezpośrednio, przy czym raczej z pominięciem głównego regionalnego bieguna wzrostu.

Z przeprowadzonych badań organizacji przestrzennej gospodarki i życia społecznego Mazowsza wynika, że jest ono układem silnie spolaryzowanym, a zarazem zdeintegrowanym, choć przejawiającym pewne systemowe przesłanki do policentrycznej agregacji, traktowanej wszelako nie jako zidentyfikowany i istniejący megatrend, lecz jako pożądany i niejako oczekiwany megatrend normatywny. Elementem tego megatrendu, i to nawet bardziej wyraźnym niż ten zasadniczy, jest przejawiający się na szczeblu subregionalnym policentryzm organizacji przestrzennej podregionów. Obserwuje się bowiem wyraźny wzrost znaczenia miast powiatowych przejmujących niektóre funkcje ośrodków podregionalnych. Ten proces zasadzający się na rozwoju lokalnym i stymulujący go, skłania do pozytywnej oceny, ale tylko o tyle, o ile nie prowadzi do wzmocnienia polaryzacji Mazowsza i nie generuje sytuacji, w której bezpośrednie powiązania ośrodków lokalnych z Warszawą stają się dominujące i silniejsze niż powiązania z odpowiednimi ośrodkami subregionalnymi.

Taka atomizacja Mazowsza prowadziłaby do petryfikacji dysproporcji między centrum regionu zlokalizowanym w aglomeracji warszawskiej a jego obszarami peryferyjnymi. Wprawdzie zasięg oddziaływania obszaru metropolitalnego Warszawy wzrastałby, ale nie miałyby to pozytywnego wpływu na aktywizację gospodarczą regionu, a zwłaszcza jego innowacyjny rozwój i konkurencyjność. Innowacyjność wymaga pewnego potencjału ekonomicznego, społecznego, a zwłaszcza intelektualnego, który mogą wykształcić ośrodki subregionalne, ale raczej nie lokalne. **Innowacyjny rozwój Mazowsza nie może się dokonywać jedynie za pomocą podmiotów gospodarczych powstających i działających w aglomeracji warszawskiej**, która wprawdzie ma niezbędne dla tego typu przedsiębiorczości czynniki lokalizacji, ale ujawnia hamującą ich dynamikę niekorzyści aglomeracji, których nie ma w powiązanych z obszarem metropolitalnym Warszawy ośrodkach subregionalnych.

Być może zatomizowane Mazowsze opierające swoją organizację przestrzenną na powiatowych (lokalnych) modułach byłoby bardzo równomiernie rozwinięte i spójne w sensie kohezyjnym, ale tego rodzaju struktura przestrzenna regionu nie stwarzałaby przesłanek dla innowacyjnego, trwałego i zrównoważonego, a zarazem gwarantującego konkurencyjność rozwoju, prowadząc raczej ku stagnacji niż ku dynamiczności. **Dynamiczny rozwój takiego regionu, jakim jest Mazowsze, wymaga istnienia silnych ośrodków subregionalnych wspieranych przez dobrze rozwinięte i rozwijające się ośrodki lokalne oraz przez Warszawę, a jednocześnie ją wspierających**. Byłby to tzw. optymalny scenariusz rozwoju Mazowsza, natomiast pesymistyczny ziściłby się, gdyby rozszerzał się i pogłębiał drenujący region wpływ Warszawy, któremu towarzyszyłoby osłabianie ośrodków subregionalnych przy równoczesnym wzmocnianiu się ośrodków lokalnych.

Te ekstremalne modele przyszłej organizacji przestrzennej Mazowsza pozostaną jednak najprawdopodobniej jedynie docelowym i pożądanym jej kształtem (scenariusz optymistyczny) oraz złowrogim ostrzeżeniem (scenariusz pesymistyczny), a rzeczywistość przyjmie raczej formę struktury częściowo policentrycznej (scenariusz najbardziej prawdopodobny). Oznacza ona, że wprawdzie pojawią się subregionalne bieguny wsparcia dla zlokalizowanego w aglomeracji mazowieckiego bieguna wzrostu, ale tak naprawdę będą nimi jedynie Płock i Radom oraz w znacznej mierze Siedlce, w stopniu nie tyle hamującym nadmierny rozwój obszaru metropolitalnego Warszawy, co właśnie powodującym jego



poszerzanie w kierunku tych ośrodków subregionalnych. Natomiast północne i północno-wschodnie Mazowsze pozostanie w perspektywie roku 2030 najprawdopodobniej poza zasięgiem tych procesów ze szkodą dla siebie, Warszawy i Mazowsza, pogrążając się w lokalności i petryfikując istniejące dysproporcje rozwojowe. Wprawdzie będą się rozwijały, ale dalece wolniej, niżby mogły i powinny, chyba żeby mimo wszystko przyszłość okazała się odmienna od przeszłości i stało się to, co stać się powinno, choć zdaje się dziś absolutnie nierealne i niemożliwe. Mówiąc o przyszłości Mazowsza, nie można jednak zapominać o starym angielskim przysłowiu, które mówi, że „fala przyływu unosi wszystkie łódzie” i może się to także ziścić w tym regionie.

6.7. Wnioski

Organizacja przestrzenna gospodarki i życia społecznego Mazowsza jest kształtowana przez następujące **megatrendy**:

- **Mazowsze staje się regionem ekonomicznym;**
- **Warszawa wiąże się coraz silniej z Mazowszem;**
- **proces ekspansji przestrzennej Warszawy staje się coraz bardziej nieciągły;**
- **zintegrowany system osadniczy Mazowsza dopiero się mozolnie formuje;**
- **tworzy się bipolarna aglomeracja warszawsko-łódzka, a być może nawet warszawsko-śląska;**
- **elementy struktury funkcjonalno-przestrzennej Mazowsza pozostają w zawieszaniu między integracją a konkurencją;**
- **struktura funkcjonalno-przestrzenna Mazowsza staje się policentryczna.**

Są to tendencje zgodne z kierunkami rozwoju współczesnej gospodarki przestrzennej w Europie, a co więcej stwarzają pozytywne przesłanki dla innowacyjnego rozwoju społeczno-ekonomicznego Mazowsza i wzrostu jego konkurencyjności. Można więc powiedzieć, że te mazowieckie megatrendy są *trendy*.

Mazowsze a regiony referencyjne



W przedstawionym opracowaniu wielokrotnie powtarza się stwierdzenie o dualizmie rozwoju Mazowsza i jego wewnętrznym zróżnicowaniu. Tabela 9 wizualizuje skalę tego zróżnicowania, które jest mniejsze jedynie od zróżnicowań w regionie Île-de-France.



Tabela 9. Wskaźnik skali zróżnicowania wewnątrzregionalnego w poziomie rozwoju w 2010 r., dane Eurostat

STRUKTURA FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNA			Wskaźnik
Kategoria	Region	Różnica w poziomie PKB per capita według Paritetu Siły Nabywczej, odniesionego do średniej UE między najbiedniejszym a najbogatszym podregionem NUTS3 (pkt. proc.)	
Regiony o wyższym poziomie rozwoju	Bratislavský Kraj (Słowacja)	– ^a	
	Emilia-Romagna (Włochy)	45	
	Småland med öarna (Szwecja)	18	
Regiony o podobnym poziomie rozwoju	Kärnten (Austria)	43	
	Province de Namur (Belgia)	31	
	Jihovýchod (Czechy)	10	
	Województwo mazowieckie	141	
Regiony o niższym poziomie rozwoju	Stredné Slovensko (Słowacja)	11	
	Województwo małopolskie (Polska)	58	
	Centru (Rumunia)	23	
Regiony o podobnym zróżnicowaniu wewnętrznym	Île-de-France (Francja)	207	
	Közép-Magyarország (Węgry)	85	
	Yugozapaden (Bułgaria)	79	

^a – brak danych, region nie dzieli się na mniejsze jednostki NUTS3.



Rozdział 7

Uwarunkowania i możliwości rozwoju

Rozdział 1
Środowisko
przyrodnicze

Rozdział 2
Społeczeństwo

Rozdział 3
Gospodarka

Rozdział 4
Infrastruktura

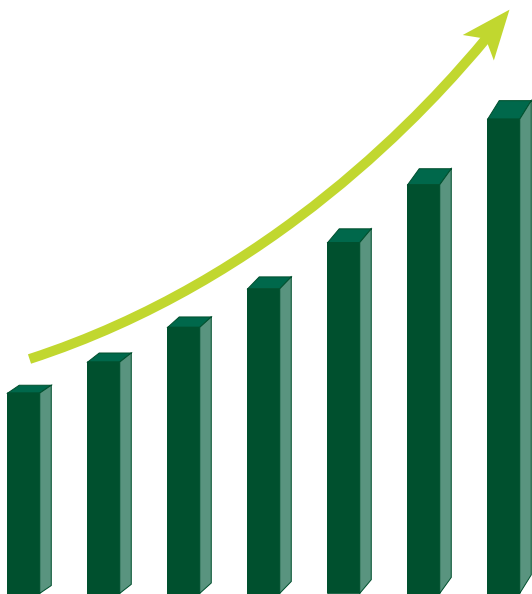
Rozdział 5
Powiązania
krajowe
i międzynarodowe

Rozdział 6
Struktura
funkcjonalno-
-przestrzenna

Rozdział 7
Uwarunkowania
i możliwości
rozwoju

Rozdział 8
Przesłanki rozwojowe
i zalecenia





Wyniki przeprowadzonej diagnozy stały się podstawą wyznaczenia wiodących, mocnych stron regionu, które wpływają pozytywnie na jego rozwój, i najważniejszych słabych stron spowalniających rozwój i mu zagrażających. Zidentyfikowane mocne i słabe strony będą decydować w przyszłości o tempie i ścieżkach rozwoju Mazowsza. W zależności od urzeczywistnienia określonego scenariusza rozwoju, mocne strony województwa mogą stać się jego szansą na przyszłość lub słabe strony stać się zagrożeniem przy braku podjęcia odpowiednich działań.

Identyfikacja słabych i mocnych stron, tak jak szans i zagrożeń, w przypadku województwa mazowieckiego jest niezwykle trudna. Jest to region bardzo zróżnicowany wewnątrz i w konsekwencji ten sam czynnik rozwoju może być szansą dla jednego z jego obszarów a zarazem zagrożeniem dla obszarów pozostałych. Dalszy rozwój funkcji metropolitalnych Warszawy jest szansą na umacnianie jej pozycji i zwiększanie atrakcyjności w skali kraju, Europy i świata. Jednakże w przypadku braku dyfuzji czynników rozwojowych z metropolii na inne obszary regionu, metropolizacja ta może prowadzić do jeszcze większej dominacji Warszawy, wykształcenia się monocentrycznego układu osadniczego i pogłębiania marginalizacji obszarów peryferyjnych.

Zidentyfikowane najważniejsze mocne strony województwa mazowieckiego to:

- **atrakcyjność osadnicza i inwestycyjna obszaru metropolitalnego Warszawy,**
- **potencjał społeczno-demograficzny,**
- **dostępność terenów otwartych.**

Każda z wymienionych mocnych stron to efekt interpretacji sytuacji opisanej w poprzednich rozdziałach *Diagnozy*. Zmiana uwarunkowań rozwoju (w tym także zmiana polityki rozwojowej) może doprowadzić do tego, że określona mocna strona osiągnie wartość progową, która w konsekwencji zmieni ją w szansę rozwojową.

Najważniejszymi uwarunkowaniami **atrakcyjności osadniczej i inwestycyjnej obszaru metropolitalnego Warszawy** są:

- wysoka koncentracja kapitału ludzkiego;
- rozwinięta infrastruktura naukowo-badawcza;



- najwyższy w kraju poziom rozwoju gospodarczego;
- wysoka koncentracja podmiotów gospodarczych, w tym korporacji transnarodowych;
- najliczniejsze w kraju instytucje otoczenia biznesu, największe organizacje profesjonalne;
- pełnienie przez Warszawę funkcji stolicy i głównego ośrodka władzy, lokalizacja instytucji centralnych;
- względnie dogodne powiązania komunikacyjne;
- wizerunek i pozycja Warszawy w międzynarodowych rankingach;
- wysoka koncentracja infrastruktury społecznej, w tym bogata oferta kulturalna;
- stosunkowo chłonny rynek zbytu, w tym dóbr luksusowych.

Najważniejszymi uwarunkowaniami **potencjału społeczno-demograficznego regionu** są:

- duża liczba mieszkańców, w tym ludności w wieku produkcyjnym;
- przyrost naturalny;
- atrakcyjny obszar imigracji/cel migracji, zwłaszcza dla osób z wyższym wykształceniem;
- wyższe od przeciętnego wykształcenie mieszkańców;
- wysoki poziom przedsiębiorczości i aktywności na rynku pracy;
- najliczniejsze organizacje pozarządowe.

Najważniejszymi uwarunkowaniami **dostępności terenów otwartych** są:

- neutralny charakter środowiska i krajobrazu dla rozwoju regionu;
- niski stopień degradacji środowiska przyrodniczego;
- duża powierzchnia terenów niezabudowanych;
- niskotowarowe rolnictwo i brak upraw wielkoobszarowych;
- stosunkowo niskie ceny gruntów poza obszarem metropolitalnym.

Zdiagnozowane uwarunkowania wpływają również negatywnie na rozwój społeczny i ekonomiczny województwa mazowieckiego. Na tej podstawie określono najważniejsze słabe strony regionu. Są to:

- **polaryzacja rozwoju i brak spójności terytorialnej,**
- **brak tożsamości regionalnej,**
- **zapóźnienie infrastrukturalne i brak ładu przestrzennego.**

Najważniejszymi uwarunkowaniami **polaryzacji rozwoju i braku spójności terytorialnej** są:

- silne zróżnicowanie rozwojowe między ośrodkiem centralnym (Warszawą z OMW) a bardzo nisko rozwiniętymi peryferiami województwa (duże różnice w gęstości zaludnienia, przedsiębiorczości, zamożności i wykształceniu mieszkańców);
- fakt, że istniejący układ policentryczny posiada realnie mniejsze znaczenie niż rzeczywista sieć osadnicza;
- brak występowania naturalnych impulsów wzmacniających strukturę policentryczną regionu;
- mało skuteczne mechanizmy na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym przeciwdziałające zróżnicowaniu regionu.

Najważniejszymi uwarunkowaniami **braku tożsamości regionalnej** są:

- brak historycznie ukształtowanej odrębności kulturowej Mazowsza w obecnych granicach administracyjnych;
- wysoki udział osób przyjezdnych (niezakorzenionych w regionie);
- duże zniszczenia kultury materialnej, szczególnie zabudowy miejskiej i pałacowej;
- szybkie tempo życia i anonimowość mieszkańców, szczególnie w obszarze metropolitalnym Warszawy;
- brak dbałości o najbliższe otoczenie, brak współodpowiedzialności za dobro wspólne;
- nepotyzm i szara strefa.

Najważniejszymi uwarunkowaniami **zapóźnienia infrastrukturalnego i braku ładu przestrzennego** są:

- niedostateczne połączenie dwóch części Mazowsza rozdzielonych barierą Wisły;
- brak szybkiej kolei łączącej Warszawę i Mazowsze ze światem zewnętrznym;
- izolacja transportowa północno-wschodniego Mazowsza (rejon Ostrołęki) w relacji z Warszawą;
- niedostosowana do potrzeb infrastruktura na skutek żywiołowego i niekontrolowanego rozwoju zabudowy;
- przestarzała i wymagająca modernizacji bądź wymiany infrastruktura techniczna w miastach;
- niedorozwój infrastruktury hydrotechnicznej i przeciwpowodziowej;
- niedorozwój infrastruktury kanalizacyjnej;
- niedoinwestowanie infrastruktury energetycznej;
- rozproszona zabudowa wynikająca ze słabości wdrażania planowania przestrzennego.

W zależności od działań podejmowanych przez polityków poziomu krajowego i samorządowego oraz od zmian globalnych w dziedzinach gospodarki, innowacji, społeczeństwa i środowiska przyrodniczego, rozwój województwa mazowieckiego w przyszłości może być dynamiczny lub region będzie stagnował bądź dotknie go kryzys.

Rozwój o określonym charakterze będzie zachodził w przyszłości zgodnie ze scenariuszem zależnym od zaistnienia lub wykorzystania szans rozwojowych. Do najważniejszych szans rozwojowych wynikających z **atrakcyjności osadniczej i inwestycyjnej obszaru metropolitalnego Warszawy** należą:

- ukształtowanie się funkcji metropolii europejskiej w OMW z pozytywnymi konsekwencjami dla pozostałych obszarów regionu (wzrost atrakcyjności inwestycyjnej OMW);
- przekształcenie OMW w silny biegun wzrostu dla całego województwa mazowieckiego (rozszerzenie strefy pozytywnego oddziaływania potencjału endogenicznego przez wykształcenie silnych powiązań wewnątrz regionu);
- funkcja „bramy wjazdowej” OMW dla ośrodków niższego rzędu umożliwiająca włączenie w ponadregionalne sieci powiązań.

W zakresie **potencjału społeczno-demograficznego** szansą jest:

- zdywersyfikowany rynek pracy;
- atrakcyjna lokalizacja dla nowoczesnej gospodarki (GoW);
- powstawanie regionalnych klastrów przedsiębiorczości.



W zakresie **dostępności terenów otwartych** szansą jest:

- kształtowanie atrakcyjnego krajobrazu o wysokich walorach osiedleńczych;
- przyciąganie inwestorów o strategicznym znaczeniu dla rozwoju regionu;
- prowadzenie zróżnicowanej produkcji rolnej, w tym rolnictwa ekologicznego.

Najważniejsze słabe strony, w zależności od tempa podjętych działań niwelujących ich oddziaływanie oraz od tych samych, co w przypadku mocnych stron, uwarunkowań globalnych, mogą prowadzić do zaistnienia poważnych zagrożeń. W pesymistycznym scenariuszu rozwoju dla Mazowsza **polaryzacja rozwoju i brak spójności** może w konsekwencji doprowadzić do:

- konfliktów społecznych utrudniających wyrównywanie różnic rozwojowych;
- fizycznej izolacji niektórych obszarów;
- niemożliwych do pokrycia kosztów wyrównywania różnic rozwojowych.

Z kolei **brak tożsamości regionalnej** może mieć swoje poważne konsekwencje w powstaniu zagrożeń związanych z:

- brakiem partnerstwa władz samorządowych i mieszkańców regionu;
- utrzymywaniem się niskiego poziomu kapitału społecznego, który przekłada się na brak zaufania i wysokie koszty transakcyjne, małą dbałość o najbliższe otoczenie (małe ojczyzny), niską sprawność i profesjonalizm instytucji.

Zapóźnienie infrastrukturalne i brak ładu przestrzennego doprowadzi do:

- pogarszającej się jakości życia mieszkańców;
- spadku atrakcyjności inwestycyjnej, niemożności lokalizacji konkretnych przedsiębiorstw;
- wzrostu kosztów inwestycji w infrastrukturę oraz jej utrzymania;
- degradacji i defragmentacji krajobrazu i przestrzeni.

Rozdział 8

Przesłanki rozwojowe i zalecenia

Rozdział 1
Środowisko
przyrodnicze

Rozdział 2
Społeczeństwo

Rozdział 3
Gospodarka

Rozdział 4
Infrastruktura

Rozdział 5
Powiązania
krajowe
i międzynarodowe

Rozdział 6
Struktura
funkcjonalno-
-przestrzenna

Rozdział 7
Uwarunkowania
i możliwości
rozwoju

Rozdział 8
Przesłanki rozwojowe
i zalecenia





Sformułowane zalecenia odwołują się do zidentyfikowanych mocnych stron i mają służyć wykorzystaniu szans lub wzmocnieniu potencjału mocnych stron w celu osiągnięcia ich wartości krytycznej prowadzącej w naturalny sposób do ukształtowania województwa mazowieckiego jako sprawnego ekosystemu społeczno-gospodarczo-środowiskowego. Zalecenia dotyczą też działań zmierzających do ograniczenia potencjału słabych stron – działań niwelujących prawdopodobieństwo zaistnienia zagrożeń oraz przekształcenia ich w szanse rozwojowe.

Dla dalszego rozwoju województwa wskazane jest:

1. Wzmacnianie funkcji zewnętrznych Obszaru Metropolitalnego Warszawy, rozumianych jako wysoko wyspecjalizowane funkcje egzogeniczne o zasięgu ponad krajowym obejmujące: decyzyjność w sferze europejskiej gospodarki, kulturę światową, globalną komunikację, outsourcing naukowy. Metropolitalność OMW powinna docelowo przekładać się na odpowiedzialność za rozwój całego regionu. Oznacza to, że wraz ze wzmacnianiem globalnej pozycji Warszawy, wzmacniane są pozostałe obszary województwa (*wejście W PROCeS³⁵*).

Przeprowadzone w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza analizy, zaprezentowane w syntetyczny sposób w tym dokumencie, uwidaczniają znaczenie obszaru metropolitalnego Warszawy (OMW) dla rozwoju województwa mazowieckiego. Nie jest zaskoczeniem, że wskazują one na dualizm rozwoju Mazowsza – z niezwykle dynamicznym OMW, skupiającym najważniejsze funkcje społeczne i gospodarcze, oraz pozostałymi obszarami województwa, które należą do jednych z najbiedniejszych nie tylko w Polsce, ale i w Europie. Obszar Metropolitalny Warszawy zdecydowanie wyróżnia się w regionie poziomem i tempem rozwoju, dostępnością do usług i jakością życia. Korzysta na tym całe województwo, bo dzięki globalnym powiązaniom Warszawa kreuje miejsca pracy i dochody, nie tylko dla własnych mieszkańców, ale też dla bliższego i dalszego otoczenia. Stolica stanowi „koło zamachowe” dla regionalnej gospodarki. Jednak największe korzyści z potencjału stolicy odnosi jego najbliższe otoczenie – obszar metropolitalny.

³⁵ Akronim utworzono z pierwszych liter miast Mazowsza: Warszawy i 5 miast subregionalnych: Płocka, Radomia, Ostrołęki, Ciechanowa i Siedlec. Mała litera „e” w słowie PROCeS oznacza nawiązanie do powiązań w ramach Unii Europejskiej.



Ponadto Warszawa, posiadająca w stosunku do całego regionu przewagę konkurencyjną w postaci rynku pracy (duża liczba miejsc pracy i wyższe od średniej krajowej wynagrodzenia), przyciąga ludzi z całego Mazowsza oraz z innych zakątków Polski. Kosztem obszarów pozametropolitalnych następuje koncentracja przestrzenna osób najbardziej aktywnych i przedsiębiorczych. Duży rynek i wysokie nasycenie instytucjami otoczenia biznesu sprzyja rozwojowi gospodarczemu stolicy i najbliższej położonych terenów. Kontrast między uwarunkowaniami rozwoju gospodarczego OMW i obszarów pozametropolitalnych Mazowsza stawia te ostatnie w zdecydowanie niekorzystnej sytuacji.

Warto jednak odczarować mazowiecki dualizm, tzn. nie postrzegać go jako zagrożenie, ale jako normalne uwarunkowanie, które można i powinno się wykorzystać jako czynnik rozwojowy. Tym bardziej, że dualizm taki jest sam w sobie czymś naturalnym. Jedne miejsca rozwijają się szybciej, inne – wolniej, w zależności od uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych danego obszaru.

Poza tym, mimo dużej atrakcyjności Warszawa i jej obszar metropolitalny również borykają się z wieloma barierami rozwojowymi. Przykładem mogą tu być niedostatecznie rozwijająca się infrastruktura w stosunku do tempa rozwoju stolicy i przyrostu liczby jej mieszkańców. Koszty zaniechań inwestycyjnych ponoszą i mieszkańcy, i funkcjonujące w Warszawie podmioty prywatne oraz publiczne. Brak wsparcia dla stolicy może być przyczyną jej dysfunkcyjności. Kryzys w Warszawie przełoży się na kryzys w regionie – głównie przez zmniejszenie się liczby miejsc pracy, ale również przez utrudniony dostęp do wielu specjalistycznych usług. Jednocześnie jest tu zauważalny pewien paradoks, ponieważ odwrotna sytuacja, tj. boom rozwojowy Warszawy i jej obszaru metropolitalnego niekoniecznie przełoży się na porównywalny rozkwit reszty mazowieckiego regionu. Mimo to nie należy traktować stolicy i jej obszaru metropolitalnego jako zagrożenia dla reszty województwa, Warszawa jest bowiem dla Mazowsza i Polski bramą do globalizacji i międzynarodowej współpracy.

Według wyników badań ESPON, Warszawa, podobnie jak inne miasta Europy Środkowo-Wschodniej, jest uważana obecnie za miasto satelickie w globalnej sieci połączeń. Obrazuje to chociażby rycina 48, ukazująca miasta – bramy dla międzynarodowych firm. Stolica Polski w porównaniu z dużymi zachodnioeuropejskimi miastami jest tylko niewielką kropką na mapie. Należy jednak zauważyć, że jedną z niewielu – i to największą – w tej części kontynentu.

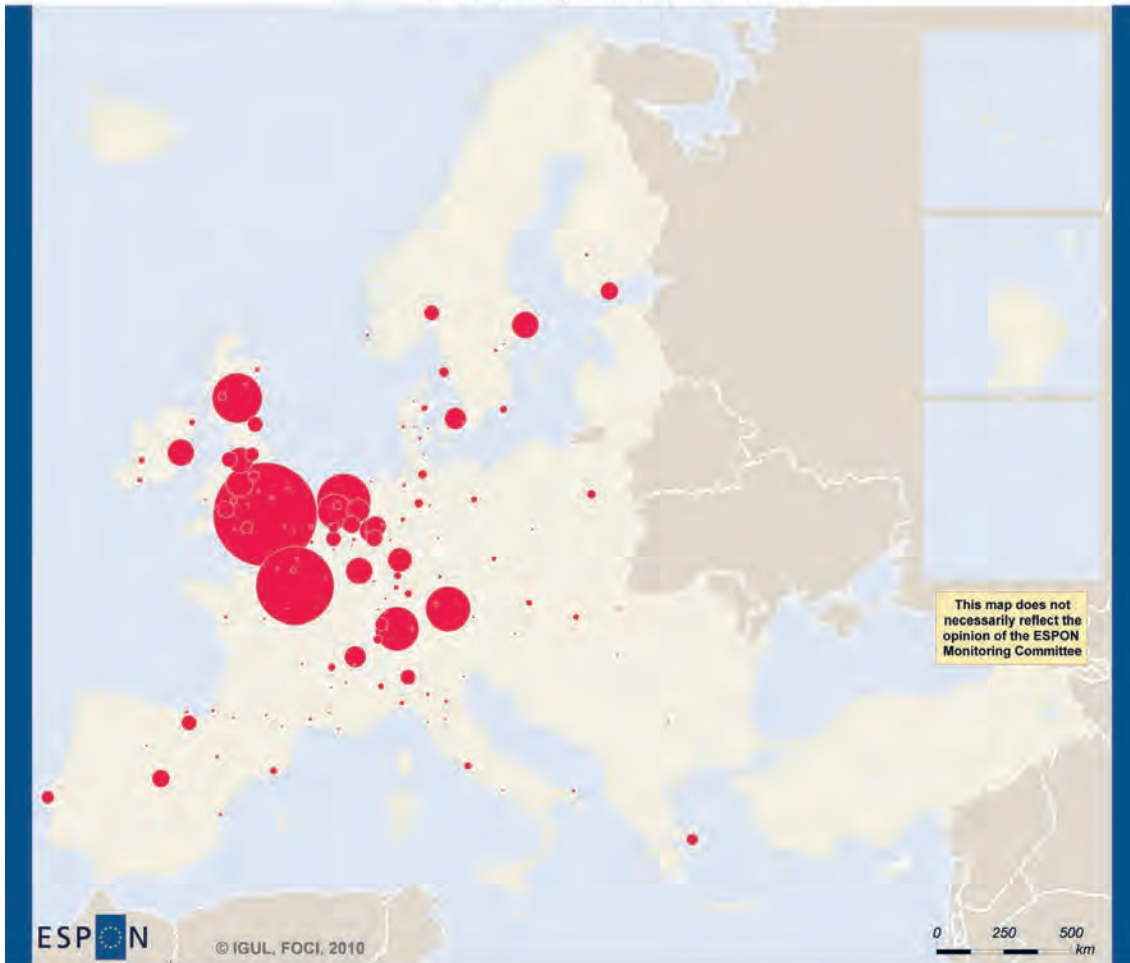
Dlatego celem władz regionalnych, we współpracy z samorządami lokalnymi i rządem, powinno być wypełnienie tej pustki w Europie i stworzenie wspólnymi siłami odpowiedniego klimatu oraz warunków pozwalających wzmocnić funkcje metropolitalne OMW, tworząc z Warszawy miasto będące:

- międzynarodowym graczem w powiązaniach gospodarczych i naukowych,
- bramą do światowych innowacji, informacji oraz inwestycji,
- symbolem Mazowsza i Polski, jako regionu oraz kraju, które są dynamiczne i różnorodne w swojej historii i kulturze,
- symbolem współpracy, jej historia wskazuje bowiem, że Polacy razem mogą wiele osiągnąć – włącznie z odbudowaniem swojej stolicy z gruzów po II wojnie światowej.

Innymi słowy Warszawa wraz ze swoim obszarem metropolitalnym powinna stać się **mazowiecką i polską marką** znaną w całej Europie i na świecie.



Funkcjonalne Obszary Miejskie w Europie, które pełnią funkcje łączników w sieciach powiązań firm międzynarodowych z ich filiami i klientami zlokalizowanymi w innych miastach

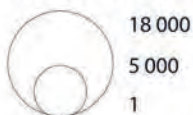


EUROPEAN UNION
Part-financed by the European Regional Development Fund
INVESTING IN YOUR FUTURE

Level: FUA
Source: IGUL-LAUSANNE, Rozenblat, 2010
Origin of data: ORBIS, BVD, 2007

© EuroGeographics Association for administrative boundaries

Łączna liczba powiązań/połączeń pomiędzy firmami a ich filiami (uwzględniono powiązania pochodzące spoza Europy i przechodzące przez oznaczone na mapie miasta do innych miast europejskich)



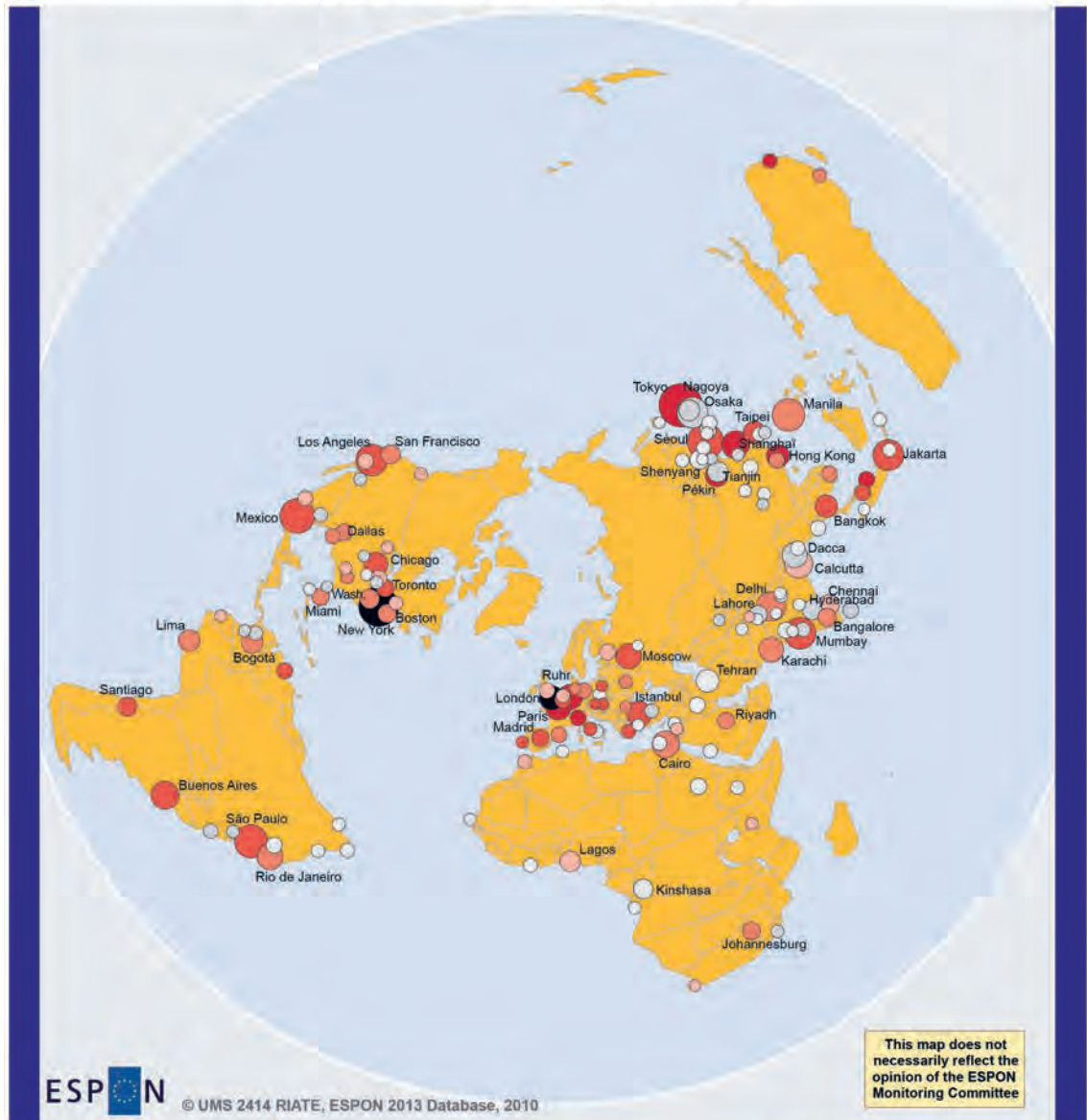
* na próbie 600 000 niezależnych i zależnych filii firm, należących do 3 000 największych firm międzynarodowych działających na skalę światową

Rycina 48. Pozycja miast europejskich

Źródło: ESPON Map Finder, <http://mapfinder.espon.eu/?p=39>.



Integracja miast w światowej sieci powiązań



EUROPEAN UNION
Part-financed by the European Regional Development Fund
INVESTING IN YOUR FUTURE

Source: Moriconi-Ebrard F. (2000) *De Babylonie à Tokyo: Les Grandes Agglomérations du Monde*, Ophrys: Paris;
Taylor, P. et al. (2009) *Measuring the World City Network: New Results and Developments*, *GeWC Research Bulletin*,
© UMS 2414 RIATE for Administrative Boundaries

Integracja miast w światowej sieci powiązań – klasyfikacja:



- 1 – Londyn i Nowy Jork
- 2 – Inne miasta wysoko zintegrowane w sieci globalnej
- 3 – Bardzo ważne miasta – centra regionów o największym znaczeniu dla światowej gospodarki
- 4 – Ważne miasta - centra regionów, włączające je do światowej gospodarki
- 5 – Miasta włączające mniejsze regiony do światowej gospodarki, oraz ważne miasta światowe, których główna siła gospodarcza nie opiera się na Zaawansowanych Usługach Producentkich
- 6 – Miasta o rozwiniętych usługach, niezależne gospodarczo od miast o znaczeniu światowym, takie jak mniejsze stolice państw lub centra regionów, rozwijających się w oparciu o tradycyjną wytwórczość
- 7 – Inne miasta

Liczba mieszkańców w obszarach miejskich (mln mieszkańców, 2000 r.)



Klasyfikacja miast została opracowana na podstawie wskaźnika Zaawansowanych Usług Producentkich (Advanced Producer Services, APS). Miasta – centra usług o znaczeniu globalnym zidentyfikowano i oceniono na podstawie wybranych rodzajów działalności: księgowość, działalność reklamowa, bankowość, finanse, obsługa prawna.

Rycina 49. Integracja miast w światowej sieci powiązań

Źródło: ESPON Map Finder, <http://mapfinder.espon.eu/?p=1238>.

Dla województwa mazowieckiego jest to kwestia kluczowa. Tym bardziej, że Mazowsze nie jest regionem wyspecjalizowanym w branżach gwarantujących długotrwały i przyszłościowy rozwój. Pewną specjalizację można dostrzec w sektorze usług, ale dotyczy to przede wszystkim Warszawy (ryc. 49). Nie należy jednak ograniczać się do wybranych sektorów gospodarki, bo siła Warszawy leży w jej gospodarczej i społecznej różnorodności. Tu krzyżują się różne funkcje, idee, pomysły, tu przyjeżdżają najbardziej kreatywne jednostki. Dlatego zadaniem władz regionalnych jest ciągły monitoring procesów rozwojowych, identyfikacja i wsparcie potencjalnych regionalnych przewag konkurencyjnych (np. dobrze rokujących firm czy badań naukowych) oraz koordynacja współpracy między sektorami nauki, przedsiębiorczości, usług i organizacji pozarządowych. Celem tego jest wytworzenie regionalnych marek, ale o zasięgu co najmniej europejskim. Dlatego istotne jest wzmacnianie funkcji zewnętrznych OMW rozumianych jako funkcje egzogeniczne o zasięgu ponad krajowym obejmujących m.in.: aktywny udział w europejskim życiu gospodarczym, kulturalnym, naukowym.

Stąd też wybór wzmacniania Warszawy i jej otoczenia jako strategicznego filaru polityki rozwoju województwa mazowieckiego. Metropolitalność Warszawy docelowo powinna przekładać się na odpowiedzialność za rozwój całego regionu. Korzystanie z wyspecjalizowanych funkcji stolicy powinno przekładać się na zyski szersze niż tylko oddziałujące na najbliższe otoczenie Warszawy oraz wspierać potencjał mniejszych ośrodków miejskich i obszarów peryferyjnych Mazowsza.

Największym wyzwaniem, jakie stoi przed władzami regionalnymi, będzie przełożenie rozwoju OMW na rozwój obszarów pozametropolitalnych. Z tego powodu równie ważne będzie wzmacnianie dwóch pozostałych filarów rozwoju Mazowsza, tj. regionalnej tożsamości oraz szeroko rozumianej mobilności.

W szczególności ta ostatnia ma silne znaczenie dla zapewnienia odpowiedniej jakości życia mieszkańcom regionu. Bo Mazowsze nie jest i nie musi być wszędzie takie samo. Jego mieszkańcy mogą zaś mieć, w zależności od wieku czy aspiracji, różne potrzeby. Młodzi mogą preferować mieszkanie w dużym, dynamicznym mieście. Starsi zaś – na wsi. Istotne jest zapewnienie im takiego samego dostępu do podstawowych usług, a więc wzmocnienie mobilności mieszkańców województwa.

2. Zwiększenie mobilności mieszkańców Mazowsza. Pojęcie mobilności należy traktować bardzo szeroko. Dotyczy ona:

- mobilności zawodowej (kompetencyjnej),
- mobilności przestrzennej,
- mobilności gospodarczej (bardzo szybka reakcja produkcji na popyt, elastyczność podaży i rynku),
- mobilności obywatelskiej.

Drugim filarem rozwoju województwa mazowieckiego powinno być zwiększenie mobilności mieszkańców regionu. Mobilność ta rozumiana jest szeroko, jako dostosowywanie się do zmian zachodzących w regionie. Umiejętność sprawnej adaptacji do zmieniających się warunków społeczno-gospodarczych będzie miała bezpośredni wpływ na przyszłe ścieżki rozwoju województwa.



Mobilność zawodowa

Posiadane przez mieszkańców Mazowsza wykształcenie jest fundamentem dalszego rozwoju gospodarki województwa mazowieckiego. Młodzież, podejmując decyzję o ścieżce swojego kształcenia, dokonując w kolejności wyboru uczelni, kierunku studiów i specjalizacji, częściowo może przesądzać o rozwoju poszczególnych sektorów regionalnej, a często również krajowej, gospodarki. W sytuacji bardzo szybko postępujących obecnie zmian na rynkach usług i produkcji oraz dynamicznie rozwijających się technologii ciągłym zmianom podlegają również potrzeby i wymagania rynku pracy. Wybory dokonywane przez młodzież oraz doświadczonych specjalistów podlegają więc ciągłej weryfikacji. Wymagają od mieszkańców Mazowsza stałego rozwijania posiadanych umiejętności oraz większej elastyczności zawodowej. Procesy te swobodnie zachodzą w Warszawie oraz jej obszarze metropolitalnym, napotykać jednak na przeszkody w obszarach peryferyjnych regionu. Charakter rynku pracy wymusza potrzebę ciągłego rozwijania umiejętności i kompetencji umożliwiających znalezienie pracy. Prowadzi to do upowszechniania procesów kształcenia się przez całe życie oraz większego wykorzystywania elastycznych form zatrudnienia. Województwo mazowieckie znajduje się co prawda na pierwszym miejscu pod względem liczby osób w wieku 25–64 lata uczestniczących w kształceniu i szkoleniu w kraju, wciąż odbiega jednak od średniej dla Unii Europejskiej (w 2010 r. odpowiednio 7,7% i 9,1%).

Poza rozmijaniem się umiejętności posiadanych przez pracowników z wymaganiami pracodawców zróżnicowanie jest również zauważane w przestrzennym rozkładzie popytu na pracę. Ponad połowa z dostępnych w regionie miejsc pracy przypada na stolicę województwa. Przewyższa ona znacząco liczbę osób aktywnych zawodowo w Warszawie. W konsekwencji jest to miejsce o najniższym poziomie bezrobocia, jednocześnie zasysające pracowników z pozostałych obszarów województwa. Drugim miastem, w którym zachodzi taka sytuacja, jest Płock. Obecność dużego rynku pracy w sąsiedztwie sprzyja równoważeniu sytuacji w województwie. Radom, który takiej siły nie posiada, nie jest w stanie zapewnić miejsc pracy dla mieszkańców z sąsiadujących z nim powiatów. W konsekwencji tego charakteryzują się one najwyższą stopą bezrobocia.

Władze województwa mazowieckiego powinny więc promować wśród przedsiębiorców (np. za pośrednictwem wojewódzkiego urzędu pracy) korzyści z upowszechniania elastycznych form zatrudnienia, takich jak: telepraca, elastyczne godziny pracy, leasing pracowniczy, *job sharing*, praca zadaniowa oraz elastyczne formy stosunku pracy. Kolejnym działaniem powinna być regularna organizacja szkoleń rozwijających umiejętności zawodowe mieszkańców regionu oraz ułatwiających im przekwalifikowanie się, a także wspieranie mieszkańców w zakładaniu własnej działalności gospodarczej.

Mobilność przestrzenna

Trudności w znalezieniu pracy w wyuczonych zawodach oraz w miejscu zamieszkania wymuszają coraz częstsze podróże mieszkańców Mazowsza bądź powszechniejsze korzystanie ze wspomnianych elastycznych form zatrudnienia. Sieć infrastruktury drogowej, kolejowej oraz telekomunikacyjnej powinna zapewniać sprawny, komfortowy i optymalny kosztowo przepływ osób, towarów i informacji. Wymaga ona jednak licznych inwestycji na terenie Mazowsza. Mazowiecka sieć komunikacyjna cechuje się widoczną jednokierunkowością powiązań ośrodków subregionalnych z Warszawą. Charakterystyczny dla regionu jest również



brak połączeń komunikacyjnych między ośrodkami subregionalnymi uniemożliwiający swobodne przemieszczanie się ludności. Władze regionalne oraz lokalne różnych szczebli powinny dążyć więc do ciągłego zwiększania dostępności transportowej poszczególnych części regionu, umożliwiającej przenoszenie impulsów rozwojowych z Warszawy na pozostałe obszary województwa.

W pierwszej kolejności poprawie powinna ulec dostępność do największego rynku pracy i specjalistycznych usług w regionie. Udroźnienia wymagają drogi wylotowe z Warszawy, konieczne jest budowanie poszczególnych odcinków obwodnicy miasta, upowszechniać powinno się także zastosowanie rozwiązań intermodalnych (np. systemy *park & ride*). Region wymaga także inwestycji mających na celu zwiększenie dostępności kolejowej, szczególnie w rejonie Ostrołęki i Płocka. Te dwa miasta są aktualnie zlokalizowane poza siecią szybszych połączeń kolejowych oraz planowanych autostrad i dróg szybkiego ruchu. Takie inwestycje są jednak konieczne, aby umożliwić dalszy wzrost tych ośrodków, a jednocześnie wesprzeć policentryczny rozwój całego regionu.

Poprawa dostępności komunikacyjnej, a w konsekwencji **mobilności mieszkańców Mazowsza**, m.in. przez udroźnienie szlaków komunikacyjnych z obszarów peryferyjnych do centrum regionu, pozwoli na zachowanie na tych terenach podstawowych usług. Wyprowadzka do Warszawy nie będzie wówczas jedynym rozwiązaniem dla osób dobrze wykształconych i ambitnych zawodowo. Zwiększenie dostępności komunikacyjnej obszarów regionu wpłynie również na lokalizację przedsiębiorstw, poprawi dostępność do surowców i rynków zbytu. Dobrze rozwinięta infrastruktura informatyczna, stanowiąca nieodzowny element prowadzenia działalności proeksportowej pozwoli na powszechniejsze zakładanie przedsiębiorstw na obszarach oddalonych od rdzenia regionu.

Mobilność gospodarcza

Opisane działania przełożą się więc także na **poprawę mobilności gospodarczej regionu**. Rozumiana jest ona tutaj przede wszystkim jako elastyczność i innowacyjność w działalności gospodarczej i w przedsiębiorczości. Jest ona konieczna dla utrzymania konkurencyjności gospodarki w dynamicznie zmieniającym się otoczeniu międzynarodowym.

Województwo mazowieckie charakteryzuje się dużym potencjałem współpracy między sferą nauki i biznesu ze względu na dużą siłę konkurencyjną regionalnego biznesu oraz liczbę i pozycję uczelni wyższych i instytutów naukowo-badawczych. Potencjał ten nie jest jednak wykorzystywany i nie przekłada się na innowacyjność mazowieckich przedsiębiorstw, które pozyskują innowacje najczęściej na bazie wewnętrznego potencjału przedsiębiorstw albo przez zakup gotowych rozwiązań, głównie zagranicznych. Innowacyjność gospodarki jest jednak kluczowa, aby zapewnić jej dostosowanie do ciągłych zmian w otoczeniu i ewoluujących potrzeb rynku. Nowe rozwiązania i technologie, również IT, dają taką możliwość, co więcej często rodzą sposobność do kolejnych inwestycji i wzrostu konkurencyjności.

Cechą mobilności gospodarczej jest umiejętność funkcjonowania w sieci powiązań. Dotyczy to zarówno sektora prywatnego, jak i publicznego. Aby instytucje publiczne mogły się zrozumieć i efektywnie współpracować z biznesem, powinny wykorzystywać podobne standardy funkcjonowania. Oznacza to, że sektor publiczny, podobnie jak biznes i jednostki naukowe, musi nadążać za zmieniającymi się uwarunkowaniami otoczenia i wykorzystywać



nowoczesne metody, technologie i narzędzia zarządzania. Zadaniem władz regionalnych powinno być wspieranie zarówno biznesu, samorządów lokalnych, jak i instytucji naukowych w kształtowaniu umiejętności wzajemnej współpracy oraz w dostosowaniu ich do ewoluujących wymagań otoczenia.

Mobilność gospodarcza na Mazowszu powinna być rozwijana przez wzmacnianie regionalnej, rodzimej przedsiębiorczości umożliwiające szybkie reagowanie na dynamiczne zmiany na rynkach. Będzie to realizowane m.in. przez wprowadzanie innowacyjnych rozwiązań. Przykładami takich innowacyjnych usług może być telemedycyna, której upowszechnianie zwiększy dostęp mieszkańców do opieki zdrowotnej i ograniczy jej koszty, a dodatkowo rozwinie i utrwali umiejętności korzystania z nowoczesnych technologii w społeczeństwie. Niemniej jednak kluczowe wydaje się stymulowanie współpracy mazowieckich przedsiębiorców, naukowców, władz publicznych oraz organizacji pozarządowych. W szczególności władze regionalne powinny wzmocnić swoje działania związane z promocją gospodarczą województwa, a w szczególności rodzimych firm na rynku europejskim i światowym.

Mobilność obywatelska

Upowszechnienie korzystania z teleusług wśród mieszkańców Mazowsza będzie świadczyło o rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Nowoczesne społeczeństwo powinny także charakteryzować postawy obywatelskie, świadczące o chęci współdziałania na rzecz swojego lokalnego środowiska. Zwiększanie mobilności obywatelskiej będzie polegało na kształtowaniu aktywnych, prospołecznych postaw wśród mieszkańców Mazowsza, którzy dzięki swojej kreatywności, tolerancyjności, elastyczności, wzajemnej współpracy i otwartości będą czuli się współodpowiedzialni za rozwój regionu. Poczucie współodpowiedzialności jest silnie związane z poziomem kapitału społecznego województwa. Ten jest zaś w województwie mocno zróżnicowany – mieszkańcy Warszawy angażują się w formalne struktury pozarządowe, osoby z terenów wiejskich opierają się w swoich działaniach raczej na relacjach nieformalnych. Obserwowany jest niski poziom zaufania społecznego do instytucji życia publicznego, a szczególnie do samorządu terytorialnego oraz organizacji pozarządowych. Podobnie niskie zaufanie w stosunku do nieznanymi osobom mieszkających w sąsiedztwie jest widoczne głównie w miastach średniej wielkości. Te zachowania skutecznie utrudniają budowanie spójności społecznej regionu.

Jednym z rozwiązań wartych wdrożenia i pobudzających aktywność obywatelską jest upowszechnienie budżetów partycypacyjnych w miastach i gminach Mazowsza. Takie docenienie mieszkańców województwa będzie prowadzić do jego większego zaangażowania, budowania poczucia odpowiedzialności za rozwój regionu, a jednocześnie pozwoli na wzrost zaufania do władz publicznych, poprawi także spójność społeczną regionu. Z kolei przykładem postaw obywatelskich w biznesie jest jego społeczna odpowiedzialność (CSR), polegająca na zaangażowaniu prywatnych podmiotów w działalność na rzecz ochrony środowiska, lokalnych społeczności, promocja etyki w zarządzaniu itp. Nie tylko duże międzynarodowe korporacje, ale też małe rodzinne przedsiębiorstwa mogą pozytywnie oddziaływać na lokalne otoczenie i dawać przykład obywatelskich postaw. Władze regionu mogą przyczynić się do zwiększania mobilności obywatelskiej przez aktywne poparcie dla takich przedsiębiorstw i ich inicjatyw.

3. Budowa tożsamości mazowieckiej, rozumiana jako wspieranie:

- regionalnej społeczności powstałej z integracji i łączenia społeczności lokalnych z poszanowaniem ich różnorodności,
- kapitału społecznego,
- zaufania do instytucji i innych obywateli,
- współpracy sąsiedzkiej i instytucjonalnej,
- rozwoju współodpowiedzialności za przestrzeń,
- rozwoju lokalnych/regionalnych podmiotów gospodarczych,
- wspólnej i spójnej promocji regionu i produktów regionalnych,
- „małych ojczyzn”.

Jednym z podstawowych wyzwań w kontekście budowania spójności Mazowsza jest wykreowanie tożsamości regionalnej. Jest to wyzwanie tym większe, że tożsamość tę należy ukształtować od podstaw dla kulturowo, historycznie, a często nawet religijnie i etnicznie obcych sobie obszarów. Tożsamości regionalnej Mazowsza nie można więc budować na kanwie regionalnej tradycji, specyficznych cech społecznych, kulturowych (symbolicznych), gospodarczych czy nawet topograficznych, wyróżniających województwo mazowieckie spośród innych regionów³⁶.

Wydaje się więc, że zręby tożsamości Mazowsza należy oprzeć nie na wspólnocie tradycji i kultury, lecz na pewnej wizji przyszłości, wartościach, ideach, celach oraz sposobach ich osiągnięcia, wokół których uda się skupić lokalne społeczności. Z tego względu definicja tożsamości przyjęta na potrzeby tego opracowania będzie nawiązywać do filozofii marketingu terytorialnego, traktującej tożsamość w kategoriach kreacyjnych, kładąc nacisk na kompleksowe, wielowymiarowe działania komunikacyjne, polegające na przekonywaniu i upowszechnianiu w otoczeniu charakterystycznych cech, właściwości i funkcji danego regionu. Innymi słowy tożsamość miejsca z tej perspektywy to celowo zestawiony zbiór informacji wysyłany do wszystkich grup odbiorców wewnętrznych i zewnętrznych w celu uzyskania pożądanego efektu – zbudowania właściwego, zgodnego z założeniami wizerunku³⁷.

Problem tożsamości w rozwoju gospodarczym jest przedmiotem licznych badań ekonomicznych i socjologicznych. Zwraca się uwagę na wzajemne uwarunkowania tożsamości – wyrażającej się np. przez hierarchię wartości, kulturę, kapitał społeczny – oraz efektywności procesów rozwoju. Tożsamość regionalna sprzyja procesom kooperacji zarówno między jednostkami, jak i podmiotami gospodarczymi oraz stymuluje rozwój społeczeństwa obywatelskiego i kapitału społecznego. W takim ujęciu tożsamość jest atutem, a nie przeszkodą w osiąganiu celów polityki rozwoju³⁸.

Wobec tego wydaje się, że w tworzeniu tożsamości niezbędna jest indywidualizacja podejścia do poszczególnych części województwa, aby – z jednej strony – docenić kulturowe i historyczne dziedzictwo południowego Podlasia czy też ziemi radomskiej historycznie powiązanej z Małopolską, z drugiej zaś – przez wykorzystanie potencjału więzi

³⁶ Por. M.S. Szczepański, A. Śliz, *Dylematy regionalnej tożsamości Przypadek Górnego Śląska*, „Śląsk”, nr 10 (2010), s. 15.

³⁷ A. Szromnik, *Marketing terytorialny. Miasto i region na rynku*, Wolters Kluwer, Kraków 2007, s. 136.

³⁸ Por. T. Pakulska, M. Poniatowska-Jaksch, *Tożsamość społeczności lokalnej jako przesłanka rozwoju regionalnego – dylematy badawcze*, http://www.sgh.waw.pl/katedry/kge/mdp/atomnewsitem.2007-05-05.0652955173/Tozsam_spol_lokal.pdf, pobrano dn. 20.06.2012.



terytorialnych – wzmacniać efektywność realizacji celów rozwojowych oraz konkurencyjność regionu.

Wzorcem podejścia w tym zakresie może stać się województwo śląskie, które z różnorodności poszczególnych terenów uczyniło silną i rozpoznawalną markę turystyczną i gospodarczą. Potencjał Mazowsza tkwi w specyfice poszczególnych miast, a rolą samorządu województwa jest wykorzystanie tej różnorodności do stworzenia jednego spójnego organizmu, którego funkcjonowanie będzie się opierać na idei współzależności i współdziałania.

Spis rycin

Rycina 1. Obszary województwa mazowieckiego szczególnie cenne z uwagi na występujące zasoby i walory środowiska przyrodniczego	19
Rycina 2. Obszary prawnie chronione na terenie województwa mazowieckiego stan na koniec 2010 r.	20
Rycina 3. Obszary Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 na terenie województwa mazowieckiego (stan na listopad 2011 r.)	22
Rycina 4. Udział terenów rolniczych przekształconych na tereny zabudowane w ogólnej powierzchni terenów rolniczych w powiatach województwa mazowieckiego	23
Rycina 5. Udział mieszkańców z wykształceniem wyższym w latach 1970, 1988 i 2002	36
Rycina 6. Zróżnicowanie przestrzenne wskaźnika uczestnictwa dzieci w wychowaniu przedszkolnym w latach 1988, 2002 i 2009 oraz dynamika zmian w okresie 1988–2009	39
Rycina 7. Przestrzenne zróżnicowanie wyników sprawdzianu kompetencyjnego w latach 2005 i 2010	40
Rycina 8. Wielkość powiatowych rynków a liczba ludności aktywnej zawodowo przypadającej na jedno miejsce pracy	43
Rycina 9. Przeciętne wynagrodzenie brutto w 2009 r. w powiatach województwa mazowieckiego w relacji do średniej krajowej	46
Rycina 10. Liczba bezrobotnych w wieku do 25 lat i ich udział w ogóle bezrobotnych w powiatach w 2010 r.	48
Rycina 11. Średnia liczba ludności przypadająca na Zakład Opieki Zdrowotnej w gminach województwa mazowieckiego w 2010 r.	50
Rycina 12. Średnia liczba ludności przypadająca na jedną aptekę ogólnodostępną w gminach województwa mazowieckiego w 2010 r.	51
Rycina 13. Produkt krajowy brutto na kilometr kwadratowy w Europie Środkowej w 2008 r.	61
Rycina 14. Produkt krajowy brutto na kilometr kwadratowy w Polsce w 2008 r.	61
Rycina 15. Prywatne podmioty gospodarcze zarejestrowane w REGON* na 1000 mieszkańców w 2010 r. według gmin	78
Rycina 16. Liczba MSP w gminach województwa mazowieckiego w 2010 r.	79
Rycina 17. Rozmieszczenie wielkich przedsiębiorstw w województwie mazowieckim	80
Rycina 18. Jednostki naukowe i badawczo-rozwojowe na Mazowszu	81

Rycina 19. Gęstość sieci dróg lokalnych (gminnych i powiatowych) w województwie mazowieckim w latach 1999 i 2009	96
Rycina 20. Rozwój sieci dróg lokalnych (gminnych i powiatowych) na Mazowszu w latach 1999–2009	97
Rycina 21. Gęstość sieci kolejowej	99
Rycina 22. Dostępność komunikacyjna do sieci pociągów pośpiesznych	100
Rycina 23. Dostępność do portów lotniczych przed uruchomieniem lotniska w Modlinie	102
Rycina 24. Dostępność do portów lotniczych po uruchomieniu lotniska w Modlinie	103
Rycina 25. Wyniki badań ankietowych na temat dostępu do sieci elektroenergetycznych	106
Rycina 26. Dostępność do sieci gazowej	107
Rycina 27. Drogowa dostępność do szpitali województwa mazowieckiego	115
Rycina 28. Rozmieszczenie podmiotów gospodarczych z wybranych sekcji PKD (uznanych za infrastrukturę otoczenia biznesu) w powiatach województwa mazowieckiego w 2010 r.	118
Rycina 28. Rozmieszczenie podmiotów gospodarczych z wybranych sekcji PKD (uznanych za infrastrukturę otoczenia biznesu) w powiatach województwa mazowieckiego w 2010 r. (c.d.)	119
Rycina 29. Liczba pojazdów wjeżdżających do Warszawy w rannym szczycie (godz. 6.00–11.00) na 1000 mieszkańców powiatu	130
Rycina 30. Eksport według powiatów w latach 2005, 2007, 2009	139
Rycina 31. Import według powiatów w latach 2005, 2007, 2009	140
Rycina 32. Bilans handlowy według powiatów w latach 2005, 2007, 2009	141
Rycina 33. Bilans handlowy w wymianie z Niemcami według powiatów w 2009 r.	142
Rycina 34. Bilans handlowy w wymianie z Rosją według powiatów w 2009 r.	143
Rycina 35. Bilans handlowy w wymianie z Ukrainą według powiatów w 2009 r.	144
Rycina 36. Zlewnie migracyjne Polski wyznaczone na podstawie rejestrowanych migracji międzypowiatowych	146
Rycina 37. Natężenie migracji do Warszawy na 1000 ludności danego powiatu w 2009 r.	147
Rycina 38. Udział emigrantów zagranicznych w gminach województwa mazowieckiego w 2002 r.	148
Rycina 39. Miejska sieć osadnicza Obszaru Metropolitalnego Warszawy	161
Rycina 40. Miejska sieć osadnicza Mazowsza	164
Rycina 41. Rozmieszczenie miast i osiedli w województwie mazowieckim	166
Rycina 42. Typy funkcjonalne gmin Mazowsza	169
Rycina 43. Typy struktury zatrudnienia w miastach województwa mazowieckiego	170
Rycina 44. Sektory rozwojowe Mazowsza	172
Rycina 45. Optymistyczny scenariusz rozwoju Mazowsza	178
Rycina 46. Pesymistyczny scenariusz rozwoju Mazowsza	179
Rycina 47. Najbardziej prawdopodobny scenariusz rozwoju Mazowsza	180
Rycina 48. Pozycja miast europejskich	195
Rycina 49. Integracja miast w światowej sieci powiązań	196

Spis tabel

Tabela 1. Wskaźniki dotyczące odpadów komunalnych w 2008 r, dane Eurostat	29
Tabela 2. Struktura użytkowania gruntów według widocznego celu użytkowania w 2009 r, dane Eurostat ^a	30
Tabela 3. Problematyka społeczna w regionach referencyjnych	55
Tabela 4. Gospodarka województwa mazowieckiego w porównaniu do regionów referencyjnych	88
Tabela 5. Struktura zatrudnienia w 2010 r, dane Eurostat	89
Tabela 6. Liczba ludności w izochronach dostępu do infrastruktury transportowej	104
Tabela 7. Infrastruktura województwa mazowieckiego w porównaniu do regionów referencyjnych – stan na 2010 r.	124
Tabela 8. Powiązania województwa mazowieckiego w porównaniu do regionów referencyjnych – stan na 2010 r.	153
Tabela 9. Wskaźnik skali zróżnicowania wewnątrzregionalnego w poziomie rozwoju w 2010 r, dane Eurostat	183

Spis wykresów

Wykres 1. Produkt Krajowy Brutto per capita wg województw (Polska, NUTS 2; 2008 oraz tempo wzrostu 2000-2008)	63
Wykres 2. Struktura zatrudnienia według województw (Polska, NUTS 2) w 2008 r.	66
Wykres 3. Liczebność gospodarstw w województwie mazowieckim i ich udział w ogóle polskich gospodarstw rolnych (lata 2000-2009)	71
Wykres 4. Nakłady na B+R jako % PKB według województw w latach 2002-2008	82
Wykres 5. Nakłady na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach przemysłowych i przedsiębiorstwach usługowych na Mazowszu w 2009 r.	82
Wykres 6. Dynamika rozwoju sieci wodociągowej na Mazowszu i w jego podregionach w latach 1995-2009	110
Wykres 7. Dostępność do sieci wodociągowej na Mazowszu w latach 2002-2009	110
Wykres 8. Zmiana dostępności do sieci kanalizacyjnej na Mazowszu w latach 2002-2009 w układzie subregionów	111
Wykres 9. Liczba szkół podstawowych w podregionach Mazowsza w latach 2001-2010	114

Spis literatury

Badania wykonane w latach 2010–2011 w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza (kolejność raportów według założeń metodologicznych każdego z bloków badań):

I Blok: Społeczno-demograficzne uwarunkowania rozwoju Mazowsza

Śleszyński P., *Przemiany społeczno-demograficzne województwa mazowieckiego w latach 1990–2030*, raport modułowy B1 R1, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Czapiewski K.Ł., Janc K., *Edukacja jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy B1 R2, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Komornicki T. i in., *Rynek pracy a rozwój Mazowsza*, raport modułowy B1 R3, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Węclawowicz G., Stępiak M., Jaworska B., *Wykluczenie społeczne a rozwój Mazowsza*, raport modułowy B1 R4, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Śleszyński P. i in., *Społeczno-demograficzne uwarunkowania rozwoju Mazowsza – raport syntetyczny*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

II Blok: Środowisko przyrodnicze jako czynnik rozwoju Mazowsza

Bogdanowicz E. i in., *Środowisko przyrodnicze jako czynnik rozwoju Mazowsza*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2012.

Środowisko przyrodnicze jako czynnik rozwoju Mazowsza – Raport syntetyczny, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2012.

III Blok: Zagospodarowanie infrastrukturalne i kapitał fizyczny oraz policentryczność rozwoju Mazowsza

Komornicki T. i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza*, raport modułowy B3 R1, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Rosik P. i in., *Kapitał fizyczny*, raport modułowy B3 R2, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Bański J. i in., *Policentryczność rozwoju Mazowsza*, raport modułowy B3 R3, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Śleszyński P. i in., *Warszawa i Obszar Metropolitalny Warszawy a rozwój Mazowsza*, raport modułowy B3 R4, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Komornicki T. i in., *Zagospodarowanie infrastrukturalne i kapitał fizyczny oraz policentryczność rozwoju Mazowsza – raport syntetyczny*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

IV Blok: Konkurencyjność Mazowsza i jej uwarunkowania

Konkurencyjność Mazowsza i jej uwarunkowania, W. Dziemianowicz i in. (red.), raport modułowy B4 R1, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Przedsiębiorczość a rozwój Mazowsza, W. Dziemianowicz i in. (red.), raport modułowy B4 R2, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Pozaeconomiczne czynniki konkurencyjności Mazowsza, W. Dziemianowicz i in. (red.), raport modułowy B4 R3, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Dziemianowicz W., Mackiewicz M., Zaleski J., *Konkurencyjność Mazowsza i jej uwarunkowania – raport syntetyczny*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

V Blok: Społeczne, polityczne i ekonomiczne stymulanty i destymulanty rozwoju

Kowalski M., Świątek D., Dziemianowicz W., *Społeczeństwo obywatelskie i aktywność społeczna a rozwój regionu*, raport modułowy B5 R1, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Samorząd lokalny jako czynnik wspierający rozwój regionu, K. Szmigiel-Rawska, W. Dziemianowicz (red.), raport modułowy B5 R2, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Dudek-Mańkowska S., Lackowska-Madurowicz M., Świątek D., *Konflikty na Mazowszu jako determinanta rozwoju – doświadczenia regionalne i międzynarodowe*, raport modułowy B5 R3, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Społeczne, polityczne i ekonomiczne stymulanty i destymulanty rozwoju – raport syntetyczny, W. Dziemianowicz i in. (red.), Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2011.

Pozostałe:

Canowski Z., Sagan I., *Między integracją a konkurencją. Gdańsko-Gdyński Obszar metropolitalny*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2011.

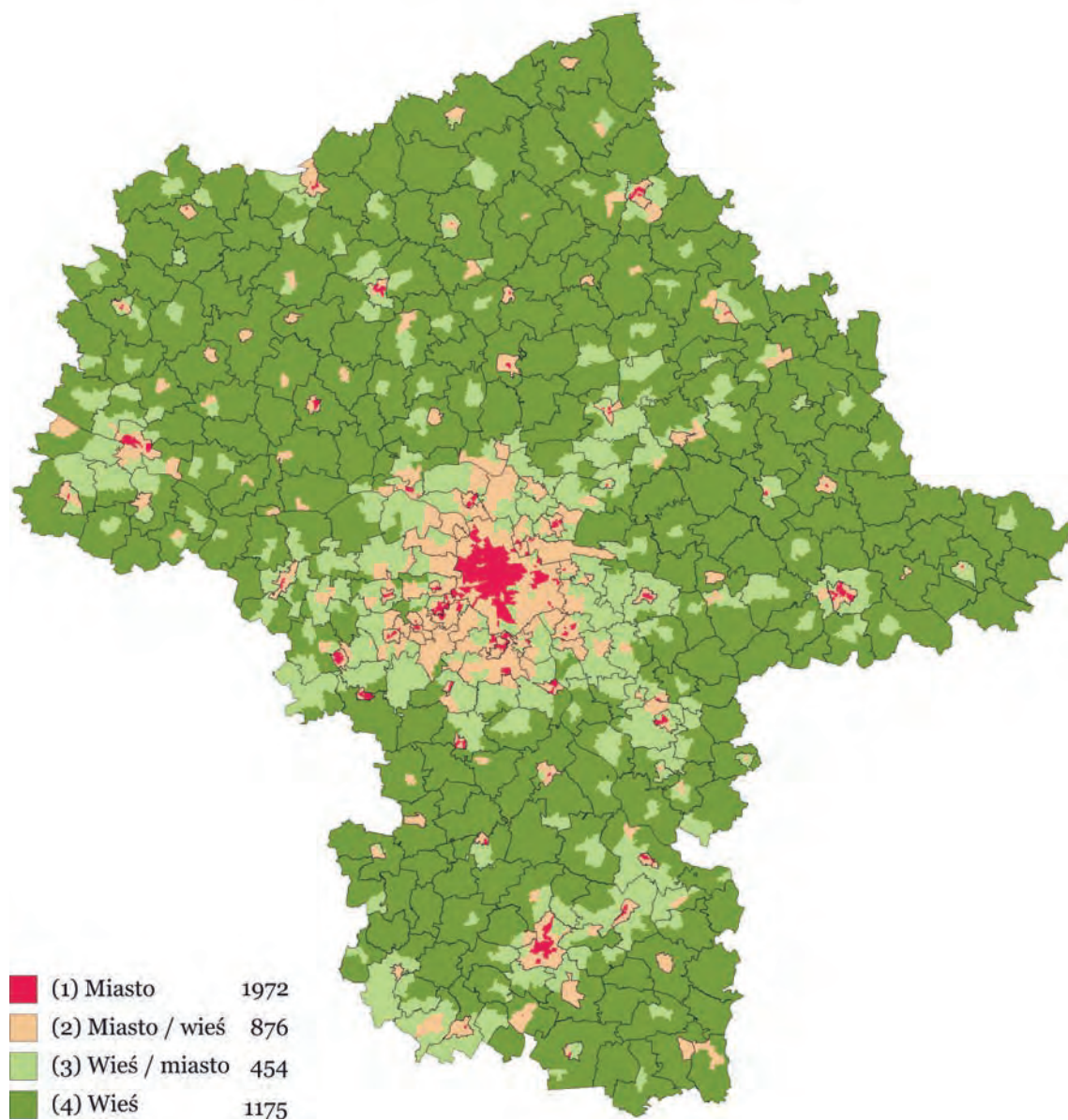
Geografia ekonomiczna, K. Kuciński (red.), Wolters Kluwer, Kraków 2009.

Gwosdz K., *Koncepcja zależności od ścieżki (path dependence) w geografii społeczno-ekonomicznej*, „Przegląd Geograficzny”, t 76, z. 4, Warszawa 2004.

- Komornicki T., Szejgiec B., *Handel zagraniczny. Znaczenie dla gospodarki Polski Wschodniej*, Ekspertyza wykonana na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego na potrzeby aktualizacji Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020.
- Kuciński K., *Geografia ekonomiczna. Zarys teoretyczny*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 1994, wyd. III i następne.
- Kuciński K., *Koncepcja bipolarnego rozwoju Warszawy i Łodzi*, Biuletyn KPZK PAN, z. 209, Warszawa 2003.
- Kuciński K., Kudłacz T., Markowski T., Ziobrowski Z., *Zintegrowany rozwój aglomeracji a konkurencyjność polskiej przestrzeni*, Studia KPZK PAN t. CXI, Warszawa 2002.
- Pakulska T., Poniatowska-Jaksch M., *Tożsamość społeczności lokalnej jako przesłanka rozwoju regionalnego – dylematy badawcze*, http://www.sgh.waw.pl/katedry/kge/mdp/atomnewsitem.2007-05-05.0652955173/Tozsam_spol_lokal.pdf.
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2004.
- Przedsiębiorczość a rozwój regionalny w Polsce*, K. Kuciński (red.), Difin, Warszawa 2010.
- Raport *Polska 2050*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2011.
- Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 (aktualizacja), Warszawa 2006.
- Szczepański M.S., Śliz A., *Dylematy regionalnej tożsamości Przypadek Górnego Śląska*, „Śląsk”, nr 10 (2010).
- Szromnik A., *Marketing terytorialny. Miasto i region na rynku*, Wolters Kluwer, Kraków 2007.
- Sztaba S., *Ekonomia niekonwencjonalna*, Warszawa 1994.

Załącznik 1

Obszary o cechach miejskich i cechach wiejskich
w województwie mazowieckim w 2002 r.



Źródło: Badanie statystyczne w zakresie identyfikacji obszarów o cechach miejskich i cechach wiejskich w województwie mazowieckim oraz wskaźnika syntetycznego różnicującego gminy na podstawie kryterium funkcjonalnego, wykonane w ramach projektu Trendy rozwojowe Mazowsza, Warszawa 2010.



TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA

Dynamiczne zmiany gospodarcze i społeczne zachodzące w polskich województwach rodzą potrzebę elastycznego zarządzania regionami przez ich władze. Stąd tak istotne jest wyposażenie ich w kompleksowy zestaw narzędzi służących monitorowaniu i prognozowaniu procesów rozwojowych.

Przekonanie o kluczowym znaczeniu monitorowania i prognozowania rozwoju towarzyszy władzom województwa mazowieckiego już od kilku lat. Było ono fundamentem dla najważniejszego przedsięwzięcia badawczego w regionie, jakim jest realizowany od 2009 r. w Mazowieckim Biurze Planowania Regionalnego w Warszawie projekt *Trendy rozwojowe Mazowsza*. Ten systemowy projekt jest współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. Środki europejskie przeznaczone na poddziałanie 8.1.4 *Przewidywanie zmiany gospodarczej* PO KL wspierają realizację projektów skupiających się na analizach i badaniach dotyczących aktualnej sytuacji, trendów rozwojowych i prognozowania zmian zachodzących w regionie oraz formułowania właściwych mechanizmów zaradczych.

Zgodnie z tymi założeniami, **celem głównym projektu** *Trendy rozwojowe Mazowsza* jest utworzenie systemu zbierania, analizowania i interpretowania informacji o zmianach społeczno-gospodarczych na terenie Mazowsza, istotnych dla kształtowania i określenia kierunków polityki regionalnej.

Przewidywane rezultaty twarde projektu:

- Baza danych zawierająca informacje społeczno-ekonomiczne o Mazowszu
- Kompleksowa diagnoza społeczno-ekonomiczna województwa
- Model rozwoju społeczno-gospodarczego regionu
- Publikacje informujące o realizacji i efektach projektu

Przewidywane rezultaty miękkie projektu:

- Identyfikacja problemów i barier rozwojowych województwa
- Nowoczesna procedura monitoringu rozwoju Mazowsza
- Wzmocnienie roli prognozowania w polityce rozwoju regionu
- Rekomendacje działań i kierunków prowadzenia polityki rozwoju skierowane do władz regionu

ZAŁOŻENIA BADAWCZE PROJEKTU

Cele:

1. Dynamiczny rozwój Mazowsza
2. Poprawa warunków życia
3. Środowisko podstawą zrównoważonego rozwoju

Hipotezy:

1. Szanse zrównoważonego rozwoju województwa mazowieckiego zależą od pokonania „bariery dualności”.
2. Struktura funkcjonalno-przestrzenna regionu podlega przemianom prowadzącym do wykształcenia się nowych i unikalnych jakościowo „stref przejściowych”.
3. Wykorzystanie potencjału Warszawy do stymulacji procesów rozwojowych regionu uniemożliwia „luka infrastrukturalna”.
4. Brak uczestnictwa społeczności lokalnych w życiu społecznym i gospodarczym Mazowsza jest powodem niewykorzystania potencjału rozwojowego regionu.
5. Rozwój Mazowsza jako regionu jest niemożliwy bez wykorzystania dla tego rozwoju potencjału Warszawy.
6. Brak spójności terytorialnej jest powodem polaryzacji rozwoju gospodarczego Mazowsza.
7. Brak spójności społecznej jest barierą do kształtowania się kapitału społecznego.
8. Niski potencjał innowacyjny Mazowsza jest głównym powodem słabej konkurencyjności Mazowsza jako regionu.
9. Wspieranie rozwoju policentrycznego, regionalnego systemu osadniczego jest warunkiem awansu cywilizacyjnego i ekonomicznego Mazowsza.
10. Niewłaściwe wykorzystanie walorów i zasobów środowiska przyrodniczego Mazowsza jest barierą jego zrównoważonego rozwoju.
11. Pokonanie bariery złych relacji regionu z Warszawą jest warunkiem zrównoważonego rozwoju Mazowsza.
12. Szanse rozwojowe Mazowsza determinuje jakość krajowych, europejskich i światowych powiązań regionu.

Obszary badawcze:

1. Przemiany społeczno-demograficzne województwa mazowieckiego w latach 1990–2035
2. Społeczeństwo obywatelskie i aktywność społeczna a rozwój regionu
3. Samorząd lokalny jako czynnik stymulujący rozwój regionu
4. Edukacja jako czynnik rozwoju Mazowsza
5. Rynek pracy Mazowsza
6. Wykluczenie społeczne jako bariera rozwoju Mazowsza
7. Pozaekonomiczne czynniki atrakcyjności Mazowsza
8. Zagospodarowanie infrastrukturalne jako czynnik rozwoju Mazowsza
9. Mazowsze jako region konkurencyjny
10. Kapitał fizyczny a rozwój Mazowsza
11. Przedsiębiorczość a rozwój Mazowsza
12. Policentryczność rozwoju Mazowsza
13. Środowisko przyrodnicze jako czynnik rozwoju Mazowsza
14. Warszawa i Obszar Metropolitalny Warszawy a rozwój Mazowsza
15. Mazowsze jako region konfliktów

3 cele, 12 hipotez, 15 obszarów badawczych

Podstawą do opracowania wszystkich wymienionych powyżej produktów projektu powinna być rzetelna i kompleksowa analiza sytuacji w regionie. W tym celu w pierwszej fazie projektu przewidziano realizację zestawu badań obejmujących szeroki zakres aspektów rozwoju Mazowsza, zaprogramowany w postaci 3 celów, 12 hipotez i 15 obszarów badawczych. Po ich uszczegółowieniu sformułowano 96 tematów badawczych.

Nad opracowaniem założeń czuwała Rada Naukowa projektu, w której skład powołano 10 profesorów o różnych specjalizacjach naukowych, reprezentujących najważniejsze instytucje badawcze w regionie. Zadaniem Rady jest nadzór merytoryczny nad badaniami naukowymi na etapie ich programowania i realizacji.

Do wykonania badań w opracowanym zakresie wybrano zespoły reprezentujące wyspecjalizowane w tych dziedzinach jednostki badawcze, m.in. z Uniwersytetu Warszawskiego i Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN. W efekcie ich ponad 1,5-roczej pracy na koniec 2011 r. powstało 20 raportów prezentujących wyniki badań na ok. 5,5 tys. stron, a także wiele baz danych, setki map, wykresów i schematów.

Diagnoza rozwoju

Na podstawie wyników tych szczegółowych analiz opracowano dokument pn. „Trendy rozwojowe Mazowsza. Diagnoza”. W toku trwającej ponad rok dyskusji

nad wnioskami końcowymi udało się zdiagnozować trzy filary, na których mógłby opierać się rozwój Mazowsza:

Filar I – Wzmacnianie rozwoju Obszaru Metropolitalnego Warszawy (OMW). OMW zdecydowanie wyróżnia się w regionie poziomem rozwoju, dostępnością do usług oraz jakością życia. Warszawa jest „kołem zamachowym” regionalnej gospodarki i wzmacnianie jej m.in. poprzez budowanie kultury metropolitalnej oraz outsourcing naukowy, przyniesie efekty nie tylko dla Mazowsza, ale też dla całego kraju. Największym wyzwaniem jest rozszerzenie strefy oddziaływania Warszawy na tereny bardziej od niej oddalone, niż ma to miejsce obecnie. Pozycja OMW jako ośrodka o znaczeniu globalnym powinna wiązać się z dzieleniem odpowiedzialności za rozwój całego regionu.

Filar II – Zwiększenie mobilności mieszkańców Mazowsza. Jest ona postrzegana w czterech kategoriach:

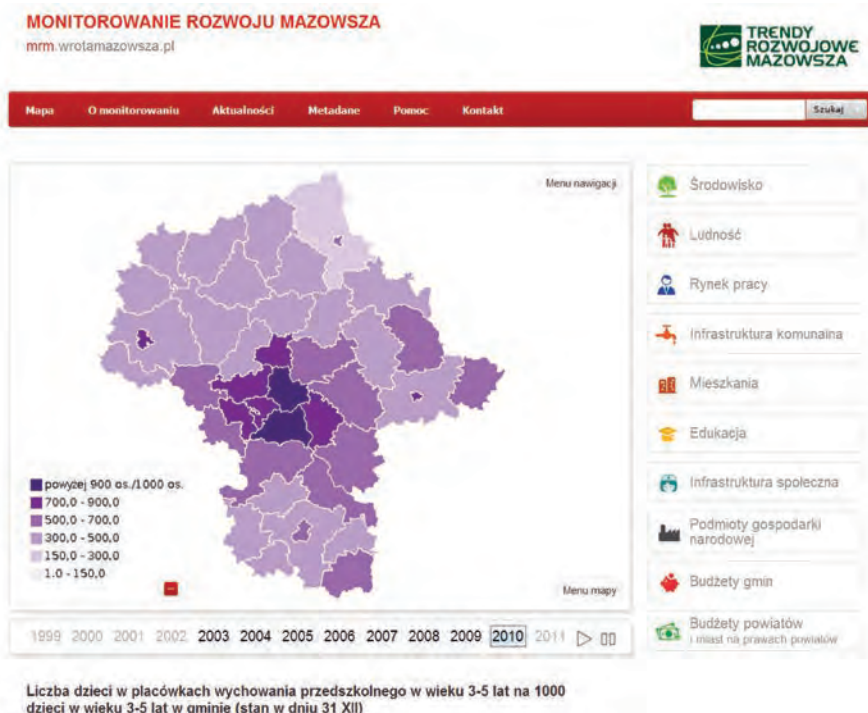
- przestrzennej – ułatwienie mieszkańcom przemieszczania się i komunikowania w obrębie regionu;
- zawodowej – rozwijanie kompetencji mieszkańców np. poprzez upowszechnianie procesów kształcenia się przez całe życie i elastycznych form zatrudnienia;
- obywatelskiej – jako kształtowanie aktywnych, prospołecznych postaw wśród mieszkańców, aby czuli się współodpowiedzialni za rozwój regionu;
- gospodarczej – wzmacnianie regionalnej przedsiębiorczości, umożliwiające szybkie reagowanie na dynamiczne zmiany na rynkach.

Filar III – Budowa tożsamości regionalnej. Należy ją ukształtować właściwie od podstaw, bowiem w skład obecnego województwa wchodzi obszary odmienne pod względem kulturowym i historycznym. Niezbędnym jest docenienie i wykorzystanie różnorodności województwa oraz wiedzy, doświadczenia i tradycji jego wszystkich mieszkańców. Rolą samorządu województwa będzie wykorzystanie tej różnorodności do stworzenia jednego spójnego organizmu, którego funkcjonowanie opierać się będzie na idei współzależności i współdziałania.

Monitorowanie i modelowanie Mazowsza

Oprócz analiz opisowych w projekcie powstają także narzędzia służące generowaniu i prezentacji danych liczbowych.

Narzędzie internetowe „**Monitorowanie rozwoju Mazowsza**” powstało w odpowiedzi na potrzebę stałego obserwowania przemian społecznych, gospodarczych i przestrzennych zachodzących w regionie. Jest ono wynikiem wspólnych prac Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego, Urzędu Statystycznego w Warszawie oraz Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego.



Narzędzie przedstawia aktualne wskaźniki obrazujące stopień rozwoju regionu w podziale na podregiony, powiaty i gminy w długich szeregach czasowych. Na prezentowanych w serwisie mapach można przeglądać 60 wskaźników podzielonych na 10 grup tematycznych. Serwis internetowy jest adresowany do wszystkich użytkowników Internetu, nie tylko z Mazowsza.

Model rozwoju społeczno-gospodarczego województwa mazowieckiego

to narzędzie, które pomaga odpowiedzieć na pytanie, jaka przyszłość może czekać Mazowsze za kilka lat. Jest to możliwe dzięki zastosowaniu modeli matematycznych, prognoz, projekcji i scenariuszy. Za pomocą 19 cząstkowych modeli tematycznych narzędzie pozwala na zaobserwowanie przewidywanych trendów rozwoju regionu do 2020 roku.

Istotnymi cechami tych modeli są:

- prostota – nieskomplikowana postać matematyczna i użycie niewielkiej liczby zmiennych i parametrów,
- interpretowalność – umożliwienie wyłomaczenia związków przyczynowo-skutkowych zachodzących pomiędzy modelowanymi zjawiskami,
- odniesienie wyników modelowania do przestrzeni.



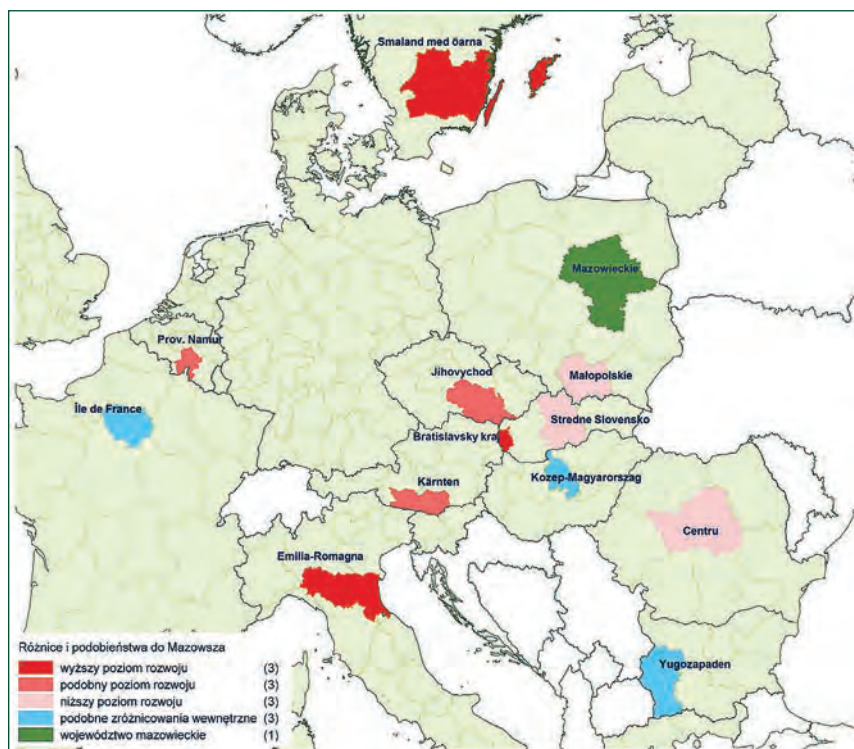
Opracowane modele będą się odwoływać do sporządzonej w tym celu bazy zawierającej dane empiryczne oraz parametry pozwalające na rozpatrywanie trendów rozwoju w zależności od wybranego scenariusza (np. wzrostu lub stagnacji). Narzędzie będzie uzupełniane aktualnymi danymi, tak aby możliwe było prognozowanie trendów na kolejne okresy po 2020 roku.

Mazowsze a inne regiony europejskie

W projekcie *Trendy rozwojowe Mazowsza* przewidziano także odniesienie sytuacji rozwojowej województwa mazowieckiego do innych regionów europejskich. Sprzyja to dostrzeżeniu słabości w prowadzonej polityce rozwoju oraz uczeniu się na przykładach dobrych praktyk, przetestowanych w innych regionach.

Badanie **Wzorzec rozwoju Mazowsza** ma charakter dwuetapowej analizy benchmarkingowej i rozumiany jest jako stan pożądaný, możliwy i będący celem polityki rozwoju, osiągnięty w konkretnym czasie. Można go również określić jako punkt odniesienia sprawdzający poprawność, kierunek i tempo zmian będących efektem polityki publicznych realizowanych przez władze województwa.

Pierwszy etap badania polegał na porównaniu Mazowsza do regionów Unii Europejskiej na poziomie NUTS2. Na tej



podstawie wyznaczonych zostało 12 regionów referencyjnych: 3 podobne do Mazowsza pod względem poziomu rozwoju gospodarczego, po 3 o wyższym i niższym poziomie rozwoju oraz 3 o podobnym zróżnicowaniu wewnętrznym. Kontynuacja analiz porównawczych dla tych regionów stanowić będzie drugi etap badania planowany na 2013 r.

W ramach działania **Badania porównawcze** zaplanowano spotkania z przedstawicielami różnych regionów Unii Europejskiej. Ich celem jest wymiana doświadczeń i dobrych praktyk, dzielenie się skutecznymi rozwiązaniami z zakresu zarządzania rozwojem.

Jednym z takich spotkań były zorganizowane w Warszawie warsztaty międzynarodowe „Najlepsze praktyki w Europie dla Mazowsza”, w których wzięli udział przedstawiciele

regionów Brandenburgii, Île-de-France oraz Hagi. Tematem, wokół którego skupiła się dyskusja, było porównanie problemów rozwojowych regionów zróżnicowanych wewnętrznie. Dobre praktyki prezentowane podczas warsztatów, jak również najważniejsze wnioski znalazły się w publikacji „Obserwatoria Terytorialne i inne najlepsze praktyki dla Mazowsza”.

Konferencje i wydarzenia:

- Dwudniowa konferencja otwarcia:
Świat – Europa – Polska. Przyszłość Mazowsza
- Coroczne konferencje informacyjne
- *Zmiany demograficzne a rozwój Mazowsza*
– XVI konferencja regionalna II Kongresu Demograficznego
- Coroczne seminaria z udziałem przedstawicieli wszystkich województw

Publikacje warte uwagi:

- *ATLAS. Społeczno-demograficzny rozwój Mazowsza*
- Seria wydawnicza
TRENDY ROZWOJOWE MAZOWSZA
- Artykuły w periodyku naukowym Mazowieckiego Biura Planowania Regionalnego w Warszawie „MAZOWSZE Studia Regionalne”
- Seria „Barometr Mazowsza”

Trwałość efektów projektu

Prace realizowane przez 6 lat trwania projektu *Trendy rozwojowe Mazowsza* na rzecz wspierania procesów zarządzania województwem mazowieckim nie mogą zostać zaprzepaszczone. Dlatego po jego zakończeniu w 2014 r. efekty w postaci kompleksowego zestawu narzędzi służących monitorowaniu i prognozowaniu procesów rozwojowych województwa mazowieckiego będą wykorzystywane przez Mazowieckie Obserwatorium Terytorialne – odpowiedzialne za zbieranie danych, ich analizowanie i przekazywanie najważniejszych informacji o sytuacji w regionie na poziom zarządczy.

WYNIKI BADAŃ, PUBLIKACJE I AKTUALNE INFORMACJE
O PROJEKCIE ZNAJDĄ PAŃSTWO NA STRONIE INTERNETOWEJ:

www.trendyrozwojowemazowsza.pl

Zapraszamy!



KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY



Publikacja współfinansowana przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

ISBN 978-83-932286-9-0